

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

HZ. ÖMER'İN KUR'AN ANLAYIŞI
VE
YORUM YÖNTEMİ

Doktora Tezi

Davut ŞAHİN

ANKARA – 2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

HZ. ÖMER'İN KUR'AN ANLAYIŞI
VE
YORUM YÖNTEMİ

Doktora Tezi

Davut ŞAHİN

Tez Danışmanı
Prof.Dr. Ahmet Nedim SERİNSU

ANKARA – 2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

HZ. ÖMER'İN KUR'AN ANLAYIŞI
VE
YORUM YÖNTEMİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU

Tez Jürisi Üyeleri

Adı Soyadı

İmza

.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi:.....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	IV
KISALTMALAR.....	VI
GİRİŞ	1
I-ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	1
II-ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ	3
III-ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	5
IV- HZ. ÖMER'İN KUR'AN ANLAYIŞINI TESPİTTE İNCELENEN RİVÂYETLERİN DEĞERLENDİRMESİ.....	9
V- HZ. ÖMER'İN HAYATI	26
A-Nesebi ve Ailesi	26
B-Müslüman Olması	27
C-Mizacı	32
D-İlmi	46
E-Hz. Peygamber'le İletişimi	52
BİRİNCİ BÖLÜM.....	60
HZ. ÖMER'İN KUR'ÂN-I KERİM ANLAYIŞI	60
I-İLÂHÎ MESAJ	61
A-İLÂHÎ MESAJ OLARAK KUR'AN-I KERİM'LE DUYGUSAL İLETİŞİMİ	65
B-İLÂHÎ MESAJ OLARAK KUR'AN-I KERİM'İ NAKLETME ÇABASI	68
1-Kur'ân-ı Kerim'in Cem'ine Katkıda Bulunması.....	70
2- Kur'ân-ı Kerim'e Ziyadeler Yapmayı Engellemesi.....	73
3- Kur'ân-ı Kerim'in Korunması İçin Hadis Rivâyetini ve Yazımını Denetim Altına Alması	79
a-Hadis Rivâyetini Denetim Altına Alması	80
a.a-Hadisi Kur'ân-ı Kerim'e Arz Etmesi	81
a.b-Hadis Hz. Peygamber'den İştirildiğine Dair Şahit İstemesi	83
b-Hadis Yazımını Denetim Altına Alması.....	86

4-Kur'ân-ı Kerim Öğretimine Önem Vermesi	87
5- Kitab-ı Mukaddes İle İlgilenilmesini Sınırlaması	94
a-Hz. Peygamber Döneminde Ehl-i Kitapla İletişimi	95
b-Halifeliği Döneminde Ehl-i Kitap'la İletişimi	96
6- Kur'ân'ı Kerim'in Yanlış Okunmasını Engellemesi	99
II-TEŞRÎ KAYNAĞI.....	103
A- Yöneticileri ve Diğer Görevlileri Atamada ve Onlara Talimatlarında Kur'ân-ı Kerim'in Hususiyetini Önemsemesi.....	106
B-Hukuki Meselelerin Çözümünde Önce Kur'ân-ı Kerim'e Bakması	113
C- Bazı Ahkam Âyetlerini Yorumlaması (Ferâiz Örneği)	115
İKİNCİ BÖLÜM	120
HZ. ÖMER'İN KUR'ÂN-I KERİM'İ YORUM YÖNTEMİ.....	120
I- ANLAMA VE YORUMUNUN KAYNAĞI.....	120
A- Hz. Peygamber'den Nakli	121
B-Ortak Akla İtibar Etmesi	123
C-Rey ve İctihadı.....	131
II- ANLAMA VE YORUMUNDA YÖNTEMİ.....	138
A-AYETLERİ ANLAMADA YÖNTEMİ	139
1-Kur'an'ı Diliyle Anlaması	143
a-Kelime Tahlilinde Bulunması	143
b-Lafızlarda Kimin/Neyin (Şahıs, Kabile...) Kastedildiğini Belirlemesi.....	147
c-Anlamı Yönlendirmek için Parantez içi Kelimeler Kullanması	150
d-Ayeti Kabilenin Lehçesiyle ve Şiirle Açıklaması.....	151
2-Kur'an'ı Bir Bütün Olarak Algılaması.....	154
a- Ayeti Âyetle Anlaması.....	154
b-Âyetin Siyak-Sibakını Dikkate Alması.....	157
c- Âyetleri Gruplandırması	160
3-Vahiy-Vâkıâ İlişkisini Gözetmesi	165
4-Âyetin İletini Önemsemesi	170
5-Lafza Bağlı Olmayan Açıklamalar Yapması	176

a-Hz. Ömer'in Mâide 5/3 ve Nasr Suresi ile ilgili yorumları	177
b-Ehl-i Kitaba Cevap Niteliği Taşıyan Yorumları	183
c- Ehl-i Kitaptan İhtida Edenlerin Yaptığı Açıklamalara Bakışı	188
6-Ulumu'l-Kur'ân'a Kaynak Teşkil Eden Açıklamalarda Bulunması	193
a-Esbâb-ı nüzul.....	193
b-Nesh	200
c-Kıraat.....	204
B-AYETLERİ AÇIKLAMADA YÖNTEMİ	208
1- Benzetme ve Örneklendirmeye Başvurması	208
2-Beden Dilini Kullanması.....	210
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	213
HZ. ÖMER'İN AYETLERİ UYGULAMASI VE HAYATA KATMASI.....	213
I- AYETLERİ YORUMLAMASININ UYGULAMALARINA YANSIMASI	213
A-Mesâkin ve Müellefe-i Kulûb'a İlişkin Yorumları	230
B-Fey ve Ganimet İle İlgili Uygulaması	233
II- AYETLERİ YORUMLAMASININ GÜNDELİK YAŞAMINDA İSTİŞÂD VE İSTİDLÂL İLE HAYATA KATILMASI	240
SONUÇ.....	252
KAYNAKÇA	267
ÖZET.....	283
ABSTRACT	284

ÖNSÖZ

Kur'an'ın anlaşılması nüzulünden itibaren üzerinde hassasiyet gösterilmiş bir meseledir. Kur'an'ın ilk muhatapları olan sahabilerin sonra gelen nesillerden farkı onun nüzulüne şahit olmalarıdır. Bu nedenle sonra gelen her nesil, nüzul asrında âyetlerin nasıl anlaşıldığı ve anlamlandırıldığı hususunu, esbâb-ı nüzûl, kıraat ve nesh gibi konuları sahabe neslinden öğrenmek durumundadır.

İşte çalışmamızda nüzul ortamını ve on iki yıl sonrası zaman dilimini yaşayan, yaşamakla kalmayıp fikirleriyle yorumlarıyla döneme etki eden bir şahsın Kur'an anlayışı konu edinilmektedir.

Bu araştırma ile yapılmak istenen; rivâyetler çerçevesinde Hz. Ömer'in Kur'an anlayışı, onu anlaması, yorumlaması ve uygulamasını ortaya koymaktır.

Kur'an'ı en iyi anlayanlardan biri olduğu anlaşılan Hz. Ömer'in önerdiği Kur'an'ı anlama yöntemi şöyle sıralanabilir:

- Kur'an'ı bütün olarak okumak
- Dil ve gözle algılamak
- Kalple kavramak
- Hayata katmak

Bu anlama yöntemiyle Hz. Ömer Kur'an'ı anlamada tek bir yaklaşım değil, birden çok yaklaşım benimsemiştir. Nitekim o kelime tahlillerinde bulunmuş, lafza bağlı olan ve olmayan yorumlar yapmış ve Kur'an'ı hayata katmak istemiştir. Kur'an-hayat bütünlüğünü önemseyen Hz. Ömer'in farklı yaklaşımlarında Kur'an'ı çok yönlü hayata katma isteği, Kur'an'ın uslûbu yer almaktadır. İşte araştırmamız Hz. Ömer'in bu anlayışını bir bütün olarak ele almakta ve incelemekte olduğu için önem arz etmektedir.

Konunun tespiti aşamasında, araştırma esnasında ve araştırmanın her safhasında göstermiş oldukları ilgi, destek ve anlayışlarından dolayı danışman hocam Prof. Dr.Ahmet Nedim SERİNSU'ya saygılarımı ve şükranlarımı sunuyorum.

Çalışmayı takip ederek destek veren hocalarım Prof. Dr.Halis ALBAYRAK ve Prof. Dr. Nahide BOZKURT'a; rivâyetler konusunda yol gösteren Doç Dr. Mehmet Akif KOÇ'a teşekkürü bir borç bilirim. İfade ve dilbilgisi açısından düzeltmelerde bulunan meslektaşım Seyfi Ali ŞAHİN'i burada anmadan geçemeyeceğim. Yetişmemde emeğini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim babam Arslan ŞAHİN'i rahmetle anıyorum. Emeği geçen herkese ve çalışma esnasında verdikleri destekten dolayı aileme minnettarım.

Davut ŞAHİN

Ankara 2009

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.y.	: aynı yer
bkz.	: bakınız
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
dpn.	: dipnot
haz.	: hazırlayan
hk.	: hakkında
İA.	: İslam Ansiklopedisi
krş.	: karşılaştı
MÜİF.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
nşr.	: neşreden
nu.	: numarası
s.	: sayfa
tahk.	: tahkik
trc.	: tercüme
t.s.	: tarihsiz
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
yay.	: yayınları
y.y.	: yer yok

GİRİŞ

I-ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Hiz. Ömer denildiğinde vahyin nüzulüne şahid olan, düşünce ve eylemlerinde vahyin tesirinin kolayca görülebileceğı bir şahsiyet akla gelir. İşte bu önemli ve değerli insanın -Hiz. Ömer'in- nüzul süreci ve sonrası dönemde vahiyle etkileşimi ve iletişimi dikkate alınarak Kur'an'ı anlaması ve yorumu, bu alandaki yaklaşımının yöntemsel açıklaması ile bu bağlamda onun Kur'ân anlayışını oluşturan etkenlerin tanımlanması araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Bu sebeple araştırmamızın başlığı “Hiz. Ömer'in Kur'ân Anlayışı ve Yorum Yöntemi” olarak belirlenmiştir. Araştırma ancak rivayetler vasıtasıyla ortaya konacağı için Giriş'te önce Hiz. Ömer'in Kur'an anlayışını tespitte yararlanılan Kur'an'a ilişkin sözleri, âyet içerikli rivâyetleri kaynak ve ilk ravi; diğer sözler tefsirlerde yer alış açısından Suyûtî örneğinde incelenmiştir. Ayrıca bu araştırma nüzul asrının önde gelen bir şahsının Kur'ân anlayışını ele aldığından onun hayat hikâyesinin Kur'an anlayışına etkisinin ne olduğunu da araştırmayı gerekli kılmaktadır. Bu amaçla Hiz. Ömer'in hayatı, araştırmamızın Giriş bölümünde ele alınmıştır. Ancak ana konuya yararı gözetilerek daha çok mizacı ilmi ve Hiz. Peygamber'le iletişimi konuları üzerinde durulmuştur. Mizacı bağlamında Kur'an'la ilgilenen bazı kimselere karşı sergilediğı olumsuz tavrın bir değerlendirmesi de yapılmıştır. Diğer taraftan Hiz. Ömer'in hayatı İslam Tarihi alanıyla ilgili olduğundan, bu konu tarihi açıdan değil, ilgili kaynakları değerlendirerek sadece Kur'ân yönünden ele alınmıştır.

Giriş bölümünde ifade edilen çerçevede Hiz. Ömer tanıtıldıktan ve rivâyetler değerlendirildikten sonra birinci bölümde Hiz. Ömer'in Kur'an'ı ilâhî bir mesaj

olarak algılaması ve gelecek nesillere olduğu gibi aktarılması amacıyla sarfettiği çabalar üzerinde durulmuştur. Özellikle Kur'an'ın cem' edilmesi önerisi, hadis rivâyetini denetim altına alması, Kur'an öğretimini önemsemesi bu cümleden sayılabilecek en önemli çabalarıdır. Ayrıca bu bölümde: Kur'an'ın, Allah'ın insana bir hitabı olması hasebiyle onunla hayatı anlamlandırmak isteği, bir bakıma onu teşri kaynağı olarak değerlendirişi işlenmiştir. Hz. Ömer'in hüküm içerikli bazı âyetleri yorumlaması, vali, kadı, komutan gibi önemli mevkilere getireceği kimselerin yöneticilik vasfı yanında Kur'an donanımına da bakması bu bağlamda ele alınmıştır.

Birinci bölümde iki başlık halinde Hz. Ömer'in Kur'an-ı Kerim'i ilahi mesaj ve teşrii kaynağı olarak algılaması işlenmiş; ikinci bölümde ise Hz. Ömer'in Kur'an-ı Kerim'i yorum yöntemi konu edinilmiştir. Öncelikle anlama ve yorumları bağlamında Hz. Ömer'in çağının insan kaynaklarını en üst düzeyde kullanışı ve bu alandaki yaklaşımı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ardından anlama ve yorumunda yöntemi ele alınmıştır. Bu bağlamda onun ayetleri anlamada benimsediğini düşündüğümüz vahiy-vakıa ilişkisi, ayetin siyak-sibakı, ayetin illeti, ayeti ayetle anlama, kelime tahlillerinde bulunma gibi yöntemler üzerinde durulmuştur. Bu bölümün anılan başlıklarını tamamlayan diğer bir başlık ise onun ayetleri açıklamada yöntemi. Burada Hz. Ömer'in benzetme ve örneklendirmeye bir de beden diliyle ayetleri açıkladığı işlenmektedir.

Üçüncü bölümde ise Hz. Ömer'in Kur'an'ı hayata katması uygulama örnekleriyle ortaya konmaktadır.

Haz. Ömer'in mizacı, Kur'an anlayışı, yorum yöntemi ve uygulamalarını konu edinen bu araştırma hem önemli bir şahsiyetin Kur'an'la iletişimini açığa çıkarmakta hem de o dönemin Kur'an anlayışını bir sahabe örneğinde incelemektedir.

Zira Hz. Ömer bi'setin 6. yılında müslüman olmuş, vahyin nüzulüne sebep olacak olayların içinde bulunmuş, nüzule muvafakat etmiş, bu süreçte Kur'an'ı anlama ve anlamlandırmada Hz. Peygamber'in eğitiminden geçmiş, Resulüllah'tan iki buçuk yıl sonra yönetimi üstlenmiş bir şahsiyettir. Kur'an'a kalbî ve amelî yönelişleri bulunan bu âlim sahabinin yorumları ve uygulamaları nüzul asrına ve hemen sonrasına ışık tuttuğu için tarih boyunca hep gündemde olmuştur. Böyle bir şahsın Kur'an'a yönelişlerini ele alarak çabalarının neler olduğunu görmek hem o tarihsel ortamda Kur'ân anlayışını tanımamıza yardımcı olmakta, hem de günümüzde Hz. Ömer'i nasıl anlayıp değerlendirmek gerektiğine ilişkin bir fikir vermektedir.

Öte yandan tefsir disiplininin görevi nüzul sürecinde âyetlerin ne anlama geldiğini tespit etmekse bu araştırma o dönemi her yönüyle yaşayan bir sahabinin Kur'an'a ilişkin yöntemini, uygulamalarını bir bütün olarak incelediği için bu alana katkı sağlamaktadır.

Diğer taraftan Hz. Ömer zamanı düşünüldüğünde o yönetimdeyken fetihlerle birlikte farklı milletten ve kültürden insanlar Kur'an'la tanışmış, gelişen ve değişen şartlar muvacehesinde farklı inanç guruplarının bulunduğu bir ortamda Kur'an anlayışını uygulamaya koymuştur. Bu uygulamalar çok kültürlü yaşam tarzını benimseyen günümüz insanına Kur'an'ı anlama yorumlama ve hayata katma konusunda bir örneklik teşkil etmektedir.

II-ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Araştırmanın amacı Hz. Ömer'in sosyal ve kültürel çerçevede zihninin oluşumuna bakarak, onun Kur'an anlayışını, ayetleri yorumlama yöntemini incelemektir. Bu maksatla, karakterinin Kur'ân anlayışına etkilerini, Kur'ân'ın mahiyetini değerlendirdiğini bu değerlendirişin ve Kur'an'a ilişkin duyduğu

sorumlulukların uygulamalara yansımalarını, uygulamalarında Kur'an-hayat bütünlüğünü önemseyişini ortaya koymaktır.

Öte yandan Hz. Ömer'e göre Kur'an'ı anlamanın yöntemi, ayetleri anlamada hangi kaynaklara başvurduğu ve âyetleri açıklamada hangi yöntemleri kullandığı araştırmamızda açığa kavuşturmayı hedeflediğimiz diğer konulardır.

Bir başka açıdan Kur'an'ı hayata katmada öncelikli hareket noktalarının neler olduğunu görerek bu girişimlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak, bu bağlamda yorumlamadaki yaklaşımlarını değerlendirmek, âyet içeren ama açıklama amacı gütmeyen rivâyetlerin nasıl değerlendirileceği hususunda bir fikir vermek araştırmanın hedefleri arasında yer almaktadır.

Araştırmamızda izlediğimiz yönteme gelince bölümlerin içeriğine ve amaçlarına uygun metotlar takip edilmektedir. Giriş bölümü Hz. Ömer'in Kur'an anlayışını tesbitte incelenen rivayetlerin değerlendirmesi ve onun kısa biyografisi niteliğinde olduğu için, yöntem; daha çok tahlil ve tasvir edici olmaktadır. Birinci bölümde Hz. Ömer'in Kur'ân-ı Kerim anlayışı üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda İlahi Mesaj olan Kur'ân'ın muhafazası, onu hayata katma düşüncesi ele alındığı için açıklayıcı yöntem kullanılmaktadır. İkinci ve üçüncü bölümde ise Hz. Ömer'in, âyetleri yorum yöntemi ve uygulamaları incelenmekte olduğu için bu bölüm örneklendirme ve sorgulamacı yöntemle açıklanmaktadır.

Ayrıca araştırmada yer verilen âyetlere anlam verirken lafza bağlı kalarak düzgün bir ifadeyle anlam verildiği için Hüseyin Atay, Yaşar Kutluay tarafından hazırlanan *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meâl)*, Diy. İşl. Başk. Yay. Ankara 1985, adlı meâlden istifade edilmiştir.

III-ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Çalışmamızda yararlandığımız kaynaklara geçmeden Hz. Ömer üzerinde yapılan çalışmalara değinmek istiyoruz. Söz konusu çalışmalar daha çok onun fıkhi, fetihleri ve yönetim anlayışını konu edinmektedir.¹ Konumuzla yakından ilgili bir çalışma İbrahim b. Hasen'e ait *et-Tefsiru'l-Me'sûr an Omer b. el-Hattâb*, (ed-Dâru'l-Arabiyyetu li'l-kitab b.y. 1994) başlıklı çalışmadır. Araştırmacı bu kitapta Hz. Ömer'den gelen rivâyetleri Taberi (ö.310)'nin *Camiu'l-beyan an te'vili ayi'l-Kur'an'ı*, İbn Kesir (ö.744)'in, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azim'i* ve Suyûtî (ö.911)'nin *ed-Durru'l-mensur fi't-tefsir bi'l-Me'sûr*'undan derlemiştir. Bu çalışmada âyetle ilgili olsun olmasın Hz. Ömer'in sözlerinin adı geçen müfessirlerce ele alınışı Kur'an'ın sure tertibine uygun bir şekilde aynen aktarılmaktadır. Yazar esere yazdığı "Takdim"de genel olarak rivâyetle tefsirin, özel olarak da Hz. Ömer'den gelen rivâyetlerin ne anlama geldiği üzerinde durmakta (s.14-34) ve rivâyetlerin yüzeysel bir tasnifini yapmaktadır(s.35-47). Öte yandan Hz. Ömer'in sözlerini isnad açısından değerlendiren alimlerin görüşlerine değinen (s.48-58) İbrahim b. Hasen, rivâyetler çerçevesinde Hz. Ömer'in çeşitli yönlerini de ele almaktadır. (s. 59-91) Ayrıca her surenin sonunda rivâyetlere ilişkin genel ve sathî değerlendirmelerde bulunmaktadır. Çalışmasının sonunda ise esbâb-ı nüzul, kıraat vecihleri, akaid, ahkam ve Hz. Ömer'in zühdü ile tevazuunu içeren bir fihrist mevcuttur. (s.860-880)

İbrahim b. Hasen'in bu çalışmada Hz. Ömer'e ilişkin rivâyetlerin büyük bir kısmının bir araya getirmesi ve müfessirlerin bu rivâyetleri hangi âyetlerin altında

¹ Muhsin Koçak, *Hz. Ömer ve Fıkhi*, (OMÜİF) Samsun 1982; Mahmut Başköylü, *Hz. Ebu bekir ve Hz. Ömer DönemindeDevlet-Halk Münasebeti*, OMÜSBE, (Doktora tezi 1995); İsrail Balcı, *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2006; Sadık Eraslan, *Sosyo-Politik Açıdan Asr-ı Saadet Fetihleri*, (Hz. Ömer Dönemi), Ta-ha yay., Ankara 1999; Hz. Ömer'e ilişkin çalışmaların topluca listesi için İSTEM Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 6, 2005, s.303-306 'ya bakılabilir.

değerlendirdiğini belirtmesi, çalışmada kullandığımız rivâyetlere ulaşmada belli düzeyde kolaylık sağlamıştır. Ancak müellifin kullandığı kaynaklar –Taberi, İbn Kesir ve Suyûtî’nin tefsirleri- yanında Mukatil b. Süleyman’ın tefsiri, *Kütüb-i tis’a*’ diye bilinen hadis kaynakları, Abdurrezzak (ö.211/827)’ın, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-aziz*’i ve *Musannef*’i, İbn Ebi Şeybe (ö.235/849)’nin *Musannef*’i, Ebu Ya’la el-Mevsili (ö.307)’nin *Musannef*’i, İbn Ebi Hâtim (ö.327/939)’in *Tefsîru’l-Kur’ani’l-azim*’i, Beyhaki (ö.458/1066)’nin *es-Sünenü’l-Kübrâ*’sından Hz. Ömer’den gelen rivâyetleri taradık. Bu eserleri gözden geçirmemiz İbrahim b. Hasen’in çalışmasındaki teknik hataları tesbit etme imkânı verdi. Örneğin müellif Fil Suresine ilişkin rivâyeti aktarırken ravi “İmran” olması gerekirken² bu kelimeyi “Ömer enne” şeklinde okuduğu için haberi Hz. Ömer’e nisbet etmiştir.³

İbrahim b. Hasen çalışmasında tek bir nüshadan *-ed-Durru’l-mensur fi’t-tefsiri bi’l-Me’sûr* Nâşir: Muhammed Emin Demc, Beyrut, t.y.⁴-yararlandığı için söz konusu nüshanın hatalarını derlediği kitaba aynen almıştır. Bu konuda gördüğümüz eksikliklere şunları örnek verebiliriz:

Birinci örnek: *إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا* Onlar Allah’ı bırakıp tanrıçalara taparlar⁵” âyetinin ardından İbrahim b. Hasen Hz. Ömer’in hayvanları kısırlaştırmayı yasakladığını içeren rivâyete ve “bu işi yaparsanız hayvanların sadece erkek cinsinde artış olmaz mı?” şeklindeki sözüne yer vermektedir.⁶ Âyet ile söz arasında ilişki kurmak mümkün olmamaktadır. Bu eserin tahkikli baskısına baktığımızda bu âyetin 117. âyetin değil, 119. âyetin altında olduğu görülmektedir.

² Abdurrezzak b. Hemmam es-San’ani (211/816) *Tefsiru’l-Kur’ani’l-aziz*, tahk. Abdu’l-muti’ Emin Kal’acî, Daru’l-ma’rife, Beyrut 1991, II. 324; Celâlüddîn Abdurrahman Suyûtî (911/1505), *ed-Durru’l-mensur fi’t-tefsir bi’l-me’sur*, tahk. Abdullah b. Abdu’lmuhsin Et-Türkî, Kahire 2003/1424, XV.664

³ İbrahim b. Hasen, *et-Tefsiru’l-me’sur an Omer b. el-Hattab*, ed-Daru’l-Arabiyyetü li’l-Kitab, bas.yeri yok, 1994, s.839

⁴ İbrahim b. Hasen kaynakçasında nâşir’i zikretmeksizin bu baskıyı göstermiştir.

⁵ Nisa 4/117

⁶ Suyûtî, ed-Durr, II.223

Çünkü Nisa suresinin 119. âyetinde Allah'ın yarattığını değiştirme" olumsuz bir davranış olarak ifade edilmektedir. İbrahim b. Hasen'in yararlandığı *ed-Durr*'un söz konusu basımında âyet parantez içinde verilmekte ancak burada nâşir diğer âyete geçtiğini parantez açarak göstermemektedir. Dolayısıyla bu rivâyet 117. âyetin altındaymış gibi anlaşılmaktadır. Aslında bu basımda İbn Abbas'tan gelen rivâyetle 119. âyete geçildiğini görmek mümkündür. İbn Abbas bu rivâyette "iğdiş etmeyi kerih görmekte, bunun Allah'ın yarattığını değiştirmek anlamına geldiğini ifade etmekte, bu konuda Nisa 119. âyetin olduğunu belirtmektedir." Sonra da Hz. Ömer'in yukardaki sözü gelmektedir.⁷ Çalışmayı hazırlayan İbrahim b. Hasen şâyet âyetin içindeki parantezi dikkate almak yerine o sayfanın tamamını tarasaydı bunu rahatlıkla fark edecekti.

İkinci örnek: Cin suresindeki وَأَنْ لَّوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقِينَهُمْ مَاءً غَدَقًا *Cinler, doğru yola yönelmiş olsalardı onlara bolca su içirirdik*"⁸ âyeti için yapılan "bolca servet verirdik"⁹ şeklindeki yorum İkrime'nin olduğu halde söz konusu basımda bu kısım olmadığı için Hz. Ömer'e ait açıklama olarak algılanmıştır. Bu şekilde algılanmasının nedeni ise nüshada Hz. Ömer'e ait olan âyet içerikli olmayan bir sözünün düşmüş olmasıdır. Netice itibarıyla İbrahim b. Hasen'in esas aldığı *ed-Durr* nüshasında Hz. Ömer'in sözü düşmüş ismi kalmış, İkrime ismi düşmüş sözü kalmıştır. Böylece Ömer ismi ile İkrime'nin sözü yan yana gelmiştir.¹⁰

Üçüncü örnek: Hz. Ömer Naziat suresinin 11. âyetinde أَيْدَا كُنَّا عِظَامًا نَخْرَةً *ayda kenna izzamâ naxre* yer alan نَخْرَةً lafzını "elif" eklemeksizin okuduğu halde İbn Mes'ud'un kıraatıyla karıştırılarak نَا خَرَةً şeklinde okuduğu sanılmıştır.¹¹ Bu şekilde algılanmasının

⁷ Suyûtî, a.g.e., II.223

⁸ Cin 72/16

⁹ Suyûtî, a.g.e., nâşir: Muhammed Emin Demc, VI. 274

¹⁰ Suyûtî, a.g.e., tahk. Et-Türkî, XV. 24-25; Ayrıca bkz. İbrahim b. Hasen, *et-Tefsîru'l-me'sûr*, s. 779

¹¹ İbrahim b. Hasen, *et-Tefsîru'l-me'sûr*, s. 793; Suyûtî, a.g.e., nâşir: Muhammed Emin Demc, VI. 312

nedeni ise Hz. Ömer’e ait olan rivâyetin sonu ile bir sonraki rivâyetin İbn Mes’ud’a ait olduğunu gösteren kısmı –yani rivâyetin baştarafı- düşmüş, İbn Mes’ud’a ait olan görüş Hz. Ömer’in görüşü sanılmıştır.¹²

Öte yandan İbrahim b. Hasen, rivâyetlere ilişkin “Niçin ve nasıl? soruları sormadığı için olsa gerek, çalışmasına aldığı rivâyetler bazen birbirini nakz edebilmiştir.¹³ Bu yüzden takdimindeki açıklamalarına ve fihristte verdiği konu başlıklarına rağmen müellifin, Hz. Ömer’in Kur’an anlayışını bir bütün olarak sunamadığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla tenkit ettiğimiz bu yaklaşımları ber taraf eden bir hassasiyetle bu araştırmamızın Hz. Ömer’in Kur’an anlayışını bir bütün olarak ele aldığını ifade etmek isteriz.

Çalışmada bu derleme kitap dışında yararlandığımız diğer kaynaklar ise şunlardır: Ebu Yusuf (ö.182/798)’un *Kitâbu’l-Harâc’ı*, İbn Sa’d (230)’ın, *et-Tabakatu’l-Kebir’inin* 3. cildi, Taberi (ö.310)’nin *Târihu’t-Taberi* adlı eserinin 4. cildi; yine Taberi’nin *Tezhîbu’l-âsar; Müsnedü Omer b.el-Hattâb I-II* . cildi, İbn Asakir (ö.571)’in *Tarih-u Medineti Dimaşk* adlı eserinin 44. cildi, İbnu’l-Cevzî (ö.597)’nin *Menâkıbu Emiri’l-mü’minin Omer b. el-Hattâb’ı*, İbn Kesir (ö.744)’in *Müsnedü’l-Fârûk Omer b. el-Hattâb I-II* . cildi, Zehebi (ö.748)’nin *Târihu’l-İslam ve vefeyati’l-meşâhiri’l-a’lam; Hulefâi raşidin* 3. cildi, Suyûtî (ö.911)’nin *Târihu’l-hulefa’sı*, Muhammed Baltacı’nın *Menhecu Omer b.el-Hattâb fi’t-teşri’i*, Muhammed Revvas Kal’aci’nin *Mevsuatu fıkhi Ömer b. el-Hattâb’ ı*, Galib b. Abdilkâfi el-Kureşi’nin, *Evveliyatu’l-Fârûk es-siyasiyye’si*, Mustafa Fayda’nın “*Hz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler*” adlı çalışması, Şiblî Numanî’nin *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdâresi I-II*’dir.

¹² Suyûtî,a.g.e, tahk. Et-Türkî, XV. 225-226

¹³ Hz. Ömer’in Hz. Peygamber’in ölümüne ilişkin rivâyetleri buna örnek verebiliriz. Rivâyetler İkinci Bölüm/ II-Ayetleri Anlamada Yöntemi/5- Lafza Bağlı Olmayan Yorumları başlığında incelenmektedir.

Hiz. Ömer'in görüş ve düşüncelerini taradığımız bu kaynaklar dışında Hiz. Ömer'e ait "Kitâbu's-sadakât" adlı bir metnin var olduğu da söylenmektedir. Fuat Sezgin'in ifadesine göre; "Emevi halifesi Ömer b. Abdu'lazîz, Medine'ye geldiğinde birisi Hiz. Peygamber'e diğeri de Hiz. Ömer'e ait "Kitâbu's-sadakât" isimli iki metni aratmış, bulununca da çoğaltılmasını emretmiştir.¹⁴ Ancak bu metne ulaşma imkanımız olmadı.

IV- Hiz. ÖMER'İN KUR'AN ANLAYIŞINI TESPİTTE İNCELENEN RİVÂYETLERİN DEĞERLENDİRMESİ

Hiz Ömer'in sahip olduğu değerlerin Kur'an anlayışına etkisi ve Kur'an anlayışı, ayetleri yorum yöntemi ve uygulamaları ancak rivâyetler aracılığıyla gün yüzüne çıkabilmektedir. Bu bakımdan çalışmada yer alan rivâyetlerin daha yakından incelenmesi gerekir. Bu başlık altında Hiz. Ömer'in Kur'an'a ilişkin sözleri, âyet içerikli rivâyetleri kaynak ve ilk ravi; diğeri sözleri tefsirlerde yer alışı yönüyle ele alınmaktadır. Konuyu somutlaştırabilmek için bu inceleme rivayetlerin en çok geçtiği Suyûtî'nin *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsir bi'l-Me'sûr* adlı eseri özelinde yapılmaktadır.

- Bu sayede;

1-Hiz. Ömer'in Kur'an'a ilişkin sözleri ve âyet içerikli açıklamaları özelinde ve Suyûtî örneğinde sahabeden gelen aynı içerikteki rivâyetlerin kaynakları,

2-Rivâyetlerin kimlerden ve hangi dönemden geldiği,

3-Rivâyetlerin Suyûtî örneğinde tefsirlerde yer alışı hakkında fikir edinmiş olunacaktır.

Önce söz konusu rivâyetlerin en çok Suyûtî'de yer aldığı kanısına varırken

¹⁴ Fuat Sezgin, *Târihu't-turâsi'l-Arabî*, Arapçaya çev. Muhammed Fevzi Hicâzî ve ark., Riyad 1991, I. 3,4; Ayrıca bkz. Arif Ulu, *Tabiûnun Sünnet Anlayışı*, Yayınlanmamış doktora tazi, AÜSBE, Ankara 2006, s.35

hangi tefsirlerin incelendiği üzerinde duralım.

Hiz. Ömer'in Kur'an anlayışını tespit etmek için çeşitli kaynaklardan yararlanıldığı "Araştırmanın Kaynakları" başlığı altında ele alınmıştı. Bu kaynaklar arasında tefsire ilişkin eserler ayrı bir önem arz etmektedir. Çünkü söz konusu rivâyetlerin tefsirlerde ele alınışı Hiz. Ömer'in Kur'an anlayışını ve yorum yöntemini tespitite bize yardımcı olmaktadır. Bu maksatla ilk dönem tefsir olmaları hasebiyle Mukâtil b. Süleyman(ö.150/767)'in *Tefsiru Mukatil b. Süleyman* ismiyle yayınlanan tefsiri, Taberi (ö.310)'nin *Camîu'l-beyan an te'vili ayi'l-Kur'an'ı*, İbn Ebi Hâtim (ö.327/939)'in *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azim*'i; rivâyet tefsiri olmaları nedeniyle İbn Kesir (ö.744)'in, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azim*'i ve Suyûtî (ö.911)'nin *ed-Durru'l-mensur fi't-tefsir bi'l-Me'sûr*'u Hiz. Ömer'den gelen Kur'an'a ilişkin söz ve âyet içeren rivâyet açısından taranmıştır. Buna göre söz konusu içerikte yaklaşık 255 rivâyet bulunmuştur.¹⁵

Bu rivâyetlerin söz konusu tefsirlere dağılımına bakıldığında rivâyetlerin 154'ü Suyûtî'nin tefsirinde yer almaktadır. Bunlardan bir kısmının birden çok versiyonu vardır. Bu versiyonlardan sadece biri alınırsa Hiz. Ömer'in Kur'an anlayışını ortaya koymada Suyûtî'nin tefsirinde geçen kaç rivâyetten yararlanıldığı ortaya çıkar. Tekerrür eden toplam rivâyeti şu tabloda görmek mümkündür.

¹⁵ Bu rivâyetlerin kaynakları Kur'an anlayışı ortaya konulurken verilmektedir. Bu yüzden burada tekrar etmeye gerek duymuyoruz. Bu başlık için belirtmemiz gereken diğer bir husus ise tablolarda verilen bilgilerin kaynağına ilişkindir. Bu bilgilerin çoğu Suyûtî'nin eserinde birden çok yerde geçmektedir. Bu yüzden sayfa numaralarının karışmaması için cilt numaralarını koyu olarak vermeyi uygun gördük.

Rivâyet sayısı	Tariki (versiyonu)	Tekerrür eden rivâyet sayısı
12	2	12
6	3	12
2	4	6
2	5	8
1	7	6
1	10	9

Tekerrür eden toplam rivâyet: 53

Görüldüğü üzere toplam 53 âyet içerikli rivâyet tekerrür etmektedir. Suyûtî’de yer alan toplam rivâyetten tekerrürleri çıkarırsak çalışmada kullandığımız rivayetlerin kaçının Suyuti’de geçtiği ortaya çıkar. Bu durumda $154-53=101$ rivâyet Suyuti’de geçmektedir.

Bilindiği üzere Suyûtî (911/1505) erken dönem müfessirlerden olmadığı için söz konusu rivâyetleri kendisinden önceki eserlerden almak durumundadır. Öyleyse Suyûtî’nin bu rivâyetlere ilişkin kaynaklarını, –Suyûtî’de geçtiği üzere- ilk ravilerinin kimler olduğunu incelemek; rivâyetleri kaynak, ilk ravi açılarından değerlendirme imkanı vermektedir. Bunları sırasıyla görelim.

1) Rivâyetlerin Kaynak Açısından Değerlendirilmesi:

Suyûtî, bu rivâyetleri aldığı kaynağın bazen sadece müellifini, bazen eseriyle birlikte müellifini bazen de müellifin diğer bir eserini zikretmektedir. Buna göre o 154 rivâyet için 72 kaynak göstermektedir. Hz. Ömer’in Kur’an’a ilişkin sözleri ve âyet içerikli rivâyetlerinin Suyûtî’deki kaynaklarda kaç defa geçtiği müellifinin ölüm tarihiyle¹⁶ birlikte şöyledir:

¹⁶ Müelliflerin ölüm tarihlerini; es- Seyyidü’ş-Şerîf Muhammed b. Ca’fer el-Kettânî (h. 1345), *Hadis Literatürü*, Dipnot ve ilavelerle tercüme eden: Yusuf Özbek, İz Yay. İstanbul 1994, çalışmasından verdik.

Müellif	Müellifin eseri	Kaç defa geçtiği	Müellifin diğer eseri	Kaç defa geçtiği	Eser belirtilmeksizin sadece müellif adı geçen rivâyet sayısı
Mâlik (ö.179)					2 ¹⁷
İbn Mübarek (ö.181)					3 ¹⁸
Veki' (ö.197)	<i>Tefsîr</i> ¹⁹	1			3 ²⁰
Süfyan b. Uyeyne (ö.198)					2 ²¹
et-Tâyalisi (ö.204)					1 ²²
eş-Şâfiî (ö.204)					2 ²³
Abdurrezzâk (ö.211)					19 ²⁴
el-Firyâbi (ö.212)					4 ²⁵
Ebu Ubeyd (ö.224)	<i>Fedâil</i> ²⁶	5			6 ²⁷
Said b. Mansur (ö.227)					24 ²⁸
Müsedded (ö.228)	<i>Müsned</i> ²⁹	1			1 ³⁰
İbn Sa'd (ö.230)					3 ³¹
İbn Ebi Şeybe (ö.235)	<i>Müsned</i> ³²	1	<i>Musannef</i> ³³	4	23 ³⁴
İbn Râhûye (ö.238)	<i>Müsned</i> ³⁵	4			3 ³⁶
Ahmed b. Hanbel(ö.241)			<i>ez-Zühâ</i> ³⁷	3	2 ³⁸

¹⁷ Suyûtî, I. 642; XIII. 538

¹⁸ Suyûtî, XIII. 30; XV. 144(iki kez)

¹⁹ Suyûtî, I. 668-69

²⁰ Suyûtî, I. 71, 81; II. 74

²¹ Suyûtî, I. 477-478

²² Suyûtî, XI. 202

²³ Suyûtî, V. 521

²⁴ Suyûtî, IV. 294, 343-344; V. 143-144, 147, 151, 155, 521; VIII. 314(iki kez); X. 553-554, 567; XI. 729; XII. 394; XIII. 323-324(iki kez); XV. 382; XIV. 86,87, 593;

²⁵ Suyûtî, I. 71; XII. 394; XIII. 664 XIV. 593;

²⁶ Suyûtî, VI. 91; X. 632; XV. 144 (iki kez) XV. 475

²⁷ Suyûtî, I. 71, 81(iki kez), 103; V. 224; VII. 495

²⁸ Suyûtî, I. 68, 71,81, 103, 619, 620; II. 74,375; III. 438-439; IV. 262(iki kez), 294(iki kez); V. 143-144, 147, 224, 594 VII. 411; VIII. 314 X. 410; XI. 729; XIII. 30; XIV.475, 593; XV. 283, 671

²⁹ Suyûtî, II. 369

³⁰ Suyûtî, III. 434

³¹ Suyûtî, VII. 239; X. 173, 174

³² Suyûtî, I. 622

³³ Suyûtî, I. 477,478; III. 441, 476-477; XIII. 480

³⁴ Suyûtî, II. 369, 375,463-464; III.377; IV. 221, 343-344, 651-652; V.66, 147, 361, 521; VII. 239, 410; VIII. 314, 428; X. 410; XII. 394; XIII. 538; XIV. 86,87,475, 520, 593; XV.364, 671

³⁵ Suyûtî, I.147-148;V.42

³⁶ Suyûtî V. 143-144; IX.711; XI. 729; XIV. 86,87

³⁷ Suyûtî, I. 68; XIII. 30, 120, 538

Adenî (ö.243)					1 ³⁹
Hennâd (ö.243)					1 ⁴⁰
İbnu'l-Muni' (Meni') (ö.244)	<i>Müsned</i> ⁴¹				3 ⁴²
Abd b. Humeyd (ö.249)					35 ⁴³
Dâr'imî (ö.255)	<i>Müsned</i> ⁴⁴	2			3 ⁴⁵
Buhârî (ö.256)	<i>Tarih</i> ⁴⁶	1			5 ⁴⁷
Zübeyr b. Bekkâr (ö.256)	<i>el-Muvaffakiyat</i> ⁴⁸	1			
Müslim (ö.261)					4 ⁴⁹
İbn Mâce (ö.273)					3 ⁵⁰
Tirmîzî (ö.274)					5 ⁵¹
Ebu Davud (ö.275)					3 ⁵²
Ebu Ya'la (ö.276)					3 ⁵³
İbn Ebi Dünya (ö.281)	<i>K. Azâ</i> ⁵⁴	1	<i>el-Bükâ</i> ⁵⁵	1	2 ⁵⁶
Hâris b. Üsâme (ö.282)					1 ⁵⁷
Süneyd (ö.288)					2 ⁵⁸
el-Bezzâr (ö.292)					3 ⁵⁹

³⁸ Suyûtî I. 619-620; IV. 651-652; X.553-554

³⁹ Suyûtî, I. 619-620

⁴⁰ Suyûtî, XIV. 593

⁴¹ Suyûtî, XII. 394

⁴² Suyûtî, XIV. 413, 593;

⁴³ Suyûtî, I.68-69, 71, 81, 103; II.74; III. 124, 476-477; IV. 7, 294, 324, 548-549, 651-652; V. 94, 251, 585; VIII. 138, 428; IX. 57; X.553-554; XI. 194-195; XII. 394; XIII. 30, 162, 323-324; XIV. 86- 87, 156, 593; XV.95, 144(iki kez), 145, 268, 322, 512,

⁴⁴ Suyûtî, III. 462; VI. 9

⁴⁵ Suyûtî, I. 619-620; III. 462, 464

⁴⁶ Suyûtî, VIII. 547

⁴⁷ Suyûtî, I. 619-620; VII. 477-478; XIII. 527(iki kez); XIV. 413

⁴⁸ Suyûtî, IV. 294

⁴⁹ Suyûtî, IV. 548-549, 651-652; VII. 268; 477-478

⁵⁰ Suyûtî, I. 619-620; 621; IV. 651-652;

⁵¹ Suyûtî, I. 68, 619-620; IV. 651-652; IX. 57; X.553-554

⁵² Suyûtî, IV. 651-652; VII. 268;

⁵³ Suyûtî, IV. 294; VIII. 180-181; X. 173-174

⁵⁴ Suyûtî, II. 74

⁵⁵ Suyûtî, X. 96

⁵⁶ Suyûtî, XIII. 538

⁵⁷ Suyûtî, XIV. 156

⁵⁸ Suyûtî, VII. 495

⁵⁹ Suyûtî, IX. 711; X. 659; XIII. 664

Muhammed b. Nasr(ö.294)	<i>es-Salâh</i> ⁶⁰	2			
El-Hâkim et-Tirmîzî(ö.295 veya sonrası)					1 ⁶¹
Dineverî (ö.298)	<i>el-Mücâlese</i> ⁶²	1			
Nesâî (ö.303)					4 ⁶³
İbnu'l-Cârûd (ö.306)					1 ⁶⁴
İbnu'l-Munzir (ö.309,310, 318)					55 ⁶⁵
İbn Cerîr (ö.310)					45 ⁶⁶
İbn Huzeyme (ö.311)					1 ⁶⁷
İbn Ebi Davûd (ö.316)	<i>el-Mesâhif</i> ⁶⁸	2			8 ⁶⁹
Tahâvî (ö.321)					2 ⁷⁰
Ukaylî (ö.322)					2 ⁷¹
İbn Ebi Hâtim (ö.327)					49 ⁷²
Harâitî (ö.327)	<i>K.Mekârimi'l-ahlak</i> ⁷³	1			
İbnu'l-Enbârî (ö.328)	<i>el-Mesâhif</i> ⁷⁴	6	<i>K. Vakf ve'l-ibtidâ</i> ⁷⁵	1	4 ⁷⁶

⁶⁰Suyutî, VI. 9; XIII. 657

⁶¹ Suyutî, XIII. 30

⁶² Suyutî, XV. 72

⁶³ Suyutî, I. 619-620; IV. 651-652; X.553-554; XIII. 506-507

⁶⁴Suyutî, IV. 651-652;

⁶⁵ Suyutî, *ed-Dürru'l-mensûr*, I.71, 81(iki kez), 480, 362, 619-620;II.74, 375; III.360, 476-477; IV.7,294, 324, 651-652; V.147,151, 155, 251 (iki kez) 310,361; VII. 203, 268, 477-478, 637; VIII. 180-181, 428, 547,645;IX. 57,411; X.33, 553-554; XI. 729; XII. 138 (iki kez), 394; XIII. 30,162,323-324, 436, 527(iki kez), 657;XIV. 86-87, 475, 593; XV.95,144,145, 268, 283, 382, 671

⁶⁶ Suyutî, I. 81 (iki kez) 477-478 (dört kez); III. 476-477, 725; IV. 7,81, 324, 356-357; V. 66, 147(iki kez), 151, 155, 521(iki kez), 547-548, 585; VII.239, 268,495(iki kez), 637; VIII. 428,547,645; X. 33, 96; XII. 394, 674; XIII. 162, 527,538; XIV. 86,87, 175, 593; XV. 72,

⁶⁷ IV. 651-652

⁶⁸ Suyutî, I. 68, 81, 619-620

⁶⁹ Suyutî, I. 68(iki kez), 69, 70(iki kez), 621-622 (iki kez), 440

⁷⁰ Suyutî, I. 619-620; IV. 651-652

⁷¹ Suyutî, X. 553-554; XII. 288

⁷² Suyutî, I. 477-478, 544, 577, 621; III. 124, 476-477(iki kez), 725; IV. 324, 492-493, 548-549, 651-652; V. 66, 350, 521,547-548; VII.239, 268, 411, 415, 477-478, 637; VIII. 180-181, 428, 488-489,555; X. 33,48, 96; XI. 202, 427; XII. 138, 394; XIV. 86,87,175, 299-300, 413, 593; XV. 72, 268,283;

⁷³ Suyutî , XIII. 570-571

⁷⁴Suyutî , I. 81; III. 79-80, 463; VIII. 569; XIV.475; XV. 512

⁷⁵ Suyutî ,VII. 241

⁷⁶ Suyutî , I. 68(iki kez), 70 (iki kez)

Nehhâs (ö.338)					2 ⁷⁷
İbn Hibbân (ö.354)					3 ⁷⁸
Taberânî (ö.360)	<i>Müsnedü's-Şamiyyîn</i> ⁷⁹	1	<i>Evsat</i> ⁸⁰	3	6 ⁸¹
Ebu's-şeyh (ö.362)					14 ⁸²
İbn Adî (ö.365)					1 ⁸³
el-İsmâîlî (ö.371)					1 ⁸⁴
Ebu Ahmed (ö.378)	<i>el-Künâ</i> ⁸⁵	1			
Dârakutnî (ö.385)	<i>el-Efrâd</i> ⁸⁶	3			
Hâkim (ö.405)					16 ⁸⁷
Şirâzî (ö.411)	<i>Elkâb</i> ⁸⁸	4			
Temmâm (ö.414)	<i>Fevâid</i> ⁸⁹	1			
İbn Merdûye (ö.416)					37 ⁹⁰
Sa'lebi (ö.427)					2 ⁹¹
Ebu Nuaym (ö.430)	<i>el-Hilye</i> ⁹²	12			
Beyhakî (ö.458)	<i>Şuab</i> ⁹³	11			7 ⁹⁴
	<i>Sünen</i> ⁹⁵	5			
	<i>ed-Delâil</i> ⁹⁶	4			
	<i>Ba's</i> ⁹⁷	2			
	<i>El-Esmâ ve's-Sıfât</i> ⁹⁸	1			
el-Hâtîb (ö.463)	<i>Tarih</i>	1	<i>el-Müttefik ve'l-Müfterik</i> ⁹⁹	1	1 ¹⁰⁰
	<i>Ruvatü'l-mâlik</i> ¹⁰¹				
el-Herevî (ö.481)	<i>Zemmu'l-kelâm</i> ¹⁰²	1	<i>Fedâil</i>	1	2 ¹⁰³

⁷⁷Suyutî, III. 199; IV. 651-652

⁷⁸Suyutî, I. 619-620; IV. 651-652; VII. 268

⁷⁹Suyutî, III. 418

⁸⁰Suyutî, IV. 492-493; V. 207-208; XIV. 86-87;

⁸¹Suyutî, I. 621; V.521; VII. 268, 477-478;XIII.527(iki kez);

⁸²Suyutî, I. 81(iki kez); V. 117, 118, 224, 361;VI. 9; VII. 203, 239, 268, 477-478; 495, 637;IX. 57;

⁸³Suyutî, V. 585

⁸⁴Suyutî, X. 410

⁸⁵Suyutî, XV. 272

⁸⁶Suyutî, I. 619-620; 622; XIII. 664

⁸⁷Suyutî, I. 114; 147;II. 74; IV. 262; V. 361, 521; IX. 711; X. 173-174, 553-554; XII. 394; XIII. 436, 506,507, 538; XV. 272, 382

⁸⁸Suyutî, III. 171; IX. 711; XIII. 629

⁸⁹Suyutî, VIII. 483

⁹⁰Suyutî, I. 81, 362, 619-620, 621,622 (iki kez);III. 171; IV. 492-493; V.143-144, 147, 361, 609-610, VII.203, 268, 477-478, 495; VIII. 483, 547(iki kez),629 ;IX. 711; X.33,410; XII. 288, 292, 394, 643,674; XIII.527, 664; XIV.86,87, 156, 593 ; XV.72, 268

⁹¹Suyutî, II. 32; IV. 518-519

⁹²Suyutî, I.619-620; IV. 492-493; VII.325

⁹³Suyutî, I,103, 114, 115; II.74; III.438-439; V. 224, 350;VIII. 314; X.96; XIII. 538 XIV. 593

⁹⁴Suyutî, IV. 262(iki kez); VII. 642; VIII. 314; X.410; XI. 729;XII.653;

⁹⁵Suyutî, I. 619-620; V.147; X. 548

⁹⁶Suyutî, VII. 477-478(iki kez); X.173-174, 553-554; XII. 674;

⁹⁷Suyutî, XII. 288,394

⁹⁸Suyutî, XIV. 299-300

⁹⁹Suyutî, XII. 282, 283

¹⁰⁰Suyutî, I. 69

¹⁰¹Suyutî, I. 115

¹⁰²Suyutî, III. 464

Nasr el-Makdisî (ö.490)	<i>el-Hucce</i> ¹⁰⁴	6			
İbn Asâkîr (ö.571)	<i>Tarih</i> ¹⁰⁵				7 ¹⁰⁶
Âmidî (ö.631)	<i>Şerhu divâni 'l-a'sâ</i> ¹⁰⁷	1			
Dıyâ el-Makdisî (ö. 643)	<i>el-Muhtâra</i> ¹⁰⁸	2			
İbn Lâl					1 ¹⁰⁹
Abdullah b. Ahmed	<i>Zevâidü 'z-zühd</i> ¹¹⁰	1			

Görüldüğü gibi Hz. Ömer'den gelen rivâyetler tarih, divan, zühd, sünen, delâil, hilye, elkab, ahlak, fedâil, tefsir gibi geniş bir kaynak yelpazesi içerisinde yer almaktadır. Söz konusu rivâyetlerin Suyûtî'nin gösterdiği bu kaynaklarda rivâyetlerin nasıl geçtiği bir başka deyişle Suyûtî'de geçtiği gibi mi olduğu hususu çalışmamızı aşmaktadır. Bu bakımdan bu konuyu ayrı bir çalışma olarak ele alınmasının uygun olacağı kanatindeyiz.

2) Rivâyetlerin İlk Râvileri Açısından İncelenmesi

Suyûtî tefsirinde genelde rivâyetlerin isnadını hafzederek sadece ilk ravisini verir.¹¹¹ Çalışmanın bu başlığı altında Hz. Ömer'e isnad edilen rivâyetlerin kimlerden ve hangi dönemden geldiği hususunda kısaca bilgi verilmektedir. Ele aldığımız rivâyetlerin Suyûtî'de geçen ilk ravileri ve kaç defa geçtiği tespit edebildiğimiz kadarıyla şöyledir:

¹⁰³ Suyûtî, I. 114; III. 171

¹⁰⁴ Suyûtî, VIII. 180-181; III. 462, 463, 464, 465

¹⁰⁵ Suyûtî, III. 463; VII. 241;

¹⁰⁶ Suyûtî, VII. 629; X. 61-62; XIII. 664; III. 463(dört kez);

¹⁰⁷ Suyûtî, XI. 205

¹⁰⁸ Suyûtî, VIII. 180-181; X.553-554

¹⁰⁹ Suyûtî, XII. 288

¹¹⁰ Suyûtî, III. 477

¹¹¹ Bu durumu Suyûtî'nin her hangi bir âyetin peşinden getirdiği bir rivâyete baktığımızda görmemiz mümkündür.

Rivâyet eden	R.sayısı		Rivâyet eden	R.sayısı
Ömer b. el-Hattâb(ö.23)	56 ¹¹²		İbn Abbas (ö.68)	12 ¹¹³
İbn Ömer(ö.73)	10 ¹¹⁴		Katade(ö.118)	6 ¹¹⁵
Hasen (el-Basrî) (ö.110)	5 ¹¹⁶		Mücahid(ö.103)	4 ¹¹⁷
Said b. el-Müseyyib (ö.93)	4 ¹¹⁸		Es-Süddî (ö.127)	3 ¹¹⁹
Tarık b. Şihab(ö.82 veya 83) ¹²⁰	3 ¹²¹		Eş-Şa'bî (ö.103)	4 ¹²²
Muhammed b. Sîrin (İbn Sîrin) (ö.110)	4 ¹²³		İbn Şihab ez-Zührî (ö.124)	4 ¹²⁴
Enes b. Malik(ö.93)	5 ¹²⁵		Ubeyde es-Selmân(ö.72)	2
Zeyd b. Eslem (ö.136)	2 ¹²⁶		Ebu Usâme (ö.67)ve Muhammed b. İbrahim et-Teymî(ö.119 veya 120)	2 ¹²⁷
Bekr b. Abdillâh eMüzenî(ö.106) ¹²⁸	2 ¹²⁹		İkrime (ö.105)	2 ¹³⁰
Muhammed b. Ka'b el-Kurazî (ö.114)	2 ¹³¹		İbn Ebi Müleyke (ö.119)	2 ¹³²
Abîdetüs-Selmânî(ö.72)	2 ¹³³		Mesruk(ö.63)	2 ¹³⁴
Nu'man b. Beşîr(ö.64)	2 ¹³⁵		Ebu Hureyre (ö.57)	2 ¹³⁶

¹¹² Suyûtî, **I.** 71, 81,103,114,362,577; **II.**74, 369,375; **III.**124, 434, 438, 464; **IV.**262 (iki kez), 343; **V.**66,94,117-118, 143,144; **VI.**9; **VII.** 239, 410; 411; **VIII.**483, 488-489, 547,555, 569,645; **IX.**57, 411, 711; **X.**96,410,553-554; **XI.** 205; **XII.** 30, 288, 293, 653,674; **XIII.**120,657; **XIV.**86-87,156; **XV.**72, 144(iki kez),145,283, 322,364;

¹¹³ Suyûtî, *ed-Dürri 'l-mensûr*, **I.** 544 (iki kez),**III.** 418; **IV.** 518-519, 548-549; **V.**147,207-208, 361; **VII.** 477-478; **VIII.**547;X. 33,48;

¹¹⁴ Suyûtî, **I.** 115,621; **II.** 375, 463, 464; **III.** 171 (iki kez); **IV.** 492; **VII.**477-478, 642; **XII.**647

¹¹⁵ Suyûtî, **I.**479; **VII.**637; **X.**567; **XII.**138; **XIII.** 162; **XV.** 95

¹¹⁶ Suyûtî, **IV.** 356-357; **XI.** 202,427; **XIII.**428

¹¹⁷ Suyûtî, **I.** 621-622 (iki kez); **XIII.**428, 538;

¹¹⁸ Suyûtî, **IV.**262; **V.** 147 ; **XII.** 282,283; **XIII.** 664

¹¹⁹ Suyûtî, **I.** 480; **V.** 547,548

¹²⁰ İbn Hacer, *Takribu 't-tehziib*, s.461

¹²¹ Suyûtî, **IV.** 7; **V.** 147, 521

¹²² Suyûtî, **I.** 477-478; **X.**61-62; **XII.** 138

¹²³ Suyûtî, , **III.**463;**IV.** 221; **V.** 151, 155

¹²⁴ Suyûtî, **I.** 68, 69 (iki kez), 70

¹²⁵ Suyûtî, **I.** 68 (iki kez), 70, 619,620; **III.** 463; **X.** 173-174;

¹²⁶ Suyûtî, **XIII.** 538

¹²⁷ Suyûtî, **I.**81; **VII.** 495

¹²⁸ İbn Hacer, a.g.e., s.175

¹²⁹ Suyûtî, **IV.** 294; **V.** 521

¹³⁰ Suyûtî, **I.** 478-479; **XIV.** 86,87

¹³¹ Suyûtî, **I.** 81; **VII.** 495

¹³² Suyûtî, **VII.** 241; **XIII.** 527

¹³³ Suyûtî, **VII.**415; **IV.** 324

¹³⁴ Suyûtî, **IV.** 294, **V.** 310

¹³⁵ Suyûtî, **VII.**268; **XIV.** 593

¹³⁶ Suyûtî, **III.** 465; **XIV.** 86,87

Eslem (el-Adevî) (ö.80) ¹³⁷	2 ¹³⁸		Talha ¹³⁹	1
Abdurrahman b. Ebi Leylâ(ö.71 veya 73)	1 ¹⁴⁰		Ubade b. Nusey (III. Tabaka) ¹⁴¹	1 ¹⁴²
Seyar b. Hakem(VI. Tabaka) ¹⁴³	1 ¹⁴⁴		Udeys (ö.?)	1 ¹⁴⁵
Harasa b. Hur (ö.74) ¹⁴⁶	1 ¹⁴⁷		Ebu Meysere(ö.63) ¹⁴⁸	1 ¹⁴⁹
Ebu Miclez (ö.109) ¹⁵⁰	1 ¹⁵¹		Ebu Said ¹⁵²	1 ¹⁵³
Ebu İmrân el-Cevnî (IV. Tabaka) ¹⁵⁴	1 ¹⁵⁵		Ebu Atiyye el- Hemedânî (ö.70'li yılların sonu) ¹⁵⁶	1 ¹⁵⁷
Ebu Bekr b. Hafs b. Ömer b. Said (V. Tabaka) ¹⁵⁸	1 ¹⁵⁹		Ebu İshak ¹⁶⁰	1 ¹⁶¹
İbn Zeyd (V. Tabaka) ¹⁶²	1 ¹⁶³		İyad ¹⁶⁴	1 ¹⁶⁵
Halid b. Urfuta ¹⁶⁶	1 ¹⁶⁷		Zur'a (ö.48) ¹⁶⁸	1 ¹⁶⁹
es-Saib b. Yezîd (ö.61) ¹⁷⁰	1 ¹⁷¹		Nafi	1 ¹⁷²

¹³⁷ İbn Hacer, a.g.e.,s. 135

¹³⁸ Suyûtî, III.199, 477

¹³⁹ İbn Hacer'in *Takrîb* adlı eserinde 20 kadar bu isimde şahıs bulunmaktadır. Suyûtî'nin hangisini kastettiğini tespit edemedik. İbn Hacer, *Takribu't-tehzib*, s.463-465

¹⁴⁰ Suyûtî, I.480;

¹⁴¹ İbn Hacer, a.g.e.,s. 485

¹⁴² Suyûtî, I. 440

¹⁴³ İbn Hacer, a.g.e.,s. 424

¹⁴⁴ Suyûtî, III. 476-477

¹⁴⁵ Suyûtî, XV. 272

¹⁴⁶ İclî, sıkâ olduğunu söylemektedir. İbn Hacer, a.g.e.,s. 296

¹⁴⁷ Suyûtî, XIV. 475

¹⁴⁸ Sıkâ ve âbid, İbn Hacer, a.g.e.,s. 737

¹⁴⁹ Suyûtî, I. 622

¹⁵⁰ Sıkâ, İbn Hacer, a.g.e.,s. 1046

¹⁵¹ Suyûtî, V.585

¹⁵² İbn Hacer'de 26 kadar Ebû Said geçmektedir. İbn Hacer, a.g.e.,s. 485

¹⁵³ Suyûtî, XII.643

¹⁵⁴ İbn Hacer, a.g.e.,s. 621

¹⁵⁵ Suyûtî, XV.382

¹⁵⁶ İbn Hacer, a.g.e.,s. 1178

¹⁵⁷ Suyûtî, V.224

¹⁵⁸ İbn Hacer, a.g.e.,s. 500

¹⁵⁹ Suyûtî, III. 476-477

¹⁶⁰ İbn Hacer'de 12 kadar Ebû İshak geçmektedir. İbn Hacer,, a.g.e.,s. 1107

¹⁶¹ Suyûtî, III. 464

¹⁶² Sıkâ, İbn Hacer, a.g.e.,s. 846

¹⁶³ Suyûtî, XIV. 299-300

¹⁶⁴ İbn Hacer'de 12 tane geçmektedir. İbn Hacer, a.g.e.,s. 564-565

¹⁶⁵ Suyûtî, V.350

¹⁶⁶ Bu isimde iki şahıs vardır. Biri VI. Tabaka, diğerinin ölümü 64. İbn Hacer, a.g.e.,s. 288

¹⁶⁷ Suyûtî, VIII.180-181

¹⁶⁸ Sıkâ, İbn Hacer, a.g.e.,s. 1063

¹⁶⁹ Suyûtî, III. 464

¹⁷⁰ Küçük yaşta olan sahabilerdendir. İbn Hacer, a.g.e.,s. 364

Sevr el-Kindî(ö.?)	1 ¹⁷³		Alkame b. Ebî Vakkas ¹⁷⁴	1 ¹⁷⁵
Abdullah b. Şeddâd ¹⁷⁶	1 ¹⁷⁷		Becâle (II.tabaka)	1 ¹⁷⁸
Abdullah b. Mus'ab(ö.?)	1 ¹⁷⁹		Büreydetü'l-eslemî(VI. Tabaka) ¹⁸⁰	1 ¹⁸¹
Câbir ¹⁸²	1 ¹⁸³		İbrâhim ¹⁸⁴	1 ¹⁸⁵
Harise b. Mudarrib(II.tabaka) ¹⁸⁶	1 ¹⁸⁷		Muhammed b. el-Müntaşir (IV. tabaka) ¹⁸⁸	1 ¹⁸⁹
Muhammed b. Zeyd b. Abdillâh b. Ömer(III. tabaka) ¹⁹⁰	1 ¹⁹¹		Kabisa b. Câbir (ö.69) ¹⁹²	1 ¹⁹³
İbn İshak (ö.150) ¹⁹⁴	1 ¹⁹⁵		Abdullah b. Dinâr(ö.127)	1 ¹⁹⁶
İmam eş-Şafii(ö.204)	1		Ya'la b. Ümeyye(ö.209)	1 ¹⁹⁷
Tavus(ö.106) ¹⁹⁸	1 ¹⁹⁹		Süddî (ö.127)	1 ²⁰⁰
Abdirrahman es-	1 ²⁰²		Abdullah b. ez-	1 ²⁰³

¹⁷¹ Suyûtî, **III.** 463

¹⁷² Suyûtî, **XIII.** 480

¹⁷³ Suyûtî, **XIII.**570-571

¹⁷⁴ Sikâdır. Abdülmelik'in hilafeti döneminde ölmüştür. İbn Hacer, a.g.e.,s.689

¹⁷⁵ Suyûtî, **VIII.** 314

¹⁷⁶ İkitane vardır: Biri Kufe'de 81 yılında vefat etmiştir. Diğeri V. Tabakadandır. İbn Hacer, a.g.e.,s. 514

¹⁷⁷ Suyûtî, **VIII.** 314

¹⁷⁸ Suyûtî, **XI.** 729

¹⁷⁹ Suyûtî, **IV.** 294

¹⁸⁰ İbn Hacer; güvenilir biri olmadığını ve reddedilen biri olduğunu söylemektedir. İbn Hacer, a.g.e.,s. 166

¹⁸¹ Suyûtî, **XIII.** 436

¹⁸² İbn Hacer'de 18 kadar bu isimde şahıs bulunmaktadır. İbn Hacer, a.g.e.,s. 191-193

¹⁸³ Suyûtî, **I.**619-620

¹⁸⁴ İbn Hacer'de 104. sayfadan 119. sayfaya kadar bu isimde şahıs vardır.

¹⁸⁵ Suyûtî, **XV.**671

¹⁸⁶ Sikâdır.İbn Hacer, a.g.e.,s. 216

¹⁸⁷ Suyûtî, **X.** 632

¹⁸⁸ İbn Hacer, a.g.e.,s.899

¹⁸⁹ Suyûtî, **V.**42

¹⁹⁰ İbn Hacer, a.g.e.,s. 846

¹⁹¹ Suyûtî, **X.**548

¹⁹² İbn Hacer, a.g.e.,s. 797

¹⁹³ Suyûtî, **V.**521

¹⁹⁴ İbn Hacer, a.g.e.,s. 1229

¹⁹⁵ Suyûtî, **III.** 476-477

¹⁹⁶ Suyûtî, **I.** 642

¹⁹⁷ Suyûtî, **IV.** 651-652

¹⁹⁸ Sikâ, fakih ve fadıl; İbn Hacer, a.g.e.,s. 462

¹⁹⁹ Suyûtî, **V.**143-144

²⁰⁰ Suyûtî, **III.** 725

Sülemî (ö. 70 sonrası) ²⁰¹			Zübeyr(ö.73)	
Ebû Osman en-Nehdî (ö. 95 veya sonrası) ²⁰⁴	1 ²⁰⁵		Süleyman b. Yesâr (ö.107)	1 ²⁰⁶
Amr b. Meymûn(ö.74-77)	1 ²⁰⁷		Abdullah b. el-Muğira (ö.?)	1 ²⁰⁸
Ebu'd-Duhâ (ö.100)	1 ²⁰⁹		Ebû Zer (ö.32)	1 ²¹⁰
Şureyh b. Ubeyd(ö. 100'den sonra) ²¹¹	1 ²¹²		Kuleyb ²¹³	1 ²¹⁴
Huzeyfe b. el-Yeman (ö.36)	1 ²¹⁵			

Bazı rivâyetlerde tek râvi yerine isnad zikredilmekte ancak bu isnadın eksik olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu isnadlar şunlardır:

Osman b. Suraka →Dayısı²¹⁶

Katade (ö.118)→Ebu Harb b. Ebi'l-Esved ed-Düelî→Babası²¹⁷

Hubeyb b. eş-Şehid²¹⁸→ Amr b. Amr el-Ensârî²¹⁹

Nâfi b. Cübeyr→İbn Abbas²²⁰

es-Süddî(ö.127)→ el-Kelbî→İbn Abbas²²¹

²⁰² Suyûtî, **IV**. 294

²⁰³ Suyûtî, **XIII**.527

²⁰¹ İbn Hacer, a.g.e.,s. 499

²⁰⁴ İbn Hacer, a.g.e.,s.601

²⁰⁵ Suyûtî, **III**.463

²⁰⁶ Suyûtî, **III**.462

²⁰⁷ Suyûtî, **XV**. 512

²⁰⁸ Suyûtî, **XI**. 194-195

²⁰⁹ Suyûtî, **XIV**. 520

²¹⁰ Suyûtî, **V**. 609-610

²¹¹ İbn Hacer, a.g.e.,s. 434

²¹² Suyûtî, **VII**. 325

²¹³ İbn Hacer 5 tane aynı isimde zikretmektedir. İbn Hacer, a.g.e.,s. 813

²¹⁴ Suyûtî, **IV**.81

²¹⁵ Suyûtî, **X**. 659

²¹⁶ Suyûtî, **XIV**. 175

²¹⁷ Suyûtî, **XIII**.323-324

²¹⁸ Bu adda iki şahıs vardır. Biri el-Ezdî, sıkâ ö. 45; diğeri el-Mısırî, sıkâ ö.109'dur. İbn Hacer, a.g.e., s.1202

²¹⁹ Suyûtî, **VII**.495

²²⁰ Suyûtî, **XIII**.324

²²¹ Suyûtî, **II**. 32

Misver b. Mahreme(ö.64)→Mervan b. el-Hakem(ö.65)²²²

Kelbî→Ebu Salih→İbn Abbas²²³

Nâfi→İbn Ömer²²⁴

Ata b.es-Sâib(ö.114)→ Muharib b. Disâr(IV. Tabaka²²⁵)²²⁶

İbn Ebi Müleyke(ö.119)→ Abdullah b. ez-Zübeyr(ö.73)²²⁷

Ebu İdris (ö. 80) →Ubey b. Ka'b (ö.19)²²⁸

Süleyman b. Erkâm→Hasen→İbn Sîrîn→İbn Şihab ez-Zührî²²⁹

Âsım b. Küleyb(ö.137)→Babası²³⁰

Amr b. Meymûn(ö.74-77)²³¹ →Ömer²³²

Zeyd b. Eslem→Babası²³³

Nu'man b. Beşîr→Ömer b. el-Hattâb²³⁴

İbn Şihab→ Said el-Müseyyib ve Berrâ b. Azîb²³⁵

Sâlim→Babası²³⁶

Görüldüğü üzere Hz. Ömer'in Kur'an'a ilişkin sözleri ve âyet içerikli rivâyetleri en çok kendisinden, bir kısmı Hz. Ömer zamanında yaşamış zevâtın diğer bir kısmı ise sonrası dönemde (tabiin döneminde) yaşamış kimselerden gelmektedir. Bu durum rivâyetlerin bir kısmının munkatı²³⁷ olduğunu

²²² Suyûtî, **XIV**. 413

²²³ Suyûtî, **VIII**. 629; **XIV**.413

²²⁴ Suyûtî, **IV**. 492; **VII**. 203

²²⁵ İbn Hacer, a.g.e.,s. 922

²²⁶ Suyûtî, **V**. 361, 485-486

²²⁷ Suyûtî, **XIII**. 527

²²⁸ Suyûtî, **XIII**.506-507

²²⁹ Suyûtî, **III**.79-80

²³⁰ Suyûtî, **III**.441

²³¹ Suyûtî, *Tabakatu'l-huffâz*,s.137

²³² Suyûtî, **I**. 622

²³³ Suyûtî, **V**. 268

²³⁴ Suyûtî, **XII**. 394

²³⁵ Suyûtî, **I**. 69

²³⁶ Suyûtî, **I**. 68

²³⁷ Munkatı': İsnâdı muttasıl olmayan hadislerdir. Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, AÜİF yay. , Ankara 1980, s.286

göstermektedir. Bu da isnadın irsali, ravilerin ise güvenilirliği açısından konuyu ele almayı gerek kılar. Ancak rivâyetlerin bu yönü daha çok hadis ilmini ilgilendirdiği için ve konumuzu aştığı için konuya girmek istemiyoruz.

Hiz. Ömer'in âyet içerikli olmayan sözlerine gelince, bu tür rivâyetlerin anılan beş tefsirde (Mukâtil, Taberî, İbn Ebi Hâtim, Suyûtî ve İbn Kesîr'in tefsirlerinde) sıkça yer aldığı görülmektedir. Örneğin rivâyet tefsirlerinden -Taberi, İbn Kesir ve Suyûtî'den- derleme yapan İbrahim b. Hasen'in *et-Tefsiru'l-Me'sûr an Omer b. el-Hattâb* adlı çalışmasına bakıldığında bu durum kolayca anlaşılabilir. Bu çalışmaya göre müfessirlerin âyetin hemen ardından getirdikleri Hiz. Ömer'e nisbet edilen sözleri içeren rivâyetler yaklaşık 853'ü bulmaktadır. Halbuki biz yukarda söz konusu beş tefsiri tarayarak 255 âyet içerikli rivâyet olduğunu görmüştük. Bu durum Hiz. Ömer'in bir âyetle ilgili açıklama yapmadığı halde yaptığı izlenimini vermektedir.

Hiz. Ömer'den gelen rivâyetler Suyûtî'nin tefsirinde yer alışı açısından incelendiğinde şunları söylemek mümkündür.

a) Bir kısım rivâyetler âyet içerdığı ve onu açıkladığı için âyetin altında yer almaktadır.²³⁸

b) Bazı rivâyetler âyet içermediği halde âyetin bir lafzını açıklamaktadır. Hiz. Ömer'in âyeti zikretmeksizin yevmu'l-hacci'l-ekber, nasuhi tevbe, seb'u mesani, gibi Kur'an'a ilişkin bazı kavramları açıklaması burada örnek olarak verilebilir. Şimdi bu örnekleri daha yakından görelim.

Birinci örnek: Hiz. Ömer fitneden Allah'a sığınan birini işitince ona: "Allah'ın seni mal ve servetle rızıklandırmasını istemiyor musun? Fitneden sığınmak

²³⁸ Bu konuya ilişkin örneklere çalışmamız boyunca yer verilmektedir. Örneğin bu konuda İkinci Bölüm II-Anlama ve Yorumunda Yöntemi /1-Kur'an'ı Diliyle Anlaması /a-Kelime Tahlilinde Bulunması başlığı altındaki örneklere ve dipnotlara bakılabilir.

istiyorsanız, sizi yoldan çıkarandan sığının.” demiştir.²³⁹ Suyûtî bu rivâyeti Teğabun suresinin 15. âyetinden **إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ** sonra getirmektedir. Rivâyet âyet içerikli olmasa da Suyûtî’nin âyet ile rivâyeti bir araya getirmesi mantıklı gözükmemektedir. Çünkü âyette mal ve servet fitne olarak geçmekte, fitneden sığınanın o nimetleri de istememiş olacağı ortaya çıkmaktadır.

İkinci örnek: Tevbe suresi 3. âyetinde **الْحَجَّ الْأَكْبَرِ** ifadesi geçmektedir. Rivâyette Hz. Ömer’in bu âyete işaret etmeksizin kavramı “arefe günü”²⁴⁰ olarak açıkladığı anlaşılmaktadır.

Üçüncü örnek: Nasûhi tevbe; Hz. Ömer’e biri bu kavramı sorar. O da: “Kişinin yaptığı kötülüğe bir daha dönmek üzere pişman olmasıdır, diye cevap verir.”²⁴¹

Dördüncü örnek: Seb’u mesâni, hakkında Hz. Ömer, fâtihatu’l-kitâp, kitabın baştarafı, girişi anlamındadır.²⁴² der. Aynı kavrama ilişkin İbn Kesir Hz. Ömer’in: “Ummu’l-kitâb” dediğini içeren rivâyeti kitabına alır.²⁴³

c) Rivâyetlerin çoğu âyet içermemekte bununla birlikte âyet ile aynı konuyu işlemekte ancak konunun farklı bir yönünü ele almaktadır. Bu tür bir yaklaşımda âyet ile rivâyet arasında ifade benzerliği olduğu için ikisinin ard arda getirildiği anlaşılmaktadır.

d)Bazen de kullanılan rivâyetler ile âyet arasında ilişki kurmak mümkün olmamaktadır.

Son iki duruma (c,d) Suyûtî’nin Maide suresi 87. âyetinden sonra Hz.

²³⁹ Suyûtî, a.g.e, XIV. 520; Benzer rivâyet için bkz. İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fârûk*, II.614

²⁴⁰ Taberi, a.g.e, X. 88 nu. 12736; Suyûtî, a.g.e, VII.239

²⁴¹ Abdurrezzak b. Hemmam b. es-San’ani (211/816), *Tefsîru’l-Kur’ani’l-azîz*, tahk. Abdu’l-muti’ Emin Kal’acî, Daru’l-ma’rife, Beyrut 1991, II. 242; İbn Ebi Şeybe, XIII. 279; Hakim, II. 495; Beyhaki, 7034 Hafız isnadının sahih mevkuf olduğunu söylüyor.; Suyûtî, XIV. 593; İlgili âyet: Tahrir 66/8

²⁴² Suyûtî, VIII. 645; Taberi, XIV. 72; Hicr 15/87

²⁴³ İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fârûk*, II. 595

Ömer'den gelen şu rivâyetleri getirmesi örnek olabilir: “Ey iman edenler! Allah’ın size haram kıldığını helal kılmayın, haddi aşmayın Allah haddi aşanları sevmez”²⁴⁴ âyetinin ardından Suyûtî; “Ömer’in şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Şu adam üç elbise ile kefenleniyor, haddi aşmayın Allah haddi aşanları sevmez.”²⁴⁵ şeklindeki rivâyeti nakl etmektedir. Rivâyet ile âyet arasında nasıl bir ilişki kurulduğu üzerinde yoğunlaşırsa ikisi arasındaki ifade benzerliği bu rivâyetin burada değerlendirilmesinde etkili olmuştur, denilebilir. Ancak bu rivâyetin âyetin anlaşılmasına katkısı olup olmadığı tartışılabilir. Aynı âyetle ilgili diğer bir rivâyet ise şöyledir: Ömer bir adama; “Evli misin?” diye sordu. Adam, “hayır” deyince “ya ahmaksın ya da facirsin” dedi.²⁴⁶ Bu rivâyet ile âyet arasında nasıl bir bağ olduğu üzerinde düşünülürse en iyimser bir yaklaşımla o kişinin evlenmemekle Allah’ın helal kıldığını kendisine haram kıldığı bu yüzden âyette ifade edilen davranış ile söz konusu şahsın davranışının ortak olduğu, rivâyetin bu maksatla âyetin altına yerleştirildiği söylenebilir. Ancak kurulmaya çalışılan bu bağ hem zorlama olmakta hem de âyeti açıklamamaktadır.

Burada âyetle ilgisini kuramadığımız bir başka rivâyete daha yer vermek istiyoruz. Ebu Hureyre anlatıyor: Ömer b. el-Hattâb’ın yanındaydık. Bir adam yanımıza geldi. Kur’an’ın mahluk olup olmadığını soruyordu. Ömer kalktı, adamın yakasından tuttu Ali b. Ebi Talip’e götürdü ve “ Ya Ebe’l-Hasen! Bu adamın ne dediğini biliyor musun?” diye sordu. Ali: “Ne diyor?” dedi. “Bana gelerek Kur’an’ın mahluk olup olmadığını soruyor”. Bunun üzerine Ali: “Bu söz insanı vebal altında bırakır. Eğer yönetici olsaydım, bu adamın boynunun vurulmasını emrederdim.”

²⁴⁴ Mâide 5/87

²⁴⁵ Suyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr*, V.342

²⁴⁶ Suyûtî, a.g.e., V.342

dedi.²⁴⁷ Suyûtî, bu rivâyeti müteşabihi konu edinen Ali İmran suresinin 7. âyetinin ardından getirmektedir. Bu rivâyetin burada yer alabilmesi için rivâyetle anlatılan olayın âyetin konu edildiği bir ortamda yaşanmış olması gerekir. Rivâyetten bu yönde bir sonuç çıkarmak mümkün gözükmemektedir. Suyûtî, “Kur’an’ın mahluk oluşunu” müteşabih olarak değerlendirdiği için olsa gerek rivâyeti burada zikretmeyi uygun görmüştür.

Öte yandan Suyûtî’nin eserinde yer alan bazı rivâyetler içerik bakımından birbirleriyle çelişmektedir. Bir rivâyete göre Hz. Ömer Bakara suresinin “Peygamber’in size şahit olması için sizi orta ümmet kıldık” anlamındaki 143. âyetinden Hz. Peygamber’in ölmeyeceği sonucunu çıkarmakta²⁴⁸; Nasr suresi ve Maide 3. âyetle ilgili açıklamasını içeren rivâyete göre ise Hz. Peygamber’in ahirete irtihali yorumunu yapmaktadır.²⁴⁹ Ancak Hz. Ömer gibi makul, Hz. Peygamber’in yanında yer alan bir insanın bir insanın Hz. Peygamber’in ölmeyeceği yorumunu yapması pek mümkün gözükmemektedir.

Peki Suyûtî’nin rivâyetleri âyetleri açıklamadığı halde âyetlerin altına yerleştirmiş olması, veya birbirlerini nakzettikleri halde eserine alışı nasıl açıklanabilir? Müfessirlerin rivâyetleri bu şekilde değerlendirmesinde dönemin şartları ve ilim anlayışı etkili olmuş gözükmemektedir. Zirâ müfessirlerin-muhaddislerin kendilerine ulaşan her haberi yazıya aktarmalarından amaçları, toplamaya imkan buldukları her şeyin yok olup gitmesinden endişe etmeleridir.²⁵⁰

Öyleyse Hz. Ömer’in söz konusu içerikteki açıklamaları Suyûtî örneğinde değerlendirilirse; bu rivâyetlerin çeşitli kaynaklarda yer aldığı, ilk ravilerinin daha

²⁴⁷ Suyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr*, III. 465

²⁴⁸ Suyûtî, *ed-Durr*, IV.50

²⁴⁹ Nasr suresi ile ilgili rivâyet: Suyûtî, XV. 726; Maide suresi ile ilgili rivâyet: Suyûtî, V. 188

²⁵⁰ Ahmet Nedim Serinsu, *Sa’lebe Kıssası, Esbâb-ı Nüzûl’e Yeni bir Yaklaşım*, Şûle yay. 1995, s.49

çok tabiin döneminde yaşadığı, rivâyetin âyetin altında zikredilmesinin âyeti açıkladığı anlamına gelmediği söylenebilir.

V- Hz. ÖMER'İN HAYATI

Hz. Ömer'in Kur'an anlayışını ve yorum yöntemini ortaya koyabilmek için önce onu tanımak gerekir. Onun Kur'an'la iletişimi, birikimi ve yapısından ayrı düşünülemez. Bu maksatla Hz. Ömer'in nesebi ailesi, müslüman olması, ilmi, mizacı ve Hz. Peygamber'le iletişimi burada ele alınmaktadır.

A-Nesebi ve Ailesi

Fil Vak'asından on üç yıl sonra doğan²⁵¹ Hz. Ömer, Kureyş kabilesinin Adiy koluna mensuptur. Nesebi; İbn Nufeyl b. Abdiluzza b. Reyah b. Kurt b. Rezah b. Adiy b. Ka'b b. Lüey,²⁵² künyesi ise Ebu Hafs'dır.²⁵³ Annesi Mahzûm kabilesinden Hanteme binti Hâşimdir.²⁵⁴

Eşleri ve çocukları hakkında isimleri dışında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak Zeynep b. Maz'un'dan doğan kızı Hafsa Resulullah'ın hanımı olduğundan ve oğlu Abdullah da özellikle hadis ilminde belli bir yeri bulunduğu bilinen şahsiyetlerdir. Aynı eşinden doğan oğlu Abdurrahman'a

²⁵¹İbn Hacer Ebü'l Fazl Ahmed b. Ali (852/1448, *el-İsabe fî Temyizi's-Sahabe*, Beyrut,1940, II. 518 Suyûtî, *Târihu'l-hulefâ*, Dâru'l-fiker, b.y. 1974, s.101; Bir başka rivâyetle ise Büyük Ficar savaşından dört yıl kadar önce doğduğu, (Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberi (310/922), *Târihu't-Taberî – Târihu'l-umem ve'l-mülk*- tahk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru Süveydân, Beyrut b.t., IV. 197; Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nemerî el-Basrî (262), *Târihu'l-Medinetü'l-münevvere*, tahk. Fehim Muhammed Şeltût, b.y,b.t., II. 661), bunun da Hz. Muhammed'e peygamberlik görevinin verilişinden otuz yıl önce olduğu ifade edilmektedir. İbn Hacer, a.y.

²⁵² İbn Hacer, *el-İsabe fî temyizi's-sahabe*, II. 518; Suyûtî, *Târihu'l-hulefâ*, s.101; Muhammed b. Ahmed b. Osman (747), *Târihu'l-İslam ve Vefeyati'l-meşâhiri ve'l-alâm*, tahk. Ömer Abdusselam et-Tedmurî, Dâru'l-kitabî'l arabî, Beyrut 1997/ 1417, III. 253

²⁵³ İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-kebir*, tahk.: Eduard Sachau, Berlin 1233 III. 190; Taberi, *Târihu't-Taberi*, IV. 195

²⁵⁴İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-kebir*, III. 190

kaynaklarda çok az yer verilmektedir.²⁵⁵ Bunların dışında Hz. Ali'nin kızı Ümmü Külsüm b. Fatıma ez-Zehrâ da olmak üzere yedi hanımla daha evlendiği; Ubeydullah, Fatıma, Asım, Zeyd, Rukiye adında çocukları olduğu rivâyet edilmektedir.²⁵⁶

B-Müslüman Olması

Hz. Ömer'in Müslüman olması konusuna geçmeden önceki hayatına değinmek istiyoruz. Onun bu dönemde babasının develerini güttüğü²⁵⁷, iyi ata bindiği²⁵⁸, güçlü biri olduğu²⁵⁹ belirtilmektedir. Şiire meraklı olduğu, güzel konuştuğu, okuma yazma bildiği, ensab bilgisini öğrendiği, ticaret yaptığı bu maksatla Suriye, Irak ve Mısır'a gittiği, Kureyş kabilesi adına elçilik görevinde bulunduğu nakledilmektedir.²⁶⁰ Bunların dışında Hz. Ömer'e nisbetle anlatılan bazı olayların/davranışların tarihi gerçeklere aykırı olduğu görülmektedir. Örneğin kız çocuğunu diri diri toprağa gömdüğü yönünde anlatılanlar temelsiz olduğu anlaşılmaktadır. Zirâ Hz. Peygamber'in eşi olan kızı Hafsa'nın kendisi Müslüman olmadan önce dünyaya gelmiş olması²⁶¹ böyle bir davranışta bulunmadığını göstermektedir.²⁶²

Hz. Ömer makul bir insan olmasına rağmen sahip olduğu birtakım ön hükümler onun İslam'ın ne olduğunu tetkik etmesine mani olduğu; bununla beraber Kur'ân'ın surelerinden birini ilk defa okur okumaz bu ön yargılardan kurtularak

²⁵⁵ İbn Asakir Ali b. el-Hasen Hibetullah (ö.571), *Târihu medineti Dımaşk*, tahk. Omer b. Ğarâme el-Umrevi, Dâru'l-fiker, b.y., b.t , XLIV.324

²⁵⁶ İbn Şebbe(ö. 262), *Târihu'l-Medine*, II. 654-655; Zehebi, , *Târihu'l-İslam*, III. 274-275; İbnu'l-cevzî Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (597/1200), *Menakıbu Emiri'l-Mu'minin Ömer b. b. el-Hattab*, tahk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetu'l-Hancî, Kahire 1997/1417, s.264

²⁵⁷ İbn Şebbe, *Târihu'l-Medineti'l-münevvere*, II. 606

²⁵⁸ İbnu'l-Cevzî, *Menâkıb*, s.7

²⁵⁹ İbnu'l-Cevzî, *Menâkıb*, s. 6

²⁶⁰ Mustafa Fayda, *Ömer*, DİA, İstanbul 2008, XXXIV. 44

²⁶¹ İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-kebir*, VIII. 81

²⁶² Bu konuya ilişkin daha fazla bilgi için bkz. Adnan Demircan, *Cahiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti*, İSTEM Yıl: 2, Sayı: 3 2004, s. 29

İslamiyete yöneldiği nakledilmektedir.²⁶³ Bu âyetin hangi âyet olduğu konusunda farklı rivâyetler mevcuttur:

Bir rivâyete göre Hz. Ömer Hz. Peygamber'i öldürmeye giderken yolda birinin, "Kardeşin ve enişten de müslüman oldu!" demesi üzerine onların yanına gitmiş ve onları Taha suresini okurken bulmuştur. Kendini tutamayarak eniştesini ardından da kocasını elinden kurtarmaya çalışan kız kardeşini orada paylamıştır. Çok geçmeden bu tavrından müteessir olan Hz. Ömer'in kalbi yumuşamış ve onlardan okuduklarını getirmelerini istemiştir. Okuduğu âyetler Taha suresinin,

إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَأَعْبُدْنِي وَأَقِمِ طه مَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَى

âyetine kadardır. Bu âyetleri okuyan Hz. Ömer, kelime-i şهادet getirerek İslam'ı kabul etmiştir.²⁶⁴ Aynı rivâyetin diğer tarikinde Taha suresiyle birlikte Tekvir suresini on dördüncü âyete kadar okuduğu bildirilmektedir.²⁶⁵ Başka bir rivâyette ise Hadid suresini yedinci âyete kadar okuduğu ifade edilmektedir.²⁶⁶

Müslüman olmasıyla ilgili olarak diğer bir rivayet ise Ömer b. el-Hattâb'ın kendisinin anlatımıyla şöyledir: İslam'a girmeden önce bir gün Resulüllah'ı takip etmek üzere dışarı çıktım. Onun mescide doğru ilerlediğini gördüm, ben de arkasından yürüdüm. Mescide girdi ve Hâkka suresinden okumaya başladı. Ben de onu dinliyordum. Kur'an'ın te'lifi beni büyülemişti. Kureyş'in iddia ettiği gibi onun şair olduğunu düşündüm; ama Hz. Peygamber: وَمَا هُوَ يَقُولُ شَاعِرٌ قَلِيلًا مَّا تُوْمِنُونَ "O (Kur'an), şair sözü değildir"²⁶⁷ âyetini okudu. Birden kâhin olabilir mi diye düşündüm, bu sefer Hz. Peygamber

²⁶³ Muhammed Hamidullah, (2002/1423), *İslam Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), İrfan Yay. Ve Tic., İstanbul 1990, I.121

²⁶⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-kebir*, III. 191-192; Suyûtî, *Târihu'l-hulefâ*, s.103-104; Suyûtî de geçen diğer bir rivâyete göre Taha suresini sekizinci âyete kadar okumuştur. Suyûtî, a.y.

²⁶⁵ İbn Asakir, *Târihu medineti Dimaşk*, XLIV. 37

²⁶⁶ Suyûtî, *Târihu'l-hulefâ*, s.104-105; İbn Asakir, *Târihu medineti Dimaşk*, XLIV. 32

²⁶⁷ Hakka, 69/41

وَلَا يَقُولُ كَاهِنٌ قَلِيلًا مَا تَذْكُرُونَ تَنْزِيلٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ “O kâhin sözü değildir, Âlemlerin rabbi olan Allah’tan inzal olunmuştur.”²⁶⁸ âyetini okudu. Okumasını surenin sonuna kadar sürdürdü. O esnada İslam kalbimi çepeçevre sarmıştı.”²⁶⁹ İslam’a girişi esnasında Kur’an sayesinde dine karşı ön yargılarından kurtulan Hz. Ömer; yaşamı boyunca hayatına Kur’an’la yön vermiştir.

Hiz. Ömer’in kaçınıcı müslüman olduğu konusunda da değışik riveyetler mevcuttur.²⁷⁰ Bir rivâyete göre müslüman olduğuunda o ana kadar erkeklerden İslam’ı kabul edenlerin sayısı kırk beş, kadınların sayısı ise yirmi birdir.²⁷¹ Müslüman olduğuunda Enfal suresinden *يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ* Ey Nebi! Allah’ın yardımını sana ve sana uyan müminlere yeter²⁷² âyetinin nâzil olduğu ifade edilmektedir.²⁷³ O müslüman olduğuunda nâzil olduğu rivâyet edilen diğeri âyet ise En’am suresinin 122. âyetidir. Zeyd b. Eslem bu durumu şöyle anlatmaktadır:

أَوْ مَن كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَن مَّثَلَهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِّنْهَا كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

Ölü iken kalbini diriltip, insanlar arasında yürürken önünü aydınlatacak bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, karanlıklarda kalıp çıkamayan kimsenin durumu gibi midir?²⁷⁴ âyeti Ömer b. el-Hattâb ve Amr b. Hişam (Ebu Cehil) hakkında nâzil oldu.

Bunlar dalaletle saplanmış, ölü halde idiler. Allah Ömer’e İslam ile hayat verdi, böylece onu azîz kıldı. Ebu Cehil dalalette karar kıldı ve ölü kaldı. Nitekim

²⁶⁸ Hakka, 69/42-43

²⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, (241/855), *Müsned*, Daru Sahnun ve Çağrı Yay., İstanbul, 1992/1413, I.17; İbn Kesir Ebu’l-Fida (774/1372), *Müsnedü’l-Fârûk Emîru’l-Mu’minin Hafs Omer b. el-Hattab*, (tah. Abdulmuti Kal’acî), Daru’l-Vefa, el-Menhure 1992/1412, II. 618; İbn Kesir’in eserinin muhakiki Abdulmuti Kal’acî -*Mecmeu’z-zevâid*, IX. 62 den yaptığı nakilde-isnaddaki Şureyh b. Ubeyd el-Hımsî’nin muteahhir tabiiilerden olduğunu bu yüzden Hiz. Ömer’le görüşmediğini ifade eder İbn Kesir, a.y. Dipnot nu. 151; İbn Asakir, *Târihu medineti Dimaşk*, XLIV. 28; Suyûtî, *Târihu’l-hulefâ*, s.103;

²⁷⁰ Erkekler otuz üç kadınlar altı Hiz. Ömer’le birlikte toplam kırk kişiye ulaşmaktadırlar. Suyûtî, *ed-Durru’l-mensur*, VII.192; İbn Ebi Hatim, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-azim*, V. 1728; İbn Şebbe, a.g.e., II.659-660

²⁷¹ Taberi, *Târihu’t-Taberi*, IV. 200

²⁷² Enfal 8/64

²⁷³ Suyûtî, *Târihu’l-hulefâ*, s.107; İbn Asakir, *Târihu medineti Dimaşk*, XLIV. 39-40

²⁷⁴ En’am 8/122

Resulüllah Ömer müslüman olmadan: “Allah’ım İslam’ı Ebu Cehil veya Ömer b. el-Hattâb ile aziz kıl” diye dua buyurmuştu.²⁷⁵

Bu konuya ilişkin diğer bir rivâyet ise Hz. Peygamber’in söz konusu duayı etmesi üzerine أَفَمَنْ زَيْنَ لَهُ سُوءَ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسَنًا فَإِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ

وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ *Kötü iş kendisine güzel gösterilip de onu güzel gören kimse, kötülüğü işlemeyenle bir midir? Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola eriştirir.*²⁷⁶ âyetinin nâzil olduğu yönündedir.²⁷⁷

Hz. Ömer’in İslam’a girmesiyle Müslümanlar sevinmiş, güç kazanmış, müşrikler ise üzülmüş, güçlerini kaybetmişlerdir. Zira müşriklerin ileri gelenleri Ebu Talib’e gelerek Hz. Peygamber’in kendi ilahlarını kötölememesini istemişlerdi. Mukâtil Sad suresi 6. âyetin

وَانْطَلِقَ الْمَلَائِكَةُ مِنْهُمُ أَنْ امْشُوا وَاصْبِرُوا عَلَى آلِهَتِكُمْ إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ يُرَادُّ

bu duruma ilişkin olduğunu ifade etmektedir.²⁷⁸ Gerçekten de Hz. Ömer’in İslam’a girmesiyle müslümanların elinin kuvvetlendiğini İslam’ı açıktan tebliğ etmeye başlamış olmalarından anlaşılmaktadır.²⁷⁹ Bu durumu Abdullah b. Mesud “ Ömer’in Müslüman olması İslam için bir şeref, hicreti zafer, yönetimde bulunması rahmettir.”²⁸⁰ Sözüyle ifade etmektedir.

Bir de Hz. Ömer hakkında nâzil olmadığı halde âyetin içeriğini dikkate alarak bazı sahabiler âyetten kastolunanın Hz. Ömer olduğunu söylemişlerdir. Bu

²⁷⁵ Suyûtî, *ed-Durru’l-mensur*, VI.193; İbn Ebi Hatim, IV. 1381 nu. 7854; Dahhak’tan gelen bir rivâyette de aynı konuya işaret edilmektedir. Taberi, *Camiu’l-beyan an te’vili ayi’l- Kur’an*, VIII. 30

²⁷⁶ Fâtır 35/8

²⁷⁷ Suyûtî, *ed-Durru’l-mensur*, XII. 256; Âyet zikredilmeksizin Hz. Peygamber’in duasını içeren rivâyetler: İbn Sa’d, *et-Tabakatu’l-kebir*, III. 191,192; İbn Asakir, *Târihu medineti Dimaşk*, XLIV. 41 İbn Hacer, *el-İsabe fi temyizi’s-sahabe*, II. 518; Suyûtî, *Târihu’l-hulefâ*, s.102; Bu kaynaklardaki bazı rivâyetlerde Hz. Peygamber’in duasında sadece Hz. Ömer zikredilmektedir. Hz. Ömer hakkında nâzil olan diğer âyetler esbâb-ı nüzul konusunda ele alınmaktadır.

²⁷⁸ Mukatil b. Süleyman (150/167), *Tefsiru Mukâti’l b. Süleyman*, tahk. Abdullah Mahmud Şehâte, el-Heyetü’l-Mısriyyetü’l-amme li’l-kitab, Kahire 1979-1988, III. 470-471

²⁷⁹ İbn Şebbe, a.g.e., II.661

²⁸⁰ İbn Sa’d, a.g.e., III.293; İbn Şebbe, a.g.e., II. 661; Benzer bir sözü Hz. Ömer Ölüm döşeğindeyken İbn Abbas tarafından söylenmiştir. İbn Cevzî, *Menâkıb*, s.248

rivâyetler sahabeye göre Hz. Ömer'in Kur'an'da nasıl yer aldığına ilişkin bir fikir vermektedir.

<i>Sahabilerce Verilen Mana</i>	<i>Kur'an'daki Lafız</i>
Hiz. Ömer'in de içinde bulunduğu bir gurup sahabi ²⁸¹	الْأَبْرَارَ ²⁸²
Haşim Oğulları, Muttalip Oğullarından Hamza, Ali b. Ebi Talip ve Ubeyde b. el-Haris ile Ömer b. el-Hattâb ²⁸³	كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ²⁸⁴
Hiz. Ömer ²⁸⁵	فَأَسْتَعِظُ ²⁸⁶
İlgili âyeti Hiz. Ali okur ve Hiz. Ömer'i işaret ederek “işte güçlü ve güvenilir olan budur.” ²⁸⁷ der.	الْقَوِيُّ الْأَمِينُ ²⁸⁸
Hiz. Peygamber, Hiz.Ebubekir ve Hiz. Ömer'in Sa'd b. Muaz'ın cenazesinde ağlamaları üzerine Hiz. Aişe üçü için bu ifadeyi kullanır. ²⁸⁹	رُحَمَاءَ بَيْنَهُمْ ²⁹⁰
Hiz. Ebubekir, Hiz. Ömer, Hiz. Ali ve Abdullah b. Revaha ²⁹¹	إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا ²⁹²
Hiz. Ömer ²⁹³	أَشِدَّاءَ عَلَى الْكُفَّارِ ²⁹⁴

²⁸¹ Mukatil b. Süleyman, *Tefsir*, IV. 524

²⁸² İnsan 76/5

²⁸³ Mukatil b. Süleyman, *Tefsir*, III. 839

²⁸⁴ Câsiye 45/21

²⁸⁵ Rivâyet İbn Abbas'a aittir. Suyûtî, *ed-Durru'l-mensur*, XIII. 524-525; İbn Asakir, *Târihu medineti Dimaşk* XXXIX, 177-178

²⁸⁶ Fetih 48/29

²⁸⁷ Taberi, *Târihu't-Taberi*, IV. 201

²⁸⁸ Kasas 28/26

²⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI. 142; İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-kebir*, III. 423; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensur*, XIII. 517-518

²⁹⁰ Fetih 48/29

²⁹¹ Bu rivâyet İbn Abbas'a aittir. Suyûtî, *ed-Durru'l-mensur*, XI. 322; İbn Asakir, *Târihu medineti Dimaşk* XXVIII. 92

²⁹² Şuara 26 /227

²⁹³ Rivâyet İbn Abbas'a aittir. Suyûtî, *ed-Durru'l-mensur*, XIII. 524-525; Sahabilerce bu şekilde tanıtılan Hiz. Ömer Şia tefsirlerinde tam karşıt bir anlayışla tanıtılmaya çalışılmıştır. Örneğin Kummi tefsirinde كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ “Yeryüzünde fesat çıkaranlar gibi” Sad (38/28) âyetinden kastın Ebubekir ve Ömer olduğunu iddia etmiştir. Ali b. İbrahim b. Hişam Kummi, *Tefsiru'l-Kummi*, Kum 1404, II. 327 Ayrıca bkz. Ignaz Goldzier, *Mezahibu't-tefsiri'l-İslami*, Mektebetu'l-hanci, Kahire 1955/1374, s. 32; Hattâbiye fırkası ise “hamr ve meysir” den kastın Ebubekir ve Ömer olduğunu iddia etmişlerdir. Süleyman Ateş, *İşâri Tefsir Okulu*, Yeni Ufuklar Neşr. İstanbul 1998, s. 24-25

²⁹⁴ Fetih 48/29

Sahabilerin ayetteki bazı lafızları Hz. Ömer olarak anlamaları sahabi nezdindeki Ömer'in ne olduğunu ortaya koyar. Onların bu anlamalarını Hz. Ömer'in mizacı açısından değerlendirmek istiyoruz.

C-Mizacı

Sahabilerin Hz. Ömer'i "güçlü, inanmayanlara karşı sert bir yapıya sahip" anlamına gelen ayetle tavsif etmeleri mizacının sert olduğunu gösterir. Gerçekten de Hz. Ömer'in sert tabiatı herkesçe malumdur. Sahabiyle iletişimlerinde bu durumu rahatlıkla görebiliriz. O kendisinin de sert bir mizaca sahip olduğunun farkındadır. Nitekim halife olduğunda yaptığı bir konuşmada: "Allah'ım! Sert mizaçlı biriyim. Sana itaat edenlere karşı beni yumuşak kılıver!"²⁹⁵ diye dua etmiştir.

Tabiatının bu yönünü daha yakından görmek için Hz. Peygamber ve sonrası dönemde yaşadığı birkaç olayı aktarmak istiyoruz.

Hz. Peygamber döneminde yaşanan olay şöyledir: Hz. Ömer bir gün Kureyşli kadınların Hz. Peygamber'le yüksek sesle konuştukları bir anda Resulüllah'ın yanına gelir. İçeri girmek için izin ister. Kadınlar Hz. Ömer'in sesini işitince hemen toparlanırlar. Hz. Peygamber bu duruma gülümser. Hz. Ömer: "Allah sizi ömür boyu güldürsün. Niçin güldünüz?" diye sorar. Hz. Peygamber kadınların tutumuna gülümsediğini söyler. Hz. Ömer: "Ey kendilerine yazık eden kadınlar! Resulüllah'a rağmen benden korkuyorsunuz öyle mi?" İçlerinden bir kadın: "Sen kaba ve sert birisin" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Ey kadınlar! Ömer'le uğraşmayı bırakın. Ömer bir yere girse şeytan oradan kaçır."²⁹⁶ buyurur.

²⁹⁵ İbnu'l-Cevzî, *Menâkıb*, s. 65; Ahmet Zeki Safvet, *Cemheretu hutabi'l-Arap*, I. 213

²⁹⁶ Buhari, *Sahih*, IV. 199 (62. Kitâbu ashabi'n-nebi 6); Buhari, a.g.e., VII. 93 (78. Kitâbu'l-edep 68) ; Buhari, a.g.e., IV. 95,96 (59. Kitâbu bed'i'l-halk 11); Ebu'l-Huseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyri(261/874), *Sahihu Müslim*, Dâru Sahnun ve Çağrı Yay., İstanbul, 1992, II. (44. Kitâbu Fedâili's-sahabe 22) nu. 2396; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I. 171, 182, 187; İbnu'l-Cevzi, *Menâkıb*, s. 23; İbn Asakir, *Târihu medineti Dımaşk*, XLIV. 78-81; Olay anlatılmaksızın Hz. Peygamber'in sadece Hz. Ömer'e ilişkin sözü, Suyûtî, *Târihu'l-hulefâ*, s. 109

Hiz. Ömer'in sert mizaçlı olduğuna ilişkin diğerk bir örnekt ise Hiz. Ebubekir'in onu halife tayin ettiğinde bazı sahabilerin "Allah'a ne cevap vereceksin böyle sert mizaçlı birini yönetici olarak tayin ettin."²⁹⁷ Demiş olmasındır.

Hiz. Peygamber'in danışmanlarından biri olan Hiz. Ömer²⁹⁸ sert mizacını bir konuda görüş bildirirken de göstermiştir. Zira Bedir savaşı sonrasında esirlerin durumu kendisine sorulunca "Onların boyunlarını vuralım ki Allah müşriklere karşı içimizde bir sevgi beslemediğimizi görsün" demiştir.²⁹⁹ Bunun üzerine Hiz. Peygamber Hiz. Ömer'in bu tutumunu Hiz. Nuh ile Hiz. Musa'nın tutumuna benzetmiştir Hiz. Musa:

رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى أَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ

Yarabbi! Firavun'un ve avanelerinin mallarını yok et, gönüllerini daralt; çünkü onlar can yakıcı azabı görmedikçe inanmazlar", demişti.³⁰⁰ Hiz. Nuh ise Allah'a,

رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا Rabbim yeryüzünde birtane inkârcı bırakma.³⁰¹ demişti.³⁰²

Bu örneklerden Hiz. Ömer'in yapısı gereği aceleci olduğu, haksızlığa tahammül edemediği anlaşılmaktadır. Ancak davranışının âyete ters düştüşü kendisine hatırlatılırsa aceleciliğin yerini teenni, tahammülsüzlüğün yerini sabır,

²⁹⁷ İbn Şebbe, a.g.e, II. 671; İbn Cevzi, *Menakıbu emiri'l-mü'minin Ömer b. el-Hattab*, s. 62, 63; Ahmet Zeki Safvet, *Cemheretu hutabi'l-Arap*, I. 206

²⁹⁸ İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, II. 181 (6. Kitâbu salati't-tatavvu' 111) nu.1; İbn Asakir, a.g.e., XLIV. 62-65; Hiz. Peygamber'in Bedir Savaşı'nda esir edilenler hususunda Hiz. Ömer ve Hiz. Ebubekir'e danışması ve onların farklı görüşler ileri sürmesi, bunun üzerine Hiz. Peygamber'in "İkiniz aynı görüşte olsaydınız, size muhalefât etmeyecektim" (Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, II. 200) demesi o ikisinin Hiz. Peygamber nezdindeki konumuna işaret eder.

²⁹⁹ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, I. 30-31; İbn Cevzî, *Menakıbu emiri'l-mü'minin Ömer b. el-Hattab*, s. 45-46

³⁰⁰ Yunus 10/88

³⁰¹ Nuh 71/26

³⁰² Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberi, (310/922), *Camîu'l-beyan an te'vîli'l-Kur'ân*, (tak.: eş-Şeyh Halil el-Meyyus), Dâru'l-Fiker, Beyrut 1995/1415, X. 56-57 nu. 12655,12656; İbn Ebi Hatim(ö.327), *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azim müsnedün an Resulillahi ve's-sahabeti ve't-tabiin*, tahk. Esad Muhammed b. et-Tayyib, Mektebetü'n-nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke 1999, V. 1731; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensur*, VII. 198-199; Hakim, *el-Müstedrek*, III. 21,22; İbn Asakir, *Târihu medineti Dimaşk*, XLIV. 56-62

cezalandırmanın yerini bağışlamaya bıraktığı görülür. Nitekim oğlu Abdullah babasının karakteri hakkında şöyle demiştir: “Ömer kadar sert mizaçlı birini bilmiyorum. Ancak kendisine Allah hatırlatılır veya cehennem azabıyla korkutulur veya yanında Kur’an okunursa yapmak istediği şeyi terk eder.”³⁰³ Bu konuya ilişkin diğer bir örnekte Bilal ile Ömer’in kölelerinden Eslem³⁰⁴ arasında geçen diyalogta Bilal’in yaptığı tespittir. Bilal bir keresinde, Eslem’e: “Ömer hakkında ne dersin?” diye sorar. Eslem: “Ömer, insanların en hayırlısıdır, ancak sinirlendiğinde gözü hiçbirşey görmez.” cevabını verir. Bunun üzerine Bilal: “Onunla yaşasaydım siniri geçene kadar yanında Kur’an okurdum.” der.³⁰⁵

Gerçekten de biri Hz. Ömer’e bir meseleye ilişkin âyet okuduğunda çoğu zaman o, âyet ile içinde bulunulan durumu karşılaştırmış ve davranışını ayete uygun olup olmama açısından sorgulamış sonra da tavrını belirlemiştir. Bu tavrına ilişkin şu olay örnek verilebilir: Hz. Peygamber döneminde müellefe-i kulup’tan olan Uyeyne b. Hısn³⁰⁶, Hz. Ömer’e gelerek; “Ey Ömer! Bize ne bol dünyalık verirsin ne de aramızda adaletle hükmedersin”, der. Hz. Ömer öfkelenir ve Uyeyne’nin üzerine yürür. Orada bulunan Uyeyne’nin yeğeni Hür b. Kays, hemen araya girerek “Ey Mü’minlerin Emîri! Allah Peygamberine خُذِ الْعَفْوَ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ”³⁰⁷ buyurur, Uyeyne de o (âyetle sözü edilen) cahillerdendir” diyerek Ömer’i durdurmak ister. Bunun üzerine Hz. Ömer geri çekilir.³⁰⁸

³⁰³ Suyûtî, *Târihu’l-hulefâ*, s.121; İbn Asakir, *Târihu medineti Dimaşk*, XLIV. 310

³⁰⁴ M. Yusuf Kandehelevî, *Hayatu’s-sahabe*, I. 168

³⁰⁵ Suyûtî, *Târihu’l-hulefâ*, s.121

³⁰⁶ Uyeyne b. Hısn’ın, Hz. Ebubekir’in hilafeti döneminde huzura gelerek Hz. Peygamber’in kendisine arazi tahsis ettiğini söylemesi müellefe-i kulûpten olduğunu göstermektedir. İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fârûk*, I.259

³⁰⁷ A’raf, 7/199

³⁰⁸ Buhari, *Sahih*, VIII. 141 (96. Kitâbu’l-i’tisam 2); İbn Asakir, *Târihu medineti Dimaşk*, XLIV. 310-311; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensur*, VI. 709, 710; İbn Ebi Hatim, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-azim*, V. 1639

Nasihat içerikli bu âyet Hz. Peygamber'in şahsında sert mizacıyla tanınan Hz. Ömer'i de etkilemiş ve sakinleştirmiştir.

Hz. Ömer'in kişilik özelliklerinden bir diğeri de onun tenkîde önem vermesidir. Bu özelliğiyle o fikirleri ve uygulamaları hemen veya toptan kabul veya red yerine bilgi ve tecrübe süzgecinden geçirerek kendine göre en doğru olanı bulmaya çalışmıştır. Hz. Peygamber dönemi ile sonrası dönemi birbirinden ayırmak gerektiğini düşünen Hz. Ömer, sonraki dönemde tenkidin kaçınılmaz olduğunu şu sözleriyle ifade etmektedir: “Hz. Peygamber'den sâdır olan rey isabetli idi. Çünkü onu Allah düzeltiyordu. Bizim reylerimiz ise zan ve tekellüften ibarettir.”³⁰⁹ Onun tenkidi yönünü sergilediği bazı davranışlarda da görmek mümkündür. Ahzab suresinin 37. âyeti Hz. Peygamber'in evlatlığı Zeyd'in eşini boşaması üzerine onunla evlenmesini konu edinmektedir. Hz. Ömer bu âyeti kast ederek, “Hz. Peygamber Kur'an'dan bir şey gizleseydi bu âyeti gizlerdi”³¹⁰ demiştir. Burada Hz. Ömer Hz. Peygamber'in Kur'an'ı nâzil olduğu gibi aktardığını ikrar etmekte, aynı zamanda bu inancını zihnî sorgulamasıyla desteklemektedir.

Onun tenkidi bir yaklaşıma sahip olduğunu gösteren diğeri bir olay ise Hudeybiye antlaşmasında Hz. Peygamber'e sergilediği tavırda görülebilir. Hz. Peygamber görünüşte müslümanların aleyhine olan Hudeybiye antlaşmasını kabul edince o sert bir şekilde buna karşı çıkmış “Sen Allah'ın hak Peygamberi değil misin? Biz hak üzere; düşmanımız da batıl üzere değil mi?” sözlerini söylemekten kendisini alamamıştır. Ancak daha sonra bu davranışından pişman olmuş, kendini affettirmek için ameller işlediğini ifade etmiştir.³¹¹ Hz. Peygamber de onun aceleci olduğunu ve eleştirel yaklaşımını bildiği için bu davranışından dolayı onu

³⁰⁹ Gazzali, *Mustasfa*, II. 221

³¹⁰ Mukatil b. Süleyman, *Tefsir*, III. 395-396

³¹¹ Taberi, *Camii'l-beyan*, XVI. 129-131

kınamamış, Allah'ın Fetih suresini inzal buyurduğunu nâzil olan âyetlerin söz konusu antlaşmayı zafer olarak bildirdiğini onunla paylaşmıştır.³¹²

Hiz. Peygamber sonrası dönemde de bu tenkidi yaklaşımını devam ettirmiştir. Nitekim Hiz. Ebûbekir Hiz. Peygamber döneminde müellefe-i kulüpten olan Uyeyne b. Hısn ve Akra b. Habis'e arazi tahsis eder ve Hiz. Ömer'i de bu olaya şahit yazar. O ise Hiz. Ebubekir'in şahit olması için yazdığı kâğıdı yırtar ve huzura gelerek "Verdiğin toprak bütün müslümanların değil mi? Niçin sadece bu ikisine tahsis ediyorsun?" diyerek onun bu görüşünü tenkîd eder.³¹³

Sorgulayıcı tavırlarıyla bilinen Hiz. Ömer kendisinin sorgulanmasına da karşı çıkmamış, kendisini eleştirenleri sabırla dinlemiş, eleştirilen hususu muhatabına gerekçeli olarak anlatmış onu ikna etmeye çalışmıştır. Örneğin Câbiye'de yaptığı bir konuşmada Halid b. Velid'i komutanlıktan almasını şöyle gerekçelendirmektedir: "Halid'in azline gelince; ben kendisine bu malları fakir muhacirler için saklamasını emretmişim. Ancak o zengin, şerefli ve güzel söz söyleyenlere verdi. Ben de kendisini azl ederek Ebu Ubeyde'yi atadım" demesi üzerine orada bulunan Ömer b. Hafs b. el-Muğire şu karşılığı verir: "Vallahi Ey Ömer, böyle söylemekle sen özür dilemiş değilsin. Resulullah'ın komutan tayin ettiği bir genci sen azlettin. Onun çektiği bir kılıcı sen kınına koydun. Onun diktiği sancağı sen indirdin. Ayrıca akrabalık bağını da kopardın ve amcanın oğlunu kıskandın." Hiz. Ömer ona şu karşılığı verdi: Sen onun yakın bir akrabasıydın. Ayrıca yaştın da genç olduğu için amcanın oğluna kıızıyorsun.³¹⁴

Hiz. Ömer'n eleştirilerini ve kendisine olan eleştirileri içeren bu örnekler

³¹²Taberi, *Camîu'l-beyan*, XVI. 92

³¹³İbn Cevzî, *Menâkıbu emiri'l-mü'minin Omer b. el Hattab*, s. 52-53

³¹⁴İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-nihaye*, Beyrut,1974, VII.115; Ayrıca bkz. İsrail Balcı, *Hiz. Ömer'in Komutan Atama Stratejisi: Sa'd b. Ebi Vakkas ve Ebu Ubeyde b. el-Cerrâh Örneği*, OMÜİFD, sayı: 20-21, yıl: 2005, s. 198

onun tenkidi önemsediğini göstermektedir.

Ayrıca Hz. Ömer'in âyetlere ilişkin sorular soran bazı kimselere sert bir tavır takındığı da rivayet edilmektedir. Bu yaklaşımı mizacıyla yakından ilgili olduğu için mizacı başlığı altında ele alıyoruz. Ayrıca söz konusu tutum Ignaz Goldzier tarafından Hz. Ömer'in tefsire olumsuz baktığı yönünde yorumlanmıştır. Biz burada söz konusu rivâyetleri Hz. Ömer'in buna benzer tutumlarını içeren diğer rivâyetlerle birlikte ele alarak onun bu tavrını anlamaya mizacıyla ilgisini kurmaya çalışacağız. Bu sayede Goldzier'in vardığı sonucu da değerlendirme imkanı bulacağız.

Söz konusu rivâyetlerden en çok bilineni Hz. Ömer'in Sabiğ b. Isl'e karşı sergilediği tavrı anlatan rivâyetlerdir. Bu konuya ilişkin iki rivâyet nakledilmektedir:

Birincisi, Süleyman b. Yesâr'ın anlatımıyla şöyledir: Sabiğ adında bir adam Medine'ye geldi. Kur'an'ın müteşabihleri hakkında sorular soruyordu. Ömer'e götürüldü. Ömer yaş hurma çubukları hazırlatmıştı. Ömer'in huzuruna gelince “Sen kimsin?” dedi. Sabiğ: “Allah'ın kulu Sabiğ'im” dedi. Hz. Ömer yaş hurma dallarıyla başına vurmaya başladı ve “Ben de Allah'ın kulu Ömer'im” dedi. Başından kan akıncaya kadar Sabiğ'in başına vurdu. Sabiğ: “Kafamda o düşünceler yok artık, yeter.”³¹⁵ diyerek Hz. Ömer'in kendisini bırakmasını istedi.

Aynı rivâyetin başka bir anlatımı Hz. Ömer'in Sabiğ'e karşı tutumunun nedenini daha net anlamamızı sağlamaktadır. Bu yüzde rivâyetin bu versiyonunu da aktarmak istiyoruz.

Iraklı Sabiğ Müslüman askerler arasına girerek onlardan Kur'an'a ilişkin bir şeyler sorar. Ta ki Mısır'a kadar gelir. Durumu öğrenen Mısır valisi Amr b. As onu bir elçiyle Ömer b. el-Hattâb'a gönderir. Elçi bir yazıyla Hz. Ömer'in huzuruna çıkar ve elindeki yazıyı okur. Hz. Ömer; Söz konusu kişi nerede? diye sorar. Elçi;

³¹⁵ Darimi, Sünen, I. 51 (el-Mukaddime 19.) nu. 146; Suyûtî, III. 462

“Yolda” cevabını verir. Ömer: “Git bak eğer kaçıp gitmişse sana ağır bir ceza veririm.” der. Elçi gider Sabiğ’i getirir. Ömer, Sabiğ’e: “Sen sonradan ortaya çıkan şeyler hakkında sorular soruyormuşsun” der. Yaş hurma dalları getirterek onu döver ve sırtüstü yatar vaziyette bırakır. Tevbe edip arınıncaya kadar ona elini sürmez. Bir süre sonra onu doğrultur, tekrar tevbe etmesini bekler. Sonunda elçiye onu götürmesini söyler. Sabiğ Ömer’e: “Eğer beni öldürmek istiyorsan öldür; yok eğer düzelmemi istiyorsan, vallahi tövbe edip arındım.” der. Sabiğ böyle deyince Hz. Ömer memleketine gitmesine izin verir. Ancak Ebu Musa el-Eşari’ye onun müslümanlarla görüşmesine müsaade etmemesini yazar. Ebu Musa Sabiğ’in üzerinde titizlikle durur. Zaman sonra onun nasuhi tevbe ettiğini Ömer’e yazar. Hz. Ömer de Sabiğ’in müslümanlarla görüşüp konuşmasına izin verir.³¹⁶

İki rivâyet birlikte düşünüldüğünde Sabiğ’in Kur’an’ın müteşabihlerine ilişkin sorular sorduğu anlaşılmaktadır. Kur’an, müteşabihleri araştıranları “kalbinde hastalık olanlar”³¹⁷ olarak nitelemektedir. Kur’an’ın hoş karşılamadığı bir tutumu veya o davranışı sergileyen kimseyi Hz. Ömer’in hoş karşılaması beklenemez. Çünkü Kur’an’a göre müteşabih alanı ancak “Allah ve ilimde derinleşmiş kimseler”³¹⁸ bilebilir. Diğer taraftan Hz. Ömer’in Sabiğ’e uyguladığı cezanın şekli ve şiddeti tartışmaya açık bir konudur.

İkincisi: Said b. el-Müseyyib’in anlatımıyla nakledilmektedir: Sabiğ et-Temimi Ömer b. El Hattâb’a gelir ve الذاریات ذروا³¹⁹ âyetinden ne kastedildiğini sorar. Ömer: “O rüzgardır”, der ve “bunu Resulüllah’tan işitmeseydim söylemezdim” diye ekler. Sabiğ الحاملات وقراً³²⁰ sorar. Ömer: “O buluttur” ve yine “bunu

³¹⁶ Darimi, Sünen, I. 51 (el-Mukaddime 19.) nu. 150; Suyûtî, III. 462

³¹⁷ Ali İmran 3/7

³¹⁸ Ali İmran 3/7

³¹⁹ Zariyat 51/1

³²⁰ Zariyat 51/2

Resulüllah'tan işitmeseydim söylemezdim”, der. Sabiğ الجاریات یسراً³²¹,¹ sorar. Ömer: “O gemidir” der ve yine “bunu Resulüllah'tan işitmeseydim söylemezdim”, der Sabiğ المقسمات أمراً³²²,¹ sorar. Ömer: “O meleklerdir”, der ve “Bunu Resulüllah'tan işitmeseydim söylemezdim,” der. Sabiğ'in sorusu bitince Hz. Ömer ona yüz defa vurulmasını eve hapsedilmesini, tövbe edip arınmazsa diğer yüz değneğin vurulmasını ve devenin sırtına vurulup sürülmesini emreder. Ebu Musa el-Eşari'ye; onu insanlardan uzak tutmasını yazar. Sabiğ, çok geçmeden Ebu Musa'ya gelerek imanının kavi olduğunu kendisinde olumsuz bir şey görmediğini yeminle söyler. Ebu Musa durumunu Hz. Ömer'e iletir. Hz. Ömer: “Eğer doğru söylüyorsan insanlarla görüşmesine izin verebilirsin.”³²³ der.

Rivâyet dikkatle incelendiğinde Hz. Ömer Sabiğ'e verdiği cevapların her birinde açıklamayı Resulüllah'tan işittiğini özellikle belirtmiştir. “Hz. Peygamber'den böyle duymasaydım söylemezdim” cümlesi onun bu âyetleri müteşabih olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Nitekim o bir sözünde “*Sizinle Kur'ân-ı Kerim'in müteşabihleri konusunda tartışacak insanlar gelecektir. Onlara karşı sünnete sarılınız. Çünkü sünnet ehl-i, Kitâbullah'ı en iyi bilendir*”, der.³²⁴ Hz. Ömer adeta bu düşüncesini Sabiğ ile yaşadığı olaya uygulamaktadır.

Diğer taraftan birinci örnekte de belirttiğimiz gibi müteşabih âyetlerde yorum yapmaktan kaçınılması gerektiği bizzat Kur'an'ın emridir.³²⁵ Bu durumda Hz. Ömer'in cevaptan sonra Sabiğ'i cezalandırması Kur'an'ın müteşabih konusundaki hassasiyetinden kaynaklanmaktadır, düşüncesindeyiz.

³²¹ Zariyat 51/3

³²² Zariyat 51/4

³²³ Suyûtî, XIII. 664; İbn Asakir, *Târihu Medineti Dimaşk*, XXIII. 410; İbn Kesir, *Müsnedü Omer b. elHattab*, II.606; Bezzâr, *Keşfu'l-estâr*, nu.2259; Aynı rivâyet farklı versiyonla Abdurrezzak'ın Musannef'inde geçmektedir. Abdurrezzak, *Musannef*, XI. 426, nu. 20906

³²⁴ Dârimî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid (275/888), *Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul t.siz, I. 47 (Mukaddime 17.) nr. 121; Suyûtî, a.g.e.III.464 ; Şa'rani, *Kitâbu'l-mizan*, s. 49

³²⁵ Ali İmran 3/7

Bu arada bir yönetici olarak Hz. Ömer'in toplumda fitne çıkmaması, kargaşa ve karmaşanın topluma hakim olmaması yönündeki sorumluluğu, Kur'an dahil dinî değerleri hafife almak ve çarpıtmak isteyenlere karşı sert bir tavır takınmasını gerekli kılmıştır. Hz. Ömer'in saptırma amacı sezindiği veya yanlış anlamaya mahal verecek bir davranışı gördüğünde tedbire yönelik sergilediği tutumlar onun Sabiğ'e karşı daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Onun bu tutumlarına örnekler vererek Sabiğ'e tavrından Kur'an hakkında sorulan sorulara karşı olduğu sonucunun çıkarılıp çıkarılamayacağını daha net bir şekilde görmüş olacağız. Zira o bu davranışlarında tutumunun nedenini de açıklamaktadır. Biz onun bu tavırlarını iki maddede topluyoruz.

a-Yanlış anlaşılmaya sebebiyet veren davranışlar

b-Kasıtlı yapılan davranışlar.

Bu iki tür davranışa sırasıyla birkaç örnek verelim:

a-Yanlış anlaşılmaya sebebiyet veren davranışlar:

1. Örnek: Bu yönde değerlendirilebilecek bir olay Hz. Peygamber henüz hayattayken yaşanmıştır: Şöyle ki: “Dinleyipte en güzel söze uyan kullarımı müjdele”³²⁶ âyeti indiğinde Resûlullah: ‘Allah’a şirk koşmadan ölen, cennete gider’ müjdesini topluma duyurması için bir kişiyi görevlendirir. Hz. Ömer elçi ile yolda karşılaşınca bildirilmek istenen müjdeye muttali olur. Hz. Peygamber’e gelir: “Bu müjde insanlarla paylaşılırsa toplum Allah’a ibadet ve itaat konusunda gevşeklik gösterir” diyerek bu girişimin olumsuz sonuç doğuracağını söyler. Resûlullah: ‘İnsanlar Allah’ın rahmetinin ne kadar geniş olduğunu bilebilseler gevşemezler;

³²⁶ Zümer 39/18

Allah'ın gazabının ne kadar –çetin- olduğunu bilseler amellerinin ne kadar az olduğunu anlarlar' buyurur.³²⁷

2. Örnek: Benzer bir olayı Ebu Zer anlatır: Resulullah'a: "Anam babam sana feda olsun Ya Resulallah! Bu gece Kur'an'daki bir âyetle uyandım. Senin de çok iyi bildiğin gibi (en azından) birkaçımız bu âyetle ifade edileni (tam anlamıyla) hayata katabilseydik o nimet bize bahş olunurdu." dedim. Hz. Peygamber: "Ben onu ümmetime bildirdim." buyurdu. Ben de kendisine: "Onların tepkileri ne oldu?" diye sordum. Hz. Peygamber: "Şâyet bu âyete önceden muttali olsaydık bir çoğumuz namazı terkede bilirdik." dediler. Ben de: "Öyleyse böyle düşünen insanlarla bu âyeti paylaşmamda bir sakınca var mı?" diye sordum. "Yok" dedi. O esnada orada bulunan Ömer söze karışarak: "Ya Resulallah! İnsanlara eğer bu müjdeyi duyurursan ibadete gereken hassasiyeti göstermezler" dedi. Bunun üzerine Resulullah bu girişimden vazgeçmemizi istedi ve; *إن تعذبهم فإنهم عبادك وإن تغفر لهم فإنك أنت العزيز الحكيم* "Eğer onlara azap edersen şüphesiz onlar senin kulların; yok eğer affedersen bu da senin büyüklüğündendir. Şüphesiz sen üstün kudret sahibisin"³²⁸. âyetini okudu³²⁹

3. Örnek: Hz. Peygamber'in vefatında Hz. Ömer'in Hz. Ebu bekir'i halife adayı göstererek hemen ona biat etmesi, daha sonrada bu davranışını acele ve doğru olmayan bir tavır olarak değerlendirmesi ancak daha kötü olaylar vuku bulabilir endişesiyle böyle tavır sergilemek zorunda kaldığını ifade etmesi³³⁰ bu davranışını ihtiyaten sergilediğini göstermektedir.

4. Örnek: Hz. Ömer'in hilafeti döneminde bazı davranışlarının tedbire yönelik olduğunu görmekteyiz: Hz. Ömer ikindiden sonra iki rekat namaz kılan Zeyd

³²⁷ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, XII.643

³²⁸ Maide 5/118

³²⁹ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, V. 609-610

³³⁰ İbn Sa'd, *Tabakat*, III. 186; İbn Hişam, *Sire*, IV. 308-312;

b. Halid el-Cüheni'ye namazda iken kamçı ile vurmuş, namazı bitirdikten sonra Zeyd ona, "Vur ey mü'minlerin emiri! Vallahi Resulullah'ın bu iki rekâtı kıldığını gördükten sonra, onu asla terketmem." demişti. Bunun üzerine Hz. Ömer yanına oturmuş ve "Ey Zeyd b. Halid! Eğer insanların bunu geceye dek namaz kılmak için bir basamak yapmalarından korkmasaydım bu konuda seni dövmezdim" demiştir.³³¹ Hz. Ömer'in "insanların bunu basamak yapmalarından korkmasaydım" ifadesi davranışının tedbire yönelik olduğunu göstermektedir.

5. Örnek: Hz. Ömer bir hac ibadeti esnasında sahabilerden Talha b. Ubeydullah'ın eski bir kaftan giydiğini fark edince ona: "Senin bu hareketini cahillerin örnek almasından korkarım"³³² demesi de aynı hassasiyeti vurgulamaktadır. Çünkü hac ibadeti zamanında farklı milletlerden ve kültürlerden gelen insanların Hz. Peygamber'in eğitiminden geçen sahabiye örnek alacakları muhakkaktır. Hz. Ömer söz konusu sahabiye, örnek olma sorumluluğunu hatırlatarak onun bu davranışının insanları yanıltacağını düşünmüş böylece onu uyarmıştır.

b-Kasıtlı yapılan davranışlar

1. Örnek: Ebu Ahmed el-Hâkim *el-Kuna* adlı eserinde Udeys'den şöyle bir rivâyette bulunur: Bir gün Ömer b. el-Hattâb'ın yanındaydım. Bir adam çıkageldi ve: "Tekvir Suresi'nin 16. âyetinden kasıt nedir?" diye sordu. Hz. Ömer, yanındaki sopayı alıp adamın sarığına batırdı ve başındaki sarığı kaldırdı sonra ona: "Harura'lı mısın?" diye sordu ve; "Ömer'in nefsi yedi kudretinde olan Allah'a yeminle söylüyorum ki, kafan kazınmış olsaydı bit olup olmadığına bakardım."³³³ dedi.³³⁴

³³¹ Abdurrezzak, *Musannef*, II. 431-432 nu. 3972; Ayrıca bkz. Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara Şubat 2007, s.309

³³² Ebu'l-Hasen el- Maverdi (450/1058), *Ahkamu's-sultaniyye*, tashih: Muhammed Bedruddin en-Ne'sanî el-Halebî, Matbaatu's-saade, Mısır 1909/ 1327, s. 98

³³³ Suyûtî, XV. 272

2. Örnek: Hz. Ömer münafıklardan birini halka imamlık yaptığı sırada Allah'ın, peygambere uyarısını içeren Abese suresinden başkasını okumadığını öğrenince söz konusu kişinin davranışının insanları saptırma amacı güttüğü için haram olduğunu söylemiş hatta onu öldürmeye yeltenmiştir.³³⁵

3. Örnek: Bir adam Hz. Ömer'e gelerek *“Eğer bir kadın, kocasının kötü muamelesi veya kendisine karşı ilgisizliği sebebiyle yuvasının yıkılacağından endişe ederse karşılıklı konuşup anlaşmak ve bazı fedakarlıklarda bulunmak suretiyle aralarında uzlaşma sağlamalarında hiçbir sakınca yoktur.”* anlamına gelen Nisa Suresinin 128. âyeti hakkında sorar. Hz. Ömer onun bu sorusunu hoş karşılamaz ve onu te'dib eder. Başka biri gelip yine aynı âyet hakkında sorar. Bu sefer Hz. Ömer: *“Senden önce buna benzer soru sormuşlardı”,* der ve *“Âyet şunu demek istiyor: Bu kadın bu adamın yanında ömrünün bir kısmını geçiriyor. Adam çocuk sahibi olmak maksadıyla ikinci bir eşle³³⁶ evleniyor. Eğer önceki kadınla anlaşırsa her ikisinin aynı nikah altında durmasında sakınca yoktur.³³⁷ diyerek o adama açıklama yapar.³³⁸*

Aynı âyete ilişkin soru soran iki kişiye farklı tavır sergileyen Hz. Ömer ya olumsuz tavır takındığı kişinin ilk etapta kötü niyetli olduğunu düşünür, sonradan

³³⁴ Bu örneklerden Hz. Ömer'in insanların niyetlerini okuyarak hüküm verdiği sonucuna varılmamalıdır. Hz. Ömer'in böyle hüküm vermediği şu olaydan rahatça anlaşılabılır. Bahreyn valisi İbn Cârud casusluk yaptığına, düşmanlara sığınma niyetinde olduğuna dair aleyhinde deliller bulunan Ediryâs adında birinin boynunu vurdurur. Olay Hz. Ömer'e intikal edince valiye huzuruna çağırır, onu bu davranışından dolayı te'dib etmek ister. Vali gerekçesini ileri sürünce Hz. Ömer: *“Demek sen onu düşman tarafına geçecek diye öldürdün? Hangimiz suç işlemeyi gönlümüzden geçirmiyoruz. Eğer valilerin öldürülmesinin âdet olmasından korkmasaydım ona mukabil seni katlederdim.”* der. M. Yusuf Kandehevi, *Hayatu's-sahabe*, II.153

³³⁵ Kettani, *Nizamu'l-hukumiyye'n-nebeviyye, el-müsemma et-teratibu'l-idariyye*, I. 307; Ayrıca bkz. Kettani, *Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar*, (çev. Ahmet Özel), II. 66- Şerhu'l-ihya, Mısır baskısı, VI.517 ve II. 363'den naklen- Biz bu bilgiyi İhya, II. 251'de bulabildik. Gazzali: *“Musikinin haram olduğunu savunanların delillerinden biri de Hz. Ömer'in bu davranışındır.”* der. Kur'an ile saptırmak haram olunca şiir ve teganni ile saptırmak evleviyetle haram olur. İhya, II.251

³³⁶ Taberi'de bu ifade genç bir eş anlamında 'el- meretü's-şabbetü' olarak geçmektedir. Taberi, *Câmiu'l-beyan*, V.413, 414

³³⁷ Taberi, V.413, 414; Suyûtî, V. 67

³³⁸ Mevdûdi, bir kadın için haklarının bir kısmından fedakarlık ederek kocasıyla antlaşma yapması, ömrünün bir bölümünü birlikte geçirdiği kocasıyla yaşamaya devam etmesi ondan boşanıp ayrılmasından daha hayırlıdır. diyerek bu âyeti Hz. Ömer'in yorumladığı şekilde anlamıştır. Mevdûdi, *Tefhimu'l-Kur'an*, II. 365

aynı soru sorulduğunda, ilk soranın kötü niyetli olduğu için değil de âyeti anlamadığı için sorduğunu fark eder ve âyete ilişkin açıklama yapar. Ya da ilk soranın bu âyeti çarpıtarak kendi çıkarına kullanacağı zehabına kapılır, onun sorusuna cevap vermez. Sonra soranın ise Kur'an'ı anlama niyetinde olduğunu hisseder ve âyet hakkında ona açıklama yapar. Buradan Hz. Ömer'in yorumu kerih gördüğü değil muhataplarının Kur'an'la iletişimini dikkate alarak ihtiyatlı davrandığı sonucu çıkar.

4. Örnek: Bir adamın Ömer b. el-Hattâb'a gelerek: "Allah'ın kitabında insanın derûnuna en çok korku salan âyeti biliyorum." demesi üzerine onu itab ederek bir sonraki gün gelmesini salık vermesi ve ertesi gün aynı âyeti ona okutması³³⁹ da aynı minvalde değerlendirilebilecek tavidir. Çünkü "insanın derûnuna en çok korku salan âyeti"³⁴⁰ muhataplarına başka bir zamanda ve mekanda kendisi de sormuştur.

Hz. Ömer'in Kur'an'ı araştırdığı için azarladığı kişiler daha çok "bir adam" diye nitelenen bilinmeyen, tanınmayan kimselerdir. Döneminde farklı kültürlerden insanların İslam'la tanıştıkları da hatırlanırsa huzura gelen herkesin tanınmasının mümkün olamadığı ve ne amaçla geldiklerinin belli olmadığı söylenebilir. Belki de Hz. Ömer bu kişilerin davranışlarından şüphelenmiş, onları Kur'an'a karşı ön yargılı görmüş veya yanlış anlaşılmaya sebebiyet verebilir veya kötü sonuç doğurabilir endişesiyle onları azarlamış ve te'dib etmiştir.³⁴¹ Hz. Ömer her iki yaklaşımda da olayı sathî olarak değerlendirmemiş olayın iç yüzünü araştırmış Kur'an'a ve dini değerlere ön yargıyla yaklaşanları cezalandırmıştır.

Hz. Ömer'in tefsire karşı çıktığı yönünde ileri sürülen iddianın doğru

³³⁹ Suyûtî, *ed-Durru'-mensur*, V.42

³⁴⁰ Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III.171

³⁴¹ Olumsuz bir sonuç doğurur, yanlış anlamaya sebebiyet verir düşüncesiyle kötülüğe vasıta olan yolların kapatılması Fıkıh Usulü'nün fer'i kaynaklar arasında sedd-i zerai şeklinde tanımlanmıştır. Abdülkerim Zeydan, *el-Mürşidü'l-veciz fi usulî'l-fikh*, Müessesetü Kurtuba, Beyrut 1987, s.245-251; Abdulkadir Şener, *İslam Hukukunun Kaynaklarından Kıyas, İstihsan ve İstislah*, DİB. Yay. Ankara t.y., s. 48

olmadığını kendisinin âyetleri açıklaması ve yorumlamasından³⁴², sahabiye bu yöne teşvik etmesinden de anlamak mümkündür. Tefsire teşvik ettiği yönünde verilebilecek en güzel örnek sahabiye âyete ilişkin ne düşündüklerini sorması ve İbn Abbas'ı girişimi nedeniyle taltif etmesidir.

İbn Abbas'ın anlatımıyla olay şöyledir: Bir gün Ömer, Nebi'nin ashabına: *أَيُّوْدُ أَحَدِكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ*³⁴³ âyetinden ne anladıklarını sordu. Orada bulunanlar: *“Allah en iyisini bilir”* diye karşılık verdiler. Ömer bu cevaba kızarak; *“Ya anlıyoruz, ya da anlamıyoruz, deyin”*, dedi. Ben; *“Ya emire'l-mü'minin! Bu âyetin yorumunu ben biliyorum, söyleyeyim,”* dedim. Ömer; *“Ey kardeşimin oğlu kendini küçük görme, söyle!”* dedi. Ben: Âyetin amel için bir temsil olduğunu söyledim. Ömer: *“Hangi amel?”* diye sordu. Ben, bir önceki cevabın aynısını verince Ömer: *“Zengin bir kimse Allah'a itaati ihmal etmeksizin güzel davranışlarda bulunur sonra Allah ona şeytanı gönderir, ma'siyet işlemeye başlar ve amellerinin tamamını bitirir”*, diyerek âyetin yorumunu kendisi yaptı.³⁴⁴

Sahabinin ileri gelenlerinin yaşının küçüklüğü nedeniyle yanında bulunmalarına rıza göstermemelerine rağmen; Hz. Ömer'in *“Tercumani'l-Kur'an”*³⁴⁵ diye bilinen tefsir otoritesi Abdullah b. Abbas'ı³⁴⁶ yanında götürmesi, Kur'an yorumuna verdiği önemi gösterir.

Neticede Goldziher'in Hz. Ömer'in Sabiğ'e karşı takındığı tavrı tefsire ilk defa karşı duruş olarak anlaması verilen örnekler çerçevesinde pek mümkün gözükmemektedir. Zira Hz. Ömer'in bu tavrı sergilemesinde Sabiğ'in Kur'an'a

³⁴² Çalışmamızın “beyanı” ve “tefsiri” başlığı altında verilen örnekler Hz. Ömer'in Kur'an'ı anlama ve anlamlandırma çabası içerisinde olduğunukanıtlamaktadır.

³⁴³ Bakara 2/266

³⁴⁴ Buhari, *Sahih*, V. 163 (65. Kitâbu't-tefsir 47); Hz. Ömer'in bu âyete ilişkin açıklaması Süleyman Ateş tarafından “Sahabiler işâri mahiyette tefsir yapmışlar” diye anlaşılmıştır. Süleyman Ateş, *İşâri Tefsir Ekolü*, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul 1998, s. S. 36

³⁴⁵ Suyûtî, *el-İtkan*, II.1228

³⁴⁶ Muhammed Huseyn ez-Zehebi, *et-Tefsir ve'l-müfessirûn*, I.45-56

ilişkin sorular sormasından çok, müteşabihî araştırması, yanlış anlaşılmaya sebebiyet verecek tavırlar sergilemesi önemli rol oynamıştır. O da Kur'an'ın özgünlüğü ve doğru anlaşılması hususunda hassasiyetleri olan bir yönetici olarak bu tavırları ihtiyatla karşılamayı ve buna yönelik tedbirler almayı gerekli görmüştür.

Bunun yanında Hz. Ömer'in uyguladığı cezanın mizacından kaynaklandığı rahatlıkla söylenebilir.

D-İlmi

Hz. Ömer'in bir başka yönüne; ilmine gelince müslüman olmadan önceki bilgisi, tecrübesi ve toplumdaki mevkii müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'in yanında bulunmasıyla ziyadeleşmiştir, denilebilir. Zirâ evi Kubâ'da olduğu için kardeş ilan ettiği İtban b. Mâlik ile Medine'de ikamet eden Hz. Peygamber'le gün aşırı görüşmek üzere anlaşmış, bu sayede nâzil olan âyetleri ve Hz. Peygamber'in bir olay ve konudaki açıklamalarını takip etme fırsatını yakalamıştır.³⁴⁷ O soru ve sorunlarını öncelikle Hz. Peygamber'e götürür, peygamberin yönlendirdiği şekilde hayatına yön vermeye çalışırdı. Örneğin cahiliye döneminde bir gece itikafa girmek için nezirde bulunduğunu ancak girmediğini bu durumda nasıl hareket edeceğini Resulullah'a sormuş, Resulullah: "İtikafını şimdi yap." diye cevap vermiştir.³⁴⁸

Hz. Ömer'in ilme önem verdiğini ve ilim sahibi bir sahabi olduğunu şu örnek olaylardan çıkarıyoruz:

1. Örnek: Hz. Ömer'in ilme olan iştiağını Hz. Peygamber'le yaşadığı olayda söylediği şu ifadeden anlamak mümkündür. Olay şöyledir: Hz. Peygamber bir gurup sahabinin bulunduğu bir ortamda "Mü'mine benzeyen, yaprağını dökmeyen ağaç hangi ağaçtır?" şeklinde bir soru sorar. İbn Ömer o ağacın hurma ağacı

³⁴⁷ Buhari , *Sahih*, I. 31 (3. Kitâbu'l-ilim 27)

³⁴⁸ Ebu Davut et-Tayâlisî (ö.204/819), *Müsnedü Ebi Davud et-Tayâlisî*, Matbaatu meclisi daireti'l-maarif, Haydarabad 1321,, s.13

olabileceğini düşünür. Ancak kimse cevap vermeyince o da düşündüğünü söylemeye cesaret edemez. Hz. Peygamber; “hurma ağacıdır”, cevabını verince İbn Ömer babasına “Aynı cevabı içimden geçirmiştin, ama çekindiğim için söyleyemedim” demiş, Hz. Ömer de: “Söyleseydin cevabın benim için şu şu nimetlerden daha sevimli gelirdi.” karşılık vermiştir.³⁴⁹ Bu söz Hz. Ömer’in bilgiyi ne kadar önemseydiğini göstermesi açısından anlamlıdır.

2. Örnek: Abdullah b. Mesud başta olmak üzere sahabilerin bu husustaki sözleri Hz. Ömer’in ilmi konusunda yeteri kadar fikir vermektedir. İbn Mesud bir âyetin okunuşunda ihtilaf eden iki kişiye rastlar. Birine: “Sana bu şekilde kim okuttu?” diye sorar. Adam: “Ömer” der. Bunun üzerine İbn Mesud gözyaşları döker ve “Ömer, Allah’ı en iyi tanıyan, Kitab’ı en iyi okuyan, dini en iyi anlayan biridir. Ömer’in okuduğu gibi oku.” der.³⁵⁰ Aynı sahabe diğer bir sözünde onun ilmi hakkında: “Ömer’in ilmi terazinin bir kefesine, diğer insanların ilmi öbür kefesine konulsa Ömer’in ilmi ağır gelir” der.³⁵¹ İbn Mesud Hz. Ömer ölünce “İlmin onda dokuzu gitti”³⁵² diyerek onun ilmine işaret eder.

3. Örnek: Hz. Ömer’in ilme önem verdiğini gösteren diğer bir örnek ise, Medineli birinin şu sözüdür: “Ömer’in yanına uğramıştım, fıkıhta temayüz etmiş sahabiler yanında çocuk gibiydi. Fıkıhı ve ilmiyle onları kuşatıyordu.”³⁵³

Hz. Ömer ilmi önemseyen ve sorgulayıcı yöntemi benimseyen biri olarak kavramların da doğru yerde ve şekilde kullanılmasına özen göstermiştir. Bu durum onun tenkide önem veren ilmî bir şahsiyete sahip olduğunu gösterir. Şimdi bu

³⁴⁹ Müslim, *Sahih*, III. 2164-2166 (50. Kitâbu sıfatı’l-munafıkın 15)

³⁵⁰ İbn Asakir, *Târihu Medineti Dımaşk*, XLIV. 374-375; Benzer rivâyet, İbnu’l- Cevzî, *Menâkıbu emiri’l-mü’minin Omer b. el Hattab*, s. 274; Kabisa b. Cabir de aynı anlama gelen bir söz sarf etmiştir. İbn Asakir, a.g.e., XLIV. 286; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII. 183 (26. Kitâbu fedâilil-Kur’an 37) nu.4

³⁵¹ Zehebi, *Târihu’l- İslam*, III. 267; İbn Asakir, *Târihu Medineti Dımaşk*, XLIV. 283; İbn Abdilberr, *el-İstiab fi marifeti’l-ashab*, III. 1149-1150; Suyûtî, *Târihu’l-hulefâ*, s.112

³⁵² Darimi, *Sünen*, I. 85 (Mukaddime 32) nu. 361; İbn Asakir, a.g.e., XLIV. 283; İbn Abdilberr, a.g.e., III. 1149-1150; Suyûtî, a.g.e., s.112

³⁵³ İbn Asakir, *Târihu Medineti Dımaşk*, XLIV. 282

konuya ilişkin uyarılarını içeren örneklere yer vermek istiyoruz:

Birinci örnek vâkıâyı yanlış değerlendiren köleyi âyetle uyarmasına ilişkindir. Rivâyete göre Irak'tan harac olarak gönderilen eşya ve mal Medine'ye ulaşınca Hz. Ömer ve kölesi, develerinde bulunduğu eşyaların yanına gelir, develeri saymaya başlarlar. Beklediğinden fazla devenin olduğunu fark edince Hz. Ömer: “Allah’a hamd olsun” der. Hizmetçisi: “Allah’a yemin olsun ki, bu Allah’ın inâyet ve rahmetindendir” der. Hz. Ömer söze karışarak: “Yalan söylüyorsun! Toplayıp yığdıklarımızda Allah’ın rahmeti nasıl olabilir? Senin dediğin şu âyettedir:

³⁵⁴ قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ

‘De ki bunlar Allah’ın lutfu ve rahmetiyledir. Sadece bunlarla sevininler. O bütün toplayıp yığdıklarından daha hayırlıdır’ Önümüzdeki bu harac ise insanların toplayıp yığdıklarıdır.³⁵⁵ diyerek onu uyarır.

Bu diyalogta hizmetçi lütfu; dünya malı olarak algılarken; Hz. Ömer, âyeti görüşüne dayanak edinerek söz konusu lütfu –okuduğu âyetten bir önceki âyette belirtildiği üzere- Kur’an olarak algılamıştır. Bu yaklaşımıyla o, bir yandan kavramları yerli yerinde kullandığını, diğer yandan en yüce nimetin Kur’an olduğunu, Kur’an’ı bir öğüt, sadra şifa, bir rehber ve Allah’ın rahmetinin tecellisi olarak algıladığını³⁵⁶ belirtmek istemiştir.

İkinci örnek tevekkül kavramına ilişkindir: Bu kavramın Hz. Ömer’de ne anlama geldiğini onun yaşadığı şu olaydan öğreniyoruz. Hz. Ömer bir gün dışarda gezinirken oturarak boşa vakit geçiren bir topluluğa rastlar. Onlara; “ Siz kimsiniz?” diye sorar. Onlar: “Mütevekkiliz” cevabını verirler. Bunun üzerine Hz. Ömer: “Siz müteekkil -tüketen-siniz, asıl mütevekkil: toprağa danesini atıp sonucu

³⁵⁴ Yunus 10/58

³⁵⁵ İbn Ebi Hatim, VI. 1960, nu. 10435; İbn Kesir, *Tefsir*, tahk., Mustafa es-Seyyit Muhammed, VII. 371; Suyûtî, VII. 670,671

³⁵⁶ Yûnus 10/57

rabbine bırakandır”, der³⁵⁷

Üçüncü örnek israf kavramını açıklamaktadır: Bu kavrama ilişkin şöyle bir olay anlatılır: Hz. Ömer oğlu Abdullah İbn Ömer’e uğrar. Oğlunun yanında et olduğunu görür. Ömer: Bu et de neyin nesi? diye sorar. Oğlu; “Canım çekmişti” diye cevap verir. Hz. Ömer: Kişinin iştaha geldiği her şeyi yemesi ona israf olarak yeter, der.³⁵⁸

Bu örnekler onun tenkidi önemseyen bir ilmî şahsiyete sahip olduğunu gösterir.

Öte yandan ilmî hassasiyetinin bir gereği olarak Hz. Ömer insanlardan soru ve sorunlarını ilgili alanda temayüz etmiş sahabilere sormalarını ister. Bu maksatla o, Kur’ân, ferâiz, fıkıh, malî işler gibi konuları ayrı ayrı uzmanlık alanı olarak değerlendirir. Örneğin, Kur’ân konusunda Ubey b. Ka’b’a³⁵⁹, ferâiz

³⁵⁷ Hakim et-Tirmîzî, *Nevadiru’l-usul*, I. 405 (İsnaddaki Muaviye b. Kurre’yi zikretmeksizin) Suyûtî, XIV. 612; Ebu Abdillâh el-Huseyn b. el-Hasen el-Hâlimî (ö.403/1012), *Kitâbu’l-minhâc fî şuabi’l-îman*, tahk. Hilmi Muhammed Fuda, Dâru’l-fiker, b.y., 1979/1399, II. 12; Örnek âyet için bkz. İbrahim 14/12

³⁵⁸ Ahmed, *Zühed*, 123; Suyûtî, VI. 370; İsrâf ile ilgili örnek âyet için bkz. Enam 6/141

³⁵⁹ Hz Ömer Ubey b. Ka’b’ı insanlara Kur’an’ın uzmanı olarak tanıtmıştır. Ubey b. Kab Kur’an’ın okunuşu, anlamı, bir ifadenin Kur’an’dan olup olmadığı gibi hususlarda insanlara yardımcı olmuştur. (Örnekler, “Kur’an’a ziyadeler yapmayı engellemesi ve Usûlsüz yorumlara karşı tavır alması” başlıkları altında verildiği için burada verilmemiştir.) Ubey’in Hz. Peygamber döneminde Kur’an konusunda yetkin olduğunu görüyoruz. Konuya ilişkin iki rivâyeti burada aktarmak istiyoruz. Hz. Peygamber: “Kur’an’ı, İbn Mes’ud, Ubey b. Ka’b, Muaz b. Cebel ve Ebu Huzeyfe’nin kölesi Salim’den alınız” buyurur. Tirmîzî, *Sünen*, V. 674, nu. 3810 (46. Kitâbu’l-menakıb 37.); Enes b. Malik: ‘Hz. Peygamber’in döneminde Kur’an’ı cem eden (tamamını ezberleyen) ensardan dört kişi vardır. Bunlar: Ubey b. Ka’b, Muaz b. Cebel, Zeyd b. Sabit ve Ebu Zeyd’dir.’ der. Tirmîzî, *Sünen*, V. 666, nu. 3794 (46. Kitâbu’l-menakıb 32.); İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII. 151 (26. Kitâbu fedâilil-Kur’an 24) nu. 6; Ayrıca Ubey’e “*Seyyidu’l Kurra*” denildiğini biliyoruz. İbn Mâce, *Sünen*, I. 512, nu. 1606 (6. Kitâbu’l-cenâiz 57); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I. 375; Bu rivâyetlerden Hz. Ömer’in Kur’an konusunda uzman olan Ubey b. Kab’a danışılmasını istemesinin nedeni açıkça ortaya çıkmaktadır. Ayrıca buradan Hz. Ömer’in işi ehl-ine verdiği sonucu da çıkarılabilir. Ubey’in bu konuda uzman olduğunu sadece Hz. Ömer değil diğer sahabiler de takdir etmektedirler. Nitekim Hz. Osman Kur’an’ı istinsah ettirmek istediğinde onunda dahil olduğu bir gurup (Zeyd b. Sabit, Saîd b. el-Âs) oluşturmuş ve Ubey’e: “Sen Resulüllah’a indirileni en iyi bilensin. O hayattayken sen insanlara okutuyordun. Hz. Ömer de insanları bu konuda sana yönlendiriyordu. Mushaflarda bulunan Kur’an’ı sen bunlara imlâ et.” demiştir. Ebu Şâme el-Makdisî, Şihâbuddin Abdurrahman b. İsmâil b. İbrahim, *Kitâbu’l-mürşidi’l-vecîz*, DİB Yay. Ankara 1986, s.65

konusunda Zeyd b. Sabit'e, fıkıh konusunda Muaz b. Cebel'e, malî konularda ise kendisine başvurulmasını ister.³⁶⁰

Hiz. Ömer'in ilmi bağlamında Kur'an bilgisi ve donanımı hususuna gelince bu konuya ilişkin örnekleri çalışmamızın tamamında görmek mümkündür. Ancak biz burada Hiz. Ömer'in ifadelerinin âyetlerin ifadeleriyle benzeştiğine dikkatleri çekerek Hiz. Ömer'in Kur'an donanımı hakkında bir bakış yapmak istiyoruz. Zira Hiz. Ömer konuşmalarında sık sık âyetlere telmihlerde bulunmuş, genelde âyeti konu edindiğinde âyet olduğunu gösteren "Allah şöyle buyuruyor" gibi bir ifade kullanmıştır. Ancak bazı konuşmalarında âyet olduğunu belirtmeksizin âyet lafızlarını aynısıyla veya bir benzeriyle kullanmıştır. Hiz. Ömer'in bu ifadelerinde âyeti kastedip kastetmediğini belirlemek zordur, aslında bizim de böyle bir amacımız bulunmamaktadır. Hiz. Ömer velev ki âyete telmih amacı gütmekten bu sözü söylemiş olsun, bu ifadeler onun Kur'an bilgisini ve donanımını göstermektedir. Âyet olduğunu belirtmeksizin bir kısım âyetleri konuşmasının bir parçası kıldığını gösteren birkaç örnek şöyledir:

1. Örnek: Hiz. Ömer bir duasında; "Ey Allah'ım! Çocuklar yalvarıyor, ümitlerini kesip helak olmadan sen bunların duasını kabul eyle. *Zira ancak kafir olan bir topluluk Allah'tan ümidini keser.*" diye Allah'a yalvarır.³⁶¹

Hiz. Ömer'in sözlerinin son cümlesi âyetle aynı lafızları içermektedir. İlgili âyet şudur; إِنَّهُ لَا يَيْئَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ Doğrusu kafirlerden başkası ümidini kesmez.³⁶²

³⁶⁰ Hâkim, Ebu Abdillâh en-Neysâburî, *el-Müstedrek alâ's-sâhihayn*, III. 271–3, Kettani, Abdullhayy, *en-Nizamu'l-hukumeti'n-nebiyye el-müsemma et-terâtibu'l-idariyye*, Daru'l-kitabi'l-arabiyy, Beyrut ty. ,II. s.37; Beyhaki *Sünenü'l-Kübra*, VI. 210; Ahmet Zeki Safvet, *Cemheretü hutabi'l-arap*, Matbaatü Mustafa el-Babi el-Halebi, Mısır 1962, I. 218

³⁶¹ İbn Abdi Rabbih, *el-İkdu'l-ferid*, I. 32; Ayrıca bkz. Ahmet Zeki Safvet, *Cemheretu hutabi'l Arap*, I. 220; Reşit Özbalkıç, a.g.e., s. 108-109

³⁶² Yûsuf 12/87

2. Örnek: Hz. Ömer bir konuşmasında “Bazı ihtiraslar nifakın bir çeşididir. Öyleyse kendiniz için iyilikte bulunun. *Kim nefsinin ihtirasından korunursa, onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.*”³⁶³ demektedir.

Hz. Ömer’in konuşmasının son cümlesi ile âyetin lafızlarının aynı olduğu anlaşılmaktadır. İlgili âyet şöyledir: *وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ* Nefsinin tamahkârlığından korunabilmiş kimseler, işte onlar saadete erenlerdir.³⁶⁴

3. Örnek: Hz. Ömer bir başka hitabında Allah’ın nimetlerinden bahsederken Allah sizleri en basit mahlûkat olarak yaratmaya muktedirken -sizi mükemmel yarattı ve- herşeyi sizin hizmetinize verdi. Sizi de kendisine ibadet etmeniz için yarattı. *Göklerde ve yerde ne varsa hepsini istifadenize sundu.*³⁶⁵ demiştir.

Sözüyle aynı lafızları içeren ilgili âyet Lokman suresindedir:

سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً Allah göklerde olanları da yerde olanları da buyruğunuza vermiş, nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan etmiştir.³⁶⁶

Aynı konuşmanın devamında yer alan bir söz ile ilgili âyet arasında zamir yönünden farklılık bulunmaktadır. Âyette Allah kendisini “Biz” diye ifade etmekte Hz. Ömer ise Allah için “O” ifadesini kullanmaktadır. Hz. Ömer “O kara ve denizde size seyahat imkanı vermiş ve tertemiz rızık ihsan etmiştir.” derken, İsrâ suresinde yer alan âyette ise

وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِّنَ الطَّيِّبَاتِ Onlara karada ve denizde seyahat imkanı sağladık. Tertemiz nimetlerle rızıklandırdık³⁶⁷ buyurulmaktadır.

³⁶³ Taberi, Tarih, V.26; Ayrıca bkz. Ahmet Zeki Safvet, Cemheretu hutabi'l Arap, I. 214; Reşit Özbalıkçı, a.g.e., s. 98

³⁶⁴ Haşr 59/9

³⁶⁵ Taberi, a.g.e., V. 27; Ayrıca bkz. Ahmet Zeki Safvet, Cemheretu hutabi'l Arap, I. 215; Reşit Özbalıkçı, a.g.e., s. 100

³⁶⁶ Lokman 31/20

4. Örnek: Hz. Ömer ganimeti dağıtacağı kimseleri konu edinen bir konuşmasında “Allah malını yurtlarından çıkarılıp mallarından uzaklaştırılmış muhacirlere ve muhacirlerden önce yurtlarında ve imanda karar kılmış ensara dağıtacağım.” diyerek muhacir ve ensarın özelliklerini belirtmiştir.³⁶⁸ Haşr suresi 8. ve 9. âyetinde aynı anlama gelecek yakın bir ifadeyle söz konusu iki gurubun özellikleri sayılmıştır.³⁶⁹

5. Örnek: Hz. Ömer yaptığı bir konuşmanın bir bölümünde; “Allah, yıldızları gökleri süslemek, şeytanı taşlamak, kendisiyle yol bulmanız için yarattı.”³⁷⁰ demektedir. Hz. Ömer bu sözünün âyet içerikli olduğunu belirtmemiştir. Ancak bu ifadelerle yakın anlamda olan âyetlerin var olduğu görülmektedir. Bu âyetler şunlardır: **إِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ** Şüphesiz biz yakın göğü bir süsle yıldızlarla süsledik³⁷¹, **وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ** onlarla şeytanların taşlanmasını sağladık³⁷² **وَهُوَ** **الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا**Yolu bulmanız için yıldızları yaratan odur.³⁷³

Hz. Ömer’in ifadeleriyle Kur’an ifadeleri arasındaki bu benzeşme; onun konuşmasına yansıtacak düzeyde ileri seviyede Kur’an donanımına sahip olduğunu göstermektedir.

E-Hz. Peygamber’le İletişimi

Hz. Ömer’in hayatını bir başka yönüyle; Hz. Peygamber’le ilişkileri bağlamında ele almak gerekir. Zira Hz. Peygamber onun engin ilmine ve Kur’an anlayışına etki etmiştir. Ayrıca onun vahiy alan Hz. Peygamber’le ilişkilerini görmek Hz. Peygamber dönemindeki Hz. Ömer’i daha iyi tanımamızı sağlar.

³⁶⁷ İsra 17/70

³⁶⁸ İbn Abdi Rabbih, *el-İkdu’l-ferid*, II.132; Ayrıca bkz. Reşit Özbalıkcı, a.g.e., s. 102

³⁶⁹ Âyetlerin ilgili kısımlarının anlamları şöyledir: *Yurtlarından ve mallarından edilmiş olan muhacir; Medine’yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler.* Haşr 59/ 8-9

³⁷⁰ Suyûtî, VII. 375

³⁷¹ Sâffât 37/6

³⁷² Mülk 67/5

³⁷³ Enam 6/97

İkisi arasındaki ilişkilere baktığımızda bir çeşitliliğin var olduğunu söyleyebiliriz. Bu ilişkileri kesin olarak birbirinden ayırmak mümkün değildir. Ancak biz her ikisinin bir dost, biri elçi ve yönetici; diğeri ise elçiye ittiba eden ve yönetime katkıda bulunan kişiler olarak görebiliriz. Şimdi bu ilişkileri örneklerle somutlaştıralım:

1- Hz. Ömer ile Hz. Peygamber arasındaki en önemli bağ birbirlerinin dostu olmalarıdır.

a-İkisi arasında geçen şu diyalog bu ilişkinin en güzel kanıtıdır. Hz. Ömer bir defasında: “Seni kendi nefsim hariç herkesten çok seviyorum” demiş, Hz. Peygamber: “Olmadı Ya Ömer! Beni nefsinden de fazla sevmelisin”³⁷⁴ diye karşılık vermiştir. Bu örnekte aralarında muhabbet ve sevgi bağının olduğu iki kişi görülmektedir.

b-Bu konuya ilişkin diğeri bir örnek ise Hz. Ömer’in Hz. Ali’nin kızı ile evlenme hadisesidir. Onun açıklamasına göre bu evlilik Hz. Peygamber’in “Kıyamet günü her türlü neseb ve akrabalık bağları kopacak, ancak benim neseb ve akrabalık bağlarım kopmayacak”³⁷⁵ sözünün gereği olarak gerçekleşmiştir.³⁷⁶ Dolayısıyla bu durum Hz. Ömer’le Hz. Peygamber arasındaki bu sevgi bağının, dünya hayatında beraber olduğu arkadaşı ve rehberi ile ahirette de beraber olma arzusunun bir tezahürüdür.

c-Hz. Ömer, Hz. Peygamber’le eşleri arasındaki meselede³⁷⁷ onunla görüşmek istemiştir. Ayrı bir mekanda bulunan Hz. Peygamber’in huzuruna varınca yan tarafında hasır izleri bulunan bir halde bulması üzere ağlamış, “Kayserler ve

³⁷⁴ Buhari, *Sahih*, VII. 218 (83. Kitâbu’l-eyman ve’n-nuzûr 3); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV. 336

³⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV.323,332

³⁷⁶ İbnu’l-Cevzî, *Menâkıb*, s.265

³⁷⁷ Rivâyete göre Hz. Peygamber Hz. Hafsa’nın yanında olması gereken gün oğlu İbrahim’in annesi Mariye’nin yanında olur. Bunu fark eden Hafsa Hz. Peygamber’e bu durumu açar. Hz. Peygamber de kimseye söylememesi şartıyla Mariya’yı kendine haram kıldığını ifade eder. Hz. Hafsa da bunu Hz. Aişe ile paylaşır. Bunun üzerine Tahrir süresinin ilk âyetleri nâzil olur. Suyûtî, XIV. 570

Kisralar nimetler içerisinde yüzüyorlar, sen bunlara mı layıksın” diyerek sevgili peygamberini görmeyi arzuladığı şartları izhar etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Ey Ömer! Dünya onların, ahiret bizim olsun istemez misin?” cevabını vermiştir.³⁷⁸

2-Hz. Peygamber ile Hz. Ömer arasındaki diğer bir bağ ise birinin elçi diğerinin elçiye ittiba eden olmasıdır. Hz. Ömer’in Hz. Peygamber’e ittiba etmesine şu durumlar örnek olabilir.

a-Hz. Peygamber Yahudiler’e İslam’ı anlatmak için gittiğinde onlar “Uzeyr Allah’ın oğlu değil mi? Öyle hitab etsene” demeleri üzerine Hz. Peygamber “Allah’a çocuk isnad etmekten yine O’na sığınırım” demiş yanlarından hüznle ayrılmıştı. Hz. Ömer’in de içinde bulunduğu bir gurup sahabî, “Onların bu sözleri ve inkarları seni üzmesin, Allah bizimle beraberdir” demişler ve bunun üzerine Kehf suresinin 2. âyeti

وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا nâzil

olmuştur.³⁷⁹

b-Hz. Ömer’in Hz. Peygamber’in davranışlarını örnek almaya özen göstermesi de elçi ve elçiye ittiba eden ilişkisine örnek teşkil eder. Hz. Ömer valiler ile yaptığı bir toplantıda Amr b. As’a verdiği cevap bu konuya ışık tutmaktadır. Hz. Ömer halkın da hazır bulunduğu söz konusu toplantıda: “Bakın, ben size valilerimi, sırtlarınıza vursunlar, mallarınızı alsınlar diye göndermiyorum. Ancak ben onları size dininizi ve davranışlarınızı öğretmeleri için gönderiyorum. Evet, kimin bundan bir şüphesi varsa bana bildirsin. Allah’a yeminle söylüyorum ki, ben ondan, sizin kısas

³⁷⁸ Ebu Ya’la el-Mevsili, *Müsnedü Ebi Ya’la*, I. 90,91; Rivâyetin kısmen geçtiği yerler için bkz. Buhari, *Sahih*, VII. 46-47 (77. Kitâbu’l-libâs 31) Tirmîzî, *Sünen*, V. 420-423 (44. Kitâbu tefsiri’l-Kur’an 66) nu.3318; Tirmîzî, *a.g.e.*, IV. 640 (35. Kitâbu sifati’l-kıyame 27) nu. 2461; el-Hâlimî (ö.403/1012), *Kitâbu’l-minhâc fî şuabi’l-îman*, II. 79

³⁷⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir*, II.573

hakkınızı alırım.” demiş, Mısır valisi Amr b. As kalkıp: “ Ey Mü’minlerin Emiri! Valilerinizden biri halktan birini terbiye için dövse ona da kısas tatbik edecek misiniz?” diye sormuştur. Bunun üzerine Hz. Ömer: “Resulullah’ı kısas yapılırken gördüm, nasıl olur da kısas yapmam” cevabını vermiştir.³⁸⁰

c-Hz. Ömer’in Uhud savaşındaki tutumu da elçiye ittiba eden yönünü öne çıkarmaktadır. Hz. Ömer bu birlikteliği şöyle anlatmaktadır: Uhud savaşında Müslüman ordusu bir an bozguna uğrayıp Hz. Peygamber yaralanınca dağa çekilmişti. Hz. Ömer hemen onun yanı başında yer almıştı. Bu sırada “Muhammed öldü” diye bir şayia yayılmıştı ve Ebu Süfyan, “Hübel yücedir, Nerede İbn Ebi Kebşe?³⁸¹ Nerede İbn Ebi Kuhâfe? Nerede Ömer?” diye seslenmekteydi. Buna sabredemeyen Hz. Ömer; “Cevap vereyim mi ya Resulallah?” demiş, onun “olur” demesi üzerine “Resulullah burada! Ebubekir de burada! Ömer de işte burada!” diyerek anlamlı bir karşılık vermiştir.³⁸²

Aynı şekilde Hz. Peygamber bir cumada hutbe irad ederken Medine’ye bir kervan gelmiş, Hz. Ömer’in de içinde bulunduğu on iki kişi dışında oradakiler Hz. Peygamber’i bırakıp kervana yönelmişlerdi. Bunun üzerine Cuma suresinin 12. âyeti وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِّنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ

nâzil olmuştur.³⁸³

d-Hz. Ömer’in Hz. Peygamber adına kadınlardan biat alması, diğer bir deyişle Hz. Peygamber tarafından elçilikle görevlendirilmesi Allah’ın elçisiyle elçi olmak bakımından yakınlığının en güzel kanıtıdır. Rivâyete göre Medine’ye hicret

³⁸⁰ İbn Abdi Rabbih, *el-İkdu’l-ferid*, II.132; Ayrıca bkz. Reşit Özbalıkçı, *Asr-ı Saadet ve Râşit Halifeler Döneminde Hitâbet*, Yeni Akademi Yay. İzmir 2005, s.106-107

³⁸¹ Resulullah’ın süt annesi Halime’nin kocasının lâkabıdır. Kureyş müşrikleri güya ona çektiğini ima maksadıyla Allah resulüne böyle hitab ederlerdi. Muhammed Yusuf Kandelevi, *Hayatu’s-sahabe*, IV. 114 (Dipnot 133)

³⁸² Suyûtî, a.g.e., IV. 61-63

³⁸³ Mukâtil, *Tefsir*, IV. 328

edilince müslüman erkeklerden Hz. Peygamber kendisi biat almış, Müslüman kadınlardan da Hz. Ömer'in biat almasını istemiştir. Ümmü Atiyye bu olayı şöyle anlatmaktadır: “Resulullah Medine’ye geldiğinde ensar kadınlarını bir araya topladı ve bize Ömer’i gönderdi. Ömer geldi, selam verdi. Biz de selamını aldık. Ömer: “Ben Resulullah’ın size gönderdiği elçisi” Biz de: “Merhaba Allah’ın ve Resulünün elçisi” dedik. “Zina etmeyeceğinize, çalmayacağınıza, çocuklarınızı öldürmeyeceğinize, birbirinize iftira atmayacağınıza cenazede dövünerek ağlamayacağınıza dair bana biat ediyor musunuz?” dedi. Biz de: Evet, dedik.³⁸⁴

3- Hz. Peygamber ile Hz. Ömer arasındaki başka bir bağ ise Hz. Peygamber’in yönetici Hz. Ömer’in ise yönetimde görev alan biri olmasıdır.

a-Hz. Peygamber onun ilgi, bilgi ve tecrübesini görerek ona bir takım görevler vermişması da yönetimi paylaşma yönündeki bağı gösterir. Hz. Peygamber’le birlikte Bedir, Uhud, Hendek savaşlarına katılmış seriyyelere çıkmış bazı seriyyelerin başkanlığında bulunmuştur.³⁸⁵

b-Hz. Peygamber onu Hudeybiye antlaşması öncesinde Mekke’ye elçi olarak göndermek istemiştir. Ancak Hz. Ömer “Orada Beni Ka’b’dan kimse yok, bana kızgın oldukları için işkencede bulunurlar. Osman b. Affan’ın aşireti oradadır. O böyle bir durumla karşılaşmaz., onu gönderseniz,” önerisinde bulunmuş, Hz. Peygamber de onun fikrini uygun görmüş Mekke’ye Hz. Osman’ı göndermiştir.³⁸⁶

c-Bu görevlerin dışında bir de Hz. Peygamber onu Medine pazarını teftiş ve kontrol için görevlendirmiştir.³⁸⁷ Onun bilgi ve tecrübesi Hz. Peygamber’den

³⁸⁴ Ebu Ya’la Mevsili, *Müsnedü Ebi Ya’la*, I. 117; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V. 85; VI. 408,409; Taberi, *Câmiu’l-beyân*, XXVIII. 99; Suyûtî, XIV. 428

³⁸⁵ İbn Asâkir, a.g.e, XLIV. 54 ;Örneğin Hicretin yedinci yılı Şâban ayında Hevazinliler’e karşı Türebe Seriyyesi düzenlediğinde otuz kişilik birliğin başına Hz. Ömer’i getirmiştir. İbn Şebbe, a.g.e., II. 665

³⁸⁶ Suyûtî, a.g.e., XIII. 481; Beyhaki, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, IV. 132

³⁸⁷ Kettâni, *Hz. Peygamber’in Yönetimi*, II. 45 -es-Siretu’l-Halebiyye, III. 424’dan naklen-

sonra da kabul görmüştür. Zira Hz. Ebubekir zamanında kadılık görevinde bulunduğu İslam’da ilk kadı görevini üstlenen kişinin o olduğu nakledilmektedir.³⁸⁸

İşte Hz. Ömer’in bu mizacı, ilmi ve Hz. Peygamber’le iletişimi Kur’an anlayışına ve yorum yöntemine etki etmiştir. Hz. Ömer’in hayatında öne çıkan önemli bir yöne ahireti zihninde her an canlı tutmasına değinerek konuyu bitirmek istiyoruz. Zira bu düşünce ona Allah, insan ve evrenle olan ilişkilerinde sorumluluklarını hatırlatmış, davranışlarına yön vermiştir.

Örneğin o, *“هل أتى على الإنسان حيناً من الدهر لم يكن شيئاً مذكوراً”* *“İnsan henüz bir şey değilken üzerinden hatırı sayılır bir zaman dilimi geçmiştir”*³⁸⁹ âyeti okununca şöyle der: *“Keşke insan anılmaya değer mükemmelliğe erişmeseydi de sorumluluğu yüklenmeseydi”*.³⁹⁰

Bu âyetin tilâvetinin ardından Hz. Ömer’in böyle bir dilekte bulunması şöyle yorumlanabilir: Âyetin içeriğine göre insan uzun bir zaman diliminden sonra mükemmel hale gelmiş, sorumluluk sahibi bir varlık olmuştur. Önemli olan insanın bu sorumluluğu ne kadar yerine getirip getirmediğidir. Çünkü insan ahirette bundan hesaba çekilecektir. İşte Hz Ömer’i etkileyen de insanın ahirette çetin bir hesaba yüzleşecek olmasıdır.

Hz. Ömer’in *“Hesaba çekilmeden kendinizi hesaba çekin”*³⁹¹ şeklindeki tavsiyesi ile *“Allah’a yemin olsun ki, Fırat kıyısında bir deve kaybolup ölse, Allah’ın*

³⁸⁸ İbn Şebbe, a.g.e., II. 665

³⁸⁹ İnsan 76/1

³⁹⁰ Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellam (ö.224), *Kitâbu Fedâili’l-Kur’an*, tahk. Mervan b. Aliyye ve diğerleri, Dâru İbn Kesir, Beyrut 1995/1415, s.150; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensur*, XV. 144; Hz. Ömer bu anlamı destekleyecek başka bir sözünde *“Keşke annem beni doğurmasaydı, kayda değer bir varlık da olmasaydım.”* demektedir. Zehebi, *Târihu’l-İslam ve vefeyatü’l-meşâhiri ve’l-a’lam*, III. 270; Suyûtî, *Târihu’l-hulefa*, s.121

³⁹¹ İbn Asakir, *Târihu Medineti Dımaşk*, XLIV. 314,357; İbn Kesir, *Tefsir*, tahk. Mustafa es-Seyyit Muhammed, XIV. 240; İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fârûk*, II.618; İbn Kesir *Müsned*’inde eserin meşhur olduğunu ancak senetteki Sabit b. Haccac-ki bu Cezerili’dir- tabiindendir Ömer ile görüşmediği için inkıta’ın mevcut olduğunu, Cağfer b. Bergan dışında kimsenin rivâyette bulunmadığını Ebu Davut’un Sünen’inde iki hadisinin var olduğunu zikr eder. İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fârûk*, a.y.

onu Hattâb ailesinden sormasından korkarım”³⁹² sözü, sözlerinde ve davranışlarında ahirette vereceği hesabı düşündüğünü göstermektedir.. Öte yandan Hz. Ömer’in ganimet malı gelince ağlaması³⁹³ ahirete ilişkin bir âyeti okuyunca³⁹⁴ veya ahiret kendisine hatırlatıldığında aynı tavrı sergilemesi³⁹⁵ bu hassasiyetinin bir neticesidir. Ölüm döşeğindeyken “Eğer Rabbim merhamet etmezse ben ve annem mahvolduk”³⁹⁶ sözü de onun ahireti her an hatırında tuttuğunu göstermektedir.

Ahiret inancını bu denli hisseden Hz. Ömer ömrünün sonlarına doğru Allah’a; “Senin yolunda şehit olmayı, Nebinin beldesinde ruhumu teslim etmeyi nasib eyle”³⁹⁷ diyerek yakarmıştır. O, hicretin 23. yılının 26 Zilhiccesinde (milâdi 644 yılında) Muğire b. Şu’be’nin kölesi Ebu Lu’lu’un hançerlemesiyle yaralanmış³⁹⁸; yaralandığında da Kur’anî donanımının bir göstergesi olarak durumuna uygun âyeti وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَرًا مَّقْضُورًا (Allah’ın emri şüphesiz gereği gibi yerine gelecektir)³⁹⁹ okumayı ihmal etmemiştir.⁴⁰⁰ Hz. Peygamber’e sevgisinin bir göstergesi olarak da oğlu İbn Ömer vasıtasıyla Hz. Aişe’den onun yanına defnedilmek için izin istemiş, Hz. Aişe de kendisi için ayırdığı yeri ona verdiğini belirtmiştir.⁴⁰¹ Yerine geçecek kimseyi belirlemeden, bu işi altı kişilik bir şûra heyetine havale ederek⁴⁰² yaralandıktan üç gün sonra ahirete irtihal etmiştir.⁴⁰³

Netice itibariyle Hz. Ömer’in hayatı başlığı altında Müslüman olması için

³⁹² Taberi, *Tarhu’t-Taberi*, IV. 202-203

³⁹³ Zehebi, *Târihu’l-İslam*, III.272

³⁹⁴ İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azim*, tahk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, XIII. 229-230; İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fârûk*, II.607; İbn Asâkîr, *Taihu Medineti Dimeşk*, XLIV. 308; İbrahim b. Hasen, *et-Tefsîru’l-Me’sur an Omer b. el-Hattab*, ed-Daru’l- Arabiyyetu li’l –Kitab, b.y., 1994, s.705

³⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühed*, Daru’l-kütübi’l-ilmîyye, Beyrut 1983/1403, s. 151; Suyûtî, IX. 12

³⁹⁶ Zehebi, *Târihu’l- İslam*, III. 282

³⁹⁷ Buhari, *Sahih*, III. 201 (56. Kitâbu’l-cihâd 3); İbn Sa’d, a.g.e., III. 239; Suyûtî, *Târihu’l-hulefâ*, s. 124; Zehebi, *Târihu’l-İslam*, III.276

³⁹⁸ İbn Şebbe, a.g.e., III. 943-944; İbnu’l-Cevzi, *Menâkıb*, s.255, Ebu Lu’lu’ tarafından yaralandığı İbnu’l-Cevzi, a.g.e., s.236-237

³⁹⁹ AHZ.ab 33/38

⁴⁰⁰ İbn Sa’d, a.g.e., III. 253; İbn Şebbe, a.g.e., III. 899,900; İbnu’l-Cevzi, *Menâkıb*, s.239

⁴⁰¹ İbn Sa’d, *Tabakatu’l-Kebir*, III. 245; Zehebi, *Târihu’l-İslam*, III.279; İbnu’l-Cevzi, a.g.e., s.241

⁴⁰² Taberi, *Târihu’t-Taberi*, IV. 227-229

⁴⁰³ İbnu’l-Cevzi, *Menâkıb*, s.255

Hız. Peygamber'in duasına mazhar olduğunu, Müslüman olduktan sonra vahiyle iç içe yaşadığını, bunda Resulü Allah'la olan çok yönlü iletişiminin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Konuşmalarında Kur'an ifadelerine çokça yer veren Hız. Ömer'in mizacı ve ilminin Kur'an anlayışına etkili olduğu söylenebilir. Mizacının gereği tenkidî bir yaklaşıma sahip olduğu analşılmaktadır. Kavramların doğru yerde kullanılmasına ilişkin sorgulayıcı tavrı bunun kanıtıdır. Zihninde hep canlı tuttuğu diğer bir husus ise Kur'an'ın çokça üzerinde durduğu Allah ve ahiret inancıdır. İşte ilkeleri, inançları, onun düşünce ve uygulamalarında sorumluluk sahibi biri olmayı sağlamıştır. Diğer günlerde olduğu gibi son nefesini vereceği günlerde durumuna uygun âyeti okumakla Kur'an donanımını; Hız. Peygamber'in yanına defnedilmeyi istemekle ona karşı sevgisini göstermiştir.

Hız. Ömer'in Kur'an'a ilişkin sözleri, âyet içerikli rivâyetleri kaynak ve ilk ravi; diğer sözleri tefsirlerde yer alışı açısından Suyûtî örneğinde; hayatı da Kur'an anlayışına etkisi açısından ele alındıktan sonra onun Kur'an anlayışı ve yorum yöntemine geçebiliriz.

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. ÖMER'İN KUR'ÂN-I KERİM ANLAYIŞI

Hiz. Ömer, gönlü ile Kur'ân-ı Kerim arasında iletişim kurabilen; ancak bu iletişimi duygu boyutunda bırakmayıp, Kur'ân-ı Kerim'le reel hayatı bütünleştirme çabası içerisinde olan bir şahsiyettir. Kur'ân-ı Kerim'le kurduğu kalbî bağ; ona, Kur'ân-ı Kerim'e karşı çok yönlü sorumluluk duygusu kazandırmış, onu hep Kur'ân-ı Kerim merkezli düşünmeye yönlendirmiştir. Gönlünü Kur'ân-ı Kerim'e açan Hiz. Ömer, vahyin iniş sürecinde ona muvafakatlerde bulunabilmiştir. İşte Hiz. Ömer'in derunî hayatında var olan Kur'ân-ı Kerim'le ilgili duygularını ve realiteyi esas alan bu iki temel yaklaşımı onun Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması ve hayata katılması ile ilgili tutumu olarak değerlendiriyor ve Hiz Ömer'in Kur'ân anlayışı konusunu; İlahi Mesaj ve Teşri Kaynağı başlıkları altında incelemeyi benimsiyoruz.

Aslında Hiz. Ömer'e göre Kur'an'ın ilâhî mesaj oluşu ile teşri kaynağı oluşu ayrı düşünülemez. Diğer bir deyişle o Kur'an'ı ilâhî bir mesaj olarak gördüğü için hayata katmak ister. Hiz. Ömer'in Kur'an'ı sesli okuyarak insanlara mesaj vermek istemesi bunun güzel bir örneğidir. Rivâyete göre bir defasında namazda Hiz. Ebubekir sureleri alçak sesle, Hiz. Ömer ise yüksek sesle okur. Hiz. Ebubekir'e; "Niçin böyle okuyorsun?" diye sorulunca; "Rabbime sessizce yakarıyorum, çünkü o ihtiyaçlarımı bilmektedir", diye cevap verir. Hiz. Ömer'e; "Niçin böyle yapıyorsun?" diye sorulunca o; "Şeytanı kovuyor uyuyanları uyandırıyorum." demiştir.⁴⁰⁴ Zira bu cevabında Hiz. Ömer okuyuşuyla Kur'an'ı hayata katmak istediğini belirtmiştir. Bu yüzden "Hiz. Ömer'in Kur'an-ı Kerim Anlayışı" konusunu "gönlü ile Kur'an'ı Kerim

⁴⁰⁴ Ebu Ubeyd, *Kitâbu fedâilil-Kur'an*, s.188; Taberi, XV. 232; Hakim et-Tirmîzî, *Nevâdirul-usûl fi ma'rifeti ehadiş'r-resûl*, tahk. Mustafa Abdulkadir Ata, Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut 1992/ 1412, I. 143; Ebu Bekr el-Cassas, *Ahkamu'l-Kur'an*, (tahk. M. Sadık) V. 39; Cassas'da yer alan rivâyette Hiz. Ebubekir'e ve Hiz. Ömer'e söz konusu soruyu Hiz. Peygamber soruyor.

arasındaki iletişim ve Kur'an'ı hayata katma" şeklinde bir guruplandırma eleştiriye açıktır. Ancak bu durumu hatırd tutarak konunun daha iyi anlaşılması için böyle bir ayırımı uygun gördüğümüzü belirtir, Hz. Ömer'e göre Kur'an-ı Kerim'in ne olduğu hususunu incelemeye geçebiliriz.

I-İLÂHÎ MESAJ

Hz. Ömer'e göre Kur'ân-ı Kerim "Kelâmullah"⁴⁰⁵ olduğu için kutsaldır. Hz. Ömer'in muhataplarına Kur'an'ın en yüce âyetini sorması, hakkında âyet inen yaşlı bir kadına özel ilgi göstermesi, âyetlerin faziletlerine ilişkin görüşler ileri sürmesi onun Kur'an'ı ilâhî bir mesaj olarak görmesinin bir sonucudur. Konuya ilişkin şu örnekler verilebilir.

1. Örnek: Hz. Ömer, bir gün Kureys'in ileri gelenleriyle şehirde dolaşırken, Kur'ân-ı Kerim'in nüzulü sırasında kocası tarafından zihar muamelesi gördüğü için aile huzuru kaçan, Havle binti Sa'lebe⁴⁰⁶, ye rastlar. Havle, Hz. Ömer'i sokağın ortasında durdurur. Hz. Ömer eğilir başını ona doğru çevirir ve ellerini omuzlarına koyar. Kadın ona isteklerini iletir ve ihtiyaçlarının karşılanacağı sözünü alır ve oradan ayrılır. O esnada orada bulunanlardan biri Hz. Ömer'e: "*Ey Mü'minlerin Emiri! Şu ihtiyar kadının yüzünden Kureys eşrafını beklettin*" diye sitemde bulunur. Hz. Ömer: "*Yazık sana! Bu kadının kim olduğunu biliyor musun?*" der. Adam onu tanımadığını söyler. Hz. Ömer: "*Yedi kat göğün üstünden Allah'ın şikâyetini dinlediği Havle binti Sa'lebe'dir. Vallahi akşama kadar yanımdan*

⁴⁰⁵Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1055), *ed-Durru'l-Mensur fi't-Tefsiri'l-Me'sur*, XII. 653; el-Beyhâki, Ebu Bekr Ahmed b. el-Huseyn, (458/1066) *el-Esma ve's-sıfat, Zâhidu'l-Kevseri* Neşri, Mısır 1358, s.242; Ayrıca bkz.: Talat Koçyiğit, *Hadislerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, s.221

⁴⁰⁶ Bilindiği üzere Havle b. Sa'lebe Hz Peygamber'e gelip kocası ile ilgili durumunu açıkladığı halde o konuda vahyin henüz bir hükmü olmadığı için Resulullah'ın ilk zamanlar kendisine yardımcı olamadığı, sonra da Allah'ın *قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا* "Kocas hakkında seninle mücadele edip Allah'a şikâyetinde bulunan kadını işitti" (Mücâdele 58/1-4) âyetini indirdiği kimsedir. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, XIV. 299-300

ayrılmasaydı, isteklerini yerine getirmeden ben de ondan ayrılmazdım”,⁴⁰⁷ der.

Hiz. Ömer’in Hiz. Havle ile bu derece ilgilenmesinin iki ayrı yönü vardır. İlki onun insana değeri vermesi ve ihtiyaç sahibi bir insanın ihtiyaçlarını özenle karşılamasıdır. Diğer yön ise bu hanım hakkında âyetin nâzil olmasıdır. Âyet Havle binti Sa’lebe’nin görüşünü desteklemekte diğer bir deyişle o Hiz. Ömer gibi vahye muvafakat etmiş olmaktadır.

İşte Hiz. Ömer, kendisi gibi vahye muvafakatte bulunan bir hanıma saygı göstermeyi ve onunla ilgilenmeyi kendine görev bilmiştir. Bu örnek, Hiz. Ömer’in insanlarla ilişkilerinde dahi vahyi dikkate aldığını göstermesi açısından önemlidir.

2. Örnek: Hiz. Ömer bir gün insanların topluca olduğu bir anda ve mekânda muhataplarına: “Kur’ân-ı Kerim’de, en yüce, adaleti en iyi anlatan, insanların derununa en çok korku salan, insana daima ümit veren âyetleri bana hanginiz söyleyebilir?” diye sorar. Orada bulunan Abdullah b. Mes’ud (32/652) bu çağrıya şöyle cevap verir: “Ben bunu Resulüllah’tan işitmiştim, biliyorum, en yüce âyet: âyetü’l-kürsî”⁴⁰⁸dir. Adaleti en iyi anlatan âyet:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ

تَذَكَّرُونَ “Allah adaleti, iyiliği yakınları gözetmeyi emreder; hayasızlığı, fenalığı ve haddi aşmayı yasaklar düşünüp tutasınız diye size öğüt verir.”⁴⁰⁹ âyetidir. İnsanların

derûnuna en çok korku salan âyet: فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

“Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür. Kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür.”⁴¹⁰ âyetidir. İnsana her an ümit veren âyet: قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ

أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

⁴⁰⁷ Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, XIV. 299-300

⁴⁰⁸ Bakara 2/255

⁴⁰⁹ Nahl 16/90

⁴¹⁰ Zilzal 99/7-8

"Ey Muhammed! Deki: "Ey kendilerine kötülük edip aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin."⁴¹¹ âyetidir.⁴¹²

Hiz. Ömer'in soruyu umuma sorması "insanların Kur'an-ı Kerim'le ilgili olmalarını istemesindendir" denilebilir. Burada onun, insanların dikkatini çekebilecek tarzda soru sorması, bu soruların cevabının bilgi-amel boyutlu olması, âyetlerin; yüce, adaleti vurgulayan, insanın içini ürperten, insana ümit veren şekilde vasıflandırılması, Kur'an-ı Kerim'in kutsallığının Ömer'in zihninde ne anlama geldiğini yansıtmaya açısından önemlidir.

Sorudan ve buna paralel olarak cevaptan anladığımıza göre âyetler; Allah, âhiret, adalet ve ümitsiz olmama konusundaki âyetlerden en dikkat çekici olanlarıdır. Kur'an-ı Kerim birçok konuda olduğu gibi söz konusu konularda insana bilgi sunar. Öte yandan Hiz. Ömer'in bu sorusu Resulullah'ın buyruğuyla cevaplandırılmıştır. Anılan rivâyete, aslında nüzul asrını anlatan bu resme dikkatlice baktığımızda şunu görmekteyiz: Hiz Peygamber de bu âyeti kerimeleri sahabilere sorarken Hiz Ömer'in yaptığı gibi soru cevap yolunu izlemiştir.⁴¹³ Hiz. Ömer'in bu şekilde sorular sorarak Kur'an-ı Kerim'i insanların gündemine katmak istemesi onun Kur'an'la ilişkisinin ve insanların dikkatini bu yöne çekmek istemesinin bir sonucudur. Ayrıca genel anlamda Muallim-i Ekber'in soru-cevaplı eğitim yönteminin bir uygulamasıdır.

Benzer bir rivâyet şöyledir, Hiz. Ömer diyor ki: "Kur'an'ı başından sonuna kadar okudum. **حَمْدُ تَنْزِيلِ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ** ⁴¹⁴ âyetinden daha mükemmel ve insana ümit veren bir âyet

⁴¹¹ Zümer 39/53

⁴¹² Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III.171

⁴¹³ Müslim, *Sahih*, I. 556, nu. 258 (6. Kitâbu Salati'l-Müsafirîn 44); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V. 58, 142; Benzer bir açıklamayı İbn Mes'ud yapmaktadır. İbn Kesir, İsmail b. Şihabuddin el-Kureyşî (774/1372), *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, tahk. Mustafa es-Seyyit Muhammed, XII 138

⁴¹⁴ Mü'min 40/1-3

görmedim. Çokca bağışlayan Allah günahı tevbeyle takdim etmiştir. Burada mü'minler için bir uyarı vardır.⁴¹⁵

3. Örnek: Hz. Ömer bazı surelerin ve âyetlerin faziletlerine ilişkin hem Hz. Peygamber'den nakilde bulunur hem de kendisi açıklamalar yapar. Bu konuya ilişkin Hz. Peygamber'den naklettiği açıklama şöyledir:

Ömer b. el-Hattâb anlatıyor: Hz. Peygamber: “Her kim geceleyin ⁴¹⁶ **فمن كان** **يرجو لقاء ربه فليعمل عملاً صالحاً ولا يشرك بعبادة ربه أحدا** âyetini okursa melekler Aden şehrindeki Ebyen ile Mekke arasını onun için nurla kaplarlar.”⁴¹⁷ buyurur. Hz. Ömer'in surelerin faziletlerine ilişkin kendi düşüncelerine gelince, o bir sözünde; “Aklı başında olan birinin Bakara suresinin son âyetlerini okumadan uyuyacağını sanmıyorum”⁴¹⁸ der. En'âm Suresi'ni Kur'an-ı Kerim'in faziletli sureleri arasında zikretmiş,⁴¹⁹ Hac Suresinde iki secde olduğu için onu diğer surelerden daha faziletli saymış;⁴²⁰ Cuma hutbesinde Âl-i İmran suresini okumaya özen göstermiştir.⁴²¹ Onun bu şekilde sure ismini de vererek yaptığı açıklamalar Kur'an'ı İlâhi Mesaj olarak görmesiyle ilişkilendirilebilir.

İşte Hz. Ömer'in hakkında vahiy inen kimseye özel ilgi göstermesi, âyetleri Kur'an'ın kutsallığına atıfta bulunacak şekilde vasıflandırması, bazı surelerin faziletlerine ilişkin açıklamalarda bulunması onun Kur'an'ın kutsallığına ilişkin

⁴¹⁵ Kurtûbî, *el-Cami' li-Ahkami'l-Kur'an*, (tahk: et-Türki) XIII. 165

⁴¹⁶ Kehf 18/110

⁴¹⁷ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensur*, IX.711; Hakim, II.371; Heysemi, *Mecmeu'z-zevâid*, X. 126; İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fâruk*, II.595 İbn Kesir, hadisin garib olduğunu ancak isnadında her hangibir sorun olmadığını söyler

⁴¹⁸ Suyûtî, III. 414

⁴¹⁹ Darimî, *Sünen*, II.724; (23. Fedâilu'l-Kur'an 17) nr. 3404; ⁴¹⁹ Ebu Ubeyd, *Kitâbu Fedâili'l-Kur'an*, s.241 İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fâruk*, II. 580; Rivâyette “üstün, faziletli, soylu anlamlarına gelen “nevacib” kelimesi Suyûtî'de “mevacib” “gerekli, elzem olan” şeklinde geçmektedir. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VI. 9; Ebu Ubeyd, s. 129

⁴²⁰ Ebu Ubeyd, *Kitâbu Fedâili'l-Kur'an*, s.248; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, II. 11; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kubra*, II.317; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, X.410; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, tahk. Mustafa es-Seyyit Muhammed, X. 28

⁴²¹ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensur*, III.441

yaklaşımlarının yansımaları olarak değerlendirilmelidir.

Onun Kur'ân'ın kutsallığına ilişkin düşüncelerini iki başlık altında değerlendirmek mümkündür. İlki Kur'ân'ı okurken Hz. Ömer'in duygu dünyasında olup bitenlerdir. Kur'an-ı Kerim'in uslûbu, güzel okunması ve anlamının onun üzerinde bıraktığı etkileri içeren bu alan, "Kur'ân-ı Kerim'le Duygusal İletişimi" başlığı altında ele alınacaktır. Diğeri ise Hz. Ömer'in Kur'an-ı Kerim'in kutsallığını zedeleyecek oluşumları engelleme çabalarıdır. Kur'an'ın cem'i, ona ziyadeler yapılmasını engelleme, hadisin kaynağını tespit, Kur'an öğretimi, ehl-i kitapla iletişimi sınırlandırma, Kur'an'ı doğru okuma gibi konuları içeren bu yön "Kur'ân-ı Kerim'in Özgün Metnini Nakil Çabaları" başlığı altında incelenecektir.

A-İlahi Mesaj Olarak Kur'an-ı Kerim'le Duygusal İletişimi

Hz. Ömer'in Kur'ân-ı Kerim okurken veya dinlerken gözlemlenen halleri, onun duygu boyutunda Kur'ân-ı Kerim'e yüklediği anlamı gösterir. Konuyu somutlaştırmak için söz konusu yönleri içeren rivâyetleri örnek olarak verebiliriz.

1. Örnek: Taberi'nin anlattığına göre Hz. Ömer, Ebu Musa el-Eşarî (ö.42/662)'ye: "*Bize rabbimizi hatırlat*" ⁴²² der, Ebu Musa da nağme yaparak Kur'ân-ı Kerim okurdu. Bunun üzerine Hz. Ömer; "*Kur'ân-ı Kerim'i Ebu Musa gibi teganni edebilen etsin.*" ⁴²³ derdi.

Bu örnekte Kur'ân'ı güzel okumayı tavsiye eden, Kur'an'ın bu yönüne dikkatleri çekip insanları bu yönde teşvik eden, güzel okumanın gönüller üzerinde

⁴²² Darimi, *Sünen*, II. 737, nr. 3496, 3499 (23. Fedâilu'l-Kur'an 34.); Ebu Musa'nı bu yönü Hz. Peygamber tarafından da bilinmekte ve onu şöyle taltif etmektedir: "Sana Dâvud peygamberin güzel okuyuşundan bir okuyuş verilmiştir." Buhari, *Sahih*, VI.112 (66. Kitâbu Fedâilü'l-Kur'an 31); Müslim, *Sahih*, I.546 nu. 235, 236 (6. Kitâbu salati'l-müsafirin 34); Darimi, *Sünen*, II.737, nu.3495, (6. Kitâbu Fedâilü'l-Kur'an 34); Tirmîzî, *Sünen*, V.693 nu. 3755 (6. Kitâbu'l-menâkıb 55); Ebu Davud hadisin garib olduğunu, aynı hadisin Büreyde ve Ebu Hureyre menakıbı babında da nakledildiğini söyler.

⁴²³ Ebu Ubeyd, *Kitâbu fedâilil-Kur'an*, s.163; İbn Kayyım el-Cevziyye (751/1350), *Zadu'l-Mead fi Hedyi Hayri'l-İbâd*, Matbaatu'n-nizam, b.y. 1298, I. 140

etkili olduğuna inanan bir Hz. Ömer müşahede edilmektedir. Böylece o, güzel okumanın nasıl olacağını örneklendirmekte, usulsüz ve yanlış okumaların önüne geçme çabasında önderlik etmiş olmaktadır.

Kur'an'la seslerinizi güzelleştirin⁴²⁴ diyen Hz. Ömer'in Kur'an'ın güzel okunmasına ilişkin düşüncesini yansıtan diğer bir örnek şöyledir: Ukbe b. Âmir (ö.40/660), Kur'ân-ı Kerim'i güzel okuyanlardandı.⁴²⁵ Bir keresinde Ömer, ona: “*Şu sureyi bana oku*” dedi, o da okudu. Bunun üzerine Ömer ağladı ve : “*Bu sure, indi sanmıyordum*” dedi. İbn Kayyım el-Cevziyye bu ifadeyi, ‘*Öyle okudun ki bana bambaşka bir sure gibi geldi.*’ şeklinde açıklamıştır.⁴²⁶

Ukbe'nin okuyuşu, Kur'an okumasını isteyen Hz. Ömer'e önceden düşünmediği anlamları ilham etmiş olmalıdır. O, bu manalara göre surenin Ukbe'nin okuduğu şekilde indiğini o ana kadar fark edemediğini söylemiştir. Gerçekten de Kur'ân-ı Kerim'in güzel okunmasının; onun eşsiz uslûbunu gözler önüne sermekte olduğu ve insanların gönülleri üzerindeki etkisini o gün olduğu gibi bu günde hissettirmekte olduğu malumdur. Ayrıca Kur'ân, Allah adı anıldığında kalbin titremesini mü'min olmanın bir gereği olarak nitelemektedir.⁴²⁷ İşte Hz Ömer'in âyet okunurken ağlaması, onun Kur'an'ı Kerim'i hem duygusal hem de hayata aktarma yönünde içsel tavrının bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

⁴²⁴ İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII. 151 (26. Kitâbu fedâilil-Kur'an 4) nu.6; Hz. Peygamber de Kur'an'ın güzel okunması konusunda tavsiyelerde bulunmuştur. O bu konuda: “Seslerinizle Kur'an'ı süsleyiniz, güzel ses Kur'an'ı güzelleştirir. Darimi, *Sünen*, II. 738 (23. Fedâilu'l-Kur'an 34.) nr. 3504 Sesinizi Kur'an ile süsleyiniz. Buhari, *Sahih*, VIII. 214 (97. Kitâbu't-tevhid 52.); Davud, *Sünen*, II. 155 (8. Kitâbu'l-vitr 20.) nr. 1468; Darimi, *Sünen*, II. 738 (23. Fedâilu'l-Kur'an 34.) nr. 3503; İbn Mace, *Sünen*, I. 426 (5. Kitâbu ikameti's-salah 176.) nr. 1342, Nesai, *Sünen*, II. 179,180 (11. Kitâbu'l-iftitah 83.) nr. 1014”

⁴²⁵ Kur'an'ı güzel okuyan sahabilerden bir diğeri de el-Kâri diye bilinen Sa'd b. Ubeyd'dir. Kadisiye Savaşı (14/643)'nda ağır yaralanarak şehit olmuştur. İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed (280/844), *et-Tabakatu'l-Kübra*, Beyrut 1985, III. 300

⁴²⁶ İbn Kayyım el-Cevziyye, a.g.e., I. 140; Ebu Ubeyd, *Kitâbu fedâilil-Kur'an*, s.164; Ebu Ubeyd'in rivâyetinde “bu sure indi sanmıyordum” ifadesi yoktur.

⁴²⁷ Enfal 8/2: “İnananlar ancak, o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman kalbleri titrer âyetleri okunduğu zaman onların imanlarını artırır ve Rablerine güvenirlir.”

2. Örnek: Cafer b. Zeyd el-Abdî anlatıyor; Ömer asayışı kontrol için dışarıda gezinirken bir evin önünden geçiyordu. Duyduğu seslerden içerde namaz kılındığını anladı. Namazda, Tûr Suresi'nden ⁴²⁸ *إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ مَّا لَهُ مِنْ دَافِعٍ* “Rabbinin azabı mutlaka gelecektir, onu savacak da yoktur.” âyeti okunuyordu. Ömer: “*Kâbe’nin rabbine and olsun ki bu haktır*”dedi. Bineğinden indi ve evin duvarına yaslandı, uzun bir müddet orada kaldı, sonra evine döndü. Bir ay boyunca evinden çıkmadı.⁴²⁹

Ahirette karşılaşılabilecek azabı haber veren bir âyetin tilâveti Hz. Ömer’i derinden etkileyerek ona azabı dünyada iken hissettirmiş olması, vahiyle olan içsel tavrının bir göstergesidir. Benzer bir olayda⁴³⁰ kapı dinlemeyi tecessüs olarak değerlendiren ve bundan sakınan Hz. Ömer, anılan âyeti işittiğinde belki de farkında olmadan âyeti dinlemekten kendini alamamıştır.

3. Örnek: Alkame b. Ebi Vakkas anlatıyor: “Hz. Ömer yatsı namazında Yusuf Suresini okurdu. Bir keresinde yatsı namazını kıldırırken yine Yusuf Suresini okumaya başladı. Yusuf kelimesinin geçtiği âyete geldiğinde hıçkırıklara boğuldu. En arka saftan onun hıçkırık seslerini işittim”.⁴³¹

Bu rivâyet, Hz. Ömer’in âyeti anlama sürecinde oluşan duyguyu bu

⁴²⁸ Tûr 52/7-8

⁴²⁹ Ebu Ubeyd, *Kitâbu Fedâili'l-Kur'an*, s.137; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, tahk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, XIII. 229-230; İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fârûk*, II.607; İbn Asâkir, *Taihu Medineti Dimeşk*, XLIV. 308; İbrahim b. Hasen, *et-Tefsîru'l-Me'sur an Omer b. el-Hattab*, ed-Daru'l-Arabiyyetu li'l-Kitab, b.y., 1994, s.705

⁴³⁰ Hz. Ömer, Abdurrahman b. Avf ile bir gece gezinirken Rabia b. Ümeyye b. Halef'in evinde içki içildiğini fark eder ve eve doğru yönelir. Birden “Birbirinizin suçunu araştırmayın.” (Hucurât 49/12.) âyetini hatırlayarak yaptıklarının yanlış olduğunu anlar. Evdekileri rahatsız etmeden geri dönerler. Suyûtî, *ed-Durru'l-mensur*, VI. 92

⁴³¹ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensur*, VIII.314; Abdurrezzak, *Musannef*, II.111, nu. 2703; Ayrıca bkz. Muhammed Ravvas Kal'aci, *Mevsuatu Fıkhı Ömer İbni'l-Hattab*, 560; Rivâyetin başka bir versiyonunda Hz Ömer sabah namazını kıldırırken Hz Yakub'un ‘Acımı ve üzüntümü Allah’a havale ediyorum’ (Yusuf 12/86) sözüne gelince hıçkırıklara boğulur. Abdullah b. Şeddâd safın sonunda olduğu halde onun bu ağlayışını işitir. İbn Sa'd, VI. 126; Ebu Ubeyd, *Kitâbu Fedâili'l-Kur'an*, s.137-138; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensur*, VIII. 314; Abdurrezzak, *Musannef*, II. 114, nu. 2716; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, XIV. 7; İbnu'l-Cevzî, *Menâkıb*, s. 187

duygunun beden diliyle dışa yansımaları anlatmaktadır. Buna göre Hz. Ömer anılan âyeti okuyunca herhalde Hz. Yusuf'un mücadelelerle dolu hayatını çektiği ızdırapları hatırlamış ve ağlamaktan kendini alamamıştır.

Örneklere görüldüğü üzere Hz. Ömer'in Kur'an'ın ses nizamındaki ahenginden etkilenmesi, azabın ve Hz Yusuf'un anlatıldığı âyette ağlaması onun İlahi Mesaj olan Kur'an'la duygusal bağının bir sonucudur.

Öte yandan Hz. Ömer'in eve girdiğinde Mushafı açıp okuması,⁴³² yani Kur'an-ı Kerim okumayı sürekli bir eylem kılması, insanlara Kur'an-ı Kerim'e ilişkin sorular sorarak⁴³³ onların Kur'an-ı Kerim'le ilgili olmalarını istemesi de Kur'an'ı hem kendisinin hem insanların gündemine taşıması yönündeki isteğinin bir göstergesidir.

B-İlahi Mesaj Olarak Kur'an-ı Kerim'i Nakletme Çabası

Bilindiği gibi Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'i koruyacağına dair teminat vermiştir. Kur'an'a vâkıf âlim bir sahabe olarak Hz. Ömer'in Allah'ın bu teminatını bilmediği düşünülemez. Ancak Kur'an'ın özgünlüğünü koruyarak gelecek nesillere nakletmek için Hz. Ömer'in bir takım çabalar içerisine girdiği tarihen sabittir. İşte bu başlık altında Hz Ömer'in anılan çabaları daha doğrusu "İlahi Mesaj" olarak Kur'an-ı Kerim'in özgün metnini nakil alanındaki görünümeleri konusu üzerinde duracağız. Önce Allah'ın Kitabı'na ilişkin teminatını içeren âyetleri mütalaa etmek faydalı olacaktır.

“EY لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتُجْزَلَ بِهِ إِنَّ عَلَيْهِ جَمْعُهُ وَقُرْآنُهُ فَبِإِذَا قُرْآنُهُ فَتَاتِيهِ قُرْآنُهُ

⁴³²Ebu Ubeyd, *Kitâbu Fedâili'l-Kur'an*, s.105; et-Taberi, Ebu Cafer Muhammed Cerîr (310/922), *Camîu'l-beyan an te'vîli'l-Kur'ân*, (tak.: eş-Şeyh Halil el-Meyyus), Daru'l-Fiker, Beyrut 1995/1415, VII. 334 el-Hâlimî (ö.403/1012), *Kitâbu'l-minhâc fi şuabi'l-îman*, II. 233;

⁴³³ Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, III. 171; İbn Kesir, tahk. Mustafa es-Seyyit Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, II. 436

Muhammed! Cebrail sana Kur'ân-ı Kerim okurken, unutmamak için acele edip onunla beraber söyleme, yalnız dinle. Doğrusu o vahyolunanı kalbine yerleştirmek ve onu sana okutmak bize düşer".⁴³⁴ *إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ* "Kur'ân-ı Kerim'i biz indirdik koruyucusu da biziz." ⁴³⁵

Bu âyetlerin içeriğinde Allah'ın Kur'ân'ı koruyacağına ilişkin teminatı açıkken Hz. Ömer'in bu girişimleri nasıl açıklanabilir? Bu soruyu Hz. Ömer'in Allah-insan ilişkisine dair düşüncelerini temel alarak şöyle cevaplayabiliriz. Hz. Ömer'e göre Allah'ın bir işi üstlenmesi; o konuda ve alanda insanın bir şey yapmayacağı anlamına gelmez. Allah insana seçenekler sunar, lütuflarda bulunur, insana düşen ise seçeneklerden doğru olanı seçmek sorumluluğunun bilincine vararak görevini yapmaktır. Hz. Ömer'in bu düşüncede olduğunu onun kader anlayışından çıkarmaktayız. Şam'a yapmakta olduğu gezide oradaki salgın hastalık nedeniyle geziyi iptal etmesi onun kader anlayışının en güzel ifadesidir. Olay şöyledir:

Hiz. Ömer Şam gezisine çıktığında başkomutan Ebu Ubeyde onu karşılar ve Şam'da veba hastalığının yayıldığını söyler. Bunun üzerine Hiz. Ömer ilk Muhacirlere ve Ensara Şam'a girip girmeme konusunda görüşlerini sorar. Muhacirden ve ensardan bir kısmı Şam'a girmeyi uygun görürken diğer bir kısmı uygun görmez. Bunun üzerine Hiz. Ömer, orada bulunanlara sabah erkenden geri dönmeye, Şam'a girmemeye karar verdiğini söyler. Ebu Ubeyde bu kararına anlam veremeyerek "Allah'ın kaderinden mi kaçyorsun?" diye sorar. Hiz. Ömer, " Keşke bunu başka biri söyleseydi Ey Ebu Ubeyde! Evet, Allah'ın kaderinden yine Allah'ın kaderine kaçıyoruz. Ne dersin, develerin olsa, yeşil verimli bir yerde otlatsan

⁴³⁴ Kıyamet 75/16,17,18

⁴³⁵ Hicr 15/9

Allah'ın kaderiyle otlatmış, çorak yere indirip aç bıraksan yine Allah'ın kaderiyle aç bırakmış olmaz mıydın?"⁴³⁶ diyerek onun yanlış düşündüğünü ortaya koyar. Hz. Ömer yaşadığı olayda Allah'la ilgili yönün olduğunu bununla birlikte insanın aklını kullanarak üzerine düşeni yapması gerektiğini verdiği örnekle anlatır. İşte burada olduğu gibi Kur'an'ın muhafazası konusunda da Allah'ın teminatı, Hz. Ömer'in üzerine düşen görevi yapmasına engel teşkil etmemektedir.

Kur'an-ı Kerim'e ilişkin sorumluluklarını yerine getirmeye çalışan Hz. Ömer'in Kur'an'ın özgünlüğünü nakil çabalarını şu başlıklar altında inceleyeceğiz.

1- Kur'an-ı Kerim'in Cem'ine Katkıda Bulunması

2- Kur'an-ı Kerim'e Ziyadeler Yapmayı Engellemesi

3-Kur'an-ı Kerim'in Metninin Korunması İçin Hadis Rivâyetini ve Yazımını Denetim Altına Alması

4-Kur'an-ı Kerim Öğretimine Önem vermesi

5-Kitab-ı Mukaddes İle İlgilenilmesini Sınırlaması

6- Kur'an'-ı Kerim'in Yanlış Okunmasını Engellemesi

1-Kur'an-ı Kerim'in Cem'ine Katkıda Bulunması

Kur'an-ı Kerim'i ilâhî bir mesaj olarak gören Hz. Ömer onun aslına uygun olarak cem edilmesi için özel bir çaba sarf etmiştir. Bilindiği üzere Kur'an-ı Kerim'in cem'i Hz. Ebubekir döneminde (11–13/632–634) gerçekleşmiştir. Konunun Hz. Ömer'le ilgisi Kur'an-ı Kerim'in cem'i fikrinin ondan doğmuş olmasıdır. Zeyd

⁴³⁶Malik, *Muvatta*, II. s. 894-896 (45.*Kitâbu'l-Cami'* 7), nr.22; Müslim, *Sahih*, II. 1736 (39. *Kitâbu's-Salam* 32) nu.98; Buhari, *Sahih*, VII. 21 (76.*Kitâbu't-Tıp* 30); Beyhaki, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII. 217-218; Aynı olay başka bir rivâyette "Allah'ın kaderinden diğerine kaçıyoruz" ifadesi yoktur. Abdurrahman b. Avf'ın Hz. Peygamber'den veba hastalığı ile ilgili, "Bir yerde veba olduğunu haber alırsanız oraya girmeyin; orada bulunuyorsanız çıkmayın." Sözüne binâen Hz. Ömer'in Şam'a girmekten vazgeçtiği ifade edilir.Buhari, *Sahih*, VIII. 64 (90.*Kitâbu'l-Hıyel* 13) Buhari, *a.g.e*, VII. 22 (76.*Kitâbu't-Tıp* 30)

b. Sabit'in anlatımına göre olay şöyledir:

Yemame Savaşı'nda Ebu Bekir beni çağırdı. Yanına vardım, Ömer de orada idi. Ebu Bekir, “Ömer bana gelip Yemame'de Kur'ân hafızlarının şehit düştüğünü (belirterek) Kur'an'ı ezberleyenlerin şehit edilmesiyle Kur'an'dan birçok şeyin zayi olacağından korktuğunu ve bu sebeple benden Kur'an'ı bir araya getirmemi istediğini (söyledi). Ben de ona: Allah Resulünün yapmadığı bir işi nasıl yaparım? dedim. Ömer bu işin hayırlı olacağına yemin etti ve bu konuda ısrarcı oldu. Daha sonra Yüce Allah içime ferahlık verdi, bu işin uygun olacağına benim de aklım yattı. Hz. Ömer'in teklifine ben de katılıyorum. Sen gençsin, akıllısın, kimse seni bir şeyle itham edemez. Kur'an'ı araştırarak topla!” dedi.

Zeyd b. Sabit devamla, “Vallahi bir dağı taşımayı teklif etselerdi onu taşımak Kur'an'ı cem etmekten daha ağır gelmezdi. Ebubekir bu konuda ısrar etti. Nihâyet Allah, Ebubekir ve Ömer'in kalbini ferahlattığı gibi benim de içimi ferahlattı. Böylece Kur'an'ı yazılı olduğu hurma dallarından, beyaz taşlardan ve insanların hafızalarından araştırdım, (topladım).”⁴³⁷

Rivâyetten anlaşıldığına göre Hz. Ebubekir ve Zeyd b. Sabit, Hz. Ömer'in gündeme getirdiği Kur'ân-ı Kerim'in cem'ini, “*Hz. Peygamberin yapmadığı bir işi nasıl yaparız ?*” düşüncesiyle gerçekleştirmk istememişlerdir. Onların bu yaklaşımı, içinde bulundukları sosyal ve kültürel koşullar çerçevesinde doğal karşılanmalı ve Kur'an-ı Kerim'e bağlılıkları olarak değerlendirilmelidir. Çünkü bu önerinin gerçekleşmesi sonucunda olumsuzluklar ortaya çıkacak olsa, biri halife diğeri bu işi yürütecek kişi olarak sorumluluk onların üzerlerinde kalacaktır. Ancak ileri görüşlü olmak niteliğiyle temayüz etmiş olan Hz. Ömer, Kur'an'ın özgünlüğünü korumak ve gelecek nesillere ulaştırmak için bu işlemi gerçekleştirmeleri konusunda ısrarcı

⁴³⁷ Buhârî, , *Sahih*, VI.98 (66. Fedâilu'l Kur'ân 3.), Taberi , *Camiu'l-beyan*, I.43,44

olmuştur. Böylece o Kur'an'ın özgün metninin korunması için ilk adımın atılmasına vesile olmuştur.

Müslüman kültür tarihinde Hz. Ömer'in bu çabası dikkate alınarak Kur'an'ı Mushaf olarak ilk cem edenin, Hz. Ömer olduğu ifade edilmiştir.⁴³⁸ Ancak âlimlerimizin ekseriyeti Hz. Ömer'in bu çabasının Kur'an'ın cem'i fikrini ilk ortaya atan kişi olarak değerlendirilmesi gerektiği görüşündedirler.⁴³⁹

Bunun yanında Hz. Ömer'in Kur'an'ı cem' etmeden vefat ettiğini bildiren rivâyet de vardır⁴⁴⁰. Bu rivayet ise “Hz Ömer zamanında insanların Kur'an hakkında ihtilaf ettiklerini görünce Kur'an'ı tek bir kıraatte birleştirmek istemiş ancak ömrü vefa etmemiştir.⁴⁴¹ şeklinde yorumlanmıştır.

Eğer bu yorum doğruysa Hz. Ömer'in Hz. Osman döneminde (23–35/644–656) Kur'an'a yapılacak işlemin benzerini yıllar önce düşünmesi Kur'an'ın cem'inin yanında onun resmi bir hüviyet kazanmasını arzuladığını göstermektedir. Bu da onun Kur'an'ın özgünlüğüne yönelik çabaları arasında değerlendirilecek bir girişimdir.

⁴³⁸ İbn Ebi Davud es-Sicistânî (ö.275/ 888), *Kitâbu'l-Mesahif*, Leiden 1937 , s. 10; Rivâyet şöyledir: Hasen anlatıyor: Ömer b. el-Hattab Kur'an'dan bir âyet sordu. Söz konusu âyetin Yemame'de ölen birinde olduğu söylendi. Hz. Ömer: İnna lillah dedi ve Kur'an'ın cem edilmesini emretti. Kur'an'ı mushafta ilk cem eden kişi odur. İbn Kesir, *Müsnevu'l-Fârûk Emîru'l-Mu'minin Hafıs Omer b. el-Hattab*, (tah. Abdulmuti Kal'acî), Daru'l-Vefa, el-Menhure 1992/1412, II.561; Ancak İbn Kesir, bu rivâyete ilişkin; “Hasen ile Hz. Ömer görüşmediği için munkatı'dır” der. İbn Kesir, a.y

⁴³⁹ Suyûtî, *el-İtkan*, I.183; Suyûtî de bu rivâyetin isnadının munkatı' olduğunu söyler.

⁴⁴⁰ Ebu Ubeyd, *Kitâbu fedaili'l-Kur'an*, s. 204; Ebu Ubeyd'in naklettiği bu rivâyetin devamında Hz. Ömer ölüm döşegindeyken; “Bende Kur'an'dan fazla değil de eksik bir şey olmasından korkarım” demiştir.

⁴⁴¹ Ebu Ubeyd Suyûtî, *el-İtkan*, I. 587; Emin Âşıkutlu, “Hz. Ömer resmi bir mushaf tedvin etmek istedi.” demektedir. “Tedvin” ifadesinin burada uygun olamayacağı kanaatindeyiz.. Çünkü Hz. Ebubekir döneminde Kur'an'a bu işlem zaten yapılmıştır. Âşıkutlu, *Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-i Seb'a Hadisi (Tahrir Tahlil ve Değerlendirme)* Kur'an-ı Kerim ve Tefsir AraştırmalarıIV (Kıraat İlmi ve Problemleri)-Tartışmalı İlmi Toplantı 13-14 Ekim 2001İstanbul, Ensar Neşr. İstanbul 2002, s.47; Muhammed Hamidullah da bu konuyla ilgili olarak; “Halifelğin son senelerinde Ömer Kur'an'ı Kerim'in özel ellerdeki nüshalarını bir kontrolden geçirmek istiyordu. Ancak kendisi bu konuda karar almadan vefat etmiştir.” der. Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), İrfan Yay. Ve Tic., İstanbul 1990, II.702

2- Kur'ân-ı Kerim'e Ziyadeler Yapmayı Engellemesi

Hiz. Ömer ister Kur'ân-ı Kerim'in cem'i esnasında ister diğler zamanlarda iyi niyetle de olsa Kur'ân-ı Kerim'e bir ekleme algısı doğuracak her türlü teşebbüse sert bir şekilde karşı çıkmıştır. Kur'an'ın özgün metnini nakletme amacına yönelik bu yaklaşımını şu örneklerle somutlaştırmak mümkündür:

1. Örnek: Kızı Hafsa'nın Kur'ân-ı Kerim'e yazılması için getirdiğı malzemeyi, şahidi olmaması nedeniyle kabul etmemesi: Rivâyete göre olay şöyledir: "Hafsa, Kur'ân-ı Kerim'in cem 'i sırasında Hiz. Ömer'in de bulunduğı bir ortamda komisyona "Bakara Suresindeki وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ âyetine gelince bana haber verin" der. Komisyon söz konusu âyete geldiğinde ona haber verir. Hiz. Hafsa âyeti yukardaki gibi وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ ifadesinin ardından ("o ikinci namazıdır" anlamına gelen) وَهِيَ صَلَاةُ الْعَصْرِ ifadesinin yazılmasını ister. Hiz. Ömer araya girerek, kızı Hafsa'ya: "(Bu açıklamanın Kur'ân-ı Kerim'den olduğuna dair) bir delilin var mı?" diye sorar. Hafsa; "Hayır, yok" der. Bunun üzerine Hiz. Ömer: "Kur'ân-ı Kerim'den olduğuna dair delili olmayan açıklamayı, bir kadının şahitliğiyle Kur'ân-ı Kerim'e alamayız" diyerek onun teklifini geri çevirir.⁴⁴² Nitekim Hatib el-Bağdâdî (ö.463/1071) tefsir mahiyetindeki ilavelerin eldeki nüshalara yazılmasını Hiz. Ömer'in yasakladığını kaydetmektedir.⁴⁴³ Hatta onun birinin elinde âyet dışında yazılar içeren bir nüsha gördüğü ve bu kısımları çıkarıp attığı bildirilmektedir.⁴⁴⁴

Hiz. Ömer'in Kur'ân-ı Kerim'in içeriğine ilişkin bilgisi, Kur'an'ın özgün metninde var olanı olmayandan ayırt etmesini sağlamıştır. Hiz. Peygamber'in eşi olan Hiz. Hafsa, derç edilmesini istediğı söz konusu ibareyi âyetin açıklaması olarak

⁴⁴² Suyutî, *ed-Durru'l-mensûr*, III. 79-80; İbrahim b. Hasen, *et-Tefsiru'l-me'sur an Omer b. el-Hattab*, s.205

⁴⁴³ Hatib el-Bağdâdî, *Takyidu'l-ilm*, s.33-34

⁴⁴⁴ Adem Metz, *el-Hadaratu'l-İslamiyye fi Karni'r-rabii'l-hicrî*, I. 363; Karş. Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta'limi*, s.74

belki Resulüllah'tan işitmişti; belki de Hafsa Hz. Peygamber'in açıklamalarını Kur'an-ı Kerim'i anlamak için gerekli görüyor, onun Kur'an'a ilave edilmesinin Kur'an'ın kutsallığına halel getirmeyeceğini düşünüyordu. Hz. Ömer ise Allah'ın sözüne hiçbir şeyi karıştırmamak için gereken hassasiyeti gösteriyor, Hz. Peygamberin eşi ve kendisinin kızı da olsa, şahidi olmadığı için Hz. Hafsa'nın Kur'an-ı Kerim malzemesi diye getirdiği ibarenin Kur'an'a eklenmesini uygun görmüyordu.

Rivâyetin devamından benzer bir hadisenin Hz. Ömer ile Abdullah b. Mes'ud arasında geçtiği anlaşılmaktadır. İbn Mes'ud, Asr suresinin **إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ** âyetinin ardından **وهو فيه إلى آخر الدهر** 'İnsanların hüsrânı, kıyametin kopmasına yakın bir zaman dilimindedir' ibaresinin yazılmasını ister. Hz. Ömer: “*Şu bedevce ifadeyi kaldırın oradan!*” diyerek, İbn Mes'ud'un girişimine sert bir şekilde karşı koyar.⁴⁴⁵

Hz. Ömer'in yüksek dil zevki, edebiyat ve şiire ilgisi⁴⁴⁶ Kur'an-ı Kerim'in yüce uslûbuna benzemeyen ifadeleri ayırt edebilecek seviyeyi yakalamasını sağlamıştır, denilebilir. O, İbn Mes'ud'a “şahidin delilin var mı?” sorusunu dahi sormadan getirdiği ibarenin Kur'an-ı Kerim'den olmadığını anlamış, ifadesini “bedevce ifade” olarak nitelendirmiştir.

Ayrıca bu rivâyet Kur'an-ı Kerim'in cem'i esnasında gösterilen hassasiyetlere ilişkin de bir fikir vermektedir. Buna göre getirilen malzemenin;

- 1) Âyet olduğuna ilişkin şahit istenmekte,
- 2) Kur'an-ı Kerim'in i'cazına uyumlu olması şartı aranmaktadır.

⁴⁴⁵ Suyutî, *ed-Durru'l-mensûr*, III. 79-80

⁴⁴⁶ Kenan Demirayak ve Ahmet Sarvan, *Arap Edebiyatı Tarihi Sadru'l-İslam Dönemi*, Atatürk Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1996, s.13,14

2.Örnek: Hz. Ömer ⁴⁴⁷النَّبِيِّ أُولَى يَأْتُمُّونَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ âyetini okuyan bir çocuğa rastlar. Çocuk âyeti وَهُوَ أَبٌ لَهُمْ ifadesini ekleyerek okur. Hz. Ömer: “*Eklediğin kısmı sil*” der. Çocuk: “*Bu Ubey’in mushafıdır*”, diyerek silmek istemez. Bunun üzerine Hz. Ömer âyetin kıraatini sormak üzere Ubey b. Ka’b’a gider. Ubey, Hz. Ömer’e; “*Ben akşam sabah Kur’ân-ı Kerim’le meşgulüm sen ise çarşı-pazarda alış-verişle meşgulsün*” diyerek⁴⁴⁸ bu okuyuşun doğru olduğunu iddia eder.

Hz. Ömer belki de çocuğun okuduğu âyette; “*Hz Peygamberin eşleri mü’minlerin anneleridir*” âyetine nazire olarak “*babaları da Muhammed’dir*” şeklindeki çıkarıma مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ O içinizden hiç kimsenin babası değildir.”⁴⁴⁹ âyeti mefhumunca karşı çıkmış olmalıdır. Hz. Ömer Ubey’i Kur’ân’ı en iyi bilen otorite olarak kabul ettiği halde onun mushafındaki bu eklemeyi Kur’an’ın özgünlüğüne hâlel getirebilecek bir durum olarak düşünmüştür.

Hz. Ömer’in Ubey b. Ka’b’ın okuyuşuna ilişkin eleştirisini gösteren üç örnek olay daha vardır.

Birincisi şöyledir: Ubey b. Ka’b إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ⁴⁵⁰ âyetini وَلَوْ حَمَيْتُمْ كَمَا حَمَوْا لَفَسَدَ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ ifadesini ekleyerek okur. Hz. Ömer bunu işitince kızar bir elçi göndererek yanına gelmesini ister. Ashabı da yanına çağırır; aralarında Zeyd b. Sabit de vardır. Hz. Ömer: “İçinizden hanginiz Fetih Suresini okuyabilir?” der. Zeyd söz alarak söz konusu sureyi Ubey’in okuduğu gibi okur. Hz. Ömer ona da kızar. Bunun üzerine Ubey söz alır ve: “Bildiğin gibi -sen

⁴⁴⁷ Ahzab 33/6

⁴⁴⁸ Abdurrezzak, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Aziz*, tahk. Abdulmuti Emin Kalaci, II. 93; Ebu Ubeyd, *Kitâbu fedâilil-Kur’an*, s.322; Suyûtî, a.g.e., XI.729; Beyhaki, *es-Sünenü’l-Kübra*, VII. 69; Abdurrezzak, *Musannef*, X. 181, nu.18748

⁴⁴⁹ Ahzab 33/40

⁴⁵⁰ *İnkar edenler cahiliye ateşinin ateşini alevlendirdiklerinde-ki siz de onlar gibi yapsaydınız Mescidi Haram bozulurdu.* Fetih 48/26

çarşı pazarda dolaşırken- ben Resulüllah'ın yanına girer çıkardım, o bana okuturdu. Eğer onun okuttuğu gibi okutmamı istersen okuturum. Yoksa yaşadığım sürece kimseye bir harf bile okutmam.” der. Hz. Ömer ona: “Öyleyse insanlara bildiğin gibi okut” diyerek⁴⁵¹ Kur'an'ı Hz. Peygamber'den öğrenmekle temayüz etmiş olan Ubey'e uymasını yeğler.

İkincisi Ebu Miclez anlatımıyla şöyledir: Ubey b. Ka'b Hz. Ömer'in de bulunduğu bir ortamda Maide 107. âyetini okur.⁴⁵² Ömer: “Yanlış okuyorsun, yalan söylüyorsun” der. Ubey: “Asıl sen yalan söylüyorsun” diye karşılık verir. Orada bulunanlardan biri kalkıp Ubey'e: “Emiru'l-mü'minini yalancılıkla suçluyorsun öyle mi?” diye karşı çıkar. Ubey: “Emiru'l-mü'minine senden daha çok saygı duyarım. Ancak Kur'an'da var olanı tasdik etmediği için onu yalancılıkla suçladım. Kitapta olanı yok sayması hususunda onu tasdik edemem”. der. Bunun üzerine Hz. Ömer Ubey'in doğru söylediğini ifade eder.⁴⁵³

Hz. Ömer'in Ubey'in okuyuşuna karşılık ilk önce böyle bir tavır sergilemesi âyetin tek başına ele alınmasından kaynaklanıyor da olabilir. Zira âyet ölüm esnasında yapılacak vasiyette iki şahidin bulundurulmasını konu edinmektedir. Eğer şahidler güvenilir değillerse vasiyet eden, yakınlarından iki kişiyi şahid tutar. Ubey'in âyetten okuduğu kısım “yakınların şahitlik yapması” yönünde olduğu için bu ilk bakışta Hz. Ömer'e garip gelir. Hz. Ömer âyetin bağlamını fark edince Ubey'in okuyuşunu doğrular.

Üçüncü örnek: Ubey İsrâ suresindeki وَلَا تَقْرَبُوا الرِّسَى إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا

⁴⁵¹ Suyûtî, XIII. 506,507; Nesai, *Sünen-i kübra*, nr. 11505; Hakim el-Müstedrek, II. 225

⁴⁵² Ubey'in bu âyetteki اسْتَحَقَّ lafzını mechul (ustuhikka) okuduğu rivâyet edilmektedir. Taberi, *Câmiu'l-beyân*, VII. 161

⁴⁵³ Suyûtî, V. 585

âyetinin⁴⁵⁴ ardından **إِلَّا مَنْ تَابَ فَبِإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا** ifadesini ekler. Bunu duyan Hz. Ömer Ubey'in yanına giderek bu okuyuşunu sorar. Ubey de: "Sen pazarda dolaşırken ben bunu Resulüllah'tan öğrenmiştim." der.⁴⁵⁵

Buraya kadar verilen örnekler değerlendirildiğinde şu tespitlerde bulunmak mümkündür:

a- Hz. Ömer Hişam b. Hakîm ile kıraat farklılıkları hususunda yaşadığı hadisede⁴⁵⁶ Hz. Peygamber'e gittiklerinde onun müsamaha gösterdiğini görünce Hz. Ömer de bu konuya ilişkin sert tavrını yumuşatır. Ama tenkidî yaklaşımına devam eder.

b-Rivâyetlerdeki söz konusu farklılıklar Ubey'in kıraati olarak anlaşılmalıdır. Ancak Hz. Ömer bu farklılıklarla Kur'an'ın özgünlüğüne ilişkin endişe taşıdığı için farklı okumaların yaygın hale gelmesini istemediği anlaşılmaktadır.

c-Ubey'in mushafında yer alan açıklama Hz. Ebubekir döneminde Hz. Ömer'in önerisiyle vahiy malzemesinin üzerinde yapılan işlemin hiçbir değişikliğe gidilmeden olduğu gibi toplandığı fikrini doğrulamaktadır.

d- O dönemde halkın elinde Kur'ân-ı Kerim'in bir malzeme üzerinde yazılı olduğu, az da olsa satır aralarında Hz. Peygamberden yapılan açıklamaların bulunduğu, bundan daha önemlisi o dönem insanının okuma, anlama faaliyetini sürdürdüğü söylenebilir. Ayrıca Hz. Ömer'in, düşüncelerin kendisine açıkça ifade edilebildiği, insanları dinlemeden sorgulamadan değerlendirmemeye özen gösteren bir kişilik olduğu ifade edilebilir.

⁴⁵⁴İsra 17/32

⁴⁵⁵ Suyûtî, a.g.e., IX. 332

⁴⁵⁶ Bu olay İkinci Bölüm A-Ayetleri Açıklamada Yöntemi/ 6-Ulumu'l-Kur'an'a Kaynak Teşkil Eden Açıklamalarda Bulunması/ c-Kıraat başlığı altında ele alınmaktadır.

3. Örnek: Hz. Ömer valilerine: “*Kur’ân-ı Kerim’i müstakil yazınız. (Kur’ân-ı Kerim yazdığınız sahifelere başka şeyler yazmayınız.)*”⁴⁵⁷ uyarısı da Kur’an’ın özgünlüğünü nakil çabaları çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Söz konusu uyarının muhatabı yöneticiler, İslam’la yeni tanışan insanlara Kur’an’ı öğretecek ve anlatacaklardır. Yeni ihtida eden bu insanlar Kur’ân-ı Kerim’e ilişkin yüzeysel bilgileri nedeniyle; Hz Peygamber’in veya sahabilerin âyete ilişkin açıklamalarını, Kur’ân-ı Kerim’in aslından kabul edebileceklerdir. Böylece Kur’an’ın özgünlüğüne zarar gelecek bir ortam doğacaktır. Hz. Ömer’in böyle bir duruma müsaade etmesi düşünülemez.

Hz. Ömer mushafın imlâsı hususunda dikkat edilmesini istemiştir. O bu konuda “Mushafımızda Kureyş ve Sakif’in imlası dışında imla kullanılsın”⁴⁵⁸ emrini vermiştir. Öte yandan ince kalemle yazılmış bir mushafı görünce, kâtibini itab etmiş, büyük bir mushaf görünce de sevinmiştir.⁴⁵⁹

Yazının ve yazı malzemesinin o dönemdeki durumu açısından bu olaya bakıldığında; ince kalemle yazı, Kur’ân-ı Kerim yazısını karmaşık ve anlaşılmaz kılar. Bu da Mushafın özgünlüğüne zarar verebilir. Mushafın büyüklüğü ise açık, seçik, anlaşılır olmasını sağlar.

Sahabilerin özel mushaflarında Hz. Peygamber’in açıklaması⁴⁶⁰ veya kendilerine özel kıraat⁴⁶¹ olarak yer alan bu ifadeler zamanla yaygınlaşır; böylece Kur’an’ın özgünlüğüne zarar gelebilir düşüncesiyle Hz. Ömer tarafından

⁴⁵⁷ Zerkeşi, *El-Burhan fi ulumi’l-Kur’an*, II. 110; Alaeddin Ali el-Muttakî (975/1567), *Kenzu’l- umma fi süneni’l-akvali ve’l-efâl*, Haydarâbad 1312, 3/148

⁴⁵⁸ Ebu Ubeyd, *Kitâbu fedâilil-Kur’an*, s.340; İbn Kesir, *Müsnedü’l-fârûk*, II.562

⁴⁵⁹ Ebu Ubeyd, *Kitâbu fedâilil-Kur’an*, s.398; Kettani, Abdulhay, *en- Nizamu’l-hukumeti’n-nebeviyye el-müsemma et-terâtibu’-idariyye*, Daru’l-Kitabi’l-Arabi, Beyrut t.siz. II. 287-288 - (Taşköprizade, *Miftahu’s-seade*, II. 374’den naklen)-

⁴⁶⁰ Hz. Hafsa’nın Kur’an’ın cem’i esnasında getirdiği malzeme buna örnek olabilir. Söz konusu örnek sadetinde bulunduğumuz başlığın birinci örneğidir.

⁴⁶¹ Ubey b. Ka’b’ın okuyuşları buna örnek olabilir. Örnekler bu başlığın üçüncü örneği olarak zikredilmiştir.

engellenmek istenmiştir, denilebilir. Zirâ verilen örneklerle göre Hz. Ömer'in, İbn Mes'ud'un ve kızı Hafsa'nın girişimlerini geri çevirmesi, Kur'an konusunda uzman olan Ubey b. Ka'b'a uyarılarda bulunması, imlâya özen göstermesi, Kur'an metnini muhafaza konusundaki hassasiyetini ve çabasını göstermektedir. Öte yandan bu çabalar aynı maksadı temin için kıraatlerin bire indirilmek istenmesi şeklinde de yorumlanabilir.

3- Kur'ân-ı Kerim'in Korunması İçin Hadis Rivâyetini ve Yazımını Denetim

Altına Alması

Sahabiler Hz. Peygamber'in hadislerini çağdaşlarından daha çok insanla paylaşmak, onları bir sonraki nesle aktarmak için, nakilde bulunmayı kendilerine görev bilmişlerdi. Onların farklı anlayış, kavrayış ve kültürel seviyeye sahip olmaları Hz. Peygamber'den yaptıkları nakillerde bazen eksiltme veya eklemelerde bulunmalarını sağlayabiliyordu. Münafıkların ve mürtedlerin maksatları doğrultusunda hadîs uydurmak istemeleri⁴⁶², Hz. Ömer'e göre hadislerle meşguliyetin Kur'an'a gösterilmesi gereken ilgiyi azaltabileceği düşüncesi, hadis rivâyeti için belli şartlar öne sürmeyi gerekli kılmıştır. Bu nedenle o, bazı hadisleri Kur'ân-ı Kerim'e arz etmiş, bazıları için de nakledenlerden şahit getirmelerini istemiştir. Bu durumun konumuzla ilgisi, ilâhî bir mesaj olan Kur'ân-ı Kerim'le insan arasına girme ihtimali olan her şeyin -Peygamber sözü dahi olsa- Hz. Ömer'in engellemesi çabasıdır. Hz. Ömer'in dini ve idari işleri yürütmeleri için Kûfe'ye gönderdiği guruba; "Öyle bir beldeye gidiyorsunuz ki, sakinleri arı uğultusu gibi Kur'an okur. 'Hz. Muhammed'in ashâbı gelmiş" diyerek size gelir, hadis sorarlar. Hz. Peygamber'den rivâyeti

⁴⁶² Muhammed Zübeyr Sıddîkî, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, trc.:Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul,1966,119; Konuyla ilgili çalışma için bkz. M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler Menşe'i ve Tanıma Yolları Tenkidi*, DİB yay. Ankara 1991

azaltın”⁴⁶³ demesi onun Kur’an’la meşguliyeti azaltacak bir tavra karşı çıktığını gösterir. Çünkü o bir konuşmasında; “İnsanlara çokca hadis nakl eder de Allah’ın Kitab’ı terk edilir falanca şöyle dedi falanca böyle dedi denilmeye başlanırsa, hadisleriniz hadislerin en sevimsizi, sözleriniz en şer söz olur. Ayakta duran Allah’ın Kitab’ıyla ayakta dursun, Oturan da Allah’ın Kitab’ıyla otursun.”⁴⁶⁴ demektedir.

Hiz. Ömer’e göre Kur’ân-ı Kerim, kelimelerin en yücesi olduğu için onun kutsallığının zedelenmesini akla getirecek her şey engellenmelidir. Aynı amaca yönelik olarak ilk zamanlar Hiz Peygamber’in de hadis yazdırmadığı⁴⁶⁵ bilinen bir husustur.

Hiz. Ömer’in bu amaç doğrultusundaki girişimlerini aşağıdaki örneklerle “Hadis Rivâyetini Denetim Altına Almak” ve “Hadis Yazımını Denetim Altına Almak” başlıkları altında incelenecektir.

a-Hadis Rivâyetini Denetim Altına Alması

Yukarıda sahabilerin hadis rivâyeti konusundaki hassasiyetlerine ve Hiz. Ömer’in bu konuda takındığı titiz tavra değinmiştik. Bu başlık altında ise Hiz. Ömer’in bu yöndeki uygulamalarını, ve bu uygulamaların Kur’ân-ı Kerim’in özgün metnini nakile katkısını inceleyeceğiz. Hadis rivâyetini denetim altına alarak hadisin Kur’an’ın önüne geçmesini engellemeyi amaçlayan Hiz. Ömer’in bu uygulamalarını ‘Hadis’in Kur’an’a Arz Edilmesi’ ve ‘Hadisin Peygamber’den İditildiğine Dair Şahit İstemesi’ başlıkları altında ele alacağız.

⁴⁶³ İbn Mâce, *Sünen*, I.12 (Mukaddime 3) nu.28; İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fâruk*, II. 624

⁴⁶⁴ İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fâruk*, II.625

⁴⁶⁵ Hiz. Peygamber’in aynı hassasiyetle bir dönem hadis yazdırmak istemediğı şu sözünden anlaşılmaktadır: “Benden Kur’an’ın dışında hiçbir şeyi yazmayınız. Yazdıysanız derhal imha ediniz.” Müslim, *Sahih*, III. 2298, nu. 2299 (53. Kitabü’z-zühd 72)

a.a-Hadisi Kur'ân-ı Kerim'e Arz Etmesi

Bu uygulama, Kur'ân-ı Kerim'in tebliğcisi ve açıklayıcısı olan Hz. Peygamber'den yapılan nakillerin, Kur'ân-ı Kerim'in ilkelerine göre değerlendirilmesi amacına yöneliktir. Şöyle denilebilir: “İçerik olarak Kur'ân-ı Kerim'in ilkelerine uyan nakiller Hz. Peygamber'e ait olabilir; aksi takdirde ona ait olması düşünülemez.” Hz. Ömer'in hadisi Kur'ân-ı Kerim'e arz etmiş olması, onun Hz. Peygamber'e isnad edilen sözün kendisine ait olup olmadığının tespiti dâhil, Kur'ân-ı Kerim'i her konuda rehber ve hakem konumunda gördüğüne işaret etmektedir. Burada tekrar üzerinde durmayı zaruri gördüğümüz iki husus vardır;

İlki Hz. Ömer'in bu tavırlarının hadise karşı olduğu şeklinde değerlendirilemeyeceğidir. Çünkü onun 1)Anlama ve yorumlamaya ilişkin Hz. Peygamber'den nakilde bulunması⁴⁶⁶. 2)Sahabilerin davranışlarını çoğu zaman Hz. Peygamber'in sözüyle değerlendirmesi bu çıkarımımızın dayanaklarıdır. Son duruma onun, Abdurrahman b. Avf'ın ipek gömlek giymesine Hz. Peygamber'in hadisiyle karşı çıkmasını örnek verebiliriz.⁴⁶⁷

Hız. Peygamber hasta dölşeginde yatarken kalem kağıt isteyerek vasiyet yazmak istemesi, Hz. Ömer'in buna “Kur'an bize yeter.”⁴⁶⁸ sözüyle karşılık vermesi de Hz. Peygamber'in tavsiyesini önemsemediğı sonucunu doğurmaz. Hz. Peygamber'in bazı düşünce ve uygulamalarına Hz. Ömer'in itirazlarının var olduğu bilinen bir husustur.⁴⁶⁹ Hz. Ömer'in bu tavrı kendi düşüncesini ifade etme yönündeki

⁴⁶⁶ Beyan ve tefsirde dahil o, Hz. Peygamber'den çeşitli konularda 500 civarında hadis nakletmiştir. Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 365

⁴⁶⁷ İbn Kesir, *Müsnedü'l-Faruk*, I. 210

⁴⁶⁸ Buhari, *Sahih*, I.37 (3. Kitabu'l-İlim 39); Buhari, a.g.e., VIII. 161 (96. Kitabu'l-İsti'sam 26)

⁴⁶⁹ Hz. Ömer'in Hudeybiye Antlaşması esnasında Hz. Peygamber'e karşı tavrı (Abdurrezzak, 9720; Taberi, *Camiu'l-beyan*, XXVI. 129-130; Suyûti, XIII. 487-498) Abdullah b. Ubey'in kefenlenmesi için Hz. Peygamber'in gömleğini vermesi ve namazını kıldırmak istemesi ve Hz. Ömer'in buna karşı çıkması örnek olarak verilebilir. (Suyûti, *ed-Dürü'l-mensur*, VII. 477); Ramazan Boyacıoğlu Hz. Ömer'in bu ifadesini şöyle anlamıştır: Hz. Ömer'in bu sözünü Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi yerine atayacakmış sanısına kapılması sonucunda sarfettiğı söz olarak almak gerekir. Çünkü Hz. Muhammed

girişimi olarak değerlendirilebilir. Öte yandan Hz. Ömer Hz. Peygamber'in uygulamalarını çoğu zaman esas almıştır. Öyleyse onun Kitâbullah'ı yeterli görmesi muhtemelen genel prensipler açısından olmalıdır.⁴⁷⁰

Üzerinde durulması gereken diğer bir husus ise Hz. Ömer'in "Kur'ân-ı Kerim'le hadis çelişebilir, çelişenleri ayıklama yoluna gidelim" gibi bir amacının olamayacağıdır. Söz konusu rivâyetlerde muhatabına 'Resulüllah'a niçin yalan isnad ediyorsun?' ifadesi ve şu konuşması bizim bu çıkarımımızı desteklemektedir: "Ya Rab! Şahidimsin ki belde ve şehirlere gönderdiğim emirleri, insanlara ancak din işlerini ve Resulüllah'ın sünneti seniyyesini anlatmak ve öğretmek, toplanmış olan vergileri onlar arasında taksim etmek ve insanlar arasında adaletle hükmederek hakkaniyetten ayrılmamak üzere gönderdim."⁴⁷¹

Öyleyse Hz. Ömer bu yaklaşımında Hz. Peygamber'den işitilip işitilmediğine dikkat edilmeksizin hadis rivâyet edilmesinden⁴⁷² ve bu meşguliyetin Kur'ân-ı Kerim'den uzaklaşmayı beraberinde getiriyor olmasından endişe etmektedir.⁴⁷³ Hz. Ömer'in aşağıdaki uygulaması konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Fatıma binti Kays Hadisi: Ebu İshak naklediyor: "Esved b. Yezid ile el-

dünya işleri ile ilgili olarak Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer bir konuda görüş birliği yaptılrsa onu olduğu gibi kabul edeceğini bildirmiştir. İşte bunu bilen Hz. Ömer, bu görüş doğrultusunda davranışta bulunmuştur. Hz. Muhammed daha sonra bu konuda bir vasiyet yazdırmadığına göre burada bir yanlış anlaşılma söz konusudur. Ramazan Boyacıoğlu, *Hz. Muhammed'in Hastalığı Sırasında Hz. Ömer'in Tavrı ve Halife Seçimi*, CÜİFD, cilt: VI, sayı:1, Sivas-2002, s.86-alıntı kısmen kısaltılmıştır-

⁴⁷⁰ Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, s.45

⁴⁷¹ Bu sonuca Hz. Ömer'in Ebu Yusuf, *Kitâbu'l-harac*, (trc. İsmail Karakaya) Akçağ yay. Ankara1982, s.93; Mevsilî, *Müsnedü Ebi Ya'la*, I.100-101 nu. 179

⁴⁷² Nitekim Hz. Peygamber adına hadis uyduranların cehennemdeki yerine hazırlanması anlamındaki rivâyet bir çok tarîk ile nakledilmiştir. Onlardan biri de Hz. Ömer'den gelmektedir. Ebu Ya'la el-Mevsili, *Müsnedü EbiYa'la*, I. 131, nu.254,255

⁴⁷³ Hadislerin Kur'an'ı Kerim'e arzı meselesi hakkında geniş açıklamalar için örneğin bkz.: Kamil Çakın, *Hadis'in Kur'ân-ı Kerim'e Arzı Meselesi*, AÜİFD, XXXIV. 237-261; Ahmet Keleş, *Hadislerin Kur'ân'a Arzı*, İnsan Yay.,İstanbul 1998; Suat Yıldırım, *Hadisleri Kur'an'la Karşılaştırma Meselesinin Kaynakları*, Atatürk ÜİFD, Prof. Tayib Okıç Armağanı, Ankara 1978, 105-114

Mescidu'l-A'zam'da⁴⁷⁴ oturuyordum. Şa'bi de yanımdaydı. Şa'bi, kocası tarafından boşanan Fatıma b. Kays'a Resulullah'ın mesken ve nafaka vermediğini söyledi. Bunun üzerine Esved, yerden bir avuç çakıl alarak ona fırlattı ve şöyle dedi: *'Yazıklar olsun sana! Böyle bir hadisi nasıl nakledersin? Ömer, ezberlemiş yahut unutmuş olduğunu bilmediğimiz bir kadının sözünden dolayı Allah'ın kitabını ve Peygamberinin sünnetini terk edemeyiz. Onun için mesken de vardır nafaka da. Allah teala لا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِقَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ “Onları, apaçık bir hayâsızlık yapmaları dışında, evlerinden çıkarmayın, onlar da çıkmasınlar...”*⁴⁷⁵ *buyurmuştur’ demişti.”*⁴⁷⁶

Hız Peygamber'den geldiği kesin olarak tespit edilemeyen Fatıma binti Kays'a ilişkin uygulamayı Hz. Ömer “dönemin şartları veya o kadına özel bir durumdan kaynaklanabilir” ihtimalini dahi düşünmeksizin Allah'ın Kitabı'na ve Resulullah'ın sünnetine uymadığı gerekçesiyle kabul etmemiştir. Ayrıca Talak Sûresi 65. âyetini delil getirerek bu uygulamanın Hz Peygamber'in sünnetinde yer olamayacağını beyan etmek istemiştir.

a.b-Hadisın Hz. Peygamber'den İletildiğine Dair Şahit İstemesi

Hız. Ömer bazen hadis rivâyet eden kimselerden, naklettiği rivâyeti Hz Peygamber'den işittiklerine dair şahit getirmelerini istemiştir. Bu yaklaşım da - hadisin Kur'an'a arz edilmesi meselesinde olduğu gibi- hadis ile çokça meşgul olup Kur'ân-ı Kerim'den uzaklaşılması ve hadis uydurmanın önüne geçilmesi amacına

⁴⁷⁴ el-Mescidu'l-A'zam: Kufe'deki mesciddir; çünkü Ebu İshak, Esved ve Şa'bi Kufelidir. Müslim, *Sahih*, II.1118 (18. Kitâbu't-talak 6), nu.46 – dipnot-, Çağrı Yay., İstanbul 1992

⁴⁷⁵ Talak 65/1

⁴⁷⁶ Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyri (261/874), *Sahih*, II.1118-1119, (18. Kitâbu't-talak 6), nu.46, Çağrı Yay., İstanbul 1992; Olay anlatılmaksızın sadece Fatıma b. Kays ve Hz. Ömer'in sözünün yer aldığı rivâyet: Tirmîzi, Ebu İshâ Muhammed (279/892), III.484, (11. Kitâbu't-talak 5) nu. 1180, Çağrı Yay., İstanbul 1992; eş-Şeyh Muhammed Muhammed el-Medeni, *Nazarat fî fıkhi Omer b. el-Hattab*, Cumhuriyeti Mısır'ı-arabiyye vizareti'l-evkaf el-meclisi'l-a'la li's-şuuni'l-İslamiyye, b.y. 1994/1414, s.114

yöneliktir. Bu konuya ilişkin örnekler şöyledir:

1. Örnek: Ebû Sâid el-Hudri anlatıyor: Medine’de Ensar meclisinde oturuyordum. Ebû Musa (el-Eş’ârî) sanki bir şeyden korkmuşçasına yanımıza geldi ve “Ömer beni çağırmıştı. Yanına girmek için üç kere izin istemiştim. İçerden ses gelmeyince dönmüştüm. O az önce beni gördü; ‘Seni (bize gelmekten) alıkoyan nedir?’ diye sordu. Ben de: ‘Yanına girmek için üç kere izin istediğimi, izin verilmeyince döndüğümü, bu konuda Resûlullah’ın: *“Bir yere girmek için üç kere izin istediğiniz halde izin verilmezse hemen dönün”* buyurduğunu söyledim. Bunun üzerine Ömer: ‘Vallahi bu rivâyet ettiğin hadis için şahit getirmelisin’ dedi. Ben de bunun için size geldim. ‘İçinizde Hz. Peygamber’den bu sözü işiten var mı?’ Ubey b. Ka’b: ‘Allah’a yemin olsun! Sana bu şahitliği burada bulunanların en küçüğü bile yapar.’ dedi. Ebu Said: ‘İçlerinde en küçükleri ben idim. Ebû Musa ile beraber Ömer’e gittim ve Peygamber’in bu sözü söylediğini teyid ettim.’⁴⁷⁷

Bu hadiseye ilişkin diğer rivâyetlerde Hz. Ömer, Ebu Musa’ya: *“Ben seni itham etmiyorum. Ancak Hz. Peygamber’e yalan isnad edilmesinin önüne geçmek istiyorum.”*⁴⁷⁸ demiş ve bir kişi “hadisi duyduğu gibi rivâyet ederse selamette olur”⁴⁷⁹ diyerek bu tavrının nedenini açığa kavuşturmuştur.

Ayrıca Hz. Ömer şahitlik konusunda da hassas davranarak “ben şahidim” diyen herkesin şahitliğini de kabul etmemiştir. Biri diğerine şahitlik etmek için *“Ben bu kişiyi tanıyorum, adaletli biridir”* dese, ona *“Komşusu musun, onunla yolculuk mu ettin, yoksa ticaret mi yaptın?”* şeklinde sorular sorarak,⁴⁸⁰ kişinin şahitlik ettiği

⁴⁷⁷ Buhari, *Sahih*, VII.130, (79.Kitâbu’l-İsti’zan 13); Ayrıca bkz.:Ali Çelik: *Hz. Ömer’in Hadisçiliği*, SDÜİFD, Yıl:1995, Sayı:2, s.263

⁴⁷⁸ Ebu Davut, *Sünen*, V. 372, (40. Kitâbu’l-edep 127,128) nr. 5184

⁴⁷⁹ İbn Abdilber, *Cami’u beyani’l-ilim ve fadlih*, Daru’l-kutubi’l-ilmiyye, Beyrut t.y., II.123

⁴⁸⁰ el-Hatîbu’l-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit (463/1071), *el-Kifâye fi İlmi’r-rivaye*, (tah. Abdulhalim Muhammed Abdulhalim-Abdurrahman Hasan Mahmud), Dâru’l-Kutubi’l-Hadîse, Kahire 1972, s.84; Muhammed el-Medeni, *Nazarat fi fikhı Omer*, s. 105; Ayrıca bkz. Subhi Salih, *Hadis İlimleri ve*

kimseyi yakından tanıması gerektiğini vurgulamıştır.

2.Örnek: “Hz. Ömer pazarda bir elbise almak isteyen Amr b. Umeyye’ye rastlar. Ömer, Amr’a ne yaptığını sorar. Amr: ‘Bir elbise satın alıp tasadduk edeceğim’ der. Ömer: ‘Sen, öyle mi!’ der. Hz. Ömer dolaşp tekrar gelir, ve Amr’a: ‘Elbiseyi ne yaptın?’ diye sorar. Amr: ‘Tasadduk ettim’ cevabını verir. Hz. Ömer; ‘Kime?’ diye sorar. ‘Müzeniye’nin cariyesine’ der. Hz. Ömer: ‘Şimdi sen onu tasadduk ettiğini mi sanıyorsun?’ diyerek onun anlayışını sorgular. Amr: ‘Evet, ben Resulullah’ın “Köle ve cariyelere verdiğiniz herhangi bir şey sizin için sadakadır.” buyurduğunu işittim.’ der. Bunun üzerine Ömer kızar ve “ Ya Amr! Resulullah’a yalan isnad etme. Vallahi beraberce Aişeye gidelim hadisin ve meselenin mahiyetini öğrenelim, yoksa seni bırakmam’ der. Hz. Aişe’ye gidip izin isterler ve Amr “Allah aşkına söyle sen Resulullah’ın ‘Köle ve cariyelere verdiğiniz herhangi bir şey sizin için sadakadır.’ buyurduğunu duydun mu?” diye sorar. Hz. Aişe, ‘Allah biliyor ki evet’ der ve bu sözü iki kez tekrar eder. Bunun üzerine Hz. Ömer: “Demek ki pazarda meşguliyet bizi oyaladı” der.⁴⁸¹

Bütün bu hassasiyetine rağmen Hz. Ömer de hadis rivâyetinde bazen yanılabilmiş onu da yine Hz. Aişe düzeltmiştir.⁴⁸² Öyleyse sahabilerin bu konuda birbirlerine olan uyarıları “Kur’an’a ilgiyi artırma, hadisi doğru nakletme ve anlama en nihâyetinde bu konularda en mükemmeli yakalama arzusuyla yapılan girişimler” olarak değerlendirilebilir.

Hadis Istılahları, Mrc.:M. Yaşar Kandemir, DİBYay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973, s.104

⁴⁸¹ Nevzat Aşık, *Sahabe ve Hadis Rivâyeti*, Akyol Neşriyat, İzmir 1981, s.174 -el-İcabe, 80-81 nr. 3’den naklen-

⁴⁸² İlgili rivâyet şöyledir: Hz. Ömer “Ölü, ailesinin kendisine ağlaması dolayısıyla azap görür” şeklinde Hz. Peygamber’den bir nakilde bulunur. Hz. Aişe: “Hayır, vallahi Resulullah ‘Birinin ağlamasıyla ölü azap görür’böyle demedi. Resulullah; ‘Allah ailesinin ağlamasıyla inanmayanın azabını artırır. Allah; ‘Güldüren de ağlatan da O’dur.’ (Necm 53/43); ‘Hiçbir kimse diğer bir kimsenin günahını yüklenemez’ (En‘âm 6/164 buyurur,” der. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I.41-42; İbn Kesir, *Müsnedu’l-Fârûk*, I. 232

b-Hadis Yazımını Denetim Altına Alması

Hiz. Peygamber'e söylemediği bir sözü isnad etmenin önüne geçmek ve onu tespit etmek gayesiyle Hiz. Ömer hadisleri bir araya getirme çabası içerisinde girmiştir. Ancak o daha sonraları Kur'ân-ı Kerim'in önüne geçer endişesiyle⁴⁸³ söz konusu çabadan vazgeçmiştir. Konuyla ilgili rivâyetler şöyledir:

1. Örnek: Urve b. Zübeyr naklediyor: "Ömer b. el-Hattâb hadislerin yazılması gerektiğini düşünüyordu, sahâbilerle istişare etti. Onlar da onun bu fikrine katıldılar. Hiz. Ömer bir ay boyunca bu durumun istihâresini yaptı. Bir sabah sahâbilere: *"Hadisleri yazdırmayı düşünüyordum; ancak sizden önce ehl-i kitaptan bazıları Allah'ın Kitab'ından başka şeyler yazmışlar ve onlara çokca değer atfederek önem vererek Kitâbullah'ı bir tarafa bırakmışlardı. Allah'a yemin olsun ki, O'nun Kitabı'nı asla hiçbir şey ile karıştırmam."* diyerek konu hakkında kesin kararını açıkladı. Ravi devamla demiştir ki: "O böylece hadisleri bir araya getirmekten vazgeçti."⁴⁸⁴

2. Örnek: İbn Sa'd, Abdullah b. el-A'la'dan şöyle bir rivâyet nakleder: "el-Kasım b. Muhammed'in bana birkaç hadis yazdırmasını istemiştin. O Hiz. Ömer döneminde yaşanan bir olayı örnek göstererek bunun doğru olmayacağını ifade etti ve şöyle dedi: "Hadisler Hiz. Ömer döneminde çoğalmıştı. Hiz. Ömer halktan yanlarında bulunan hadis nüshalarını getirmelerini istedi. Bilahare bunların yakılmasını emrederek: " Kitap ehl-inin Mişnâsı gibi, Müslümanların Mişnâsı'dır bunlar." dedi. İbn el-A'lâ: " İşte o gün el-Kasım b. Muhammed beni hadis yazmaktan

⁴⁸³ Aynı endişeyle Hiz. Peygamber nüzul sürecinde Kur'an dışında kendisinden bir şey yazmamayı istemiştir. Müslim, *Sahih*, III. 2298-2299 (53. Kitâbu'z-zühd 16) nu. 72

⁴⁸⁴ İbn Sa'd, *Tabakat*, III.287; İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (597/1200), *Menâkıbu Emiru'l-Mu'minin Ömer b. b. el-Hattab*, (tahk. Ali Muhammed Ömer) Mektebetu'l-Hancî, Kahire 1997/1417, s.144; Suyûtî, *Târihu'l-hulefa*, s.130; Farklı bir versiyonla İbn Kesir de bu hadisi tahrir etmiştir. İbn Kesir, *Müsned*, II. 562,624; İbn Kesir isnadın sahih olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bkz. Subhi Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*, Mrc.:M. Yaşar Kandemir, s.30-31

menetti.” dedi.⁴⁸⁵

Hiz. Ömer’in bazı davranışları Hiz. Peygamber’in hadisine olumsuz tavır takındığı intibainı uyandırmaktadır. Ancak kendisi bu tutumuna Kur’an’ın önüne geçmemeyi Kur’an’a ilgiyi azaltmamayı, Hiz. Peygamber’in söylemediği bir sözü ona isnad etmemeyi gerekçe olarak göstermektedir. Öyleyse onun bu tavrı Kur’an’ın özgünlüğünü koruması bağlamında değerlendirilebilir.

4-Kur’ân-ı Kerim Öğretimine Önem Vermesi

Sahabiler Kur’an’ı bizzat Hiz. Peygamber’den öğrenmişlerdir.⁴⁸⁶ Öğrendiklerini “olduğu gibi” gelecek nesle aktarmak ve kıyamete kadar Kur’an’ın bu hal üzere devam etmesini sağlamak için Kur’an öğretimine önem vermişlerdir. Hiz. Ömer de bu maksatla hem kişisel çaba göstermiş hem de Kur’ân-ı Kerim ve dinî konuların öğretildiği kurumlar inşa ederek insanların Kur’ân-ı Kerim öğrenmelerini istemiştir. Ona göre, insanı rabbine karşı aldatan şey⁴⁸⁷ cehalettir⁴⁸⁸ kalpler de ancak Kur’an’la canlanabilir.⁴⁸⁹

Hiz. Ömer bu maksatla, “*Berâe Suresi’ni öğreniniz, kadınlarınıza Nur Suresini öğretiniz*”⁴⁹⁰, demiştir. Ayrıca Harise b. Mudarrib’ten gelen rivâyete göre Nur Suresi’nin yanı sıra, hanımların Nisa ve Ahzap surelerini öğrenmelerini istemiştir.⁴⁹¹ Bir başka rivâyette, anılan surelere Bakara ve Hac surelerini de

⁴⁸⁵ Ali Çelik: *Hiz. Ömer’in Hadisçiliği*, SDÜİFD, Yıl:1995, Sayı:2, s.258 (-Ebu Reye, Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması, 26’dan naklen)

⁴⁸⁶ İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fârûk*, II.593; Ebu Davut et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebi Davud*, s. 9

⁴⁸⁷ İnfitar 82/6

⁴⁸⁸ Suyûtî, XV. 283; İbn Kesir, tahk. Mustafa es-Seyyit Muhammed, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-azim*, XIV.274

⁴⁸⁹ Ahmet Zeki Safvet, *Cemheretü hutabi’l-arap*, I.224

⁴⁹⁰ Suyûtî, VII. 225; Ebu Ubeyd el-Kasım b. Selam, *Kitâbu Fedâili’l-Kur’ân*, s.129,130; Beyhaki, 2437, 2452

⁴⁹¹ Ebu Ubeyd el-Kasım b. Selam, *Kitâbu Fedâili’l-Kur’ân*, s.238; Suyûtî, X. 632

eklemiştir. Ona göre bu surelerde Allah'ın hükümleri yer almaktadır.⁴⁹²

Bu sözleri ile “*Kıyamet Günü hakkında bir şeyler öğrenmek isteyen Kıyamet Suresini okusun.*”⁴⁹³ sözü bir arada düşünülürse denilebilir ki o; dünya hayatında hidâyete ermeyi, âhirette nelerle karşılaşılacağını öğrenmeyi isteyenlerin Kur'an-ı Kerim'e yönelmesini salık vermiştir. Öte yandan bir sözünde “*Geceleri Bakara, Âl-i İmran ve Nisa surelerini okuyanın Allah katında 'kânitin' olarak yazılacağını*”⁴⁹⁴ aynı sözün diğer tarikinde bu sureleri okuyanların “*Allah katında hikmet sahibi insan olarak yazılacağını*”⁴⁹⁵ söylemiştir.

Kur'an sayesinde insanın ulaşacağı ilmî, ahlakî ve manevî mertebeleri konu edinen Hz. Ömer'in bu ifadelerini Kur'ân öğretimine önem vermesi olarak değerlendiriyoruz.

Hiz. Ömer bu önerilerini pratiğe dökerek insanların Kur'an'la ilgili olmalarını istemiş, Kur'an-ı Kerim'in örgün eğitim kurumlarında öğretilmesi için çabalar sarf etmiş, böylece Kur'an'ın özgün metnini gelecek nesillere aktarmayı amaçlamıştır.

Hiz. Ömer'in dönemine Kur'an öğretimi açısından baktığımızda şunları söyleyebiliriz: Hiz. Peygamber döneminde bir eğitim-öğretim kurumu olan suffa onun ahirete irtihaliyle işlevini kaybetmiştir. Ancak mescidler özellikle Hiz. Ömer döneminde suffanın işlevini de üstlenerek okul gibi eğitim öğretim faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Nitekim Hiz. Ömer emsar dediğimiz eyalet merkezlerindeki merkez camilere/Cuma camii öğretmenler atamış onları halka Kur'ân ve dini ilimler

⁴⁹² Suyûtî, I. 114; Hakim, II. 395

⁴⁹³ Suyûtî, XV. 95

⁴⁹⁴ Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellam (ö.224), *Kitâbu Fedâili'l-Kur'an*, tahk. Mervan b. Aliyye ve diğerleri, Daru İbn Kesir, Beyrut 1995/1415, s. 237; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensur*, I. 103

⁴⁹⁵ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensur*, III. 438-439

öğretmekle görevlendirmiştir.⁴⁹⁶ Örneğin Ebu'd-Derdâ'nın Kur'an talimini, sabah namazından sonra Şam camiinde yaptığı rivâyet edilmektedir.⁴⁹⁷ Yine Ziyâd b. Ğanm tarafından kurulan Basra camiine Şirazi'nin belirttiğine göre Hz. Ömer eğitim öğretim için bir gurup sahabi göndermiştir.⁴⁹⁸

Bilindiği üzere Hulefâ-i Râşidin –özellikle de Hz Ömer- döneminde eğitim devlet tarafından verilmekte, eğitim ve öğretim hizmeti veren kurumlar arasında Küttaplar⁴⁹⁹ da zikredilmektedir. Hz. Ömer'e atfedilen şu hadise onun zamanında bu kurumun faaliyette olduğunu söz konusu kurumda kimlerin eğitim gördüğünü açığa kavuşturmaktadır. Hz. Ömer çölde yaptığı bir gezi esnasında rastladığı bir bedevîye “ *Kur'ân'ı iyi okuyabiliyor musun?*” diye sorar, bedevî “*evet*” diye cevap verir. Bunun üzerine Hz. Ömer: “*Öyle ise Ümmü'l-Kur'ân'ı oku*” der. Bedevi Hz. Ömer'in kastını anlamaz ve şu cevabı verir: “*Ben kızına yetişemiyorum ki anası ile nasıl baş edeyim?*” Fatiha'yı anne manasına alan bedevinin hiçbir şey bilmediğine hiddetlenen Ömer, bedeviyi itab eder ve onu Küttap okuluna teslim eder...⁵⁰⁰ Bu kurumlarda

Hatta Hz. Ömer'in ilk Kur'ân Mektebinin kurucusu olduğu ifade

⁴⁹⁶M. Mahfuz Söylemez, a.g.m., s.146; Mahfuz Söylemez maaşın miktarı hakkında şunları söylemektedir. “Bu ilim adamlarının şehrin valisiyle aynı maaşı almaları Hz Ömer'in bu konuya verdiği değeri göstermesi açısından önem arz etmektedir. Kaynaklarımızın ifadesine göre onun döneminde eyalet merkezlerinde görev yapan valiler günlük olarak bir koyunun bedelinin dörtte biri kadar maaş almaktaydılar ki bu maaş o günün şartlarında görülmüş bir şey değildi. Mahfuz Söylemez a.g.m. aynı yer. İmam Ebu Yusuf'tan yaptığımız nakil ile bu bilgi birbiriyle çelişmektedir. Bu rivâyete göre vali konumunda olan Ammar'a koyunun yarısı verilirken İbn Mes'ud'a dörtte biri verilmektedir. Mahfuz Söylemez'in kaynak göstermeden verdiği bu bilginin tekrar gözden geçirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

⁴⁹⁷Şiblî Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer*, II. 181 (-Zehebi, *Tabakatu'l-kurra'* dan naklen-); Necati Çelik, a.g.e., s.156 (-Sehavi ve Zehebi'den naklen-)

⁴⁹⁸ Ebu İhsak eş-Şirâzî, *Tabakâtu'l-Fukahâ*, (thk. İhsan Abbas) Beyrut 1970, s.33

⁴⁹⁹ Küttab: Okuma yazmanın, Kur'an-ı Kerim ve İslam dini esaslarının öğretildiği yerdir. Bir çeşit sıbyan mektebi olan küttaplar İslam'ın doğuşundan önce de vardı. Okuma –yazma için kullanılan ilk örnek, çoğu zaman öğretmenlerin evlerinde icra ediliyordu. Küttab'ın bir diğer çeşidinde de Kur'ân ve ilk dinî bilgiler öğretilmekteydi. Çocukları eğitim ve öğretimi için tespit edilen ilk programın Hz. Ömer tarafından kaleme alındığı ve diğer yörelere gönderildiği bilinmektedir. Nahide Bozkurt, *Kurumlar, İslam Tarihi ve Medeniyeti*, İlitam, s. 235

⁵⁰⁰ Hıfzırrahman Raşit Öymen, *İslamiyette Öğretim ve Eğitim Hareketleri*, A.Ü.İ.F.D., XI, Ankara 1963, s.67

edilmektedir.⁵⁰¹

Bu kurumlarda görev alan öğretmenler ve kendilerine tahsis edilen maaşa gelince; Hz. Ömer Basra camiine Abdullah b. el-Muğaffel el-Müzeni (ö.59/679), Ebu Musa el-Eşâri ve İmran b. Huseyn el-Huzâî'nin de yer aldığı on ilim adamı göndermiştir. Adı geçen sahabiler söz konusu mescitte başta Kur'ân olmak üzere fıkıh ve ferâiz dersleri vermiştir.⁵⁰² Yine Filistin ve civar yöreleri valisi⁵⁰³ Yezid b. Ebî Süfyan'ın (ö.18/639) Hz. Ömer'e bir mektup yazarak Şam halkına Kur'ân-ı Kerim ve dini esaslar öğretecek muallimlere ihtiyaç duyduğunu belirtmesi üzerine Hz. Ömer de özel talimatlarda bulunarak Muaz b. Cebel'i ve Ebu'd-Derdayı (ö.32/652) bölgeye göndermiştir. Hims'a /Humus'a ise "Kur'ân-ı Kerim ve Fıkıh öğretmek için hafız sahabilerden biri olan Ubade b. Samit (ö.45/665)'i görevlendirmiştir.⁵⁰⁴

Hz. Ömer döneminde Kur'ân Mektebinde görev yapan hocalar devlet memuru olarak kabul edilmiş ve kendilerine maaş bağlanmıştı. Bunlar devletten ayda on beş dirhem ücret almaktaydılar.⁵⁰⁵

Bunun yanında Hz. Ömer Kur'an okuyana ücret vermek isteyen Sa'd'a; "Ayıptır, Allah'ın, okuyana Kitabı'nı bahş etmiş olması yetmez mi?"⁵⁰⁶ demiş, Kur'an'ın bir meta haline dönüşmesine rıza göstermemiştir. Hz. Ömer'in, Kur'an'ın Allah'ın rızası dışında okunmasına yönelik diğer tesbitleri ve eleştirileri şöyledir:

1- O Bir konuşmasında: "Dikkat edin! Önceleri ben Kur'an okuyanların sadece Allah'ın rızasını gözettiklerini ve O'nun nezdindekileri istediklerini

⁵⁰¹ L. Brunot, İslam Ansiklopedisi, *Mektep*, MEB, 197,1VII. 654

⁵⁰² Ebu İhsak eş-Şirâzî, *Tabakâtu'l-Fukahâ*, (thk. İhsan Abbas) Beyrut 1970, s.33

⁵⁰³ Halife b. Hayat, (240/ 854-855), *Târihu Halife b. Hayyat (Halife b. Hayyat Tarihi)*, (çev. Abdulhalık Bakır), Ankara 2001, s.193

⁵⁰⁴ Nevzat Âşık, *Sahabe ve Hadis Rivâyeti (Tahammül, Nakil ve Tenkidleri)*, Akyol Neşr. ve Matb., İzmir 1981, s.40 (el-İrâkî, Takribu'l-esanid, I,62'den naklen)

⁵⁰⁵ Şiblî Numânî, *Bütün Yönleriyle Hz Ömer*, II. 180

⁵⁰⁶ Ebu Ubeyd, *Kitâbu fedâilil-Kur'an*, s. 209; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII. 151 (26. Kitâbu fedâilil-Kur'an 51) nu.2; İbn Kesir, *Müsnedü'l-fârûk*, II. 626; İbn Kesir isnadının sahih olduğunu bildirmektedir.

sanıyordum. Şimdi ise Kur'an'la menfaat sağlamak isteyen kimselerin de var olduğunu düşünüyorum. Kur'an'ı Allah rızası için okuyunuz, amellerinizde Allah rızasını gözetiniz.⁵⁰⁷ demektedir. Aynı anlamdaki diğer bir sözü ise şöyledir: “Kur'an'ı okuyun, onunla insanların rızasını kazanmadan Allah'ın rızasını kazanın”⁵⁰⁸

2) Ebu Musa Kûfe'de insanların Kur'an okumak üzere bir araya geldiklerini ve sayılarının çoğaldığını Hz. Ömer'e bildirir. Hz. Ömer: “Bazıları göze girmek için, bazıları da Allah katında bir makam edinmek için Kur'an okur, ikincisi birincisinden hayırlıdır. Onları kendi hallerine bırak.”⁵⁰⁹ demiştir.

Hz. Ömer'in bu sözleri Kur'an'ın ilâhî bir Kitap olması bakımından önemsenmesi gerektiğini, asıl olanın okumak ve hayata katmak olduğunu bu amacı unutturacak ve bundan uzaklaşmayı sağlayacak her türlü teşebbüsün Kur'an'ın kutsallığıyla bağdaşmayacağını vurgulamaktadır.

Kur'an eğitim ve öğretiminin verildiği kurumlardaki metoda gelince, Hz. Ömer'in şu sözü bu konuya ışık tutmaktadır. “Kur'an'ı beşer âyet olarak öğrenin. Çünkü Cebrail peygambere âyetleri bu şekilde indirdi,⁵¹⁰” Demek ki bir talebenin günde beş âyet öğrenmesi yöntem olarak kabul edilmiş bu da Hz Ömer tarafından belirlenmiştir. Bu kurumlarda eğitimin nasıl yapıldığını anlatan diğer bir rivâyet şöyledir: Ebu'd-Derda Şam camiinde eğitim-öğretim faaliyetinde bulunurken bazen Kur'an öğrenen kalabalık bir halkanın ortasına oturur öyle eğitim yapar. Bazen de öğrencileri onar kişilik kümelere ayırır, her kümeye bir öğretmen verir sonra kendisi

⁵⁰⁷ Ebu Ya'la el-Mevsîlî, *Müsnedü ebi Ya'la*, I.106; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII. 151 (26. Kitâbu fedâilil-Kur'an 15) nu.3; İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fârûk*, II. 543,544; İbn Asakir, *Târihu Medineti Dimaşk*, XLIV. 278; Ahmet Zeki Safvet, *Cemheretu hutabi'l-arab*, Mustafa el-Babi el-Halebi Matbaası, Mısır 1962/1381 (II. Basım), I. 218

⁵⁰⁸ İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII. 151 (26. Kitâbu fedâilil-Kur'an 15) nu.2

⁵⁰⁹ İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII. 151 (26. Kitâbu fedâilil-Kur'an 51) nu.3

⁵¹⁰ İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fârûk*, I.170; Beyhaki, *Sünenü'l-kübra*, VI.208;

etrafta dolaşarak her talebeyi dikkatle gözetlerdi. Bir talebe Kur'an'ı tamamen ezberlediğinde Ebu'd-Derda ona bizzat kendisi ders verirdi. Hatta bir gün başında bulunduğu talebeleri saydığında mevcudun bin altı yüz olduğunu gördü.⁵¹¹

Kur'an mekteplerine ilişkin son olarak tatil günlerinin olduğu hatta bunun Hz. Ömer tarafından belirlendiğini belirtmek isteriz. Bu durum söz konusu kurumların dönemin şartlarında hangi seviyede olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Rivâyete göre Müslüman birliklerin Filistin fethinden zaferle dönmeleri bir Perşembe gününe rastlamış ve talebeler bu şenlikte hazır bulunmak için tâtıl edilmişlerdi. Halife Ömer Perşembe gününün bundan böyle talebe için istirahat günü olmasına karar vermiştir.⁵¹²

Diğer yandan eğitim-öğretim kurumları dışında Kur'an'ın öğrenilmesini teşvik maksadıyla Hz. Ömer'in, diğer bazı girişimlerinin de olduğu görülmektedir. Buna şu örnekleri vermemiz mümkündür.

a) Savaşa katılanlara ganimeti Kur'ân-ı Kerim'den ezber bildikleri miktara göre taksim etmesi. Onun bu uygulaması insanları Kur'ân-ı Kerim'den daha çok bölüm ezberlemeye teşvik etmiştir.⁵¹³ Hz. Ömer'in Kur'an'ı bilene öncelik vermesi sadece savaşa katılanlara mahsus bir durum değildir. Denilebilir ki Hz. Ömer döneminde Kur'an'a öncelik veren herkese takdir ve taltif hususunda öncelik verilmiştir. Onun Kur'an'ı şiiirden öne alan şairi maaşla ödüllendirmesi bunun güzel bir örneğidir.

İlgili olay şöyledir: Kûfe valisi Muğire b. Şu'be⁵¹⁴ şair Ağleb İclî'yi

⁵¹¹ Şiblî Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer*, II. 181 (-Zehebi, *Tabakatu'l-kurra'* dan naklen-); Necati Çelik, a.g.e., s.156 (-Sehavi ve Zehebi'den naklen-)

⁵¹² L. Brunot, *İslam Ansiklopedisi, Mektep*, MEB 1971, VII. 654

⁵¹³ el-Kettanî, *en-Nizamu'l-hukume*, II. 292; Nitekim Hz. Ömer'in Sa'd b. Ebi Vakkas'dan Kur'an okuyanların listesini yapmasını istemesi bu amaca yönelik olabilir. Şiblî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer*, II.203

⁵¹⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-tehziib*, s. 965

çağırarak şiirlerini okumasını ister, şair bu isteğe: “Pek kolay bir şey istedin. Recz mi yoksa kaside mi istersin?” diye bir mısrayla karşılık verir. Muğire sonra şair Lebîd’i çağırarak yazdığı şiirleri okumasını ister. O da Bakara Suresi’nin bir nüshasını yazarak Allah’ın bunu kendisine şiir yerine verdiğini söyler. Muğire her iki şairin tavrını Hz. Ömer’le paylaşır. Hz. Ömer Ağleb’in maaşının düşürülmesini, Lebîd’in maaşının beşyüz dinar yükseltilmesini emreder. Ağleb Ömer’e serzenişte bulunarak, “emre itaatin karşılığı bu mu?” diyerek kararın yanlış olduğunu vurgular. Bunun üzerine Hz. Ömer onun maaşını önceki seviyeye yükseltir. Lebîd’in maaşını ise yükselttiği haliyle verilmesini emreder.⁵¹⁵

2) Kur’an’ın ezberlenmesini sağlayan bir diğer neden de namaz ibadetinin ancak Kur’an’dan bir bölüm okunarak eda edilebilmesidir. Nitekim Hz. Ömer; “*Her müslüman namaz için en az altı sure öğrenmelidir; iki sure sabah, diğer iki sure akşam bir diğer iki sure de yatsı namazı içindir.*”⁵¹⁶ demiştir.

Bu örneklerden “*Kur’ân’ın kabı ve ilmin pınarları olunuz*”⁵¹⁷ diye insanlara tavsiyede bulunan Hz. Ömer’in onların bu donanımına sahip olabilmesi için Kur’an öğretimine önem verdiği anlaşılmaktadır. Yönetimdeyken Kur’an eğitimi için kurumlar kurması, söz konusu kurumlara Kur’ân öğreticileri ataması, Kur’ân öğreticilerini maddi ve manevi açıdan desteklemesi, Kur’an öğretimi metodu için vahyin peyder pey indirilişinin model alması, bu kurumlarda tatil günü belirlemesi; hem bu kurumların o dönemin şartlarında iyi bir seviyede olduğunu hem de Hz. Ömer’in Kur’an’a ilgiyi ve ona ilişkin bilgiyi artırmak için çabalar sarf ettiğini

⁵¹⁵ Şiblî Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer*, II.380

⁵¹⁶ Abdurrezzak, *Musannef*, II.123; Söz konusu namazlarda imam sureleri cehri okuduğu için Hz. Ömer’in bu ifadesi daha çok namaz kıldırarak kişinin Kur’an’dan ezberinde olması gereken miktar olarak anlaşılmalıdır. Nitekim kendisi namazda bazen Vâkıâ Suresini (Taberi, *Târihu’t-Taberi*, IV.222), bazen Tin, Fil ve Kureyş surelerini (Suyûtî, XV. 512) okumuştur.

⁵¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Zühed*, Daru’l-kutubi’l-ilmîyye, Beyrut, 1983/1403, s.149

göstermektedir. Öte yandan adeta o, Kur'an'ın kabı olmak arzusunda olan kimseleri takdir ve taltif etmiş onlara ayrı bir önem vermiştir. Bütün bunlardan amaç ise Kur'an'ı hayata taşıyarak özgün bir şekilde gelecek nesillere nakledilmesini sağlamaktır.

Öyleyse ister Kur'an eğitimi veren kurumlar açısından, isterse diğer faaliyetler açısından bakılsın Hz. Ömer Kur'an'ın doğru bir şekilde öğrenilmesine özen göstermiş, bununla da Kur'an'ın özgün metnini korumayı amaçlamıştır, denilebilir.

5- Kitab-ı Mukaddes İle İlgilenilmesini Sınırlaması

Nüzul ortamına Kur'an'ın hitapta bulunduğu topluluklar açısından bakıldığında diğer topluluklar yanında onun ehl-i kitap diye nitelediği Yahudi ve Hristiyan topluluğun da var olduğu görülür. Bunlardan bir kısmı Kur'an'ın çağrısını kabul etmiş diğer bir kısmı ise kendi dinlerinde kalmayı tercih etmişlerdi. Özellikle Yahudiler'den Müslümanlığı kabul edenlerin bir kısmı önceki bilgilerini âyetleri açıklamada kullanmak istemişlerdir.⁵¹⁸ Bunda Kur'an'ın geçmiş Peygamberlere ilişkin anlatımının Tevrat gibi insanların merakını giderecek düzeyde ayrıntılı olmaması da rol oynamıştır.⁵¹⁹ Bu kesimin özellikle kıssa içerikli âyetlere ilişkin yaptığı açıklamalar zamanla bir yekün teşkil etmiş, İsrailiyyat olarak adlandırılarak müstakil bir bilgi sahası oluşmuştur.

Bu başlıkta Hz. Ömer'in Kur'an-ı Kerim'in özgünlüğünü koruma çabaları

⁵¹⁸ Buna Ka'b el-Ahbar'ı örnek verebiliriz.

⁵¹⁹ Örneğin Hz. Adem'in yaratılışı konusunda Kur'an-ı Kerim; onun topraktan yaratıldığını (Sad 38/71) eşinin de aynı özden yaratıldığını (Nisa 4/1) daha sonra şeytanın bu ikisine Allah'ın yasağını çiğnettiğini (Bakara 2/35,36) konu edinmekle yetinir. Ancak Tevrat, önce Hz. Adem'in sonra da eşinin onun kaburga kemiğinden yaratıldığını, Havva'yı yılan; Adem'i de Havva'nın yoldan çıkardığını ve yılanın bu yüzden o gün bu gün süründüğünü genişçe anlatır. Kitab-ı Mukaddes, Tekvin,2,3 s.2,3

çerçevesinde nüzul asrında ve hilâfeti döneminde ehl-i kitapla iletişimi hususunda cereyan eden bazı hâdiseler üzerinde durulacaktır. Bu sayede söz konusu dönemlerde ehl-i kitapla iletişimin sınırlandırılması Kur'an'ın özgünlüğünün korunması meyanında ele alınacaktır.

a-Hz. Peygamber Döneminde Ehl-i Kitapla İletişimi

Ahmed b. Hanbel'in Câbir b. Abdillâh'tan naklettiği bir rivâyette Hz. Ömer bilgisini artırmak için ehl-i kitaptan aldığı bir metni Hz. Peygambere getirir ve okur⁵²⁰. Hz. Peygamber ona kızar ve “*Onda ne varsa imha et. Allah'a yemin olsun ki, size bozulmamış bir vahiy getirdim. Ehl-i Kitaptan bir şey almayın, ola ki doğruyu haber verirler, onu yalanlarsınız veya bâtili haber verirler de onu tasdik edersiniz. Nefsim yedi kudretinde olan Allah'a yeminle söylüyorum ki, şâyet Musa hayatta olsaydı gerçekten bana tabi olurdu*”, der.⁵²¹

Başka bir rivâyette Hz. Peygamber Hz. Ömer'e ehl-i kitapla iletişiminde ihtiyatlı olmasını, gerekçelendirirken “Böyle konularda bu insanların peşine düşmeyin. Zira bunlar dinleri hususunda ne yapacaklarını şaşırılmış kimselerdir, kendilerine uyanları da şaşırtırlar.”⁵²² der.

Nüzul asrında yaşanan bu olaya göre Hz. Peygamber Tevrat ve İncil'in vahiyden bazı esaslar içerdiğini; ama bozulmuş yönlerinin de olduğunu, henüz Kur'an-ı Kerim'i içselleştirme sürecinde olan bazı sahabilerin bu okumalarının olumsuz sonuçlar verebileceğine işaret etmektedir. Hz. Peygamber bu olumsuz

⁵²⁰ Suyûtî, *ed-Dürru'l-mensur*, VIII. 180-181; Heysemi, “Ahmed ve bir gurup alim seneddeki Abdurrahman b. İshak el-Vâasiti'yi zayıf görmüşlerdir.” *Mecmeu'z-zevâid*, I. 182

⁵²¹ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, III. 387,338, Daru Sahnun ve Çağrı Yay., İstanbul, 1992/1413 Ebu Abdillâh el-Huseyn b. el-Hasen el-Hâlimî (ö.403/1012), *Kitâbu'l-minhâc fî şuabi'l-îman*, tahk. Hilmi Muhammed Fuda, Daru'l-fiker, b.y., 1979/1399, I.324

⁵²² İbn Kesir, tahk. Mustafa es-Seyyit Muhammed, VIII. 10-11; Ayrıca bkz. Aydemir, a.g.e., s.49; Bir başka rivâyette Hz. Peygamber; “Allah'a yemin olsun ki Musa bile olsa beni terkeder de ona uyarmanız sapıtmış olursunuz. Toplulukların en değerlisi siz, nebilerin ise benim.” buyurur. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III. 470-471

sonuçlar arasında sahabilerin ehl-i kitabın sunduğu doğru bilgileri yanlış; yanlış bilgileri doğru algılama ihtimaline ve onlara meyledebilme endişesine dikkatleri çeker.

Ayrıca toplumdaki bir kısım insanların Kur'an'ın kaynağını önceki kitaplar (esatiru'l evvelin)⁵²³ olarak algılayabileceği kaygısı Hz. Peygamber'in bu hassasiyetinin diğer bir nedeni olabilir.

b-Halifeliği Döneminde Ehl-i Kitap'la İletişimi

Hz. Peygamber döneminde ehl-i kitapla iletişim halinde olan Hz. Ömer yöneticiliği döneminde de toplumun bir bölümünü teşkil eden bu kesimle iletişim içerisinde olmuştur. Ancak onun bu iletişimde bazı hassasiyetlerinin var olduğunu görüyoruz. Şimdi bu hassasiyetlerin nedenini de bize açıklayacak olan birkaç örnek üzerinde durmak istiyoruz:

Birinci örnek Halid b. 'Urfuta'nın anlatımıyla şöyledir: Bir gün Hz. Ömer'in yanında otururken, Sûs⁵²⁴ kasabasında yaşayan Abdü'l- Kays kabilesine mensup bir adam getirdiler. Hz. Ömer ona: *“Sen Abdü'l- Kays kabilesinden şu kişinin oğlu musun?”* dedi. Adam: *“Evet”* diye cevap verdi. Hz. Ömer: *“Sûs'ta mı oturuyorsun?”* diye sordu. Adam bu soruya da: *“Evet”* cevabı verince Hz. Ömer adama elindeki sopayla vurdu. Adam: *“Ey Mü'minlerin Emiri! Suçum ne?”* dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer ona *الرَّسُولُ يَأْتِي الْكِتَابِ الْمُبِينِ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ* نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ

“Elif, Lâ, Ra. Bu (surenin âyetleri hakikatı) açıklayan Kitabın âyetleridir. Hakikat biz onu, akıl erdiresiniz diye, Arapça bir Kur'an olarak indirdik. Biz sana Kur'an'ı vahyetmek suretiyle en güzel beyanı kıssa olarak anlatacağız. Halbuki sen

⁵²³ Furkan 25/5

⁵²⁴ Huzistan'da bir kasaba

daha evvel bundan haberdar değildin”⁵²⁵ âyetlerini üç kere okudu ve her okuyuşunda onu te’deb etti. Adam tekrar: “*Ey Mü’minlerin Emiri! Suçum ne?*” dedi. Bu kez Hz. Ömer: “*Daniyal kitabını yazmışsın,*” dedi. Bunun üzerine adam “*Yapmam gerekeni söyle de yapayım*” dedi. Hz. Ömer: “*Git, onu sıcak suyla ıslatılmış beyaz yünlü bezle sil, bir daha okuma, kimseye de okutma, aksi takdirde canını yakarım*” dedi. Sonra da ehl-i kitap’ın müdevvenatı ile ilgilenme konusunda Hz. Peygamber’le arasında geçen olayı anlattı...⁵²⁶

Tavırlarından Müslüman olduğu anlaşılan bu kişiye Hz. Ömer, hakikati önce Kur’an’da aramasını salık vermiştir. Böylece o hem Kur’an’ı içselleştirme sürecinde olan kişinin zihninin karışmasını engellemiş hem de Kur’an’ın özgün anlatımının önceki kitapların ayrıntıları içinde kaybolmamasını amaçlamıştır.

Öte yandan Hz. Ömer’in o ortamda Hz. Peygamber’le arasında geçen hâdiseyi hatırlaması ve muhatabıyla paylaşması Hz. Peygamber’in örnekliğine vurgusu açısından önem arz etmektedir.

İkinci örnek ise şöyledir: Hz. Ömer’in hilafeti zamanında Hıms’ta ikamet eden iki adam Yahudilerden bir “sahife” (salasife) yazmışlar ve yazdıklarını yanlarına alarak Medine’ye gelmişlerdi. Bu iki kişi Hz. Ömer’in huzuruna çıkmadan aralarında: “*Eğer Hz. Ömer bu yaptığımızı hoş karşılarsa, onu benimser ve önemseriz; uygun görmezse yazdıklarımızı imha ederiz.*” diye karara varmışlardı. Hz. Ömer’in huzuruna gelince: “*Biz Ehl-i Kitab’ın da içinde bulunduğu bir toplumda yaşıyoruz ve onlardan tüyleri ürperten sözler işitiyoruz. Duyduklarımızı alıp almama*

⁵²⁵ Yusuf 12/1-3

⁵²⁶ İbn Ebi Hatim, VII. 2100 nu.11324; İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-azim*, tahk. Mustafa Seyyid Muhammed ve arkadaşları, VIII. 9-10; İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fârûk*, II.590-591 (Muhakkık hadisin zayıf olduğunu bildirmektedir.); İbn Kesir hadisin isnaddaki Abdurrahman b. İshak –ki Ebu Şeybe el-Vasitî olarak bilinmektedir.- nedeniyle “garip” olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Ahmed, Yahya, el-Buhârî, Ebu Davud, en-Nesâî, Ebu Zür’a ve Ebu Hâtim ve diğerleri söz konusu şahsı zayıf saymışlardır. İbn Kesir, a.y.

konusunda bize bir fikir verir misin?” dediler. Hz. Ömer: *“Sanırım, duyduklarınızdan bir şeyler yazmışsınız”* dedi. Bunun üzerine onlar: *“Hayır”* dediler. Bunun üzerine Hz. Ömer onlara ehl-i kitapla iletişimi hususunda Hz. Peygamber’in kendisini uyardığı hatırlatarak onların bu tutumunu benimsemediğini söylemek ister.⁵²⁷

Hıms’ta yaşayan bu iki kişinin Hz. Ömer’e danışmak üzere Medine’ye gelmeleri bu konuda onların da ihtiyatlı olduklarını göstermektedir. Ancak Hz. Ömer’in ifadelerinden ve tavırlarından yaptıklarının yanlış olduğunu anlamış olmalı ki yazdıklarını ona gösterememişlerdir.

Bazı rivâyetlerde ise Hz. Ömer’in ehl-i kitapla iletişimi sınırladığı değil de tamamen kestiği ifade edilmektedir. Hz. Ömer, Ebu Musa el-Eşari’den gelir-gideri bir deri parçasına yazıp yanına gelmesini istemesi üzerine Ebu Musa’nın Hristiyan katibini yanına alıp huzura gelmesi esnasında aralarında geçtiği söylenen diyalog buna örnek olabilir. Rivâyete göre Hz. Ömer valisinin söz konusu katibi yanında bulundurmasını garipser. Hz. Ömer hristiyan katipten; *“Mescidde Şam’dan gelen bir kitabe var onu bize okuyabilir misin?”* diye bir istekte bulunur. Ebu Musa *“Onun mescide girmesi uygun olmaz.”* der. Bunun üzerine Hz. Ömer: *“O cünup mü?”* diye sorar. Ebu Musa: *“Hayır, ama Hristiyan”* cevabını verir. Ebu Musa, Ömer’in kendisini azarladığını, hatta kendisini, sonra *“çıkarın onu buradan”* diyerek bağırıldığını ve Maide suresinin 51. âyetini okuduğunu belirtir.⁵²⁸

Rivâyet eğer doğruysa Hz. Ömer’in söz konusu kişiyi sırf hristiyan olduğu için kovmuş olması tarihi gerçeklere aykırı gözükmektedir. Hz. Ömer’in görevde

⁵²⁷ İbn Kesir, *Tefsir*, tahk. Mustafa es-Seyyit Muhammed VIII. 10-11; Ayrıca bkz. Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrailiyyat*, s.49

⁵²⁸ İbn Ebi Hatim, *Tefsir*, IV. 1156, nu.6510; Beyhaki, nr.9384; Beyhaki, *es-Sünenü’l-kübra*, X. 127,327; İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fârûk*, II.495; Suyûtî, V. 350; Âyet olmaksızın bkz. el-Hâlimî (ö.403/1012), *Kitâbu’l-minhâc fi şuabi’l-îman*, III. 199

liyakati esas aldığı bilinen bir husustur. Fethedilen arazilerdeki uygulama örnekleri bunun en güzel kanıtıdır. Zira İslam'dan önce Irak ve İran'ın arazi kayıtları Farsça, Suriye'nin Latince, Mısır'ın Kıbtî lisanı ile tutulur, Hz. Ömer'in devrinde de öylece kalır. Önceden arazi vergi dairesinde çalışan İranlı, Yunan ve Kıbtîler önceki gibi vazifelerinde devam ederler.⁵²⁹ Bundan da öte Hz. Ömer vergi kayıtlarını derleyip toplaması için Medine'ye bir Bizans'lı Hristiyanı çağırır.⁵³⁰ Bu yüzden İbn Kesir'in bu rivâyeti gerekçe göstererek; "Hristiyanların Müslümanların işlerini üstlenmeleri caiz değildir, çünkü onların mescidlere girmeleri mümkün değildir"⁵³¹ genellemesi Hz. Ömer'in bu uygulamalarına ters düşmektedir.

Üçüncü örnek Hz. Ömer'in müslümanlara "*Kitap ehl-inin mushaflarını satmayınız ve satın almayınız.*"⁵³² şeklindeki tavsiyesidir.

Hz. Ömer'in bu sözünden, Hz. Peygamber döneminde ve kendi döneminde ehl-i kitaba iletişimine dair verilen örneklerden, onun Kur'an'ın özgünlüğüne zarar gelmemesi amacıyla söz konusu iletişimi sınırladığı ama koparmadığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan Hz. Ömer'in anılan durumlarda her defasında Hz Peygamber'le yaşadığı hadiseyi olayın kahramanlarına anlatması da konuyu değerlendirmede üzerinde durulması gereken bir husustur.

6- Kur'ân'ı Kerim'in Yanlış Okunmasını Engellemesi

Bilindiği gibi Hz. Peygamber döneminde nâzil olan âyetler Vahiy Katipleri

⁵²⁹ Şiblî Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, II.68

⁵³⁰ Belâzurî, Hz. Ömer'in bu hususta "vergilendirme kayıtlarını düzene sokmak için bize bir Rum gönder" emrini *Kitâbu'l-eşrâf*'ta zikreder. Şiblî Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, II. 375

⁵³¹ İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fârûk*, II. 495

⁵³² Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, I.440; İbn Sirin ve İbrâhim'den gelen rivâyette Hz. Ömer'in söz konusu kitapları kerih gördüğü ifade edilmektedir. Suyûtî, a.y.

tarafından yazılmıştı.⁵³³ Sahabiler ana dilleriyle inen vahyi hareke olmadan doğru bir şekilde okuyabiliyor, okuduklarını genelde anlayabiliyorlardı. Ancak İslam'ın Arap yarımadasının dışına yayılmasıyla farklı kültürlerden insanların İslam'a girmesi genel anlamda Arap dilinde bozulmalara neden olmuştu.⁵³⁴ Önlem alınmadığı takdirde Arapça olarak inen ve harekesiz olarak kayda alınan Kur'an'ın bu durumdan olumsuz etkilenmesi söz konusu olabilirdi.

Bilindiği üzere Mushaf'ın noktalanarak harekelenmesi Raşid Halifeler döneminden sonradır.⁵³⁵ Döneminde fetihlerin hızlanması ve farklı kültürlerden insanların İslam'a girmesi Hz. Ömer'in Kur'an'ın sağlıklı okunması ve gelecek nesillere doğru okuyuşla aktarılması konusunda tedbir almasını gerekli kılmıştır. Bu durumu şu örnekle somutlaştırmak mümkündür:

1. Örnek: Hz. Ömer zamanında bir bedevi, sahabilerin bulunduğu bir ortamda: '*Peygamber'e indirileni bana kim okuyacak?*' der. Orada bulunan biri kalkıp Tevbe Suresi'nden *الله بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ* Allah müşriklerden ve elçisinden uzaktır.⁵³⁶ âyetinin *وَرَسُولُهُ* lafzının *lam* harfini 'ötre' ile değil de *resulihi* şeklinde 'esre' ile okur. Bu durumda âyetin anlamı "Allah ve resulü müşriklerden beridir" olması gerekirken yukardaki gibi "Allah resulünden uzaktır." Şekline dönüşür. Âyetin anlamını bu şekilde alt üst ederek okuyan adama bedevi: '*Allah,*

⁵³³ Hz. Ömer'in müslüman olması hâdisesinde kız kardeşinin elinde bulunan Tâhâ Suresi'nin baştarafındaki âyetlerin yazılı bulunduğu sayfa (İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-kebir*, (Tahk.: Eduard Sachau), Berlin 1233, III. 191-192; Hakim, *el-Müstedrek*, IV.59; Beyhaki, *Sünenu'l-Kübra*, II.219-220; Suyûtî, X. 173-174) ve herhangi bir Kur'an âyeti nâzil olduğunda Hz. Peygamber kâtiplerinden birini çağırıp "Bu âyetleri (yazıp) falan âyetleri içine alan sûreye koy" demesi (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I. 57) nüzul sürecinde vahyin yazıya geçirildiğine ilişkin delillerdir. Diğer deliller için bkz. Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, s.48

⁵³⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.90

⁵³⁵ Mushaf'ın noktalanması ilk önce hicrî 65 yıllarında Abdülmelik b. Mervan (86/705) zamanında ciddi bir ihtiyaçla başlamış, (Suat Yıldırım, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, s.80-81) bu fikri ilk ortaya atan Basra valisi Ziyad b. Sümeyye (53/673) olmuştur. Söz konusu valî Ebu'l-Esved ed-Düeli (69/688)'den Kur'an-ı Kerim'in doğru okunmasına yardımcı olacak bir sistem geliştirmesini istemiştir (Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, s.69-70)

⁵³⁶ Tevbe 9/3

resulünden beriye ben de ondan beriylim’ diyerek Peygamber’e ve onun mesajına olumsuz bir tavır alır. Zaman sonra bedevi’nin bu tutumu Hz. Ömer’e ulaşır. Hz. Ömer hemen bedeviyi çağırır ve: ‘*Sen Allah’ın Resulünden berî misin?*’ diye sorar. Kur’an’ı bilmediğini ifade eden bedevi, söz konusu adamla arasında geçen hadiseyi anlatır. Hz. Ömer, “*Hayır! O âyet onun okuduğu gibi değil “رَسُولُهُ” şeklindedir, (lam ötre dir)*”, der. Daha sonra da Hz. Ömer Arapçayı bilmeyenin Kur’ân’ı okumasını yasaklar.⁵³⁷

Bu örnek olayda Hz. Ömer harekeden yoksun olan Kur’an’ı, yanlış okuyabileceklerini düşünerek dili bilmeyenlerin Kur’an okumalarını engellemiştir. Bu maksatla Kur’an’ın lahniyle öğrenilmesi hususunda bir dizi tavsiyede bulunmuştur.⁵³⁸ Onun “Dini iyi anlayın, Arapçayı iyi kavrayın, ifadelerinizi düzeltin”⁵³⁹ anlamındaki tavsiyesi ve Ebu Musa’ya, “insanlara Arapçayı ve sünneti kavrayacak düzeyde öğretin. Kur’an Arapça olduğu için i’rabını yapın.”⁵⁴⁰ şeklindeki talimatı Kur’an’ın özgünlüğünü koruma yönünde girişimleri olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan Kur’an’ı bilmediğini söyleyen bedevinin dahi yanında âyet yanlış okunduğunda o yanlış fark edebilmesi o dönem insanının Kur’an’ı anlayarak okuduğunu bu sayede okuyuşunun doğru olup olmadığını farkettiğini gösterir.

⁵³⁷ Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, VII.241; Kurtûbî, tahk: et-Türki: I.43; İbn Asakir, XXV. 191,192; Rivâyetin devamında Hz. Ömer Ebu’l-Esved’den nahvi belirlemesini istemektedir. Arap dilinin kurallarının belirlenip Kur’ân’ın ona göre yazılması ve okunması fikrini ilk ortaya atan Basra valisi Ziyad b. Sümeyye (53/673)’ dir. (Ebu Abdillâh ez-Zencânî, *Târihu’l-Kur’an*, Beyrut 1388/1969, s.87-88; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 91) Söz konusu vali Hz. Ömer döneminden sonra olduğu için Hz Ömer’in böyle bir isteği olsa da onun zamanında gerçekleşmediği ortaya çıkmaktadır. Hz Osman döneminde kıraat farklılığından dolayı Kur’ân’ın resmi Mushaf haline getirilmesi gerekçesi de dikkate alınırsa nahvin tertib edilmesi Hz Ömer döneminden hatta Hz Osman döneminden sonra gerçekleşmiş olması daha doğru olacaktır.

⁵³⁸ Dârimi, *Sünen*, II. 645 (21. Kitâbu’l-ferâiz 1.) nu. 2853; Ebu Ubeyd, *Kitâbu fedâilil-Kur’an*, s.349; Beyhâkî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VI. 209

⁵³⁹ Ebu Ubeyd, *Kitâbu fedâilil-Kur’an*, s.350; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII. 151 (26. Kitâbu fedâilil-Kur’an 1) nu.11

⁵⁴⁰ İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII. 150 (26. Kitâbu fedâilil-Kur’an 1) nu.3

Nitekim Hz. Ömer de âyeti anlama uygun şekilde bedeviye okumuş onu ikna etmiştir.

2. Örnek: Hz. Ömer'in Kur'an'ın yanlış okunmaması hususunda uyarısını içeren diğer bir örnek şöyledir: Süleyman b. Yesar anlatıyor: Ömer birbirlerine Kur'an okutan bir topluluğa rastgeldi. Topluluk Ömer'i görünce okumayı bıraktı. Ömer: "Niçin sustunuz?" diye sordu. Orada bulunanlar: "Birbirimize okutuyorduk" dediler. Ömer: "Okutun ama hata yapmayın" önerisinde bulundu.⁵⁴¹

3. Örnek: Hz. Ömer'in Kur'an-ı Kerim'in yanlış okunmasının önüne geçerek onun özgünlüğünü korumaya çalışması yönündeki diğer girişimler şöyledir: a) Misver b. Mahreme'nin Kur'an'ı iyi okumayan birini imamlıktan almasını halife Hz. Ömer'in onaylaması.⁵⁴² b) Münafıkların Kur'an'ın harflerini eksilterek okuduklarını⁵⁴³ söyleyerek Kur'an'ın olduğu gibi öğrenilmesi ve yayılabilmesi için bu konuya dikkat edilmesini istemesi.

Hz. Ömer: "Kim Kur'an'ı okur, kelimelerini net bir şekilde ifade ederse Allah katında bir şehit ecrine nail olur,"⁵⁴⁴ demiştir. Onun bu sözü ve Kur'an öğretimine ilişkin girişimleri Kur'an'ı ilâhî bir mesaj olarak gördüğünü ve özgünlüğünü muhafa etmesi için çaba sarf ettiğini gösterir.

Sonuç olarak Hz. Ömer'in âyet okununca ağlaması, âyetlerin yüceliğini ve surenin faziletini konu edinen sözlerinin olması onun Kur'an'ı ilâhî bir mesaj olarak görmesinin bir sonucudur. Ayrıca o Allah'ın Kur'an'ı koruyacağına dair teminatı olduğu halde onun muhafazası için insan olarak üzerine düşen görevi yapmıştır. Bu maksatla o Kur'an'ın cem'i fikri başta olmak üzere Kur'an eğitimi,

⁵⁴¹ İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII. 151 (26. Kitâbu fedâilil-Kur'an 1) nu.13

⁵⁴² M. Yusuf Kandehlevi, *Hayatü's-sahabe*, III. 400,401

⁵⁴³ İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fâruk*, II.661

⁵⁴⁴ Suyûtî, *el-İtkan*, II.1195

hadis rivâyetinin denetimini, ehl-i kitapla iletişimi sınırlandırmayı uygulamaya koymuştur.

II-TEŞRÎ KAYNAĞI

Kur'an'ın kudsiyeti çerçevesinde Hz. Ömer'in Kur'an'la ilişkisi daha çok ona karşı muhabbet ve mesuliyet yönünde karşımıza çıkar. Allah'ın yüce kelâmına olan muhabbeti ona Kitab'ın özgünlüğünü koruma hususunda sorumluluklarını hatırlatmıştır. Hilafet görevini üstlenmeden önce Kur'an'ın cem'i fikrini ortaya atması sadece yönetimde söz sahibi olan biri olarak değil, her zaman Kur'an'a karşı kendini sorumlu hissettiğini gösterir. Bundan da öte Hz. Ömer'le Kur'an arasındaki bağ sadece muhabbet ve sorumluluktan da ibaret değildir. Belki bunlardan daha önemli olarak o, Kur'an'ı hakkın kaynağı olarak telakki etmiştir. Irak arazisini savaşa katılanlara taksim etmeme görüşünde olan Hz. Ömer, ensar eşrafından Evs ve Hazreç kabilelerine mensup bir kısım sahabiye bu konudaki görüşlerini sorar: Onlar görüşlerini açıklamadan o, Kur'an'ın hükmünün bağlayıcılığını ve kendi görüşünün yanılmaz olmadığını ifade eden bir konuşma yapar. Bu konuşmanın bir bölümü şöyledir: “Ben de sizin gibi biriyim. Bu gün siz hakkı teslim edeceksiniz. Muhalefet etmek isteyen bana muhalefet edebilir, isteyen de görüşüme katılabilir. Ben arzuma uymanızı istemiyorum. *Yanınızda hakkı söyleyen Allah'ın Kitabı var, Allah'a yemin olsun ki, haktan başkasını istemiyorum.*”⁵⁴⁵

Burada Hz. Ömer'in Kur'an'ı hakkın/doğrunun kaynağı olarak gördüğü; görüşlerinde öncelikle ve özellikle Kur'an'ı esas aldığı ortaya çıkmaktadır. Hz. Ömer hangi ayete dayanarak Kur'an'ı teşri kaynağı olarak görmüştür? diye bir soru akla gelebilir, cevap olarak tek bir ayetten söz etmek yerine bir dizi ayetten hatta ahkam

⁵⁴⁵ Mustafa Said el-Hinn, *İslam Hukukunda Yöntem Tartışmaları*, s.43

ayetlerinden söz etmek daha doğru olur. Bu durum söz ve uygulamalarında rahatlıkla görülebilir. Bu konuya çalışmamızın üçüncü bölümünde yer verdiğimiz için burada değinmek istemiyoruz.

Kur'an'ın teşri yönünü Hz. Ömer'in uygulamalarında bulabileceğimiz için halifeliği dönemine değinmek de gerekir. Onun yöneticiliği Hz. Peygamber'den yaklaşık iki buçuk yıl sonra başlayıp on yıl (13-23/634-644) kadar sürer. Bu dönemin teşri açısından öne çıkan yönü, farklı milletlerin ve kültürlerin İslam'la tanışmalarıdır. Hz. Ömer ve döneminin yöneticileri İslam'ı önceden kabul etmiş veya İslam'la henüz tanışmış kimselere Kur'ân-ı Kerim'in ve sünnetin ne olduğunu anlatmayı ve yaşatmayı kendilerine vazife edinmişlerdir. Nitekim Hz. Ömer'in halife olduğunda halka yaptığı bir konuşmasında, bu amaç rahatlıkla görülebilmektedir. Hz. Ömer bu konuşmasında şöyle söylemektedir: “Bizim vazifemiz Allah'ın emrettiği emirlere itaat etmenizi sağlamak, yasakladığı haramları işlemenizi önlemek ve Allah'ın nizamını kim ne cezaya uğrar bakmaksızın, uzak yakın insanlar arasında tesis etmektir.”⁵⁴⁶

Bu konuşmasında o, yönetici olarak amacının ve yapmak istediklerinin çerçevesini çizmekte ve Kur'ân-ı Kerim mesajının özünü önemseyerek bulunduğu konumu muhataplarına anlatmak istemektedir.

Hiz. Ömer karşısına çıkan hemen her meselede Kur'an'da söz konusu meselenin olup olmadığını, varsa nasıl çözüme kavuşturulduğunu incelemiştir. Bu yaklaşımını şu örnek olayla somutlaştırmak istiyoruz. İbn Abbas anlatıyor: Sa'd, Hiz. Ömer ve Abdullah b. Ömer'in de bulunduğu bir ortamda ayaklar üzerine meshden bahsetti. Hiz. Ömer: “Ya Sa'd! Resulüllah'ın ayaklar üzerine mesh ettiğini inkar

⁵⁴⁶Ebu Yusuf, *Kitâbu'l-Harac*, s.1313–1315; Ayrıca bkz. P.M. Holt ve Arkadaşları, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, Kitabevi yay. Ankara 1999, IV. 40

etmiyoruz. Ancak Mâide Sûresi nâzil olduktan sonra Resulüllah meshe devam etti mi? Çünkü o sûre her konuda bir hüküm getirmiştir. Aynı zamanda söz konusu sûre Berâe dışında Kur'an'ın en son nâzil olan sûresidir.” dedi. İbn Abbas: Hz. Ömer'in bu sözü üzerine kimsenin bir şey söyleyemediğini ifade etmektedir.⁵⁴⁷

Hz. Ömer Sa'd'a cevabında Hz. Peygamber'in ayaklar üzerine meshinin Mâide suresi nâzil olmadan önce olduğunu vurgulamakla Resulüllah'ın Kur'an hükümleri doğrultusunda hayatına yön verdiğini insanlara hatırlatmış olmaktadır. Böylece Hz. Ömer Kur'an'ı ve onun hayata yansımış hali olarak da tanımlanan sünneti⁵⁴⁸ teşrii kaynağı olarak benimsediğini ifade etmiş olmaktadır.

Bunların yanında fakih bir sahabi olan Hz. Ömer hüküm içeren âyetler üzerinde yoğunlaşmıştır. Ferâizin önemine ilişkin sözleri ve ferâizi öğrenme isteği bunun en güzel kanıtıdır.

Konuya girişten de anlaşılacağı üzere Hz. Ömer'in teşrii alandaki meselelerde Kur'an'ı kaynak ve dayanak kabul etmesi şu başlıklar altında örneklerle ele alınıp incelenebilir.

A- Yöneticileri ve Diğer Görevlileri Atamada ve Onlara Talimatlarında Kur'an-ı Kerim'in Hususiyetini Önemsemesi

B- Hukuki Meselelerin Çözümünde Önce Kur'an-ı Kerim'e Bakması

C- Bazı Ahkam Âyetlerini Yorumlaması (Ferâiz Örneği)

⁵⁴⁷ Suyûtî, V. 207,208; Taberânî, *Mu'cemu'l-evsat*, nu. 2931; el-Heysemî, isnaddaki Ubeyd b. Ubeydetü't-temmar'a ilişkin İbn Hıbban'ın *Sikât*'ında bilinmeyen bir kişi olduğu ifade edilmektedir” der.

⁵⁴⁸ Hayri Kırbasoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet Yeni Bir Yaklaşım*, Fecr Yay. Ankara 1993, s.246

A- Yöneticileri ve Diğer Görevlileri Atamada ve Onlara Talimatlarında Kur'ân-ı Kerim'in Hususiyetini Önemsemesi

Hiz. Ömer yönetim merkezinde Kur'ân-ı Kerim'in hususiyetine verdiği önemi merkezi yönetimin temsilcileri olan taşradaki yöneticilerden de istemiştir. O yöneticilerin öncelikli görevlerinin; din işlerini ve Resulüllah'ın sünnetini insanlara anlatmak ve öğretmek⁵⁴⁹ olduğunu vurgulamıştır.

Bilindiği üzere bir şeyi öğretebilmek için onu anlatabilecek düzeyde bilmek gerekir. Bu yüzden Hiz. Ömer yöneticileri alim ve fakih kimselerden seçmeye özen göstermiştir.⁵⁵⁰ Basra valisi Ebu Musa el-Eşârî'ye⁵⁵¹ yazdığı mektupta; "Ben size Kur'an'ın emrettiğini emrediyor, Muhammed'in yasakladığını yasaklıyorum. Fıkha ve sünnete tabi olmanızı istiyorum." diyerek talimatlarında Kur'an'ın hususiyetine vurgu yapmıştır.⁵⁵²

Yöneticileri atamada Kur'an donanımını önemsediğini gösteren bir olay şöyledir: Hiz. Ömer Mekke'ye vali olarak atadığı Nâfi b. Abdulharis ile Usfan'da karşılaşır. Ona: "*Vadideki insanları idare etmesi için yerine kimi bıraktın?*" diye sorar. Nâfi: "*İbn Ebzeya'yı*" der. İbn Ebzeya'yı tanımayan Hiz. Ömer onun kim olduğunu sorar. Nafi: "*Azatl kölelerimizden biridir.*" cevabını verir. Hiz. Ömer'in: "*Onlara yönetici olarak azatlı bir köleyi mi bıraktın?*" demesi üzerine Nafi: "*O Allah'ın kitabını iyi okuyup anlayan ve ferâiz ilmini de bilen birisidir.*" diyerek onun Kur'an'la ilgili donanımını öne çıkarır. Bunun üzerine Hiz. Ömer memnuniyetini ifade eden şu sözleri söyler: Doğru söyledin, Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

⁵⁴⁹ İbn Sa'd, *Tabakat*, III. 243; Ebu Yusuf, *Kitâbu'l-harac*, (trc. İsmail Karakaya) Akçağ yay. Ankara 1982, s.93; Ahmet Zeki Safvet, *Cemheretü hutabi'l-arap*, I.219

⁵⁵⁰ Ebu Yusuf, *Kitâbu'l-harac*, s.397

⁵⁵¹ Şiblî, Numanî, *Bütün Yönleriyle Hiz Ömer ve Devlet İdaresi*, II.57

⁵⁵² Abdurrezzak, *Musannef*, XI. 213

“Allah Teala Kitabıyla amel edenleri yükseltir, onu ihmal edeleri alçaltır.”⁵⁵³

Rivâyet o dönemin toplumsal bir gerçeği olan kölelerin Kur'an'la ilgilerini ve bilgi düzeylerini göstermektedir. Dönemin insan kaynakları açısından düşünüldüğünde yöneticiliğe bu nitelikteki bir insanın getirilmesinin normal olduğu söylenebilir; ancak Hz. Ömer'in Kur'an-ı Kerim'i ve ahkamını bilen tercih edilmesine memnun kalması yöneticide aradığı vasıflara ilişkin bir fikir vermektedir. Hz. Ömer'in İbn Ebzeyâ'yı ilk etapta söz konusu göreve uygun görmemesi, kölenin toplumdaki statüsünden çok, bilgi ve donanımının o görev için yeterli olamayacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Zira Hz. Ömer bu kölenin yeterli bir birikime sahip olduğu kanaatine varınca Hz. Peygamber'in sözünü hatırlamış, bu söz Hz. Ömer'in göreve getireceği kimselerde Kur'an birikimini önemsemesi gerektiği yönündeki düşüncesini pekiştirmiştir.

Hz. Ömer'in yöneticilere gönderdiği talimatlar incelendiğinde ise onun Kur'an-ı Kerim'in husussiyetine vurgu yaptığı görülür.⁵⁵⁴ Bu talimatlarda ya

⁵⁵³ Müslim, *Sahih*, I. 559 (6. Kitâbu Salati'l-müsafirin 47) nu. 269; İbn Mace, *Sünen*, I. 78-79 (Mukaddime, 16) nu. 218; Ebu Ubeyd, *Kitâbu Fedâili'l-Kur'an*, s. 93, 94-5; Ebu Abdullah el-Huseyn b. el-Hasen el-Hâlimî (ö.403/1012), *Kitâbu'l-minhâc fi şuabi'l-îman*, tahk. Hilmi Muhammed Fuda, Daru'l-fiker, b.y., 1979/1399, II. 263; İbn Kesir *Müsnedü'l-Fârûk Ömer b. El-Hattab*, I. 201 İbn Kesir hadisin zayıf ve hasen olduğu görüşündedir.

⁵⁵⁴ Burada Hz. Ömer'in valilere gönderdiği talimatların hepsinde Kur'an'ın teşri özelliğini vurguladığı veya bir âyeti konu edindiğini söylemek istemiyoruz. Talimatlar içerik açısından farklılık arz edebilmektedir. Bir kısmı valinin bir konuda sorduğu bir soru üzerine kaleme alınmıştır. Bazısı valinin yaptığı davranışın yanlış olduğunu bildirmeye yöneliktir. Hz. Ömer gönderdiği bu talimatlarda bazen âyeti konu edinmektedir. Örnek: Ebu Musa ganimetleri paylaştırırken bir adama hakkını tam vermez. Adam itiraz eder. Ebu Musa adama yirmi kamçı vurup başını kazıtır. Adam saçlarını alır. Hz. Ömer'in yanına gelir, durumu Hz. Ömer'e anlatır. Bunun üzerine Hz. Ömer Ebu Musa'ya bir mektup yazar. Bu mektubunda: “Selam sana! Falan oğlu falan şöyle bir hadise nakletti. Sana yemin veriyorum! Eğer adama yaptıklarını halkın önünde yaptıysan sen de halkın huzurunda bu adamın önüne otur, senden hakkını alsın. Yok tenha bir yerde yaptıysan sen de kimsenin olmadığı bir yerde otur, senden hakkını alsın.” der. M. Yusuf Kandehevi, *Hayatü's-sahabe*, II. 154; Hz. Peygamber'in Muaz b. Cebel'i Yemen'e kadı olarak gönderirken aralarında geçen şu diyalogu burada zikretmek uygun olacaktır: Hz. Peygamber Muaz'a nasıl hükmedeceğini sorması üzerine Muaz: “Allah'ın Kitabıyla hükmederim.” demiş. Hz. Peygamber: “Allah'ın kitabında yoksa” buyurunca Muaz: “Resulüllah'ın sünnetiyle” demiş. Hz. Peygamber “Peygamber'in sünnetinde yoksa” buyurunca Muaz “Reyimle hükmederim” demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Allah Resulünün elçisini muvaffak kılan Allah'a hamd olsun” demiştir. Tirmizî, *Sünen*, III. 616 nr. 1327 (13. Kitâbu'l-ahkam 3.); Ebu Davut, *Sünen*, IV. 18-19, nr.3592 (18. Kitâbu'l-akziyye11.); Ahmed, *Müsned*, V. 236

Kur'an'ın teşrii kaynağı olması üzerinde durulmakta ya da konu bir âyetle desteklenmektedir. Kadı Şurayh'e⁵⁵⁵, ve Ebu Musa el-Eşari'ye yazdığı mektuplar Kur'an'ın teşri yönüne vurgu yaptığını göstermektedir. Bu mektupların ilgili bölümlerini ele alarak Hz. Ömer'in teşride Kur'an'ı öncelediğini göstermeye çalışacağız.

Hiz. Ömer Ebu Musa el-Eşari'ye yazdığı mektupta zımnen, öncelikli teşri kaynağın Kur'an-ı Kerim ve sünnet olduğunu belirtir. Bu iki asıl kaynaktan bulunmayan bir durumla karşılaştığında ise şöyle bir yol takip etmesini salık verir: Kur'an-ı Kerim ve sünnette hükmü bulunmayan ve vicdanen kesin bir kanaate varamadığın dâvaları iyice anla ve düşün. Emsal olayları araştır ve benzerlikleri bulmaya çalış. Sonra bunları birbirlerine kıyas et. Bulduğun sonuçlar içinde Allah katında en sevimli ve senin kanaatine göre hakkaniyete en yakın hükmü ver.⁵⁵⁶

Hiz. Ömer kadıya kendisinin vereceği hükümde dahi Allah katında en sevimli olanı seçmesini istemektedir. Herhalde "Allah katında en sevimli olanı" bilebilmenin en emin yolu Kur'an-ı Kerim'i özümsemekten geçer.

Diğer taraftan Hiz. Ömer Kur'an'ın içerdiki hükümleri icra ve ikame edebilecek kimselerin Kur'an donanımına sahip olmasını istediği kadar, bildiğini hayata katmasını da önemsiyordu. Nitekim hayırlı iken hanımını boşayan oğlu Abdullah b. Ömer'i halife tayin etmesi için önerdiklerinde, Hiz. Ömer: "Hanımını güzel şekilde boşayamayan birini mi halife tayin edeyim?"⁵⁵⁷ demiştir. Bu haber

⁵⁵⁵ İbn Abdilber, *Câmiu beyani'l-ilm*, II.56

⁵⁵⁶ İbnu'l-Cevzi, *Menakıb*, s.150; Muhammed Hamidullah, İslam Anayasa Hukuku, *Halife Hiz. Ömer Devrinde Adli Teşkilat*, Ebu Musa el-Eşari'ye Gönderilen Kazaî Talimatnameler, çev:Fahrettin Atar, Beyan Kasım 2005, s.292

⁵⁵⁷ İbn Sa'd, III, 343; Taberi, IV, 228; İbnu'l-Esir, *el-Kamil*, III. 65; Suyûti, *Târihu'l-hulefa*, 13; Karş:Ahmet Turan Yüksel, *Dört Halife Dönemi Olayları Karşısında Abdullah b. Ömer*, İSTEM, Yıl: 3, Sayı: 6, 2005, s.71; Hiz. Ömer sorumluluk vereceği kimselerin toplumun güvenliğini kazanmış kimseler olmasını da önemsemiştir. Taberi, *Târihu't-Taberi*, V.26; Ayrıca bkz. Reşit Özbalıkcı, *Asr-ı Saadet ve Râşit Halifeler Döneminde Hitabet*, s. 95

Abdullah'ın halife tayin edilmeme nedenleri arasında zikredilmektedir.

Bahreyn halkının vali Ebu Hureyre'ye⁵⁵⁸ sorduğu soruya Ebu Hureyre'nin ne cevap verdiğini merak etmiş, bu tavrıyla yöneticilerin bilgilerini hayata katıp katmadıklarını da önemsedğini göstermiştir. Ebu Hureyre Hz. Ömer'le aralarında şöyle bir konuşma geçtiğini anlatıyor: “Bahreyn'e gittim. Körfez kıyısında yaşayan halk, kıyıya vurmuş balıkları yemenin helal olup olmadığını sordu. Ben de yiyebilecekleri yönünde görüş bildirdim. Medine'ye döndüğümde halifeye bu konuyu danıştım. O da: “Onlara ne fetva verdin?” diye sordu. “Yemeleri yönünde”, dedim. Ömer: “Aksi bir fetva verseydin seni bu çubukla döverdim. Allah: **أَحْلَ لَكُمْ صَيْدَ الْبَحْرِ وَطَعَامَهُ** *Deniz avı ve taamı size helal kılındı*”⁵⁵⁹ buyuruyor. dedi.⁵⁶⁰

İşte Hz. Ömer'in, atadığı yöneticinin verdiği hükmü sorgulaması, sorumlu olarak tayin ettiği kişinin isabet edip etmediğini araştırması; göreve getirdiği kimselerde aradığı düzeyi, bildiklerini uygulayıp uygulamama konusunda onları takip ettiğini gösterir.

Hz. Ömer yöneticilerin bu hasletleri yanında ahlaklı ve erdemli olmalarını da istemiş bir bakıma Kur'an'ı önce kendi nefislerinde yaşamalarını salık vermiştir.

O bir sözünde şöyle demektedir: “İlahi hükümleri ve şer'i hableri ancak yardım istemekten, intikam alma düşüncesinden, bir kimseyi taklid ve ona tabi olmaktan, dünya metâna tamahdan azade olan kimseler icra ve ikame edebilirler. Himmetleri noksanlaşmayan, kötülenmekten azarlanmaktan çekinmeyen kimseler ancak buna muvaffak olurlar”⁵⁶¹ O, yöneticilerin yaratana ve yaratılana karşı

⁵⁵⁸ Halife b. Hayyat, *Târihu Halife b. Hayyat*, s.192

⁵⁵⁹ Maide 5/96

⁵⁶⁰ Hz. Ömer daha sonra âyette geçen **صَيْدَ** ve **طَعَامَ** kelimelerinin anlamlarını açıklar. Kelimelerin anlamları İkinci Bölüm A-Ayetleri Anlamada Yöntemi /1-Kur'an'ı Diliyle Anlaması a-Kelime Tahlilinde Bulunması başlığı altında verilmiştir. Taberi, *Camîu'l-beyan*, VII. 86

⁵⁶¹ Ebu Yusuf, *Kitâbu'l-harac*, s.94

görevlerini ifa edip etmediklerini takip etmesi ve bu konuda tespitlerde bulunması için Muhammed b. Meslemeyi görevlendirir.⁵⁶²

Hiz. Ömer yöneticileri atamada ve talimatlarda gösterdiği hassasiyetin benzerini komutanlar ve kadılar için de göstermiştir. Bu konuya ilişkin şu girişimlerini örnek olarak verebiliriz:

Hiz. Ömer komutanlara yazdığı bir emirnâmede: “Dinde fakih olunuz. Çünkü bir kimse hakkı bildiği halde batılın peşinde giderse veya batılı bildiği halde hakkı bırakırsa mazur görülemez”.⁵⁶³ der.

Gerçekten de Hiz. Ömer’in atadığı komutanların Kur’an konusunda donanımlı olduklarını görmekteyiz.⁵⁶⁴

Birinci örnek: Yermuk Savaşı esnasında Hristiyanların elçisi George Müslümanların komutanı Ebu Ubeyde’ye Hiz. İsa hakkındaki düşüncelerini sorar. Ebu Ubeyde hemen sorunun cevabı olabilecek Nisa suresindeki,

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أُلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَأَمْنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ انْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا

âyetini⁵⁶⁵ okur:⁵⁶⁶ Âyet Hristiyanların Hiz. İsa’ya yakıştırdıkları ulûhiyete ilişkin

⁵⁶² Şiblî, *Bütün Yönleriyle Hiz. Ömer*, II.51-56

⁵⁶³ Ali el-Muttekî, *Kenzu'l-ummâl*, V. 228; Ayrıca bkz. M. Yusuf Kandehlevî, *Hayatü's-sahabe*, I.431

⁵⁶⁴ Hiz. Peygamber de komutan atarken onların Kur’an bilgilerini dikkate almıştır. Bu konuya şu olayı örnek verebiliriz. Resulüllah bir gün sayıları oldukça kalabalık bir askeri birliği bir yere gönderirken birliği oluşturanların herbirine Kur’an okutturdu. Herkes bildiği kadar okudu. Derken Resulüllah içlerinden en genç olanların yanına vardı ve: “Ey genç! Senin ezberinde ne kadar var?” diye sordu. O da: “Şu şu yerler ile Bakara Suresi ezberimde” cevabını verdi. Resulüllah: “Bakara Suresi ezberinde, öyle mi?” dedi. Genç: “Evet” dedi. “Öyleyse git bu birliğin emiri sensin” dedi. Birlik içinde bulunan eşraftan biri: “Vallahi beni, Bakara suresini öğrenmekten alıkoyan, mucibince amel edemem diye endişe duymamdır. Bunu üzerine Resulüllah: “Kur’an’ı öğreniniz ve okuyunuz. Kur’an’ı öğrenip okuyan, kokusu her tarafa yayılan misk dolu bir tulum benzer. Kur’an’ı öğrenip de sinesinde olduğu halde (okumadan yatan bir kimse de ağzı bağlı misk dolu bir tulum gibidir. Tirmîzî, *Sünen*, V.156 (42. Kitâbu Fedâilü'l-Kur’an 2.) nr. 2876

⁵⁶⁵ Nisa 4/171,172

vasfın ve bu merkezli Allah anlayışlarının doğru olmadığını bildirmektedir. Buna göre Hz. İsa'nın Allah'la bir kan bağı bulunmamaktadır. O sadece Allah'ın bir elçisidir. Allah bir şeyin olmasını istediğinde ona “ol” demesi yeterlidir. Hz. İsa'nın mucizevî olarak dünyaya gelmesi Allah'ın bu özelliğine işaret eder. Nitekim o Allah'a karşı kulluğu hiçbir zaman ihmal etmemiştir. Hz. İsa ve Allah hakkında bu düşüncelerle çelişen bir yaklaşıma sahip olanlar ahirette cezalandırılacaktır.

İşte Ebu Ubeyde âyete göre yanlış düşünce ve inanışları olan bir gurubun temsilcisine onlara ilişkin uyarılar içeren âyeti okumaktadır. Bu da onun düzeyini göstermektedir.

Kadisiye Savaşını kazanan komutan Muhammed b. Said Medain şehrine girerken sessizliğin her tarafta hakim olduğunu görünce etkilenererek⁵⁶⁷

كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ وَنَعْمَةً كَانُوا فِيهَا فَانْكَبِينَ كَذَلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا آخَرِينَ

âyetlerini okumuştur.⁵⁶⁸

Üçüncü örnek: İran'ın bir çok şehrini zapt eden komutan Sa'd'ın İran'da Nemrud'un Hz. İbrahim'i hapsedtiği hücrenin bulunduğu şehri -Kusa'yı- zapt edince zindanı ziyaret ederek büyük Peygamber'e salat ve selam getirdikten sonra⁵⁶⁹ وتلك الأيام نداولها بين الناس âyetini okuması da⁵⁷⁰ komutanların Kur'an donanımını gösteren

⁵⁶⁶ Şiblî, Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz Ömer ve Devlet İdaresi*, I.219; Aynı savaşta Ebu Ubeyde'nin merkez kumandasının sağ cenahı kumandanlarından olan (Şiblî, a.g.e., 223) Şurahbil b. Hasene (Şiblî, a.g.e., 215) etrafını her yandan Romalılar çevirmiş olduğu halde ortada kaya gibi duruyor *إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةُ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ* (muharebe ederek düşmanları) öldürmekte, kendileri de öldürülmekte olan mü'minlerin canlarını ve mallarını kendilerine cennet (vermek) mukabilinde satın almıştır. Tevbe 9/ 111 âyetini okuyordu, (Şiblî, a.g.e., 228-229) rivâyeti de Hz. Ömer'in komutanlarının Kur'anî bilgisini göstermektedir.

⁵⁶⁷ Duhan 44/25-28

⁵⁶⁸ Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz Ömer ve Devlet İdaresi*, I.189; Aynı âyeti Hz. Ömer de Şam'a bakarak okumuştur. İbn Asakir, *Târihu Medineti Dimaşk*, XLIV.6

⁵⁶⁹ Ali İmran 3/140

⁵⁷⁰ Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz Ömer ve Devlet İdaresi*, I.186; Şiblî Numanî, “hakimlerin seçilişinde gösterilen ihtimam ve feraset bu memuriyetlere tayin edilen zevatın arabistan çapında mümtaz kişiler

diğer örneklerdir.

Aynı şekilde seçilen hakimlerin Kur'an'ın teşriî hususunda ve diğer konularda donanımlı olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Medine'ye, o dönemde ferâiz dalında Arabistan'da dengi bulunmayan Zeyd b. Sabit, Basra'ya ferâset ve geniş anlayışa sahip Kâb b. Sur el-Ezdî, Filistin'e Hz. Peygamber'in zamanında Kur'an'ı tamamen ezberleyenlerden biri olan ve Hz. Peygamber tarafından Ashab-ı Suffa muallimliğine getirilen Ubade b. es-Sâmit kadı olarak tayin edilmiştir.⁵⁷¹ O Ebu Ubeyde'yi ve Muaz b. Cebel'i Şam'a gönderirken onlara sizden önceki salih kimseleri bulun ve kadılığa getirin”⁵⁷² demiştir.

Hiz. Ömer Kadı Şurayh'a yazdığı mektupta ise Kur'an'ın teşri yönünü öne çıkararak şöyle demektedir: “Allah'ın kitabıyla hükmet. Eğer onda yoksa Resulüllah'ın sünnetiyle hükmet. Şâyet Kur'an'da ve sünnette yoksa, vazifesi tam ve doğru yapan kişilerin verdiği hükümlere uy. Allah'ın Kitabında ve Resulüllah'ın sünnetinde bir hüküm yoksa ve selefi salih o konuda bir şey söylememişse, bu takdirde ister kendi ictihadınla hemen bir hüküm ver, istersen bekle. Fakat beklemeyi senin için daha hayırlı görüyorum. Selam üzerinize olsun”⁵⁷³

Görüldüğü gibi Hiz. Ömer Kur'an konusunda donanımlı ve seçkin kimseleri vali, komutan ve kadı olarak göreve getirmekte, onlara uymaları için talimatlar göndermekte, talimatlarında Kur'an'ın husûsiyetine vurgu yapmakta, görevlilerin bu talimatları uygulayıp uygulamadıklarını takip etmekte ve gerektiğinde onları

oluşundan anlaşılır.” der ve örnekler verir. Numanî, *Bütün Yönleriyle Hiz Ömer ve Devlet İdaresi*, I. 90, 91

⁵⁷¹ Numanî, *Bütün Yönleriyle Hiz Ömer ve Devlet İdaresi*, II.90

⁵⁷² el-Hâlimî (ö.403/1012), *Kitâbu'l-minhâc fî şuabi'l-îman*, III. 213

⁵⁷³ Nesâî, *Sünen*, VIII.231 (49. Kitâbu âdabi'l-kudat 11.) nr. 5395; Darimi, *Sünen*, I.55 (Mukaddime 20.), nr. 169; Hiz. Ömer'in görüşlerini önemseyen İbn Abbas'a biri bir şey sorduğunda Kur'an'da varsa oradan cevap verir, yoksa Resulüllah'ın sünnetinden cevap verir orada da yoksa Ebubekir ve Ömer'in görüşlerini dikkate alır, orada da yoksa kendi görüşüyle soruya cevap verirdi. Darimi, *Sünen*, I.55 (Mukaddime 20.), nr. 168

görevden azl etmektedir. Hz. Ömer'in bu hassasiyetleri ve girişimleri öncelikle Kur'an'ı teşri kaynağı olarak gördüğünü, Kur'an'ı ikame ve icra etmek için atadığı kimselerin ne düzeyde olduklarını göstermektedir.

B-Hukuki Meselelerin Çözümünde Önce Kur'ân-ı Kerim'e Bakması

Hz. Ömer kendisine gelen hukuki bir meselede hüküm vermeden söz konusu meseleye ilişkin bir âyetin olup olmadığını düşünür, varsa âyetin öngördüğü hükmü esas alır uygulardı. Hz. Ömer'in bu tutumuna ilişkin olarak şu örnekler verilebilir.

1.Örnek: Mirasçı konumunda olan bir nineye cevabı: Hz. Ömer mirastan kendisine düşen payı öğrenmek üzere kendisine gelen nineye şöyle der: "Allah'ın Kitabında senin hakkında bir şey yok. Ancak senin hakkın altıda birdir."⁵⁷⁴

Bu örnekte Hz. Ömer hüküm içeren âyetlerin içeriklerini bildiği için kendisine sorulan sorunun cevabının Kur'ân-ı Kerim'de olmadığını hemen söyleyebilmiş, ardından görüşünü açıklamıştır. Böylece o Kur'an'da olmayan bir meseleyi çözümsüz bırakmamıştır.

2. Örnek: Fatıma b. Kays'ın "Kocam beni boşadığında Peygamber nafaka ve süknâ için hüküm vermedi" demesi üzerine Hz. Ömer '*Onları evlerinden çıkarmayın*'⁵⁷⁵ âyetini delil getirerek bu kadın sahabinin yanıldığını söylemiştir.⁵⁷⁶

3. Örnek: Hz. Ömer'in Ubey'e verdiği kararda neye dayandığını sorması:

Hz. Ömer, Mescid-i Nebi'yi genişletmek amacıyla Mescid'in bitişiğinde evi olan Hz Peygamber'in amcası Hz Abbas'tan yer ister. Ancak Abbas bu talebe sıcak bakmaz. Aralarında Ubey b. Ka'b'ı hakem tayin ederler. Ubeyy, Ömer'e: "Onu razı

⁵⁷⁴Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, Beyrut 1973, VI. 175; Beyhaki, *Sünenü'l-kübra*, VI. 234; Mustafa Said el-Hinn, *İslam Hukukunda Yöntem Tartışmaları*, s.33

⁵⁷⁵ Talak 65/1

⁵⁷⁶Müslim, *Sahih*, II.1118-1119, (18. Kitâbu't-talak 6), nu.46

etmedikçe evinden çıkaramazsın” der. Hz. Ömer de ona: “Allah’ın kitabında bulunduğun bir delille mi; yoksa Peygamber’in sünnetine istinaden mi bu hükmü veriyorsun” der. Ubey: Pegamber’den şöyle bir söz işitmişim: “Davud oğlu Süleyman Beyt-i Makdis’i inşa ettiği zaman yaptırdığı her duvarın, ertesi sabah enkazıyla karşılaşıyordu. Cenab-ı Hak ona: ‘Mülk sahibinin rızasını almadıkça onun arazisinde bina yapma’ diye vahy etti.” Ubey’in Hz. Peygamber’den naklettiği bu söz üzerine Hz. Ömer artık ısrarcı olmaz. Zaman sonra Abbas evini verir ve Hz. Ömer de Mescidi genişletir.⁵⁷⁷

4. Örnek: Hz. Ömer’in İbn Abbas’a âyete ilişkin yorumunu neye dayandırdığını sorması. O İbn Abbas’a; “Hz. Peygamber’in eşleriyle ilgili olan وَلَا تَبْرَجْنَ أَهْلِيَّ الْأُولَى⁵⁷⁸ âyeti hakkında ne dersin? Bu âyetteki uyarı Peygamber eşlerinden sadece biri için mi yoksa hepsi için midir?” diye sorar. İbn Abbas: “İlkinden sonuncusuna kadar hepsi için”, der. Hz. Ömer: Allah seni islah etsin! Bunu ne cüretle söylüyorsun? Diye karşılık verir. İbn Abbas: “Evet, Ya Emire’l-mü’minin! İlkinden sonuncusuna kadar hepsi. Bunun üzerine Hz. Ömer: İddianı doğrulaman için Allah’ın kitabından delilin var mı? der. İbn Abbas: Evet, der ve

وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ (كَمَا جَاهَدْتُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ)

⁵⁷⁹ âyetini okur. Hz. Ömer: “Cihad kime karşı emrolundu?” diye sorar. İbn Abbas: “Kureyş’li Mahzum ve Benu Abdi’ş-şems kabilelerine karşı”. der. Ömer: Doğru söylüyorsun” der.⁵⁸⁰

5. Örnek: Hz. Ömer’in erzakı stoklamayı yasaklarken “وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ

⁵⁷⁷ İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fârûk*, I,158-159; Aynı rivâyetin farklı versiyonu (burada Allah’ın kitabıyla mı yoksa Peygamberin sünnetiyle mi ifadesi yok): İbn Sa’d, IV. 137; Ali el-Muttaki, *Kenz*, IV. 260

⁵⁷⁸ Ahzab 33/33

⁵⁷⁹ Hac 22/78; Rivâyetteki كَمَا جَاهَدْتُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ kısmı elimizdeki Kur’an’da yer almamaktadır. Taberi’yi tahrir eden Sıdkı Hamid el-Attar, bu kısmın muhtemelen İbn Abbas’ın kıraatinde yer aldığını ifade eder.

⁵⁸⁰ Taberi, XXII. 8; Ebu Ubeyd, *Kitâbu fedâilil-Kur’an*, s.306

بِظُلْمِ نَذْقِهِ مِنْ عَذَابِ الْيَمِ âyetini⁵⁸¹ delil getirmekte ve Allah'ın buyurduğu gibi stok ilhad'dır.⁵⁸² demektir. Bu da onun karşısına çıkan meselelerde önce âyetleri zihninden geçirdiğini göstermektedir.

Hiz. Ömer'in mirascı olan nineye durumunun Kur'an'da yer almadığını söylemesi, Fatima b. Kays'ın sözüne âyetle cevap vermesi, verilen kararların Kur'an'daki dayanaklarını sorması; teşride Kur'an'ı öncelediğini, kendisine gelen meseleleri âyetlere göre değerlendirdiğini gösterir.

C- Bazı Ahkam Âyetlerini Yorumlaması (Ferâiz Örneği)

Hiz. Ömer'in ahkam âyetlerine ilişkin yorumlarının olması tabii bir durumdur. Bu durum onun Kur'an'ı teşri kaynağı olarak görmesinin bir sonucudur. Mirasla ilgili âyetleri yorumlaması bunun kanıtıdır. Zira o kendisine miras ile ilgili soru sorulduğunda Kur'an'a yönelmiş ilgili âyetleri yorumlayarak cevap vermiştir. Onun nezdinde ferâiz ilminin ayrı bir yeri vardır. Önce söz konusu ilme ve bu ilmin öğrenilmesine teşvik ile ilgili sözleri paylaşmak istiyoruz.

O bir sözünde: “Kur'ân-ı Kerim'i öğrendiğiniz gibi ferâizi de öğrenin.”⁵⁸³ demiştir. Ferâizi dinin bir bölümü olarak⁵⁸⁴ gören Hiz. Ömer diğet bir sözünde; “Vakit geçirmek istiyorsanız atış (eğitimi) yapın. Tartışmak veya konuşmak istiyorsanız ferâiz hakkında tartışın, konuşun” demiştir.⁵⁸⁵ Ferâizi önemsemediğinin diğet bir delili, Mekke valisi Nafi b. Abdulharis'in kendi yerine ferâizi bilen bir köleyi bıraktığını söylemesi üzerine, Hiz. Ömer'in söz konusu kararı olumlu

⁵⁸¹ Hac 22/25

⁵⁸² el-Hâlimî (ö.403/1012), *Kitâbu'l-minhâc fi şuabi'l-îman*, II. 423

⁵⁸³ Darimî, *Sünen*, II.645 (21. Kitâbu'l-ferâiz 1.) nu. 2853; Suyûtî, a.g.e., IV. 262

⁵⁸⁴ İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII. 151 (26. Kitâbu fedâilil-Kur'an 1) nu. 15; Darimî, *Sünen*, II.645 (21. Kitâbu'l-ferâiz 1.) nu. 2854; Suyûtî, a.g.e., IV. 262; Beyhaki, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI. 209

⁵⁸⁵ Beyhaki, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI. 209; Suyûtî, a.g.e., IV. 262

karşılmasıdır.⁵⁸⁶

Hiz. Ömer burada ferâizi hem dinin bir bölümü saymakta hem de üzerinde düşünülmesi tartışılması gereken bir alan olarak görmektedir. Nitekim ferâizin bir alt başlığı olan kelâleyi Hiz. Peygamber’e sorması kendi döneminde ferâiz konusunda Zeyd b. Sabit’e danışılmasını istemesi⁵⁸⁷ bu alanı ihtisas sahibi kimselerin daha iyi ve doğru kavrayacağı düşüncesinde olduğunu göstermektedir.

Burada Hiz. Ömer’in kelâle âyetine ilişkin anlama çabaları üzerinde durmak istiyoruz.

Taberi’de yer alan ve İbn Abbas’tan gelen rivâyete göre: Hiz. Ömer: Kur’ân’da geçen bir kavram olan “Kelale”yi (geride mirasçı olarak) evladı olmayan kimsedir”,⁵⁸⁸ diye tanımlamış; başka bir rivâyette Hiz. Ebubekir’le birlikte: “Çocuğu ve ebeveyni olmayan kimsedir”⁵⁸⁹ şeklinde anlamıştır.

Hiz. Ömer’in kelâle ilgili sorusunu ve bu konuya ilişkin nâzil olan âyeti içeren rivâyet şöyledir: Hiz. Ömer, Hiz Peygamber’e; “Kelâleye nasıl varis olunur?” diye sorar. Bunun üzerine;

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنْ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَإِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

âyeti⁵⁹⁰ nâzil olur. Hiz. Ömer âyeti anlayamaz, Hiz Peygamber’in eşi olan kızı Hafsa’ya Peygamber’in keyfinin yerinde olduğu bir zamanda söz konusu âyeti ona

⁵⁸⁶ Müslim, *Sahih*, I. 559 (6. Kitâbu salati’l-müsafirin, 47) nu. 269; İbn Mace, *Sünen*, I. 78-79 nu.218 (Mukaddime 16)

⁵⁸⁷ Hakim, Ebu Abdullah en-Neysaburi, *el-Müstedrek ale’s-sahihayn*, Beyrut t.y., Daru’l-ma’rife, III. 271-273; Kettani, Abdulhay, *en-Nizamu’l-hukumeti’n-nebeviyye el-müsemma et-teratibu’l-idariyye*, Daru’l-kitabi’l-arabi, Beyrut t.y., II.37

⁵⁸⁸ Abdurrezzak, 19187, 19188; İbn Ebi Şeybe, XI. 415; Ebu Davut et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebi Davud*, s. 12; İbn Ebi Hatim, III. 887 nu. 4933; Hakim et-Tirmîzî, II. 303,304; Taberi,IV. 309; Suyûtî, V. 147;

⁵⁸⁹ Taberi, IV. 377

⁵⁹⁰ Nisa 4/176

sormasını ister. Hz Hafsa Resulüllah’a söz konusu âyeti sorar, Hz. Peygamber soruyu babası Hz. Ömer’in sordurduğunu anlar ve “*baban bu âyetin ne demek istediğini anlayamadı herhalde.*”⁵⁹¹ der.

Neticede Hz. Ömer ne kendisinin Hz. Peygamber’e sormasından ne de kızına sordurmasından sadra şifa olacak bir yorum alabilmiştir. Kelale’yi kendisine soranlara: “*Bilseydim yeryüzündeki her şeyden bana daha sevimli gelirdi.*” demiş, Resulüllah ile yaşadığı olayı hatırlamış ve “*Resûlullah’a sorduğumda Nisa suresinin sonundaki ayetin yarısıyla yetinmemi salık verdi.*” demiştir. Ravi, Hz. Ömer’in bu sözü üç defa tekrarladığını ifade etmiştir.⁵⁹²

Hz. Ömer’in ahkam âyetlerini bilme hususundaki iştîyâkını Kelale âyetine ilişkin şu serzenişi en güzel şekilde ifade temektedir. O Kelale âyetindeki *يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ أَنْ تَضِلُّوا* “*doğru olandan saparsınız diye Allah size (kelale âyetini) açıklıyor*” kısmını okuyunca; “*Ey Allah’ım kime açıkladın? Ben bu âyeti anlamadım*” demiştir.⁵⁹³

Hatta kelâle âyetinin nüzulüne kendisiyle birlikte şahit olan Huzeyfe el-Yemânî’ye Hz. Ömer, hilâfeti döneminde söz konusu âyetin tefsirini sormuş, Huzeyfe: “Otoriteni kullanarak beni konuşturmak istiyorsun öyle mi? Sen aciz birisisin” demiş, Hz. Ömer de bunu kastetmediğini söylemiştir.⁵⁹⁴

⁵⁹¹ Suyûtî, V. 143, 144; Suyûtî Tavus’tan gelen benzer rivâyetlere yer vermektedir. Suyûtî, a.y.; İbn Kesir, *Tefsir*, tahk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, IV. 400

⁵⁹² Taberi, VI, 60; İbn Kesir, *Tefsir*, tahk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, I. 401; İbn Asâkir, *Târihu Medinet-i Dimeşk*, XLIV. 407; Ebu Davut et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebi Davud*, s. 11; Rivâyetin başka versiyonlarında, “yer yüzündeki her şeyden” yerine “Rum saraylarının cizye olarak verilmesinden” ifadesi geçiyor. Bkz Taberi, VI. 58; Rivayetteki “âyetin yarısı –nısf–” ifadesi diğer rivayetlerde “sayf âyeti” olarak da geçmektedir.

⁵⁹³ Taberi, VI, 61; Suyûtî, V. 155; Abdurrezzak, I.178; Bu aynı zamanda Hz. Ömer’in vahye karşılık verdiğini gösterir. O başka bir durumda da vahye karşılık vermiştir. İçkinin kesin haram kılındığına dair âyet; *فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ* “Artık vazgeçtiniz değil mi?” Şeklinde inince Hz. Ömer: *انتَهينا ربنا* “Evet vazgeçtik yarabbi” diyerek vahye karşılık vermiştir. Nesai, *Sünen*, VIII. 286,287 (51. Kitâbu’l-eşribe 1.) nr. 5537; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I. 53

⁵⁹⁴ Abdurrezzak, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-azîz*, I. 171; Suyûtî, V.151

Bu rivâyetler, Hz. Ömer'in Kur'ân-ı Kerim hükümlerini anlamaya ne kadar istekli olduğunu, söz konusu ilmi o günkü insan için değerli olan servetle değişmeyeceğini söyleyerek ne kadar önemsedığını ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra da bu konuya ilişkin soruyu Resulüllah'ın sır arkadaşı olan ve "sahibu's-sır"⁵⁹⁵ olarak bilinen Huzeyfe'ye Peygamber açıklamış olabilir düşüncesiyle sormuştur. Ancak ondan da olumlu bir cevap alamamıştır.

Ölümüne yakın bir zamanda üç şeyin içinde uhde olarak kaldığını İbn Abbas'a şu sözüyle ifade eder: *"Üç şeyi bilmeni istiyorum. Çünkü insanların beni daha göremeyeceğinden korkuyorum: Kelale hakkında hüküm veremedim, kimin halife olacağını halifenetleştiremedim, her kölenin hür olduğuna ilişkin düşüncemi insanlara açıklayamadım"*.⁵⁹⁶ Bir başka sözünde ise Hz. Peygamber'den, dedenin mirastaki payını, kelâleyi ve ribâyı öğrenmeyi arzuladığını ⁵⁹⁷ ancak bunları öğrenemeden Resulüllah'ın vefat ettiğini ifade eder.

Hatta Said b. Müseyyib'den gelen bir rivâyete göre Hz.Ömer'in ced ve kelale hakkında bir yazı yazdığı, yol göstermesi ve yardım etmesi için Allah'a: *"Allah'ım eğer benim için hayır murad ediyorsan düşüncemi hayırla tamamla."* diye dua ettiği, ölümüne sebep olan yarayı aldığı anda söz konusu yazıyı getirtip imha ettiği haber verilmektedir. Aynı rivâyetin devamında Hz. Ömer'in bu girişimle ilgili olarak: *"Dede ve kelale hakkında bir yazı yazmıştım. İstiharede bulundum, sizi bildiğiniz üzere bırakmayı uygun görüyorum"* ⁵⁹⁸ dediği ifade edilmektedir.

⁵⁹⁵ Buhari, *Sahih*, IV. 215 (62.Kitâbu ashabi'n-nebi 20)

⁵⁹⁶ İbrahim b. Hasen, *Tefsîru'l-me'sûr*, s.319

⁵⁹⁷ İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fârûk*, I.383

⁵⁹⁸ Taberi, VI, 58; Abdurrezzak, *Musannef*, X.301-302, nu.19183; İbn Kesir, *Tefsir*, tahk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, IV. 402; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, V.147; Bu konuda ilginç bir rivâyet daha nakl etmektedir: Rivâyete göre; Hz. Ömer eline bir kürek kemiği alır ve Resulüllah'ın ashabını yanına toplar. "Kelale hakkında hüküm vereceğim evlerinde (oturan) kadınlara haber verin" der. O esnada evden bir yılan çıkar. İnsanlar dağılırlar. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Allah dileseydi bunu tamamlamamı nasib ederdi." der ve yazamaktan vaz geçer. Taberi, a.g.e., VI. 58; Beyhaki, es-

Hız. Ömer, belki de Hız Peygamber'in söz söylemediği bir konuda görüş bildirmekten kaçındı veya tam anlayamadığı bir konuyu yanlış anlatabilirim, benden sonraki gelenler sırf benim yazım olduğu için sorgulamadan kaynak ittihaz eder düşünceyiyle konuyu yazarak belgelendirmek istemedi, denilebilir. Her iki durumda da bir hassasiyetin var olduğu ortadadır. Hız Peygamber'in öyle bırakmayı uygun gördüğu bir durumu onun da olduğu gibi bırakmak istemesi, Hız Peygamber'e ittibamı; âyete getireceği yorum konusunda yanlış yapabileceğini düşünerek kendisinden sonra sorgulanmadan aynen devam ettirileceği endişesi onun Kur'ân yorumunda ne kadar itinalı davrandığını gösterir.

Bölümü bitirirken Hız. Ömer'in Kur'an'ı İlahi Mesaj olarak algılamasını konu edinen rivâyetlere ilişkin genel bir tesbitte bulunmak istiyoruz. “Bazı Ahkam Âyetlerini Yorumlaması (Ferâiz Örneği)” başlığı altındaki rivâyetleri dışarda bırakırsak birinci bölümdeki rivâyetleri incelediğimizde bunların âyeti açıklamaya yönelik olmadığını söyleyebiliriz. Hız. Ömer'in bulunduğu bir ortamda İnsan Suresinin birinci âyeti okunduğunda “Keşke insan kayda değeri bir varlık olmasaydı”⁵⁹⁹ sözü âyeti açıklama amacı taşımamaktadır. Aynı âyete ilişkin “Ey Rabbim izzetine yemin olsun ki, insana kulağı, gözü, hayatı ve ölümü sen verdin”⁶⁰⁰ sözü de âyetin açıklanması yönünde değildir. Hız. Ömer bu sözünde âdeti bir sonraki âyetin içeriğini konu edinmektedir. Diğer rivâyetlerin buna benzer bir içeriğe sahip olduklarını söyleyebiliriz.

Sünenü'l-kübrâ, VI. 245; Suyûtî, a.g.e., V. 147; Yukardaki rivâyetlere ters düşen bu rivâyeti ihtiyatla karşıladığımızı burada belirtmek isteriz.

⁵⁹⁹ Ebu Ubeyd, *Fedâil*, s.710; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, XV.144

⁶⁰⁰ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, XV.145

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ÖMER'İN KUR'ÂN-I KERİM'İ YORUM YÖNTEMİ

Birinci bölümde, Hz. Ömer'in Kur'ân anlayışı üzerinde duruldu. Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e indiği şekliyle özgünlüğünü koruyan ilâhî Kitap olması, Hz. Ömer'in hem duygusal yönde onunla iletişim kurmasını, hem de hayata yönelik hükümler çıkarma yönünde onu temel kaynak olarak görmesini sağlamıştır. O Kur'ân'ı özgün olarak gelecek nesillere aktarmak ve hatta kıyamete kadar öylece kalmasını sağlamak için üzerine düşen görevlerin var olduğuna inanmış ve bu yönde çabalar göstermiştir. Ona göre Kur'ân ibadette veya herhangi bir zaman diliminde okunan ilâhî bir kelimedir. İnsanın dünyadaki davranışlarını yönlendiren ve ahirete ilişkin haberlerle insanı bilinçlendirmek isteyen bir rehberdir.

Bu bölümde ise Kur'an'ı ilâhî mesaj ve teşri kaynağı olarak gören Hz. Ömer'in ayetlere ilişkin anlama ve yorumlarında baş vurduğu kaynaklar, benimsediği yöntem(ler) üzerinde durulacaktır. Aslında onun Kur'an anlayışı, anlama ve yorumlaması birbirlerini tamamlar mahiyettedir. Kur'an'ı anlama yönteminin bir parçası olan Kur'an'ı kalbiyle anlama onun Kur'an'la duygusal iletişimde karşımıza çıkar. Aynı şekilde kelime tahlili yaparak hükümler çıkarması Kur'an'ı teşri kaynağı olarak görmesiyle ilişkilendirilebilir.

Önce açıklama ve yorumlarında –buna uygulamalarını da dahil edebiliriz- baş vurduğu kaynaklara yer vermek istiyoruz.

I- ANLAMA VE YORUMUNUN KAYNAĞI

Hiz. Ömer'in âyeti açıklama ve yorumlamasını içeren rivâyetlere baktığımızda o; ya Hiz. Peygamber'den nakilde bulunmakta, ya bu konuyu

sahabilerin ileri gelenlerine veya bir kelimeyi ilgili olan kabileye veya halka sormakta ya da bunlara ilişkin kendisi açıklama yapmaktadır. Şimdi söz konusu kaynakları örnekleriyle görelim.

A- Hz. Peygamber'den Nakli

Kur'an'ı en iyi anlayan ve anladığını en üst düzeyde hayatına aktaran şüphesiz Hz. Peygamber'dir. Hz. Peygamber'in Kur'an âyetlerinin ne kadarını açıkladığı hususunda farklı görüşler mevcuttur. Kur'an'ın tamamını açıkladığı yönündeki görüşü savunanlar Hz. Ömer'in şu sözünü delilleri arasında zikr ederler; “Kur'an'dan en son nâzil olan riba âyetidir. Resulullah riba âyetini tefsir etmeden ahirete irtihal etti. Binaenaleyh ribayı da, riba şüphesi olanı da bırakınız.”⁶⁰¹ Bu söz fehvâsıyla delâlet eder ki Hz. Peygamber nâzil olan her şeyi açıklıyordu. Vefatına yakın nâzil olan bu âyeti açıklayamamıştı. Eğer böyle olmasaydı Ömer'in tahsisen bu âyetin tefsir edilmediğini zikretmesinin manası olmazdı.⁶⁰²

Hz. Ömer'in sözüne ilişkin yapılan bu yoruma ihtiyatla yaklaşıyoruz. Hz. Ömer'in âyetlere ilişkin Hz. Peygamber'e sorular sorduğu, sorularında ısrarcı olmasına rağmen bazen cevap alamadığını⁶⁰³ bilinen bir husustur. Bu örnekten Hz. Peygamber'in Kur'an'ın tamamını tefsir ettiği değil de sahabilerin Kur'an'ı anlamada Hz. Peygamber'in açıklamalarını önemsedikleri aldıkları sonucu çıkar. farklı seviyelerde olduğu sonucu çıkarılmalıdır. Bununla birlikte Hz. Peygamber ihtiyaç oldukça âyetleri açıklamıştır. Burada Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'den âyeti açıklamalara ilişkin yaptığı nakiller üzerinde duracağız.

⁶⁰¹ İbn Mâce, *Sünen*, II. 764 (12.Kitâbu't-ticârât 58.) nu.2276; Muhakkik Muhammed Fuad Abdulbâki, rivâyetin isnadının sahih olduğunu, İbn Arube diye bilinen Said'in dışında râvilerinin de sîkâ olduğunu ancak rivâyetin sonunu karıştırdığını bildirmektedir. İbn Mâce, a.y.

⁶⁰² İbn Teymiye, *Mukaddimetu usuli't-tefsir*, s.5-6; Karş. Zehebî, Muhammed b. Huseyn, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, I. 36

⁶⁰³ Kelâle âyetine ilişkin Hz. Peygamber'le diyalogunu buna örnek verebiliriz. Bu örnek “Bazı Ahkam Âyetlerini Yorumlaması (Ferâiz Örneği)” başlığı altında işlenmektedir.

1. Örnek: Hz. Ömer ⁶⁰⁴فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ den kastın “kafir” olduğunu Hz. Peygamber’den rivâyet etmiştir.⁶⁰⁵

2. Örnek: Hz. Ömer anlatıyor: “Hz. Peygamber sahabilerin bulunduğu bir ortamda : “Allah’ın bazı kullarına nebiler ve şehitler gıpta ederler” dedi. “Gıpta olunan kimlerdir? Ya Resulallah!” diye sorulunca Hz. Peygamber: Mal ve nesep bağı olmaksızın birbirlerini Allah için sevenlerdir. Yüzlerinde nur vardır ve nur üzeredirler. İnsanlar korktuğunda onlar korkmayacak, üzüldüğünde üzülmeyeceklerdir. Allah

⁶⁰⁶أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ buyurmaktadır.⁶⁰⁷

3. Örnek: Hz. Ömer Hz. Peygamber’in ⁶⁰⁸لِيَذُلَّ الشَّمْسُ ifadesine “güneşin kayması zevale doğru akması”⁶⁰⁹ şeklinde anlam verdiğini nakl eder.

Bu örnekler dışında bir de Hz. Ömer’in bir âyeti okuyup Hz. Peygamber zamanında yaşanan bir olaya telmihte bulunduğu görülür. Onun ⁶¹⁰وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ âyeti hakkında konuşurken Hz. Peygamber zamanında yaşanan şu olayı anlatması buna örnek olabilir: Kays b. Asım Resulullah’a gelerek; “Cahiliye döneminde kızlarımı diri diri toprağa gömmüştüm, (bu yanlış davranışım için bu gün yapabileceğim bir şey var mı?)” diye sordu. Hz. Peygamber: “Evet, her biri için bir köle azad edebilirsin” diye cevap verdi. Kays “develerim var” deyince Hz.

⁶⁰⁴ Fatır 35/32

⁶⁰⁵ Suyûtî, XII. 292

⁶⁰⁶ Yunus, 10/62

⁶⁰⁷ Ebu Davud, *Sünen*, III. 799 (22 Kitâbu’l-buyu’ ve’l-icare 76.) nr. 3527; Taberi, XI. 172; İbn Ebi Hatim, VI. 1963, 1964 nu. 10453; Zemahşeri, *Keşşaf*, tahk. Adil Ahmed Abdulmevcud, III. 154; Ebu Nuaym, I.50; Beyhaki, *Şuabu’l-iman*, 8998; İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fârûk*, II.588; İbn Kesir, *Tefsir*, tahk. Mustafa es-Seyyit Muhammed, VII. 377; İbn Kesir İsnadının mükemmel olduğunu ancak Ebu Zur’a ile Hz. Ömer arasında bir inkıtanın bulunduğunu söyler. İbn Kesir, *Tefsir*, a.y.

⁶⁰⁸ İsra 17/78

⁶⁰⁹ Suyûtî, IX. 411

⁶¹⁰ Tekvir 81/9

Peygamber: “Öyleyse gömdüğün her kız için bir deve kes” buyurdu.⁶¹¹

Aynı şekilde Hz. Ömer bazen Hz. Peygamber’in sözüyle âyeti açıklamaktadır. O, *ثم أورثنا الكتاب الذين اصطفينا من عبادنا*⁶¹² âyeti üzerinde konuşurken Hz. Peygamber’den şöyle işittiğini ifade eder. “İyi bilin ki, iyilikte önde gidenimiz kazanmış, orta yolu tutturan kurtulmuş zulmedenimiz bağışlanmıştır.” Bu sözü aktardıktan sonra o aynı âyetin *فمنهم ظالم لنفسه* kısmını okur.⁶¹³

Burada Hz. Ömer’in âyeti Hz. Peygamber’in sözüyle açıkladığı anlaşılmaktadır.

Görüldüğü gibi Hz. Ömer’in Hz. Peygamber’den yaptığı bu nakiller bazen kelimedden kastedilen manayıdığı bazen o âyete ilişki bir anı, bazen duruma uygun âyetin okunmasını içerebilmektedir. Hz. Ömer’in nakliyle gelen bu rivâyetler “rivâyet tefsiri” geleneğinin ilk nüvelerinin o döneme kadar götürülebileceği hususunu akla getirir.

B-Ortak Akla İtibar Etmesi

Hz. Ömer’in anlama ve yorumlamada başvurduğu ikinci kaynak ortak akıldır. Âyeti anlamak için danıştığını haber veren her rivâyet bu başlık altında ele alınabilir. Onun âyette bilinmeyen kelimeyi öğrenmek veya öğretmek amacıyla sorular sorması, âyetten hüküm çıkarmak için belli kişilerle istişarede bulunması bir bakıma ortak akla başvurması anlama ve yorumlamaya ilişkin kaynak bağlamında değerlendirilebilir.

Hz. Ömer’in Hz. Peygamber zamanında danışılan kişiler arasında yer

⁶¹¹Suyûtî, XV. 268; Beyhaki, VIII. 116; Heysemi, Bezzar’ın ravilerinin sahih olduğunu rivâyetteki hatta isnaddaki Huseyn b. Mehdî el-Eyle’nin sikâ olduğunu söyler. *Mecmeu’z-zevâid*, VII. 134; İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fârûk*, II.620; İbn Kesir, *Tefsir*, tahk. Mustafa es-Seyyit Muhammed, XIV. 265

⁶¹² Fatır 35/32

⁶¹³ Suyûtî, XII. 288; Aynı açıklama diğer bir rivâyette Hz. Peygamber’den nakil olarak değil de Hz. Ömer’in kendi açıklaması olarak verilmektedir. Said b. Mansur, *Sünen*, II. 120 nu.2308

alması⁶¹⁴ bu konuda onu tecrübeli kılmış meşvereti önemsemesine katkı sağlamıştır. Hatta o Hz. Peygamber henüz hayattayken dahi kendisine danışılmasını istemiştir.

Bu konuya ilişkin örnek şöyledir: Ömer b. el-Hattâb anlatıyor: Resulüllah eşlerinden bir süre ayrı kaldığı sırada mescide uğradım. İnsanların “Resullullah hanımlarını boşadı” diye bilip bilmeden konuştuklarına şahit oldum. Mescidin kapısında durdum ve yüksek sesle “Resulüllah hanımlarından boşanmadı, dinleyin şu âyet benim nâzil oldu: *“Onlar sefere çıkan mü'minlerin zafer kazandığı veya hezimete uğradığı yolunda bir haber aldıklarında bunun doğru olup olmadığını araştırmadan etrafa yayarlar. Halbuki onlar bu haberi öncelikle Peygamber ile veya yetki sahibi mü'minlerle paylaşmış olsalardı, işin iç yüzünü araştıranlar haberin ne anlama geldiğini elbet bilirlerdi.*”⁶¹⁵ İşte ben bu âyetin bana verdiği yetkiyle Hz. Peygamber’in hanımlarından boşanmadığını söylüyorum, diye bağırdım.⁶¹⁶

Hz. Ömer sefere ilişkin konulmuş bir ilkeyi kendi durumuna uyarlamış gözükmektedir. Buna göre o bu âyetten, bir konu hakkında bilip bilmeden konuşulmaması ve gerekirse bir bilene danışılması gerektiği âyetteki **لَعَلَّاهُ الْآدِينَ** **يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ** “yetki sahibi” ifadesinden kendisinin kastedildiği sonucuna varmıştır. Âyette Hz. Peygamber’in söz konusu durumu konu edinilmemektedir. Ancak Hz. Ömer Hz. Peygamber’e yakınlığı nedeniyle olsa gerek başkalarının Hz. Peygamber hakkında bilmediği konuları bilebilmiştir.

Aslında Hz. Ömer bir yönetici olarak her alanda istişareyi prensip edinmiş bir sahabidir. Bu yüzden onun âyete ilişkin sorular sorması yönetimindeki

⁶¹⁴ Zehebi, *Târihu'l-İslam*, III. 256

⁶¹⁵ Nisa 4/83

⁶¹⁶ Müslim, *Sahih*, II.1105-1108 (18. Kitâbu't-talak 5) nu. 30; Suyûtî, IV. 548-549; İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fârûk*, II. 617-618; İbn Ebi Hatim, III. 1014,1015 nu.5682,5691 (Örnekte Suyûtî'deki rivâyet esas alınmıştır.)

istişarenin⁶¹⁷ “Kur’an’ı anlama ve anlamlandırma” alanına uygulanışdır, denilebilir. Elbette o bu prensibini Kur’an’dan almıştır.

Hiz. Ömer’in ortak akla başvurmasını; onun istişareyi önemsemesi, istişare ettiğı kimseler ve gereksiz gördüğü soruya karşı çıkması yönleriyle ele alarak hem bu yönleri hem de bu konuya ilişkin çabaları görmüş olacağız.

1-Hiz. Ömer’in istişareyi önemsedığı ve onu Kur’an’ın bir prensibi olarak kabul ettiğini gösteren söz ve uygulamaları şöyledir:

Birinci örnek: Hiz. Ömer Köprü Savaşı (13/634)’nda komutanlık görevini üstlenen⁶¹⁸ Ebu Ubeyd b. Mes’ud’un ölüm haberi kendisine ulaştığında bir konuşma yapmış ve âyeti delil getirerek şûrânın önemini şöyle açıklamıştır: “Allah İslam’a inananları bu dinde birleştirdi. Kalplere sevgiyi bahş etti. İnananları kardeş kıldı. Müslümanlar bir vücut gibidir, birinin başına gelen musibetten diğeri bigane kalmamalıdır. Görüş sahibi kimselerin وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ⁶¹⁹ âyeti gereğı birbirlerine danışmaları Müslümanların birbirleri üzerine olan haklarından biridir.⁶²⁰

İkinci örnek: Hiz. Ömer’e göre hüküm verirken danışmak Allah’ın kullarına bir tavsiyesidir. Bu düşüncesini yaşadığı şu olaydan çıkarıyoruz: Bekir b. Abd el-Müzeni anlatıyor; Bedevilerden iki kişi ihramlı iken avlandılar. Biri geyiğı yerinden kaldırdı, öbürü de öldürdü. Yapmaları gerekeni öğrenmek üzere Hiz. Ömer’e geldiler, durumlarını anlattılar. Abdurrahman b. Avf da Ömer’in yanındaydı. Hiz. Ömer Abdurrahman’a: “Bunlar hakkında ne dersin?” diyerek fikrini sordu. O da: “İşlediklerine karşılık bir koyun kurban etsinler” dedi. Bunun üzerine Hiz. Ömer

⁶¹⁷ Hiz. Ömer’in yönetiminde iki meclisin var olduğu bildirilmektedir:1- İstişâri meclis: Mühim bir mesele hakkında karar vermek için toplanır. 2- Günlük idarî ve daha az mühim diğeri meselelerin görüşüldüğü şûra, Şibli Numanî, *Bütün Yönleriyle Hiz. Ömer ve Devlet İdaresi*, II. 28-31; Hiz. Ömer’in Şûra meclisinde Allah’ın Kitabı’ na vâkıf genç ve yaşlı kurraların olduğu bildirilmektedir. Buhari, *Sahih*, VIII. 163 (96. Kitâbu’l-i’tisam 28) (Buhari bu bilgiyi bab başlığında vermektedir.)

⁶¹⁸ Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, II.66,67

⁶¹⁹ Şûra 42/38; Âyetin anlamı: *Onların işleri aralarında şûra ile yapılır.*

⁶²⁰ Taberi, *Tarih*, IV.83; Ayrıca bkz. Ahmet Zeki Safvet, *Cemheretu hutabi’l-arap*, I. 228

kendisinin de aynı görüşte olduğunu bildirdi ve söz konusu kişilere yönelerek: “Gidin bir koyun kesin cezanızı ödemiş olun” dedi. Bu sırada avlanan kişilerden biri diğerine: “Mü’minlerin emiri arkadaşına sormadan görüşünü söylemedi” diye fısıldadı. Hz. Ömer bunu işitti ve onları yanına çağırdı. Fısıldayana döndü ve değnek vurdu ve “İhramlı olduğun halde hem avlanıyorsun hem de verilen cezayı beğenmiyorsun. Allah: *يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِّنكُمْ* “İki adil kimseyle hüküm verin”⁶²¹ buyurmuyor mu? Bu âyete göre Allah, Ömer’in yalnız başına hüküm vermesine razı olur mu? Bu yüzden arkadaşımdan yardım istedim” der.⁶²²

Söz konusu iki bedevi arasında geçen gizli konuşma üzerine Hz. Ömer’in böyle bir tepki göstermesinin nedeni iki şekilde açıklanabilir. Bu konuşma Hz. Ömer’e ya “halife bu konuda bilgi sahibi değil herhalde.” şeklinde bir düşüncede olduklarını ya da verilen hüküm kendilerine ağır geldiği için bundan kurtulmanın çaresini araştırdıklarını ima etmiş olabilir. Sonuçta Hz. Ömer’in hüküm verirken danıştığı ve bunu âyetin bir gereği olarak yaptığı anlaşılmaktadır.

Üçüncü örnek: Hz. Ömer bir konuda görüş bildirirken danışılması gerektiğini düşünmektedir. Hafs b. Ömer anlatıyor: İnsanlar Ömer b. el-Hattâb’a sorunlarını getirirler. O da onları Zeyd’e yönlendirirdi. Bir gün meselesini çözmesi için Zeyd’e yönlendirdiği kişiye rastladı ve sorunun ne yönde çözüme kavuşturulduğunu sordu. Adam: “Sorunumu sen çözsün, Ya Emire’l-mü’minin!” deyince Hz. Ömer: “Danışmadan hüküm vermek mümkün olsaydı sana cevap verirdim.” der. Adamın: “Senin hüküm vermede önceliğin yok mu?” demesi üzerine Hz. Ömer: “Allah’ın Kitab’ı ve Resulullah’ın sünnetinden direkt cevap verseydim

⁶²¹ Maide 5/95

⁶²² Suyûtî, V. 521; Taberânî, 258; İbn Ebi Hatim, IV. 1206 nu.6804; Beyhaki, *es-Sünenü’l-kübra*, V. 181 İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fârûk*, II. 578; Rivâyetin benzerini Taberi nakletmektedir; Taberi, VII. 64, 65

senin meseleni çözerdim. Ancak şimdi sana kendi görüşümle cevap verebilirim. Bu şekilde bir karar verme danışmayı gerektirir.” der.⁶²³

2- Hz. Ömer’in danıştığı kimseler: Hz. Ömer’in “Allah’tan sakınanlarla istişare et, zirâ Allah şu âyette *إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ*”⁶²⁴ kendisinden hakkıyla sakınanların alimler olduğunu bildirmektedir.”⁶²⁵ şeklindeki âyet içerikli sözü ve kendisine içinden çıkılmaz bir mesele geldiğinde çocukları çağırıp danışması⁶²⁶ ona göre kimlerle istişare edilmesi gerektiği hususunda fikir vermektedir.

Hz. Ömer’in âyetlere ilişkin sorduğu soruları içeren rivâyetlere baktığımızda o soruyu Hz. Peygamber hayattayken peygambere, onun irtihalinden sonra sahabenin ileri gelenlerine, ya da halka sormuştur.

a-Hz. Ömer’in âyete ilişkin Hz. Peygamber’e sorduğu soruya şu iki rivâyeti örnek vermek istiyoruz.

Birinci örnek Hz. Ömer’in anlatımıyla şöyledir: *فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ*⁶²⁷ âyeti nâzil olunca Resulüllah’a; “Yapıp etmelerimiz önceden belirlenmiş, bitmiş midir, yoksa belirlenmeye hala devam mı etmektedir?” diye sordum. Resulüllah: “Tabi ki belirlenmiş ve yazılmıştır ancak her türlü kolaylık da insana sağlanmıştır.” dedi.⁶²⁸

İkinci örnek Oğlu Abdullah’ın hanımını hayızlı iken boşaması üzerine Hz. Ömer’in durumu öğrenmek için Hz. Peygamber’e gitmesine ilişkindir. Hz. Ömer’in konuyu Hz. Peygamber’e açması üzerine Hz. Peygamber kızar ve: “Hemen eşine dönmesini, temizlenene kadar nikahında tutmasını salık verir. Kadın hayızlı olur ardından temizlendiğinde kocası ilişkiye girmeden hanımını boşamak isterse boşar.

⁶²³ İbn Şebbe, *Târihu’l-Medineti’l-Münevvere*, II.693

⁶²⁴ Fâtır, 35/28

⁶²⁵ Suyûtî, XII.282; İbn Asakir, XLIV. 360

⁶²⁶ İbn Cevzî, *Menâkıb*, s.212

⁶²⁷ Hud 11/105

⁶²⁸ Taberi, XII. 152; Suyûtî, VIII. 140; İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fârûk*, II. 589

Allah'ın emrettiği iddet işte budur.⁶²⁹

Dikkat edilirse Hz. Ömer burada bir âyet hakkında değil bir mesele hakkında soru sormuş, Hz. Peygamber de âyete telmihte bulunarak cevap vermiştir.

b-Hz. Peygamber'in ahirete irtihalinden sonra Hz. Ömer'in sahabenin ileri gelenlerine âyet hakkında görüşlerini sormuştur. Bu soruların daha çok hüküm ağırlıklı sorular olduğu görülmektedir. Çünkü hüküm içerikli konular Kur'an'a ve Sünnete vukufiyeti gerektirmektedir. Örneğin o hizmetçisiyle evlenen kadının⁶³⁰, annesi satılan cariyenin⁶³¹, altı ayda doğum yapmış bir kadının durumunu⁶³² sahabenin ileri gelenlerine sormuştur.

Örnek: Hz. Ömer ⁶³³أَيُّودُ أَحَدِكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ âyetinden ne anladıklarını sahabinin ileri gelenlerine sorar. Onların “Allah ve Resulü daha iyi bilir” demeleri üzerine o “Ya anlıyoruz, ya da anlamıyoruz” deyin der. O esnada İbn Abbas söz alır, onun da cevabını eksik bulunca yorumu kendisi tamamlar.⁶³⁴

Hz. Ömer'in sahabilere âyetten ne anladıklarına ilişkin sorusunu içeren bu örneğe daha yakından bakılırsa onun onun âyeti anlamada ortak aklı önemseydiğini söyleyebiliriz. Sahabilerin cevap vermekten çekinmeleri yönündeki tavırlarına gelince Hz Peygamber sahabeye bir şey anlatmak istediğinde bazen böyle soru sorar; sahabe de açıklamayı sırf Hz. Peygamber'den dinlemek için “Allah ve Resulü daha iyi bilir”⁶³⁵ der ve sözü ona bırakırlardı. Sahabiler bilgiyi ve onu dönüştürme

⁶²⁹ Buhari, *Kitâbu't-tefsir*, Suretu't-talak, 65/1; VI. 6

⁶³⁰ İbrahim b. Hasen, *Me'sur*, s. 554 İbn Kesir, rivâyetin garip munkatı' olduğunu söylemektedir. İbn Kesir, *Tefsir*, tahk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, X.109

⁶³¹ Suyûtî, XIII. 436; Hakim, *el-Müstedrek ale's-sahihayn*, II. 458

⁶³² Suyûtî, XIII. 324

⁶³³ Bakara 2/266

⁶³⁴ Buhari, *Sahih*, V. 163(65. *Kitâbu't-tefsir*47); Bu rivâyetin tamamını Giriş/ V-Hz. Ömer'in Hayatı/c-Mizacı, başlığı altında zikrettik.

⁶³⁵ Müslim, *Sahih*, III.2125, nu.53(2769) (49. Kitâbu't-Tevbe 9.); Müslim, *Sahih*, III.2280, nu.17 (53. Kitâbu'z-Zühd.); Tirmîzî, Sünen , IV.478, nu.2186 (31. Kitâbu'l-Fiten 21.); Tirmîzî, *Sünen* , IV.620,

yollarını - bu yöntemi- Hz Peygamberden alma konusunda eğitildiklerinden, Hz. Ömer de aynı yöntemle muhataplarına bilgiyi ulaştırmak ister. Fakat burada önemli bir hususa dikkat edilmesi lazım gelir. O da sahabiler döneminin özelliğinin meselelerde ictihad etmek olduğudur. İşte Hz. Ömer muhataplarını olaylara sorgulayıcı bir tavırla yaklaştırmak maksadıyla yukarıdaki diyalogu gerçekleştirmiştir.⁶³⁶ İbn Abbas'ın yaptığı açıklamayı da yeterli görmemiş konuyu biraz daha açıklaması için soru sormuş ama cevap alamayınca kendisi açıklama yapmıştır. Hz. Ömer bu tavrıyla bir sorunun Hz. Peygamber döneminde öncelikli olarak Hz. Peygamber'e danışılması gerektiğini, sonrası dönemde ise ortak akla başvurulması gerektiğini vurgulamış olmaktadır.

Öte yandan vahyin sona erdiği Hz. Peygamber'in irtihal ettiği bir zamanda yönetici olan Hz. Ömer, insanların karşılaşılan olay ve soruda “*Allah bilir*” diyerek kenara çekilmelerini istememiştir. Muhtemelen ona göre bu durum insanın donanımını ve dünyadaki varoluş gayesini unutup, her şeyi Allah'a havale ederek sorumluluktan kaçmak istediği anlamına gelir.⁶³⁷

c-Hz. Ömer âyet hakkında Hz. Peygamber'e ve sahabinin ileri gelenlerine

nu.2429 (31. Kitâbu Sıfati'l-Kıyame 7.); Nesâî, *Sünen*, VIII.101, nu.4987 (47. Kitâbu'l-İman 5.);Davud, *Sünen*, IV. 442, nu. 4261 (34. Kitâbu'l-Fiten 2 .)v.d.

⁶³⁶ Abdullah b. Utbe, Ömer b. el-Hattab'tan şöyle bir konuşmayı naklediyor: “Resulüllah (s.a.v.) hayattayken İnsanlar vahiyle sorgulanıyorlardı. Şimdi ise vahiy kesildi. Biz sizi yapıp etmelerinize göre sorgulayacağız. Kim iyi görünürse biz de ona güvenir ve ona yakın dururuz. Biz kimsenin sırrını, içini bilemeyiz. Kişinin sırlarını, içini hesaba çekecek olan Allah'tır. Eğer biri kendini bize kötü gösterirse, içinin iyi olduğunu söylese de ona güvenmez ve inanmayız.” Buhari, *Sahih*, Kitâbu's-şehâdât, 5; İbn Kesir, *Müsnedü'l-Farûk*, II.543-544Hz Ömer burada vahyi temel alarak Hz. Peygamber dönemi ile sonrası dönemi birbirinden ayırır. Her iki dönemi müşahede etme fırsatı bulan çağdaşlarını insanlar arası ilişkilerde vahyin konumunu belirten uyarısı, dikkat çekicidir. Bu uyarı biz de dahil olmak üzere kıyamete kadar yaşayacak olan herkes için geçerlidir. Hz. Ömer'in bu konudaki hassasiyetine işaret eden diğer bir sözü şöyledir: “Bir şahsın şöhreti sizi aldatmasın ve namaz ve orucuna bakıp bir şahıs hakkında hüküm vermeyin bunun yerine onun akıl ve samimiyetine bakın” Şiblî Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer*, II.370

⁶³⁷ Aslında Hz. Ömer'in bu düşüncesi onun kader anlayışının bir sonucudur denilebilir. Hz. Ömer'in kader anlayışına “Birinci Bölüm B-İlahi Mesaj Olarak Kur'an-ı Kerim'i Nakletme Çabaları/ 1-Kur'an'ın Cem'ine Katkıda Bulunması” konusunda değinilmiştir.

danışmasının yanısıra halka da danışmıştır. Örneğin ⁶³⁸ تَخَوُّف kelimesinin anlamını halka sormuş ilgili kabileden biri söz alarak söz konusu soruya cevap vermiş,⁶³⁹ Hz Ömer de bu cevaba göre âyeti anlamıştır. Böyle bir soruyu halka sormasının nedeni sorunun içeriğinden kaynaklanmaktadır. Zira söz konusu soru Kur'an ve sünnete ilişkin bir donanımına sahip olunmadan kabilenin dilini bilmekle cevap verilebilecek bir sorudur.

Ayrıca onun insanlara en yüce, adaleti en iyi anlatan, insanların derununa en çok korku salan, insana daima ümit veren âyetin hangisi olduğunu sorması,⁶⁴⁰ Rahman suresinin 72. âyetteki ⁶⁴¹ الْخِيَام kelimesinin anlamı için halka müracat etmesi, nasr suresi hakkında ne düşündüklerini⁶⁴² sorması ortak akla baş vurmasına verilebilecek diğer örneklerdir.

3-Öte yandan Hz. Ömer gereksiz soru sorulmasını hoş karşılamamıştır. Konuya ilişkin iki örnek şöyledir:

Birinci örnek: Hz. Peygamber'e birinin ilgisiz soru sorması üzerine Hz. Ömer rahatsız olur ve o esnada kalkıp "Allah'ı rab, İslam'ı din, Muhammed'i peygamber ve Kur'an'ı rehber olarak kabul ettik"⁶⁴³ der.

İkinci örnek: Hz. Ömer bir gün bir soru üzerine sahabenin ihtilaf ettiğini görünce "Ey Allah'ın kulları! Bedir ehli ve hayırlı insanlar olduğunuz halde siz bile ihtilaf ettiniz. (Sizden sonrakiler daha çok ihtilaf edecektir.)"⁶⁴⁴ tesbitini yapar. Bir başka olayda İbn Mesud ve Ubey b. Ka'b ihtilaf edince Müslümanlar hanginizin

⁶³⁸ Nahl 16/47

⁶³⁹ Taberi, XIV. 149

⁶⁴⁰ Suyûtî, III. 171

⁶⁴¹ Taberi, *Câmiu'l-beyan*, XVII. 209

⁶⁴² Buhari, *Sahih*, VI. 94 (65 Kitâbu't- Tefsir, 110. Suratu iza cae nasrullahi 3) ;Taberi, *Camiu'l-beyan*, XXX. 434

⁶⁴³ Buhari, *Sahih*, I. 32 (3. Kitâbu'l-ilm 29) Buhari'de "Kuran'ı rehber edindik" ifadesi geçmemektedir. Taberi, VII. 110; Suyûtî, V. 547-548

⁶⁴⁴ Zerküşî, *Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, terc. Bünyamin Erul, s. 111- İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, I. 85 nu. 947'den naklen-

sözünü esas alacak diyerek tepki göstermiştir.⁶⁴⁵ Hz. Ömer bu tavrıyla sorgulamaya karşı çıkmamış sorgulamanın ve ihtilafın toplumu ayrıştırmaya götürmemesine dikkatleri çekmiştir.

Bu örneklerden Hz. Ömer'in âyeti anlamada istişareyi önemseddiği, Hz. Peygamber döneminde ve sonrasında kendisine danışılmasını istediği, bunun yanında kendisinin Hz. Peygamber'e, sahabinin ileri gelenlerine ve halka danıştığı anlaşılmaktadır. Sahabinin ileri gelenlerine daha çok hüküm içerikli âyetleri danışmıştır. Halka sorduğu sorularda ise bazen onları bilgilendirmeyi ve bilinçlendirmeyi bazen de lafzın kabilenin lügatında ne anlama geldiğini öğrenmeyi amaçlamıştır. Hz. Ömer insanlara Kur'an'a ilişkin sorular sormakla onların Kur'an'la ilgili olmasını istemiş, yanlış anlamaların var olup olmadığını sorgulamış, bu konuda öğrenme yöntemini öğrenmelerini amaçlamış olabilir. Daha da önemlisi Hz. Peygamber'in, sahabinin ileri gelenlerinin ve halkın âyete ilişkin açıklamalarını ve görüşlerini âyeti anlamada referans, kaynak edinmiştir.

C-Rey ve İctihadı

Hz. Ömer ayeti açıklama ve yorumlamada Hz. Peygambere ve ortak akla başvurduğu gibi kendisi de âyetlere ilişkin açıklamalarda bulunmaktadır. Öyleyse anlama ve yorumlamada üçüncü kaynağı re'yidir, denilebilir. Onun re'y ve içtihadlarında feraseti dikkat çeker. Bunun en güzel örneği vahyin nuzûl sürecinde gerçekleşen muvafakatleridir. Muvafakat: Vahyin bir durum veya olaya ilişkin önerdiği çözümle Hz. Ömer'in görüşünün aynı olması veya benzeşmesi anlamına gelmektedir. Bu durum elbette onun yorum gücünü, tahlillerindeki derinliği gösterir.

Hz. Peygamber Hz. Ömer'in bu yönüne işaret ederek: "Sizden önceki

⁶⁴⁵ Gazzali, *Mustasfa*, II.226

ümme'tlerde muhaddesler⁶⁴⁶ vardı. Bu ümme'tten böyle biri olsa o da Ömer b. el-Hattâb olur.”⁶⁴⁷ buyurmuş; diğ'er bir sözünde “Benden sonra peygamber olsaydı, Ömer b. el-Hattâb olurdu”⁶⁴⁸ demiştir.

Hiz. Ömer'in çevresi de bu ferâsetinin farkındadır. Ferâsetinin bu yönüne ilişkin olarak Hiz. Ali: “Ömer'in bazı görüşleri Kur'an'da vardır”. der. Tabiinin büyüklerinden olan Mücahid ise: “Ömer bir görüş ileri sürünce Kur'an ona uygun inerdi” şeklinde bir tespitte bulunur. Oğlu Abdullah da: “Ömer'in dışındakiler ve Ömer bir konuda görüş serdederler, Kur'an, Ömer'in serdettiğı düşünceye benzer bir şekilde inerdi.”⁶⁴⁹ diyerek nüzul esnasında gerçekleşen Hiz. Ömer'in muvafakatlerine telmihte bulunur.

Resulüllah'ın iltifatına mazhar olan Hiz. Ömer'in hangi konularda muvafakatlerde bulunduğu hususunda farklı rivâyetler ve değerlendirmeler mevcuttur. Hiz. Ömer'den gelen bir rivâyete göre o üç konuda⁶⁵⁰, diğ'er rivâyete göre dört konuda⁶⁵¹ muvafakatte bulunmuştur. Suyûtî ise Hiz. Ömer'in vahiyle tevafukunu *Muvafakat-ı Ömer* olarak ifade etmiş bunları yirmiye kadar çıkarmıştır.⁶⁵² Bu konuda bir fikir vermesi için burada başta Hiz. Ömer'in de işaret ettiği birkaç muvafakat üzerinde durulacaktır.

1- Hiz. Ömer'in Hiz. Peygamber'e Kabedeki Makam-ı İbrahim'i namazgâh edinmeyi önermesi, ve önerisi yönünde Bakara suresinin 125. âyetinin **واتخذوا من مقام**

⁶⁴⁶ Muhaddes: Kendisine bildirilen, haber verilen, ilham olunan anlamındadır.

⁶⁴⁷ İbn Abdilberr, *el-İstiab*, (tah. Ali Muhammed el-Becavi), Nehdatu Mısır, III.1147

⁶⁴⁸ Tirmîzî, *Sünen*, V.619 (46. Kitâbu'l-menâkıb 17) nu.3686; Hakim, *el-Müstedrek*, III.85; Abdilberr, *el-İstiab fi ma'rifeti'l-ashab*, tahk. Ali Muhammed el-Becavi, Nahdatu Mısır, Kahire t.y., III.1147; Zehebi, *Târihu'l-İslam*, III. 261; Suyûtî, *Târihu'l-hulefa*, s.109; İbn Cevzi, *Menâkıb*, s.29; Tirmîzî, hadis in hasen garip olduğunu Müşerrih (Müşrih) b. Ahan dışında kimseden bu hadis in işitilmediğini ifade etmektedir. Tirmîzî, a.y.

⁶⁴⁹ Suyûtî, *Târihu'l-hulefa*, s.114

⁶⁵⁰ Buhari, *Sahih*, I.105 (8.Kitâbu's-salah 32.); Buhari, *Sahih*, V.149 (65.Kitâbu't-tefsir, suretu'l – bakara 9.); Darimi, *Sünen*, I. 375 (5. Kitâbu'l-menâsik 33.); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I. 33, 34

⁶⁵¹ Ebu Davud et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebi Davud*, s.9

⁶⁵² Suyûtî, *Târihu'l-hulefa*, s.114-118, Daru'l-fiker 1974

إبراهيم مصلی nâzil olması.

2- Nikah düşen kimselerin görebileceği ortamlarda Hz Peygamber'in eşlerine, üzerlerine örtü almaları hususunda tavsiyede bulunması ve Ahzap suresinin 59. âyetinin يا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزْوَاجَكُمْ وَبَنَاتِكُمْ وَنِسَاءَ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يُعْرَفْنَ فَلا يُؤْذَيْنَ nâzil olması.

3- Hz Peygamberin hanımlarının kendisine kıskançlık göstermede ittifak etmeleri üzerine Hz Ömer'in, Hz Peygamberin hanımlarına: “Ey kadınlar bu hırçınlığınızdan vazgeçin; yoksa Allah Peygamber'e sizden daha hayırlılarını nasiîb eder” demesi ve Tahrim suresinin 5. âyetinin عَسَىٰ رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ مُّؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَابِحَاتٍ نَّيِّبَاتٍ وَأَبْكَارًا nâzil olması.⁶⁵³

4- Muvafakat ettiği diğer bir konu ise Hz. Peygamber'in, münafıklardan Abdullah b. Ubey'in namazını kıldırmak istemesi ve orada bulunan Hz Ömer'in ona engel olmak istemesidir. Aynı zamanda Hz. Ömer'le Hz. Peygamber arasındaki ilişkiye de ışık tutar düşüncesiyle bu konuya ilişkin rivâyetin tamamını nakletmek istiyoruz.

İbn Ömer'in anlatımıyla olay şöyledir: “Abdullah b. Ubey öldüğünde, oğlu Abdullah Resulüllah'a gelip, babasına kefen olması için ondan gömleğini istedi. Hz. Peygamber de ona gömleğini verdi. Sonra Abdullah Resulüllah'a tekrar gelip ondan babasının cenaze namazını kıldırmasını istedi. Hz. Peygamber namaz kıldırmak için kalkıp gideceği sırada, Ömer b. el- Hattâb da kalkarak Hz Peygamber (s.a.v.)'in elbisesinden tuttu ve ona:- Ey Allah'ın elçisi! Rabbin onun için namaz kılmanı yasaklamışken, onun için namaz mı kılacaksın?, dedi. Hz Peygamber ona:- Yüce

⁶⁵³ Buhari, *Sahih*, V.149-150 (65. Kitâbu tefsiri'l-Kur'an suretu'l-bakara 9); Buhari, *a.g.e.*I.105 (8. Kitâbu's-salah 32); Müslim, *Sahih*, II.1865 (44. Kitâbu Fedâilu's-sahabe 2) nu. 24,25; Darimi, *Sünen*, I.375 (5. Kitâbu'l-menâsik 33) nu. 1856; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I.23-24,36; Suyûtî, I. 619-622; Suyûtî, *Târihu'l-hulefâ*, s.114

Allah, “Ey Muhammed! Onların bağışlanmasını ister dile, ister dileme, birdir. Onlara yetmiş defa bağışlanma dilesen bile Allah onları bağışlamayacaktır” diye buyurarak beni bu konuda muhayyer kıldı. Ben yetmişten fazla bağışlanmada bulunacağım, buyurdu. Hz Ömer: İyi ama o münafığın biridir, dedi. Buna rağmen Hz Peygamber Abdullah b. Ubeyy’in namazını kıldı. Bunun üzerine Allah اَسْتَغْفِرُ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرُ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ⁶⁵⁴ âyetini inzal buyurdu.⁶⁵⁵

5- Diğer bir muvafakati ise Bedir savaşı esirleriyle ilgilidir. Bilindiği üzere Bedir savaşı müslümanların galibiyeti ile sonuçlanmış düşmanlardan esir edilenler olmuştu. Hz. Peygamber esirlere yapılacak muamele hususunda Hz. Ömer’e önerisini sorduğunda o “içimizde müşriklere karşı bir sevgi beslemediğimizi Allah’a göstermek için onları öldürelim” demiş, ancak Hz. Peygamber onun bu önerisine sıcak bakmamış, Hz. Ebubekir’in önerisini kabul etmişti. Bunun üzerine Hz. Ömer’in önerisini destekler mahiyette Enfal suresinin 68 ve 69. âyetleri

لَوْ لَا كِتَابَ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

nâzil olmuştu. Bu âyet nâzil olduğunda Hz. Peygamber’in: “Gökten azap inseydi Ömer dışında hiçbirimiz kurtulamazdık” sözü de onun bu konudaki muvafakatine işaret eder.⁶⁵⁶

6- Bilindiği üzere içki tedrici olarak üç merhalede haram kılınmıştır. Hz.

⁶⁵⁴ Tevbe 9/80

⁶⁵⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir*, III. 186; Buhari, *Sahih*, II. 76 (23. Kitâbu’l-cenâiz 23); Tirmîzî, *Sünen*, V. 279-280 (44. Kitâbu tefsiri’l-Kur’an 9) nu. 3097, 3098; Nesai, *Sünen*, IV. 36-39 (20. Kitâbu’l-cenâiz 40) nu.1898; İbn Mace *Sünen*, I.487 (6. Kitâbu’l-cenâiz 31) nu. 1523; tefsiri’l-Kur’an suretu’l-bakara 9); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II. 18; Suyûtî VII. 477

⁶⁵⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir*, II.129-130; Benzer ifadelerle aynı rivâyet Taberi, *Câmiul-beyân*, X.56-57; Suyûtî, VII. 203; Başka bir rivâyette Enfal suresinin 69. âyetinin nâzil olduğu belirtilmektedir.

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُنْخَنَ فِي الْأَرْضِ ثَرِيدُونَ عَرَصَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ
Suyûtî, VII. 20-2; Olay anlatılmaksızın sadece muvafakate işaret edilen rivâyet için bkz. Suyûtî, *Târihu’l-hulefâ*, s.114

Ömer bu tedriciliğin farkına varmışcasına bu merhalelerin her birinde sadra şifa verecek hükmü indirmesi için Allah’a yakarmıştır ve Maide 90 ve 91. âyetleri nâzil olmuştur.⁶⁵⁷

Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus Hz. Ömer’in muvafakatlerinden, her görüşünün Allah’ın muradını yansıttığı anlamına gelmeyeceğidir. Zirâ onun vahye tevafuk edemediği durumlar da vardır. Öncelikle görüşlerinin şahsi olduğunu Hz. Ömer bizzat kendisi vurgulamıştır. Buna yaşadığı şu olayı örnek verebiliriz: Ebu Musa el-Eşâri bir gün Hz. Ömer adına mektup yazarken; *“Bu Allah’ın Ömer’e gösterdiğidir.”* diye başlar, hemen Hz. Ömer araya girerek: *“Bu ifadeyi sil! Yerine, bu Ömer’in görüşüdür”*, diye yaz, eğer bu görüş yanlış olursa Ömer’in yanlışı olsun” der.⁶⁵⁸ Çünkü Hz. Ömer’e göre vahiy sürecinin yaşandığı dönem ile sonrası dönemi birbirinden ayırmak gerekir. Hz. Peygamber Allah tarafından desteklendiği için peygamber olarak söylediklerinin bir bağlayıcılığı vardır, onun ölümünden sonra hiçbir kimsenin uyulmak hususunda bağlayıcılığı yoktur.⁶⁵⁹

Muvafakatı Ömer şeklinde genel kabul gören rivâyetler yanında vahiyle tevafuk etmeyen görüşlerine şu iki örneği vermek mümkündür.

1. Örnek: İkrime anlatıyor: Abdulmenaf oğullarından Utbe b. Rebia, Şeybe b. Rebia, Mut’im b. Adiy, el-Hars b. Nevfel, Karaza b. Abd, Amr b. Nevfel’in de aralarında bulunduğu bir gurup Ebu Talib’e geldiler ve “yeğenin Muhammed’e söyleyen de köle ve hizmetçilerimizi yanına almasa, ona itaat eder, onu tasdik eder, daha da yüceltiriz” dediler. Ebu Talip de onların bu isteğini nebiye ilettili. O esnada

⁶⁵⁷ Tirmîzî, *Sünen*, V. 254 (44. Kitâbu’t-tefsir 5) nu.3049; Ebu Davut, *Sünen*, IV. 79-80 (25. Kitâbu’l-eşribe 1) nu. 3670; Nesai, *Sünen*, VIII. 286,287 (51. Kitâbu’l-eşribe 1.) nr. 5537; Ahmed b. Hanbel, *Müsneid*, I. 53; Görüşleriyle âyetlerin tevafuk ettiği diğer bir durum için bkz. Mukâtil, *Tefsir*, III. 153

⁶⁵⁸ Gazzali, *Mustasfa*, II. 351

⁶⁵⁹ M. Yusuf Kandehlevi, *Hayatü’s-sahabe*, IV. 154

orada bulunan Ömer b. el-Hattâb: “Ya Resulallah! Tekliflerini bir kabul etseniz de onların asıl maksatları günyüzüne çıksa. Nasıl olsa sözlerinden dönecekler” dedi

وَأَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلَى رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ وَكَذَلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُوا أَهَؤُلَاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ⁶⁶⁰

âyetlerini inzal buyurdu. Rivâyetin devamında ravi son âyette yer alan “Allah bunlara mı iyilikte bulundu” diyenlerden ve “şükredenlerden” kimlerin kastedildiğini açıklar ve bu âyetin nâzil olduğu ortama ilişkin şu bilgiyi verir: “Ömer b. el-Hattâb müşriklerin önerisini kabul etmesi için Hz. Peygamber’e yaptığı teklifin yanlış olduğunun farkına vardı ve tevbe etti. Bunun üzerine En’am Suresi 54. âyeti

وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

nâzil oldu.⁶⁶¹

2. Örnek: Nebhan et-Temmâr adında bir sahâbi nefisine hâkim olamayarak

kocası gazada olan bir kadınla beraber olmak ister. Sonra pişman olur ve

⁶⁶⁰ İlgili âyetlerin anlamı şöyledir: “Rablerinin huzurunda toplanacakları günden korkanları Kur’an’la uyar. Ondan başka bir dost ve aracıları yoktur. Umulur ki Allah’tan sakınırlar. Sabah akşam rablerinin rızasını isteyerek O’na yalvaranları kovma. Onların hesabından sana bir sorumluluk yoktur. Senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur. Yoksa onları kovarak zulmedenlerden olursun. Böylece aramızda Allah bunlara mı iyilikte bulundu, demeleri için onları birbiriyle denedik. Allah şükredenleri en iyi bilen değil midir?” Enâm 6/51,52,53

⁶⁶¹ İlgili âyetin anlamı şöyledir. Ey Muhammed! Âyetlerimize inananlar sana gelince: Size selâm olsun de. Rabbiniz sizden kim bilmeyerek fenalık işlerde tövbe eder ve nefsinin düzeltilse ona rahmet etmeyi kendi üzerine almıştır. O bağışlar ve merhamet eder. Enâm 6/54; Taberi, VII.264,265, nu. 10333, 10334; Aynı rivâyet farklı ifadelerle Mukâtil de de yer almaktadır. Mukâtil, *Tefsîr*, I. 564; Bu rivâyete göre Hz. Peygamber’in Hz. Ömer’in önerisini kabul etmesi beklenemez. Bilindiği üzere benzer bir olay Kureyşin ileri gelenleri Hz. Peygamberin yanında iken İbn Ümmü Mektum’un ondan dine ilişkin bir şeyler öğrenme arzusuyla çıkagelmesi esnasında yaşanır. Hz. Peygamber, Kureyşliler’in İbn Ümmü Mektum’un gelişinden hoşlanmadıklarını bildiği için o da yüzünü ekşitir. Bu olay üzerine Abese suresi nâzil olur. Bu iki surenin nâzil oldukları zaman karşılaştırıldığında; Abese Suresinin İslam’ın ilk devirlerinde (*Tefhimu’l-Kur’an*, VII. 36) Enâm Suresinin ise Mekke döneminin sonlarında nâzil olduğu rivâyet edilir. (*Tefhimu’l-Kur’an*, I. 461) Yani Abese Suresi En’am suresinden öncedir. Hz. Peygamber önceden tecrübe ettiği için vahyin tavrını bilmekte bu yüzden Hz. Ömer’in bu isteğini kabul etmemektedir.

Resulüllah’a durumunu anlatır. Hz. Peygamber: “Yazıklar olsun sana” diyerek Nehban’ı kınar, Ebubekir’e gelir o da kınar, Ömer’e gelir Nehban’ı itab eder. Sonra da onu Resulüllah’a götürerek durumu izah eder, ve boynunu vurması için kendisine izin vermesini ister. Hz. Peygamber gülümseyerek bırak gitsin Ya Ömer! Allah şu âyeti⁶⁶² *الَّذِينَ يَجْتَبُونَ كِبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ*⁶⁶³ inzâl buyurdu.⁶⁶³

Hiz. Ömer bu kişiyi öldürmeyi önermekte âyet ise söz konusu kişinin affedildiğine işaret etmektedir.

Hiz. Ömer’in vahye tevafuk etmeyen bu görüşlerini de dikkate aldığımızda onun vahiyle uyumlu olan görüşlerinde üstün zekâsı, toplumu iyi tanınması⁶⁶⁴, Hiz. Peygamber’in yanında fetva veren kişiler arasında yer alması,⁶⁶⁵ nüzul ortamını iyi okuması ve değerlendirmesi önemli rol oynamıştır, denilebilir. Zira sahip olduğu bu değerler kendisini daha donanımlı kılmış başkalarının ileri süremediğı görüşleri ileri sürebilmiştir. Bunun yanında o görüşlerinde yanılabilmiştir.

Ferasetiyle muvafakatlerde bulunan Hiz. Ömer’in nuzûl sonrası dönemde açıklama ve yorumlamalarda re’y ve içtihadı yöneldiğini şu örnekle somut hale getirmek istiyoruz. Hiz. Ömer bir konuşmasında “Ne Mecusi’nin ne de “ben hıristiyanım” diyen arapların kestiğini yiyiniz. Onların ehl-i kitap olduğunu mu sanıyorsunuz? Onlar ehl-i kitap değillerdir. Allah;

وما أرسلنا من رسول إلا بلسان قومه ليبين لهم

Biz her peygamberi âyetlerimizi açıklaması için kendi milletinin lisanıyla

⁶⁶² Necm 53/32

⁶⁶³ Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, IV. 164-165

⁶⁶⁴ Hiz. Aişe’nin yaşadığı ifk hadisesine ilişkin tepkisi “Bu münafıkların iftirasıdır.” demiştir. Ahmet Sezikli, *Hiz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*, s.121 -Halebi, *İnsanu’l-uyun fı sireti’l-emini’l-mü’min*, II.613’den naklen-; Şiblî Numanî de Hiz. Ömer’in toplumu iyi tanınmasını önemli özellik olarak gösterir. *Bütün Yönleriyle Hiz. Ömer ve Devlet İdaresi*, I.264

⁶⁶⁵ Taberi VI. 58

*gönderdik*⁶⁶⁶ buyuruyor. Allah İsa'yı da Muhammed'i de kendi kavminin lisanıyla gönderdi. Bunlar Hz. İsa'nın lisanıyla aynı lisanı konuşmuyorlar ki onu rehber edinsinler. Muhammed ile lisanları aynı ama ona indirilene tabi olmuyorlar ki onun dininden olsunlar. Onların kestiklerini yemeyin, çünkü onlar ehl-i kitap değillerdir.⁶⁶⁷

Aslında Hz. Ömer'in kendine özel yorumları onun anlama ve yorumlarında re'y ve içtihadını kaynak edindiğini gösterir. Özellikle Hz. Ömer'in miskin, müellefe-i kulüb, Irak arazisini savaşa katılanlara dağıtmaması yönündeki Kur'an kaynaklı yorumları bu meyanda zikredilebilir.⁶⁶⁸ Onun vahye muvafakatleri ise ferâseti hakkında yeteri kadar bilgi verir.

II- ANLAMA VE YORUMUNDA YÖNTEMİ

Hz. Ömer'in âyeti açıklama ve yorumlama yöntemini anlamada yöntemi ve açıklamada yöntemi olarak ikiye ayırıyoruz. Her ikisinde de dikkat çeken husus birden çok yönteminin olmasıdır.⁶⁶⁹ Anlama yöntemini; Kur'an'ı diliyle anlaması, onu bir bütün olarak algılaması, vahiy vakıa ilişkisini gözetmesi, ayetin illetini önemsemesi, lafza bağlı olamayan yorumlar yapması, ulumu'l-Kur'an'a kaynak teşkil eden açıklamalarda bulunması başlıkları altında; açıklama yöntemini ise benzetme /örneklendirmeye başvurması ve beden dilini kullanması başlıkları altında incelemekteyiz.

⁶⁶⁶ İbrahim 13/4

⁶⁶⁷ Suyûtî, VIII. 488,489

⁶⁶⁸ Bu konuları Üçüncü Bölüm/ I-Ayetleri Yorumlamasının Uygulamalarına Yansıması başlığı altında ele almaktayız.

⁶⁶⁹ Bu kanaatimizle Mesut Okumuş'un *Kur'an'ın Çok Boyutlu Okunuşu İmâm Gazzâlî Örneği* Ankara Okulu Yay. Ankara 2006, isimli tezi örtüşmektedir.

A-Ayetleri Anlamada Yöntemi

Hiz. Ömer'in Kur'an'ı anlama ve açıklamada izlediğı yöntemi onun anlamaya dair bazı düşünce ve önerilerinden çıkarmak mümkündür. Önce “anlama”nın tanımını ardından Hiz. Ömer'in bu konuya ilişkin önerilerine yer verilecektir.

Anlama: Herhangi bir sözle, bir yazıyla, bir kitapla, bir mesajla yüzyüze gelen insanın şuurunda oluşan bir sonuçtur. Bu sonuç, mutlaka o insanın yaşadığı zihinsel sürecin ve ferdi şuurun ürettiğı bir şeydir. Yani anlamanın gerçekleştiğı yer, insanın zihnidir, şuurudur.⁶⁷⁰

Hiz. Ömer'in anlamaya önem ve öncelik verdiği sözleri ve girişimlerinden anlaşılmaktadır. Ona göre “anlama” zihinsel sürecin ürettiğı bir şey olmanın yanında kalple hissetme ve amelle hayata katmayı da içinde barındırmaktadır. Nitekim o Allah'a bir niyazında; “Ey Allah'ım! Kitab'ında ne okumuşsam onu anlamayı ve hakikatini düşünmeyi, hayret veren kısımlarını görmeyi ve hayatta kaldığım müddetçe onunla amel etmeyi bana nasip eyle.”⁶⁷¹ demektedir.

Anlamaya önem ve öncelik verdiğini gösteren söz ve girişimler şunlardır:

1.Örnek: Hiz. Ebubekir ve Hiz. Ömer: “Kur'ân'daki kelimelerin inceliklerine vâkıf olmak, onları ezberlemekten bize daha sevimli gelmektedir,”⁶⁷² demişlerdir. “Kelimelerin inceliklerine vâkıf olmak” ifadesinden ikisinin anlama önem ve öncelik verdikleri ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde Hiz. Ömer, yazının

⁶⁷⁰ Halis Albayrak, *Tefsir Usulü*, s.124

⁶⁷¹ İbn Abdilberr, *Camiu beyani'l-ilm*, II. 133; Ahmet Zeki Safvet, *Cemheretü hutabi'l-arap*, I.214

⁶⁷² Halit Zevalsiz, “Kur'ân ve Arap Edebiyatı” için müzakere, Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları II, Ensar Neşriyat, İstanbul 2001, 46; Hiz. Ali de; “Tefekkür edilmeden yapılan kıraatte hayır yoktur.” der. İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte MuhtasarıTercüme ve Şerhi*, XV. 185

kötüsü acele yazılanı olduğu gibi, okumanın kötüsü de çabuk olanıdır⁶⁷³, diyerek acele okumanın anlamayı sınırlayacağını vurgulamış, anlamının önemine işaret etmektedir.

2.Örnek: Hz. Ömer Kur'an'dan okuduğunu anlamaya, anladığını anlamlandırmaya önem vermiştir. Bu konuya ilişkin bir örnek ise şöyledir: Bir gün Hz. Ömer “Allah’ım zulmümü ve küfrümü bağışla!” diye dua eder. Kendisini işiten biri; “Zulmü anladık peki küfür nerede?” diye Hz. Ömer’e sorar. Bunun üzerine o İbrahim suresinin 34. âyetinin sonunda yer alan: ⁶⁷⁴ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ ifadesini okur. ⁶⁷⁵ Onun âyete ilişkin sorular sorması⁶⁷⁶ da anlamaya verdiği önemle ilişkilendirilebilir.

3. Örnek: Hz. Ömer’in Kur'an’ı anlaması ve anlamlandırması bağlamında değerlendirilebilecek diğer bir sözü ise Bakara suresinin 121. âyetine ilişkindir. Bakara Suresinin121. âyetinde yer alan ⁶⁷⁷ يَتْلُوهُ هَٰذَا حَقَّ تِلَاوَتِهِ ifadesine ilişkin olarak Hz. Ömer: “O kimseler cennetin konu edildiği âyet oku(n)duğunda cenneti Allah’tan ister, cehennem anlatıldığı âyete gel(in)diğinde ise ondan Allah’a sığınır” ⁶⁷⁸ demektedir.

Bu rivâyete göre Hz. Ömer Kur'an’ı hakkıyla tilavet etmenin onu söze ve davranışa yansıtmakla mümkün olacağını vurgulamaktadır. Zira hayata katabilmek için de anlamak şarttır. Öte yandan Hz. Ömer’in Kur'an-ı Kerim’le iletişimi esnasında sergilediği içsel ve anlamaya yönelik bu tavır aslında Hz Peygamber’den öğrendiklerinin hayata katılmasıdır. Hz Peygamber, uhrevi korku içeren herhangi bir

⁶⁷³ Ebu’l Hasan el-Maverdi, *Maddi ve Manevi Yüce Hedefler*, çev: Bergamalı Cevdet Efendi, haz: Yaşar Çalışkan, s.170, MEB Yay, İstanbul 1997

⁶⁷⁴ İbrahim 14/34

⁶⁷⁵ Suyûtî, VIII. 555; Hz. Ömer herhalde bu sözle insanın her an küfre düşebileceği endişesini taşıdığını söylemek istemiştir.

⁶⁷⁶ Bu konuya ilişkin örnekler “Ortak Akıl” başlığı altında verilecektir.

⁶⁷⁷ Onlar Kur'an’ın hakkını vererek okurlar.

⁶⁷⁸ İbn Ebi Hatim, I. 218 nu.1160; Suyûtî, I. 577; Kurtûbî, et-Türki, II. 348

âyet okunduğunda Allah’a istiâzede bulunur; müjdeleyici bir âyet okununca, o nimeti Allah’tan isteyip ona kavuşmak için dua ederdi.⁶⁷⁹

4. Örnek: O bazen okuduklarını anlamlandıramayınca da kendisini sorgulamıştır. Bir gün o Meryem suresini okur ve secde yapar. Daha sonra خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا⁶⁸⁰ âyetini kastederek secdeyi yaptık peki ağlama nerede?⁶⁸¹ der.

5. Örnek: Hz. Ömer’in Kur’an’ı anlamaya ilişkin yöntemlerinin önemli bir kısmını bulabileceğimiz rivâyet ise şöyledir: Mısır’lı birkaç kişi Abdullah b. Amr’a gelerek; *“Allah’ın kitabında bir davranışın bir yerde yapılması diğer yerde yapılmaması isteniyor, bu konuyu sormak için Emiru’l-mü’minin ile bizi görüştürebilir misin?”* der. Abdullah b. Amr, taleplerini olumlu karşılar ve onları yanına alarak Hz. Ömer’e gelir. Söz konusu meseleyi Hz. Ömer’e açar ve onların halifeyle görüşmelerini sağlar. Adamlar Hz. Ömer’in huzuruna gelince, Hz. Ömer en yakınında bulunan kişiden başlayarak; *“Allah’ın ve İslam’ın hakkı için doğru söyle: Kur’an’ın tamamını okudun mu?”* Adam: *“Evet”* der. Hz. Ömer: *“Kalbinle onu kavradın mı?”* der Adam; *“hayır”*, deyince, Hz. Ömer sorularına devam eder: *“Gözünle dilinle onu algıladın mı? Davranışınla onu anladığını gösterdin mi?”* Hz. Ömer bu soruları orada bulunan herkese sorar. Benzer cevapları alınca: *“Ömer’in annesi ölüsünü görsün ki insanları Allah’ın kitabına göre düzeltmekten mes’ulsünüz. Rabbimiz nelerin günah olduğunu bize bildirmiştir, Allah* إِنَّ تَجْتَبُوا كِبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ *buyurur.”* Ardından *“Medineliler sizin geldiğinizi biliyorlar mı?”* diye sorar. Onlar: *“Hayır”* derler. Ömer: *“Bilselerdi durumunuzu*

⁶⁷⁹ Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta’limi*, İşaret yay., İstanbul 1990, 21

⁶⁸⁰ Meryem 19/58

⁶⁸¹ Taberi, *Camiu beyan*, XVI. 123; İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fârûk*, II. 595; Suyûtî, X. 96; Beyhaki, *Şuabu’l-iman*, 2059

⁶⁸² İlgili âyetin anlamı şöyledir: *“Yasaklanan günahlardan kaçınırsanız, günahlarınızı örter, sizi ikramı bol güzel bir yere yerleştiririz,”* Nisa 4/31

ilişkin olarak onları da bilgilendirirdim, der.⁶⁸³

Kur'an hükümlerine vâkıf bir sahâbi olarak Hz. Ömer Mısırlı grubun sorduğu sorudan onların Kur'an'ı bir bütün olarak okumadıkları, Kur'an'ı gönülleriyle, dilleriyle anlayamadıkları kanaatine varmış ve bu yönde sorular sormuştur. Hz. Ömer burada Kur'an'ı okumaktan kastın anlamak olduğunu ayrıca anlamının yönteminin diğer bir deyişle anlamının çeşitli basamaklarının var olduğunu, anlamının usûlsüz olamayacağını vurgulamıştır. Bu basamaklar;

-Kur'an'ı bir bütün olarak okumak,

-Kur'an'ı gözüyle, diliyle, kalbiyle anlamak,

-Kur'an'ı hayata katmak' tır.

Aslında Hz. Ömer Mısırlı gruba önerdiği bu anlama yöntemini önce kendisi uygulamıştır. Hz. Ömer'den gelen âyet içerikli rivâyetlere baktığımızda bunu rahatlıkla görebiliriz. Nitekim Hz. Ömer âyetlerdeki lafızların anlamı üzerinde durmuş, yani diliyle Kur'an'ı anlamış, içsel tavırlar sergileyerek onu gözüyle kalbiyle anladığını göstermiş, ve Kur'an'ı hayata katmak için çaba göstermiştir. Örneğin Kur'an lafızlarını anlamasına, kelime tahlillerini örnek verebiliriz. Kur'an'ı göz ve kalple anladığına ilişkin olarak ise "Kur'an'la Duygusal İletişimi" başlığı altında yer alan örnekleri ve "Kur'an'a gönülden bağlanarak içten okuyun. Eğer o iletişimi kuramıyorsanız, okumayı bırakın."⁶⁸⁴ sözünü gösterebiliriz.

Ayetleri anlamada tek bir yöntemden söz etmek mümkün gözükmemektedir

Hz. Ömer'in Mısırlı guruba sunduğu önerilerden çıkarılan yöntemler ve diğer

⁶⁸³ Taberi, *Câmiu'l-beyân*, V.63-64; Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensur*, IV. 356-357; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azim*, tahk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, III.468-469; Karş. İbrahim b. Hasen, *Me'sur*, s.292,293

⁶⁸⁴ Buhari, *Sahih*, VI.115 (66. Kitâbu Fedâilil-Kur'an 37); Ebu Ubeyd, *Kitâbu fedâilil-Kur'an*, s.354-355; Ebu Şame el-Makdisî, *Kitâbu'l-mürşidi'l-vecîz*, s.136; İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fârûk*, I.170; Ebu İmran bu hadisi Cündüp b. Abdullah'ın sözü olarak işittiğini, Abdullah b. es-Samit ise Ömer'in sözü olarak işittiğini söylemiştir. Ayrıca aynı ifadelerle Hz. Peygamber'in de bir hadisi nakledilmektedir. Buhari, *Sahih*, VI.115-116 (66. Kitâbu Fedâilil-Kur'an 37)

yöntemleri aşağıda ele alınarak yorum yöntemini bir bütün olarak ortaya konmaya çalışılacaktır.

1-Kur'an'ı Diliyle Anlaması

a-Kelime Tahlilinde Bulunması

Kur'an-ı Kerim'in "doğru anlaşılması" öncelikli olarak kelimelerinin anlamını ve yapısını bilmeye bağlıdır, diyebiliriz. Günümüzde kelimenin yapısı ve anlamıyla ilgilenen bilim dalı semantiktir. Semantik: Anlam ile kelime, kelime ile obje ilişkilerini, anlam değişikliklerini, kavram kargaşalığını, eş anlamlı, çok anlamlı kelimeleri ve onların yapısını vs. inceleyen bir bilim dalıdır.⁶⁸⁵ Kur'an-ı Kerim'e muhatap olan insanları yaşadıkları dönem açısından vahye şahid olanlar ve vahye dolaylı muhatap olanlar şeklinde ikiye ayırabiliriz. Söz konusu iki grubun Kur'an'ı anlamak için sarfettikleri çabalar yine dönemlerinin ayrı olması sebebiyle farklılık arz edecektir. Şöyle ki; vahyi müşahade edenlerin, Kur'an-ı Kerim'in kelimelerinin vahiy öncesinde ve sürecinde ne anlama geldiğini bilmeleri yeterli olabilmekte iken; vahye dolaylı olarak muhatap olanlar bu iki durumun yanında vahiy sonrasında kendi zamanlarına kadar kelimelerin anlam açısından geçirdiği evreleri bilmek durumundadırlar. Hz. Ömer de vahye dolaysız muhatap bir kişi olarak lafızlardan kastedilen manayı ihtiyaç duydukça başkalarına sormuş veya kendisi açıklamıştır.

Aslında kabilenin dili veya şiir ile lafzı anlamak; lafzın anlamını ifşa etmenin yanı sıra; vahiy öncesinde o lafızdan kastedilen anlam ile nüzul ortamında ve sonrasında anlaşılan anlam arasında bir karşılaştırma imkânı sunar.⁶⁸⁶ Bu

⁶⁸⁵ İsmail Yakıt, *Doğru Bir Kur'an Tercümesinde Semantik Metodun Önemi*, I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri 1-5 Kasım 1993, II. 412-413, DİB Yay. Ankara 1995

⁶⁸⁶ Bu konuyla ilgili örnekleri İkinci Bölüm A-Ayetleri Anlamada Yöntemi /1-Kur'an'ı Diliyle Anlaması /d-Âyeti Kabilenin Lehçesiyle ve Şiirle Anlaması" başlığı altında verdik.

gerçekten ayrı bir çalışmayı gerektirecek bir konudur. Biz burada Hz. Ömer'in, kelimelere ilişkin açıklamalarını tablo halinde ele alarak konuyu sürdürmek istiyoruz.

<i>Hz. Ömer'in Verdiği Anlam</i>	<i>Kur'an'daki Lafız</i>
Denizden avlanılan ⁶⁸⁷	صيد ⁶⁸⁸
Denizin dışarıya attığı canlı ⁶⁸⁹	طعام ⁶⁹⁰
Büyü ⁶⁹¹	الجبت ⁶⁹²
Şeytan ⁶⁹³	الطاغوت ⁶⁹⁴
İnciden yapılmış ortası boş çadır ⁶⁹⁵	الخيام ⁶⁹⁶
Bir halden başka bir hale geçmek ⁶⁹⁷	لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ ⁶⁹⁸
Nebi siddik ve şehitlere ait kapısında yirmi beş bin huri bulunan on bin kapılı bir köşk ⁶⁹⁹	جَنَاتِ عَدْنٍ ⁷⁰⁰

⁶⁸⁷ Taberi, *Camîu'l-beyan*, VII. 86

⁶⁸⁸ Maide 5/96

⁶⁸⁹ Taberi, *Camîu'l-beyan*, VII. 86

⁶⁹⁰ Maide 5/96

⁶⁹¹ Buhari, V.180 (65.Kitâbu Tefsiri'l-Kur'ân, 4 Suretu'n-nisa 10; Mücahid de aynı görüştedir.

İkrime, cibt'in Habeşçe de şeytan; tağut'un kahin olduğunu söyler. A.y.; Taberi, *Camîu'l-beyan*, V. 183

⁶⁹² Nisa 4/51

⁶⁹³ Buhari, V.180 (65.Kitâbu Tefsiri'l-Kur'ân, 4 Suretu'n-nisa 10; İkrime, cibt'in Habeşçe de şeytan; tağut'un kahin olduğunu söyler. A.y.; Taberi, *Camîu'l-beyan*, V. 183; الجبت ve الطاغوت'u büyücü, kahin, şeytan, Ka'b b. Eşref, Hayye b. Ahteb şeklinde anlayanlar da vardır. Taberi, *Camîu'l-beyan*, V. 183-185

⁶⁹⁴ Nisa 4/51

⁶⁹⁵ Taberi, *Camîu'l-beyan*, XVII. 209

⁶⁹⁶ Rahman 55/72

⁶⁹⁷ Suyûtî XV. 322

⁶⁹⁸ İnşikak 84/19

⁶⁹⁹ Hz. Ömer birgün minbere çıkıp; Ey İnsanlar! “جَنَاتِ عَدْنٍ ne demektir, biliyor musunuz?” diye sorar cevap veren olmayınca kendisi bu açıklamayı yapar. Suyûtî, VIII. 428; Aynı konuyu içeren başka bir rivâyette Hz. Ömer, Kab'a bu soruyu sorar. Ka'b: “Peygamber siddik şehid ve adaletli yöneticinin girebileceği saraydır,” der. Suyûtî, VIII. 429

⁷⁰⁰ Ra'd 13/23

Allah yolunda infak ⁷⁰¹	قَرْضًا حَسَنًا ⁷⁰²
Yol masrafını ve geçimi temin etmek ⁷⁰³	مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا ⁷⁰⁴
Gecenin tamamı ⁷⁰⁵	نَاشِئَةَ اللَّيْلِ ⁷⁰⁶
Allah düşmanlarının cehenneme atılması ⁷⁰⁷	خَافِضَةً ⁷⁰⁸
Allah dostlarının cennette konuk edilmesi ⁷⁰⁹	رَافِعَةً ⁷¹⁰
Kendini takip edeni doğruya ve cennete ulaştıran yol ⁷¹¹	قَالَ هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ ⁷¹²

Bir de Hz. Ömer'in ilgili âyeti zikretmeksizin Kur'an'a ilişkin bazı kavramları açıkladığını müşahade etmekteyiz. Neseb ve sıhr, nasuh tevbe, seb'u mesâni bu kavramlar arasında zikredilebilir. Hz. Ömer'in bu açıklamaları Kur'an kavramlarının Hz. Ömer'deki çağrışımlarını bize sunmaktadır. Kur'an anlayışını netleştirmede katkısı olur düşüncesiyle söz konusu açıklamalara burada yer vermek iyoruz.

Neseb ve sıhr: Abdullah b. el-Muğıra anlatıyor: Ömer b. el-Hattâb'a neseb ve sıhr hakkında soruldu. O da neseb ile ilgili sizin bildiğiniz dışında bir şey

⁷⁰¹İbn Kesir, *Tefsir*, tahk. Mustafa es-Seyyit Muhammed, II. 417; Suyûtî, III. 124; İbn Ebi Hatim, II. 460 nu.2431

⁷⁰²Bakara 2/245

⁷⁰³Suyûtî, III. 690; Taberi, IV. 22; Âyet zikredilmeksizin İbn Kesir, *Müsnedü'l-fârûk*, I.293; Hz. Peygamber bir vesileyle ilgili âyeti okur. Orada bulunan bir adam yoldan kasıt nedir? diye sorar. Hz. Peygamber Hz. Ömer'in yaptığı açıklamayı yapar. Taberi,IV. 23; Suyûtî, III. 691; Buradan Hz. Ömer'in bu açıklamayı Hz. Peygamber'den dinlediği ihtimaline varılabilir. Hz. Ömer gücü yettiği halde hacca gitmeyenlerin Yahudi ve Hristiyan olarak ölecekleri iddiasında bulunmuştur. (İbn Kesir, *Müsnedü'l-fârûk*, I.292) Hatta Müslüman olmadıkları için onlardan cizye alınmasını salık vermiştir. İbn Kesir, *Müsnedü'l-fârûk*, I.293

⁷⁰⁴Ali İmran 3/97

⁷⁰⁵İbn Kesir, *Tefsir*, tahk. Mustafa es-Seyyit Muhammed, XIV. 163; *ناشئة* ifadesine ilişkin dört görüş vardır. Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, VI.457

⁷⁰⁶Müzzemmil, 73/6

⁷⁰⁷Suyûtî, XIV. 175; İbn Ebi Hatim, X. 3329, nr. 17866

⁷⁰⁸Vâkıâ 56/3

⁷⁰⁹Suyûtî, XIV. 175; İbn Ebi Hatim, X. 3329, nr. 17866

⁷¹⁰Vakıa 56/3

⁷¹¹Kurtubî, *el-Câmiu li'l-ahkâm*, tahk. et-Türkî, XII. 212

⁷¹²Hicr 15/41

bilmiyorum. Sıhr'a gelince o evlilikle oluşan akrabalık ve dostluktur.⁷¹³

Nasûh tevbe: Hz. Ömer'e biri nasuhi tevbeyi sorar. O da: Kişinin bir daha dönmek üzere yaptığı kötülükten pişman olmasıdır, der⁷¹⁴

Seb'u mesâni, hakkında Hz. Ömer: Fâtihatu'l-kitâp, kitabın baştarafı, girişi anlamındadır.⁷¹⁵ der. Aynı kavrama ilişkin İbn Kesir Hz. Ömer'in: "Ummu'l-kitâb" dediğini nakl eder.⁷¹⁶

Hz. Ömer'in bu açıklamaları yanında Abese suresinde yer alan أَبَا (ebben) kelimesini bilmediği, ona göre bunun bir tekellûf olduğu rivâyet edilmektedir.⁷¹⁷

Kelime açıklama yönündeki rivâyetler çeşitli konulardaki âyetleri içermektedir. صيد ve طعام kelimelerine anlam vermesinden de anlaşılacağı üzere Hz. Ömer kavramları tahlil ederek hüküm çıkarmıştır. Bu durum onun sadece garip kelimeleri açıklama maksadıyla değil de başka hüküm verme gibi amaçlarla da kelime tahlilinde bulunduğunu gösterir.

Söz konusu kelimeler itikad ve teşri ile ilgili meselelerden, gaybi meselelere kadar çeşitlilik arz etmektedir. Ele aldığı âyetlerin farklı konu ve alanda olması karşılaştığı çok yönlü soru ve sorunları cevaplamak için âyete başvurması bu çeşitliliğin nedenleri olarak görülebilir. Öte yandan "Kur'an kelimelerini doğru telaffuz ediniz. Garip kelimelerin anlamlarını bulmaya çalışınız."⁷¹⁸ sözü bu yöndeki girişiminin bir başka ifadesidir. Aslında vahyin tebliği ve teybini ile görevli olan Hz Peygamber, Kur'an'ın bazı kelimelerini açıklayan ilk kişi olmuş, onun, sahabi ve

⁷¹³ Suyûtî, XIV. 194-195; İlgili Ayet: Furkan 25/54

⁷¹⁴ Abdurrezzak, *Tefsir*, tahk.:Abdulmuti Kal'aci, II. 242; İbn Ebi Şeybe, XIII. 279; Hakim, II. 495; Beyhaki, 7034 Hafız isnadının sahih mevkuf olduğunu söylüyor.; Suyûtî, XIV. 593; İlgili âyet: Tahrir 66/8

⁷¹⁵ Suyûtî, VIII. 645; Taberi, XIV. 72; İlgili Ayet: Hicr 15/87

⁷¹⁶ İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fâruk*, II. 595

⁷¹⁷ Ebu Ubeyd, *Kitâbu fedâilü'l-Kurân*, s. 375 İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII. 151 (26. Kitâbu fedâilil-Kur'an 33) nu.7

⁷¹⁸ Suyûtî, *el-İtkan*, I. 353

tabiinin açıklamaları ve daha sonraki açıklamalar derlenerek Tefsir Tarihi literatüründe “Lafzî / Filolojik Tefsir” adıyla yerini almıştır.⁷¹⁹

b-Lafızlarda Kimin/Neyin (Şahıs, Kabile...) Kastedildiğini Belirlemesi

Kur’ân’ın bazı âyetlerinde kimin ve neyin kastedildiği açık değildir. Nüzûl ortamında yaşamayan herkes, bu âyetleri anlamak için vahye şahit olanların açıklamalarına ihtiyaç duyar. Sahabîlerden başkasının muttali olamayacağı Kur’an’la ilgili bilgilerden biri de işte bu husustur. Bu konu aslında çalışmamızda esbâb-ı nüzûl başlığı altında incelenmektedir. Ancak esbâb-ı nüzûl ile bu başlık arasında şöyle bir ayırım yapılabilir. Esbâb-ı nüzûlde nüzûle ilişkin bir olay incelenirken; bulunduğumuz başlıkta âyetteki bir lafızdan kastedilenin kim ve ne olduğu ele alınmaktadır. Bu yüzden bu konunun “Mübhemâtü’l-Kur’an” başlığı altında incelenmesi uygun görülmüştür.

Âyetlerdeki lafızlardan kastedilenin kim ve ne olduğunu açıklayan rivâyetlere baktığımızda lafzın içeriğine göre şahıs, kabile, topluluk veya belirli bir gün adı olduğu görülür. Konuya ilişkin Hz. Ömer’in açıklamalarına geçmeden Hz. Peygamber’den yaptığı nakil ve Hz. Peygamber’e sorduğu soru üzerinde durulacaktır. Hz. Ömer Hz. Peygamber’den bu konuda iki nakilde bulunmaktadır:

Birincisi: Hz. Ömer Hz. Peygamber’den **ومن عنده علم الكتاب** ⁷²⁰

âyetindeki “ه” zamirinden kastın “Allah” ⁷²¹ olduğunu nakletmektedir.

İkincisi: Yunus Suresi 62. âyetteki **أولياء الله** ifadeye ilişkin Hz. Peygamber’den “aralarında maddi bir çıkar ve akrabalık bağı olmadan birbirlerini

⁷¹⁹ Bu literatüre Ebu Ubeyde’nin *Meani’l Kur’ân*’ını örnek verebiliriz.

⁷²⁰ Ra’d 13/43

⁷²¹ Me’sur, 494

Allah için seven kimselerdir⁷²² şeklinde bir açıklamayı nakletmektedir.

Hiz. Ömer'in, Hiz. Peygamber'e bu konuya ilişkin sorduğu soru ise: Kamer Suresinin 45. âyetindeki “helak olacak ve gerisin geriye gidecek olan topluluğun” hangisi olduğu yönündedir.⁷²³

Hiz. Ömer'in Hiz. Peygamber'den bu konuda nakilde bulunması ve soru sorması onun bu konuya nüzûl döneminde eğildiğini göstermektedir.

Şimdi Hiz. Ömer'in bu yöndeki açıklamalarını içeren rivâyetleri tabloda ele alalım.

<i>Hiz. Ömer'e Göre Lafızdan Kastedilen</i>	<i>Kur'an'daki Lafız</i>
Hafsa ve Aişe ⁷²⁴	إِنَّ تَتُوبَا ⁷²⁵
Hafsa ve Aişe ⁷²⁶	تَظَاهَرَا ⁷²⁷
Muhammed'in ashabi ⁷²⁸	كُنْتُمْ ⁷²⁹
Söz konusu kavim gelip geçti, bununla kastedilen sizsiniz. ⁷³⁰	اَذْكُرُوا نِعْمَتِي الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ ⁷³¹

⁷²² Fahrüddin er-Razi (604), *Tefsiru'l-Fahri'r-Razi*, Daru'l-fiker, Beyrut 1981/1401, XVII. 131-132; Ebu Hureyre ve Ebu Musa el-Eş'ârî de aynı görüştedir. Abdullah b. Abbas, Said b. Cübeyr, Müseyyeb b. Hazen, Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Ebi Hüzeyl, âyette zikredilen “Allahın dostları”ndan kassın, görüldüklerinde simalarından, Allahı hatırlatan kullar olduklarını söylemişlerdir. Razi, a.y.

⁷²³ Suyûtî, XIV. 86,87; Bu rivâyet bir bütün olarak İkinci Bölüm B-Ayetleri Açıklamada Yöntemi /b-Beden Dilini Kullanması başlığı altında incelenmiştir.

⁷²⁴ Rivâyet Hiz Peygamberin, eşlerinden birine sır verdiğini; ancak söz konusu eşinin Hiz. Peygamber'in verdiği sırrı saklayamayıp diğere eşe ifşa ettiğini bildirmektedir. Âyet Hiz Peygamber'e karşı, birbirine arka çıkan (تَظَاهَرَا) söz konusu iki eşi eleştirilmektedir. İbn Abbas, Hiz. Peygamber'e karşı birbirine arka çıkan bu iki hanımının kim olduğunu Hiz. Ömer'e sorar. O da: Hafsa ve Aişe'dir. Taberi, XXVIII. 201-202; İbn Kesir, *Müsnedü'l Fâruk*, II. 617; Mevsili, *Müsnedü Ebi Ya'la*, I. 106-107

⁷²⁵ Tahrim 66/4

⁷²⁶ İbn Sa'd, VIII.182-185; Buhari, *Sahih*, III.104 (46. Kitâbu'l-mezalim 25); Buhari, a.g.e., VI. 148 (67.Kitâbu'n-nikah83); Müslim, *Sahih*, II.1111 (18. Kitâbu't-talak 5) nu. 34; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I. 33

⁷²⁷ Tahrim 66/4

⁷²⁸ es-Süddî anlatıyor: Ömer b. el-Hattab, كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ⁷²⁸ âyetindeki كُنْتُمْ ile ilgili olarak şöyle dedi: Allah dileseydi كُنْتُمْ yerine اَنْتُمْ diyebilirdi, o zaman hepimiz (hayırlı ümmet) olurduk, “küntüm” dediğine göre (insanlar içerisinde çıkarılmış en hayırlı ümmet) Muhammed'in ashabıdır. Kim onlar gibi olursa onlar da hayırlı ümmet olur. İbn Kesir, *Tefsir*, tahk. Mustafa es-Seyyit Muhammed, III. 159

⁷²⁹ Ali İmran 3/110

⁷³⁰ Suyûtî, I.362; İbn Ebi Hatim, I. 104 nr. 496; Hiz. Ömer, كَانَ fiili geçmiş zamanla ilgili olduğu için “hayırlı ümmet” olma sıfatının önceki nesle ait olduğunu, ancak o neslin yapmak istediklerini yapanların aynı amacı güttüklerinden benzer bir sıfatla muttasıf olacakları (Suyûtî, I.362; İbn Ebi

Kureyşten iki fasık kabiledir. Benu'l-Muğire ve Benu Umeyye. Benu'l-Muğire'yi Bedir'de yok ettiniz. Benu Umeyye'ye ise belli bir süre mühlet verildi. ⁷³²	أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَلُوا نِعْمَةَ اللَّهِ كَفْرًا ⁷³³
Akşam namazından sonra kılınan iki rekat namaz ⁷³⁴	أَدْبَارُ السُّجُودِ ⁷³⁵
Sabah namazından önce kılınan iki rekat namaz ⁷³⁶	إِدْبَارُ النُّجُومِ ⁷³⁷
Araplar ve özellikle mevalinin de içinde bulunduğu her kabile ve halk ⁷³⁸	إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى ⁷³⁹
Hz. Ömer dünyadan elini eteğini çekmiş, yorgun bitkin bir rahibi görünce ağlamaya başlar. “Niçin ağlıyorsun?” diye sorulduğunda “Rahibin bu halini görünce “Zor işler altında bitkin düşmüştür, yakıcı ateşe girecek” âyetini hatırladım,” der. ⁷⁴⁰	عَامِلَةٌ نَاصِيَةٌ تَصْلَى نَارًا حَامِيَةً ⁷⁴¹

Bu rivâyetler; Hz. Ömer'in Kur'ân-ı Kerim'deki bazı lafızlardan kimin kastedildiğini Hz Peygamber'e sorduğu, bunları öğrenmek için çaba gösterdiği; bildiklerini de çağdaşlarıyla paylaştığını gösterir.

Hatim, I. 104 nr. 496) yorumunu yapar. Bu yorumuyla insanları söz konusu özelliğe teşvik eder.

⁷³¹ Bakara 2/47

⁷³² Taberi, *Camîu'l-beyan*, XIII.287; Suyûtî, VIII.547; Buhari, *Tarih*, VIII. 373

⁷³³ İbrahim 14/28

⁷³⁴ Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensur*, XIII.657; İbn Hacer, *Fethu'l-bari*, VIII.598

⁷³⁵ Kaf 50/40

⁷³⁶ Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensur*, XIII.657; İbn Hacer, *Fethu'l-bari*, VIII.598

⁷³⁷ Tur 52/49

⁷³⁸ Suyûtî, XIII. 593

⁷³⁹ Hucurat 49/13

⁷⁴⁰ Abdurrezzak, *Tefsir*, II. 299, nu. 3588; Hakim, II. 521-522; İbn Cevzî, *Menâkıb*, s.210; *Suyûtî*, XV.382

⁷⁴¹ Gâşîye 88/3-4

c-Anlamı Yönlendirmek için Parantez içi Kelimeler Kullanması

Hiz. Ömer'den gelen bazı rivâyetlerin âyetin anlamını yönlendirme amacına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Hiz. Ömer'in âyet için tercih ettiği bu anlam onun o âyet için en uygun gördüğu mana olmaktadır.

Hiz. Ömer, Hucurât suresinin 12. âyetindeki Allah katında en iyi olanınız -“
أَتَقَامُوا- en çok sakınanınızdır. ifadesini أَتَقَامُوا لِلشَّرِّ “şirkten en çok sakınanınız”⁷⁴²
şeklinde anlamıştır.

Mevcud meâllerden bir kısmına göz attığımızda bu ifadeye şu anlamların verildiğini görürüz: *Ona karşı gelmekten en çok sakınınız*,⁷⁴³ *takvaca en ileride olanınız*⁷⁴⁴; *en takvalınızdır*⁷⁴⁵ *en ziyade muttaki olanınızdır*,⁷⁴⁶ *ona itaatsizlikten en fazla sakınanınız*⁷⁴⁷; *Allah katında, kuşkusuz en onurlu ve asil olanınız O'nun bilincine en derin biçimde varanınızdır*⁷⁴⁸ Hiz. Ömer'in verdiği anlama en yakın anlamı Salih Akdemir'in verdiği anlaşılmaktadır. Söz konusu diğer meâllere bakıldığında âyetdeki kelimenin anlamının, “*takva, muttaki olma, Allah'a karşı gelmekten sakınma*” olarak yansıması muhtemelen kelimenin (Allah'tan sakınma şeklindeki) yaygın anlamından kaynaklanmaktadır. Halbuki Hiz Ömer'in seçtiği kelime Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın affetmediği tek durum olarak ifade edilen şirkettir.⁷⁴⁹ Hiz. Ömer'in, âyet için tercih ettiği bu anlam; Kur'ân'ın ısrarla üzerinde durduğu tevhide vurgu yapmakta; şirkten yeni kurtulmuş o topluma, sakınması elzem olan bu durumu yeniden hatırlatmaktadır.

⁷⁴² Suyûtî, XIII. 593

⁷⁴³ Hüseyin Atay, Yaşar Kutluay; *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meâl)*, s.516

⁷⁴⁴ Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, III. 200

⁷⁴⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili Kur'ân-ı Kerim ve Meâli*, Haz. ve Not.: Dücane Cündioğlu, s.516

⁷⁴⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi*, s.518

⁷⁴⁷ Mustafa Öztürk, *Kur'ân-ı Kerim Meali-Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri-*, Otto yay.s. 516

⁷⁴⁸ Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur'an*, s.516

⁷⁴⁹ Nisa. 4/48

Burada Hz Ömer'in anlamı yönlendirmek için parantez içi kelimeler kullanması, Kur'ân'a ekleme olarak algılanmamalıdır. Zira Kur'ân'a ziyadeler yapma anlamına gelecek böyle bir girişimi Hz. Ömer'in kabul etmesi mümkün değildir.⁷⁵⁰ Kur'an'a ziyadeler yapılmasında söz konusu olan Kur'ân'a derc; burada ise Kur'ân'ı doğru anlama adına bulunduğu tasarruflar açıklamadır. Öte yandan Hz Ömer'in görüşlerinin ve tasarruflarının kişisel olduğunu bildirmesi⁷⁵¹ burada hatırlanması gereken önemli bir husustur.

d-Ayeti Kabilenin Lehçesiyle ve Şiirle Açıklaması

Kur'ân'ın kelimelerinin anlaşılmasında nüzul ortamında kullanılan dilin önemi büyüktür. Kur'ân-ı Kerim, Kureyş lehçesi üzere inmiş,⁷⁵² ancak az da olsa bazı kelimeler diğer kabilelerin lehçesiyle vahiyde yerini almıştır. Hatta lehçe farkı ötesinde Kur'ân-ı Kerim'in Arapça dışında başka dilde kelime ihtiva edip etmediği Tefsir Usulü kitaplarında tartışılmıştır.⁷⁵³ İşte sahabiler âyetle geçen bir kelimeyi anlayamadıklarında ilgili kabilenin lehçesini iyi bilenlere götürerek o kelimeyi anlamaya çalışmışlardır.

Örnek: Ömer b. el-Hattâb, bir gün En'am suresinin 125. âyetini okur. O, âyetteki حَرْجًا kelimesinin ح harfini nasb ile, Resulullah'ın ashabından bir kısmı da cer ile okurdu. Bir gün Hz. Ömer: "Kinane Oğulları kabilesinin Müdlic boyundan birini çağırın, onu aramızda hakem yapalım," der. İlgili boy'a mensup biri gelince Hz. Ömer: "Ey Genç! Sizde harac ne anlama geliyor?" der. Adam: "Ağaçların arasında bulunan, ne koyunun ve vahşi bir hayvanın ne de başka bir şeyin kendisine

⁷⁵⁰ Bu konuyu "Kur'ân-ı Kerim'in Özgün Metnini Nakil Çabası" başlığı altında ele aldık

⁷⁵¹ Abdulvehhab Şa'rani (ö. 973), *Kitâbu'l-mizan*, s.49, b.y, b.t.

⁷⁵² Buhari, *Sahih*, VI. 97 (66 Fedâilu'l-Kur'an 2)

⁷⁵³ Suyûtî Hicaz Lugatı dışında gelen kelimelerin hangi lugatlerde geldiğini ele almıştır: *el-İtkan Fi Ulumi'l-Kur'ân*, Daru İbn Kesir, Beyrut, 1416/ 1996, I. 417-426; Ayrıca Suyûtî, Arapça olmayan kelimeleri de incelemiştir: a.g.e., I. 427-460

ulaşabildiği ağaçtır,” der. Ömer: İşte münafığın kalbi de böyledir. Hayırdan hiçbir şey ona ulaşmaz,” der.⁷⁵⁴ Benzer bir rivâyet aynı kelimeyi (حَرْجًا) içeren Hac 22/78. âyetinin tefsirinde zikredilir. Rivâyete göre Hz. Ömer söz konusu âyeti okur ve “Müdlîc oğullarından birini bana çağırın,” der. Adam gelince Hz. Ömer: “Sizde harac ne anlama gelmektedir?” diye sorar. Adam: “Sıkıntı, demektir”, der.⁷⁵⁵

Hiz. Ömer’in belli bir kabileye mensup birine Kur’an’da geçen bir kelimenin anlamını sorması Kur’an’ı anlamada yöntem olarak kabilenin diline müracat ettiğini gösterir. Onun söz konusu kabile mensubuna حَرْجًا kelimesini kendi bildiği gibi okuması ve söz konusu kişinin onun okuyuşunu düzeltmemesi ve kelimeye buna göre anlam vermesi, Hiz. Ömer’in okuyuşunun o kabilenin lehçesine uygun olduğunu gösterir. Hiz. Ömer kelimenin anlamını belleyince onu âyet bağlamında ele alarak kelimenin anlamıyla İslam inancını kabul etmiş gibi görünen kişilerin özelliği arasında bağ kurar ve âyeti hayata taşır.

Sahabilerin âyetleri anlarken şiire müracat ettikleri de görülmektedir. Bu bağlamda Hiz. Ömer’in, şiirin Kur’an’ın tefsiri ve ifadelerin anlamlarını içerdğine ilişkin sözü anlamlıdır. Zirâ Hiz. Ömer bir gurup insanın bulunduğu bir ortamda: “Divânınızı ihmal etmeyin, böylece şaşırırmazsınız.” tavsiyesinde bulunur. Oradakiler: “Divânımız nedir?” diye sorarlar. Hiz. Ömer: “*Cahiliyye şiiridir, çünkü o şiirde Kitabınızın tefsiri ve ifadelerinizin anlamları vardır.*”⁷⁵⁶ der. Diğer bir sözünde; “Şiir, ondan daha ileri ilmi olmayan bir kavmin ilmidir.”⁷⁵⁷ der. Bunun yanında İbn Abbas da: “Kur’an’ın garib lafızları hakkında yapmanız gerekeni bana sorarsanız;

⁷⁵⁴ Taberi, *Camîu’l-beyan*, VIII. 38; Müdlîc boyu inceleme ve tetkik konusunda şöhret sahibidir. Taberi, a.g.e., a.y. ,dpn..

⁷⁵⁵ Suyûtî, X. 548; Beyhaki, es-Sünenü’l-kübra, X.112,113

⁷⁵⁶ Muhammed Huseyn ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, I. 51; Muhammed Beyyûmî Mehran, *Dirasat fi tarihi’l-arabi’l-kadim*, Riyad 1977, s.8; Ayrıca bkz. *İkdu’l-ferid*, VI. 93; İbn Kuteybe, *eş-Şi’r ve’ş-şuara*, I.93

⁷⁵⁷ Mehran a.g.e., 47

şiiire müracaat edin, çünkü şiir Arapların divanıdır,⁷⁵⁸ diyerek Kur'an tefsirinde cahiliye şiirinin önemini vurgulamıştır.⁷⁵⁹ İşte İbn Abbas Hz. Ömer'in Kur'an'daki garib kelimelere anlam verme hususunda cahiliye şiirine müracat edilmesi gerektiği hususunda görüşünü önemsemiş; o ve bir çok sahabe Kur'an'ı açıklamak için bu yöntemi uygulamıştır.⁷⁶⁰ Bu yaklaşımı dikkate alınarak Kur'an tefsirinde edebi metodun İbn Abbas ile başladığı ileri sürülmüştür.⁷⁶¹

Hiz. Ömer'in Kur'an'ı anlamada şiire müracaat etmeyi benimsediğini gösteren rivâyet şöyledir:

Hiz. Ömer minberde iken ⁷⁶² **أَوْ يَأْخُذُهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ** âyetini okur ve orada bulunanlara **تَخَوُّفٍ** kelimesinin anlamını sorar. İçlerinden Huzeyl kabilesine mensup biri Ömer'e hitaben bu kelimenin Huzeyl lüğatinde *tenekkus* –azaltmak- anlamına geldiğini söyler.⁷⁶³ Aynı kişi Hiz. Ömer'in huzurunda söz konusu kelimenin cahiliye şiirinde aynı anlamda kullanıldığını gösteren bir şiir okur. Şiir şöyledir:

تَخَوُّفَ السَّيْرِ مِثْلَهَا تَامِكًا قَرْدًا

كَمَا تَخَوُّفَ عَوْدِ النَّبْعَةِ السَّقْنُ

Anlamı: Baltanın kayın ağacını yontarak azalttığı gibi, hörgüçlü deveyi de kemeri aşındırır.⁷⁶⁴

Âyetin lafzına verdiği anlamı şiirle delillendiren Huzeyl kabilesine mensup söz konusu kişiyi Hiz. Ömer takdir eder. Öyleyse o Kur'an'ın kelimelerini şiirle anlamayı tasvib etmiş hatta teşvik etmiştir, denilebilir. İşte Hiz. Ömer yukarıdaki sözü ve bu tavrıyla Kur'an'ı anlamada diğer bir yöntem olarak cahiiliye şiirine

⁷⁵⁸ Suyûtî, *el-İtkan*, I. 382

⁷⁵⁹ İbn Abbas'ın bu metodla yaklaşık 200 âyeti açıkladığı görülmektedir. Suyûtî, *el-İtkan*, I. 383-416

⁷⁶⁰ ez-Zehebi, *et-Tefsir ve'l Müfessirun*, Daru'l Erkam, Beyrut, 3874, I. 52

⁷⁶¹ ez-Zehebi, *et-Tefsir ve'l Müfessirun*, Daru'l Erkam, Beyrut, 3874, I. 52- Goldzier, *el-Mezâhibul-slamiyye fi tefsiri'l-Kur'an*, s.69'dan naklen-

⁷⁶² Nahl 16/47

⁷⁶³ ez-Zehebi, *et-Tefsir ve'l Müfessirun*, Daru'l Erkam, Beyrut, 3874, I. 26

⁷⁶⁴ Taberi, XIV. 149

başvurmayı önermiş olmaktadır.

Sahabe döneminde Kur'ân-ı Kerim'i anlarken şiiire ve kabilenin diline bu şekilde müracaat edilmesi, Edebi Tefsir⁷⁶⁵ geleneğinin ilk nüvelerinin o dönemde atıldığı fikrini akla getirir.

2-Kur'an'ı Bir Bütün Olarak Algılaması

a- Ayeti Âyetle Anlaması

“Âyeti âyetle açıklama” ifadesi söz konusu açıklamanın vahiy mahsulü olduğu intibahı uyandırmaktadır. Ancak bir âyetin, diğer bir âyetin tefsiri olarak gösterilmesi sanıldığı kadar nesnel bir zemine dayanmamaktadır. Gerçek şu ki, çoğunlukla tefsir eden âyet, müfessirin dirâyeti ile belirlenmektedir. Bu noktadan bakıldığında “Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri” pekala dirâyet tefsirinin unsurlarından biri olarak görülebilir.⁷⁶⁶

Bilindiği üzere Hz Peygamber ihtiyaç oldukça âyetleri çeşitli yöntemlerle açıklamıştır. Bu yöntemler arasında âyeti âyetle açıklaması da yer almaktadır. Öyleyse bu yöntemin Hz. Peygamber'e dayandığı söylenebilir. Nitekim onun bu yöndeki açıklamasına genelde şu rivâyet örnek verilmektedir:

إِشْتَهَ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ *İşte onlar imanlarına*

*zulmü karıştırmayan kimselerdir. Onlar doğru yoldadır.*⁷⁶⁷ âyeti nâzil olunca âyetin içeriği sahabilere ağır gelmiş, “İçimizde nefesine zulm etmeyen var mı?” diye

⁷⁶⁵ Kur'ân'ın Edebi Tefsirine ihtiyaç olduğunu çağımızda dillendiren kişi Emîn el-Hûlî'dir. Ona göre Edebi Tefsir metodu iki safhalı bir araştırma ile gerçekleşir. a)Kur'ân'ın etrafında yapılan araştırma, b)Kur'ân'ın içinde yapılan araştırma. Her bir maddenin kendi içinde iki kısma ayrıldığını söyleyen el-Hûlî, metodun konumuza ilişkin olan ikinci yönünü şu şekilde ele alır: b)Kur'ân'ın içinde yapılan araştırma. b1) Kelimelerin incelenmesi. b2) Terkiplerin incelenmesi. Emîn el-Hûlî, *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod*, Ter: Mevlüt Güngör, Kur'ân Kitaplığı, İstanbul 1995, 76-90; Hz. Ömer'in kelimelere ilişkin açıklaması ve şiiire yaptığı atıf Kur'ân'ın içinde yapılan araştırmanın bir bölümü olan Kelimelerin incelenmesine katkı sağlayabilir kanaatindeyiz.

⁷⁶⁶ Mehmet Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri, İbn Ebi Hatim (327/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi*, Kitâbiyât, Ankara 2003, 103

⁷⁶⁷ Enam 6/82

birbirlerine sormuşlardı. Bunun üzerine Resulullah: “Bu âyetin anlamı sandığınız gibi değil, buradaki zulüm Lokman’ın oğluna dediği ظلم ‘dür. Lokman oğluna:

” إِنَّ الشَّرَّكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ *Doğrusu Allah’a eş koşmak büyük bir zulümdür* ⁷⁶⁸ demişti. ⁷⁶⁹ der.

Hiz. Ömer de aynı yöntemle âyeti açıklamıştır. Bu konuya ilişkin örnekler şöyledir:

1. Örnek: Nisa suresinin 23 ve 24. âyetleri evlenilmesi haram olan ve kendileriyle evlenilebilecek kimseleri konu edinmektedir. Ömer ve Ubeyde ⁷⁷⁰ âyetinde evlenilmesi haram kılınan kimseleri belirttikten sonra Nisa suresinin 3. âyetine telmihte bulunarak bir kişinin 4 hanımla evlenebileceğini söylemişlerdir. ⁷⁷¹ Aynı rivâyetin başka bir versiyonunda Hiz. Ömer âyetdeki كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ ifadeyi “dört” olarak belirlemiş ve âyetin anlamını diğer âyetdeki ⁷⁷² ifadeyle açıklamış gözükmektedir. ⁷⁷³ Hiz. Ömer’in hür bir insanın evlenebileceği hanımı dört olarak belirlediğini gösteren diğer bir örnek ise hür bir insanın sahip olduğu hakkın yarısına sahip olan kölenin iki eşinin olabileceği yönünde görüş bildirene karşı sukut etmesidir. ⁷⁷⁴

2. Örnek: Hiz. Ömer de Hiz. Peygamber gibi Enam suresi 82. âyetdeki ظلم kelimesini, şirk olarak anlamıştır. ⁷⁷⁵ Bir başka rivâyette buradaki zulmün şirk olduğunu Hiz. Ömer kendisi değil; Ubey b. Ka’b ona bildirmiştir. Olay şöyledir: Eve geldiğinde Kur’ân okumayı kendine âdet edinen Ömer b. el- Hattâb; bir gün En’am

⁷⁶⁸ Lokman 31/13

⁷⁶⁹ Buhari, *Sahih*, VI. 20 (65 Kitâbu Tefsiri’l-Kur’an 1 (31 Lokman)

⁷⁷⁰ Nisa 4/24

⁷⁷¹ İbn Kesir, *et-Tefsir*, tahk. Mustafa es-Seyyit Muhammed, III.427

⁷⁷² Nisa 4/3

⁷⁷³ Taberi, V. 8; Ubeyde’ye ait olan bu açıklamanın bir benzerini Hiz. Ömer’in yaptığı ifade edilmektedir. Taberi, a.y., nr. 7144; Suyûtî, IV. 324

⁷⁷⁴ Suyûtî, IV. 221

⁷⁷⁵ Suyûtî, VI. 117,118

suuresindeki, ⁷⁷⁶الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ” âyetini okur. Âyetten etkilendiği için elbisesini başına çeker, o sırada Ubey b. Ka’b yanına uğrar. Hz. Ömer ona: Ey Eba el-Münzir! Okurken “*İman edenler ve imanlarını zulme karıştırmayanlar*” âyetine geldiğimde düşündüm de bir takım davranışlarda bulunarak kendimize zulmettiğimizi anladım, der. Ubey: Ey mü’minlerin emiri! Bu senin anladığın gibi değil. Allah : ⁷⁷⁷إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ buyuruyor. Buradaki zulümden kasıt şirktir.⁷⁷⁸ der.

Ubey’in açıklamasıyla rahatladığı anlaşılan Hz. Ömer’in Hz. Peygamberin aynı yöndeki açıklamasını işitmemiş olmalıdır. Çünkü o bu âyeti Hz. Peygamber’in irtihalinden sonra sahabilerin nüzul sürecinde anladığı gibi anlamıştır.

Hz. Ömer’in âyeti âyetle anladığını gösteren haber ile Ubey b. Ka’b’ın bildirmesiyle âyeti anladığını ifade eden rivâyet çelişmektedir. Eğer Hz. Ömer zulmün şirk olduğunu biliyorsa âyeti okurken kendisini rahatsız edecek ve Ubey b. Ka’b’ın açıklamasını gerektirecek bir durum niçin vâki olmuştur? Âyetin anlamını bildiği halde eğer imanına şirk bulaştığını düşünüyorsa niçin Ubey b. Ka’b’ın açıklamasıyla rahatlamıştır?

Bu soruları da dikkate alarak bu rivâyetleri iki şekilde yorumlayabiliriz. 1) Eğer her iki rivâyette sahihse o dönemde şirkten henüz kurtulmuş bir toplumun üyesi olarak Hz. Ömer şirk konusunda hassasiyet göstermekte, her an kendisini kontrol etmektedir, denilebilir. Hz. Ömer’in bu tür davranışı yok da değildir. Örneğin o yönetici olduğu halde bir gün kırbayla boynunda su taşır. Bu davranışı sorulduğunda “Nefsimden hoşlanmıştım da zelil olmasını istedim” der⁷⁷⁹ Dolayısıyla Hz. Ömer

⁷⁷⁶ İlgili âyetin anlamı şöyledir: “*İman edenler ve imanlarını zulme karıştırmayanlar*” Enam 8/82

⁷⁷⁷ İlgili âyetin anlamı şöyledir: “*Şirk büyük zulümdür*” Lokman 31/13

⁷⁷⁸ Taberi, *Camiu’l-beyan*, VII. 334

⁷⁷⁹ Suyûtî, *Târihu’l-Hulefâ*, s.121

Enâm suresinde geçen zulmün şirk olduğunu bildiği halde bu davranışı sergilemiştir, denilebilir. Bununla birlikte Hz. Ömer'in zulmü şirk olarak anladığını ifade eden rivâyetin isnadı yoktur. Suyûtî bu rivâyeti Ebu's-Şeyh'den tahrir etmiştir. Bu yüzden bu rivâyete ihtiyatla yaklaşmanın daha doğru olduğu kanaati oluşmaktadır. 2) Eğer “Hz. Ömer'in şirk'i zulüm olarak anladığı rivâyetin ona ait olmadığı düşünülürse”; hayatını Kur'an'la anlamlandırmayı kendine ilke edinen Hz. Ömer yaşantısıyla âyetin anlamının örtüşmediğini fark etmiş, davranışlarını gözden geçirme ihtiyacı hissetmiş, ilmine güvendiği arkadaşı muhtemelen Hz. Peygamber'den duyduğu açıklamayı onunla paylaşmış, o da buna göre davranışını yönlendirmiş, denilebilir.

Son tahlilde Hz. Ömer bu âyeti ister kendisi açıklasın isterse Ubey yardımıyla anlasın; bu örnekler onun âyetteki bir kelimeyi diğer bir âyetle açıklamayı benimsediğini gösterir.

b-Âyetin Siyak-Sibakını Dikkate Alması

Kur'an-ı Kerim, diğer kitaplardan üslup yönünden farklılık arz ettiği gibi içerdiği sure ve âyetlerin ilâhî hitaba özel dizilişi yönünden de farklılık arz eder. Mushaf'ın bu dizilişi tevkîfi mi yoksa Hz. Peygamber'in veya sahabilerin içtihadıyla mı olduğu konusu Tefsir Tarihi geleneğimizde tartışılmıştır.⁷⁸⁰ Ancak cebrailin, Hz. Peygamber'e ‘*Bu âyetleri şu surelerin arasına yerleştir*’ direktifi âyetlerdeki dizilişin tevkîfi olması yönündeki görüşü kuvvetlendirmektedir.⁷⁸¹ Tefsir Usulü kitaplarında “Âyetler ve Sureler Arasındaki Tenâsüb ve İnsicam”⁷⁸² başlığı altında bu konu işlenmiştir. Âyetin siyak sibakı denildiğinde anlamaya konu edinilen âyet bir öncesi

⁷⁸⁰ Suyûtî, *el-İtkan*, I. 189–198

⁷⁸¹ Suyûtî, *el-İtkan*, I. 190

⁷⁸² Bu yöndeki bir rivâyet şöyledir; Hz. Ömer oruçlu olduğu günün akşamında iftardan sonra eşiyile beraber olur. Hz. Peygamber'in kendisinden ve Allah'dan özür dileyerek durumunu Hz. Peygamber'e açar. Bunun üzerine Bakara Suresi 187. âyet iner. Allah Hz. Peygamber'e bu âyeti Bakara suresinin ilk yüz âyetinin ortalarına yerleştir” diye emreder. Taberi, *Camîu'l-beyân*, II. 225; Suyûtî, II. 274-275; Âyetlerin dizilişinin tevkîfi olduğuna ilişkin bkz. Zerkeşi, *el-Burhan fî Ulumi'l-Kur'ân*, I, 138-148; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.204-207

ve sonrası ile anlaşılmaya çalışılıyor, demektir. Bu da doğru bir anlamının gerçekleşmesi için dikkate alınması gereken bir durumdur, denilebilir. Hz. Ömer'den gelen konuyla ilgili rivâyetlerden onun âyeti anlarken siyak sibaka dikkat ettiği anlaşılmaktadır.

1.Örnek: Hz. Ömer, siyak-sibak içerisinde okumadığı için âyeti durumuna uyarlayarak anlayan ve anlamasına âyeti delil getiren ilk muhacirlerden birini uyarır. İbn Abbas'ın anlatımıyla olay şöyledir: İlk muhacirlerden, içki içen biri Hz. Ömer'in huzuruna getirildi. Hz. Ömer ona had cezası uygulanmasını emretti. Adam: "Aramızda Allah'ın Kitabı olduğu halde niçin bana ceza veriyorsun?" dedi. Hz. Ömer: 'Allah'ın kitabındaki hangi âyet benim sana ceza uygulamamı engelliyor.' deyince, adam, Allah:

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا
وَأَمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

buyuruyor.⁷⁸³ Ben de, iman eden, salih amel işleyen, takva sahibi ve iyilik yapanlardanım. Üstelik Resulüllah'la birlikte Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarında bulundum", dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer, 'Buna cevap verecek biri yok mu?' diye orada bulunanlara seslendi. İbn Abbas: "Bu âyetler içkinin haram kılınmasından önce ölenler için mazeret; geride kalanlara içkinin haram olduğunu gösteren bir hüccettir. Allah:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رَجُسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

*Eğer bir kişi iman edip salih amel işleyense, iman ile amelini takva ile taçlandırmışsa Allah ona içki içmeyi yasaklamıştır."*⁷⁸⁴ diyerek o kişiyi uyardım.⁷⁸⁵

⁷⁸³ İlgili âyetin anlamı şöyledir: "İman edip sâlih amel işleyenler bundan böyle ve güzel işlere devam ettikleri sürece... Önceden tattıklarında kendilerine bir günah yoktur. Allah, iyileri sever"Maide 4/ 93

⁷⁸⁴İlgili âyetin anlamı şöyledir: "Ey iman edenler! İçki, kumar, putlar, kismet için çekilen oklar şeytanın pis işlerindendir."Maide 4/ 90

Hiz. Ömer söz konusu kişinin yanlış bir karara vardığını anlamıştır. Ancak yanlışlığın nereden kaynaklandığını bildirmesi için yardım istemiş, İbn Abbas ise verdiği cevapla Hiz. Ömer'in ceza uygulamakta haklı olduğunu karşı çıkanın âyeti siyak sibak içinde anlamadığı için kendisini haklı çıkarmaya çalıştığını söylemiştir. Hiz. Ömer de İbn Abbas'ın âyeti bu şekilde anlamasını doğru bulmuş ve onaylamıştır.

2.Örnek: Bir diğer örnek ise Zühri'nin anlatımıyla şöyledir: Bakara suresindeki وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ “Haccı ve umreyi tamamlayın”⁷⁸⁶ âyetiyle ilgili olarak Hiz. Ömer'in şöyle dediğı bize ulaştı: Bu âyetten anlaşılması gereken husus: Birini diğlerinden ayırmaktır; bir başka deyişle umreyi haccın dışındaki aylarda yapmaktır. Çünkü Allah الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ Hac belirli aylardadır⁷⁸⁷, buyuruyor.⁷⁸⁸

Dikkat edilirse Hiz. Ömer umre ve haccın ayrı ayrı yapılması gerektiğı yönündeki düşüncesine delil olarak Bakara suresinin 196. âyetidir. O âyeti anlaba şekilde anlamasına bir sonraki âyeti delil getirmiştir. Hiz. Ömer ard arda gelen bu âyetleri düşüncesine delil getirerek onları siyak sibak içerisinde anlamış olmaktadır. Bu maksatla o: “Haccın belirli aylarını Şevval, Zulkade ve Zilhicce olarak belirlemekte;⁷⁸⁹ Zilhicce'nin artan günlerinde, Muharrem ve Safer ayında Rebiulevvel ayının on gününde hacılardan kim bağışlanmak (umre yapmak) isterse

⁷⁸⁵ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, V. 361; İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fâruk*, II. 578; Aynı olay başka bir rivâyette söz konusu kişinin Bahreyn sahibi'l-haracı Kudame b. Mazun olduğı ifade edilir. (İbn Şebbe, *Târihu'l-Medinetiil-münevvere*, III. 842-844; Şiblî Numanî, *Bütün Yönleriyle Hiz. Ömer ve Devlet İdaresi*, II. 42); Şam komutanı Ebu Ubeyde b. el-Cerrah aynı âyeti Ebu Cendel'in okuduğunu Hiz. Ömer'e yazar. Hiz. Ömer de had cezası uygulanması için talimat verir. Ebu Ubeyde haddi uyguladığını Hiz. Ömer'e yazması üzerine Hiz Ömer Ebu Cendel'e hitaben bir hata işledin senin için tövbe vardır diyerek Mu'min suresinin 1. âyetini ona yazar. Beyhaki, *Sünenü'l-Kubra*, IX. 105; Ayrıca bkz. El-Kuraşı, *Evveliyatu'l-Fâruk es-siyasiyye*, s.320-321; Rivâyetin diğeri bir versiyonunda cevabı Hiz. Ali vermektedir. Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, V. 485-486

⁷⁸⁶ Bakara 2/196

⁷⁸⁷ Bakara 2/197

⁷⁸⁸ İbn Kesir, *Tefsir*, tahk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, II. 224; Aynı anlamda ancak âyet içerikli olmayan başka bir rivâyet Suyûtî'de geçmektedir. Suyûtî, II. 375

⁷⁸⁹ Suyûtî, II. 375

Allah onu bağışlar.”⁷⁹⁰ diyerek bu zaman diliminde ise umre yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre “Hac aylarında umre yapılır sonra bu düzeltilirse umre yapılmış olur. Yok eğer hac ve umre yine birlikte yapılırsa umre yapılmış olmaz.”⁷⁹¹ Hz. Ömer bu ichtihadıyla temettü haccını uygun görmemektedir. Ancak Bakara 196. âyetin bir bölümü ifrad haccını emredip temettü haccını yasaklamamaktadır. Âyetin devamında temettü haccına ilişkin kısım varken Hz. Ömer âyeti kendi iç bütünlüğü içinde anlamamış⁷⁹² gözükmemektedir.

Hz. Ömer’in âyeti siyak sibak içerisinde anlamadığı için Allah’ın yasakladığı fiili işleyen kimseyi cezalandırmak istemesi, hac ile ilgili açıklama yaparken peşpeşe gelen âyetlerin her ikisini görüşlerine dayanak edinmesi onun siyak sibaka önem verdiğini göstermektedir.

c- Âyetleri Gruplandırması

Hz. Ömer’den gelen ayeti açıklama ve yorumları içeren bazı rivâyetlerde farklı surelerden aynı konudaki âyetler bir arada zikredilmekte, ardından âyetlere ilişkin yorumlar yapılmaktadır. Onun bu yaklaşımından Kur’an’ı bir bütün olarak değerlendirdiği fikrine varıyoruz. Öte yandan aynı konuyu içerikli âyetlerin ard arda zikredilmesi “konulu tefsir”i çağrıştırmaktadır. Bir konunun açıklanması için birden çok âyetin zikredildiğini gösteren örnek rivâyetler şunlardır:

1. Örnek: Eslem rivâyet ediyor: Abdullah b. Erkam, Ömer b. el-Hattâb’a süs, ziynet eşyaları, kap kaçak ve gümüşlerle geldi. Ömer: “Ey Allah’ım! Bu malı

زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ

⁷⁹⁰ Suyûtî, II. 339

⁷⁹¹ Suyûtî, II. 363-364

⁷⁹² Bünyamin Erul, *Sabaenin Sünnet Anlayışı*, s.404

لَا تَعْمَ الْوَحْرُثُ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ⁷⁹³

âyetinde zikrettin” dedi ve ⁷⁹⁴لكي لا تأسوا على ما فاتكم ولا تفرحوا بما آتاكم âyetini okudu. Dünya malı içimizi süsledi, biz de seviniyoruz. Ey Allah’ım! Hakkıyla infak etmeyi ve şerrinden korunmayı nasib eyle.⁷⁹⁵ diye yakardı.

Hiz. Ömer ard arda zikrettiğı bu iki âyetten sonra yaptığı yorumda dünya malına gereğinden fazla değır verilmemesi gerektiğini söylemiş ve bu konuda Allah’tan yardım dilemiştir.

2. Örnek: Şa’bi anlatıyor: "Bir gün Ömer b. el-Hattâb, yağmur duasına çıktı ve orada dua etmeden sadece istiğfar etmekle yetindi.. Dönünce orada bulunanlar: "Ey müminlerin emiri! Allah’tan yağmur istediğini duymadık." dediler. Hiz. Ömer de: "Ben, yağmuru, kendileriyle yağmur istenen, göğün kepçeleriyle istedim." diye cevap verdi. Hiz. Ömer bundan sonra يُرْسِلُ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا 796 âyetlerini ardından da: " وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا 797 âyetini okudu.⁷⁹⁸

Her iki âyette yağmurun yağması ile insanın Allah’tan bağışlanma dilemesi yan yana bulunmaktadır. Bir başka deyişle farklı surelerden olan bu âyetlerde rahmetin nedeni bağışlanmaya bağlanmaktadır. İşte aynı konuyu içeren bu âyetleri Hiz. Ömer bir araya getirmekle âyetleri guruplandırmış olmaktadır. Öte yandan tutumunun nedenini soranlara o, aynı konuyu içeren âyetleri zikrederek davranışının

⁷⁹³ İlgili âyetin anlamı şöyledir: “Kadınlara oğullara kantar kantar altın ve gümüşe, nişanlı atlar ve develere ve ekinlere karşı aşırı sevgi beslemek insanlara güzel gösterilmiştir.” Ali İmran 3/14

⁷⁹⁴ İlgili âyetin anlamı şöyledir: “Elinizden gidene üzölmeyin, elinize geçene de sevinmeyin” Hadid 57/23

⁷⁹⁵ Suyutî, III, 477; İbnu’l-Cevzi, Menâkıb, s.120; İbn Asâkir, Târihu Medineti Dimaşk, XLIV. 325

⁷⁹⁶ İlgili âyetin anlamı şöyledir: "Rabbinizden bağışlanmanızı dileyin. Şüphesiz ki o, çok bağışlayandır. Size gökten bol bol yağmur indirsın." Nuh 71/10-11

⁷⁹⁷ İlgili âyetin anlamı şöyledir: Ey kavmim, rabbinizden af dileyin. Sonra ona tevbe edin ki, size gökten, bol bol yağmurlar indirsın, kuvvetinize kuvvet katsın. Suçlular olarak yüz çevirmeyin." Hud 11/52

⁷⁹⁸ Taberi, XXIX.116; İbn Kesir, Müsnedü’l-Fâruk, I.222

söz konusu âyetleri hayata katmaktan ibaret olduğunu söylemek istemiştir.

3. Örnek: Hz. Ömer bir konuşmasında Allah'ın inananlara lutfettiği nimetlerden bahs eder. Bu bağlamda muhataplarının o anki sahip oldukları nimeti takdir edebilmeleri için geçmişte çekmiş oldukları sıkıntıları ve başlarına gelen musibetleri hatırlamalarını tavsiye eder. Sonra konuşmasına âyetlerden örnekler vererek şöyle devam eder: “Allah da Hz. Musa’dan kavmine *وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَذَكِّرْهُمْ بِأَيَّامِ اللَّهِ* onları karanlıktan aydınlığa çıkardığı günleri⁷⁹⁹ hatırlatmasını; aynı şekilde Hz. Muhammet’ten kendisine inananlara *وَادْكُرُوا إِذْ أَنتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ* az ve yeryüzünde ezilen bir topluluk oldukları günleri⁸⁰⁰ hatırlatmasını istemiştir.”⁸⁰¹

Hz. Ömer burada Kur’anî metodu konuşmasına örnek almıştır. Bir bakıma Hz. Musa ve Hz. Muhammed nasıl muhataplarına içinde bulundukları nimeti hatırlattıysa Hz. Ömer de öyle hatırlatmaktadır. Dikkat edilirse Hz. Musa ile Hz. Muhammed’in hatırlattığı nimetler, Hz. Ömer’in hatırlatmak istediği nimetlerle aynı cinsten değildir. O aslında peygamberlerin hatırlatmalarını örnek vererek kendi muhataplarına sahip oldukları nimeti/konumu hatırlatmayı amaçlamıştır. Ortak olan yön “geçmişte yaşananları hatırlatmak”tır. İşte Hz. Ömer belki de bu iki âyetin ortak amacını görerek âyetleri guruplandırmıştır.

4. Örnek: Hz Ömer; bir gün *وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ*⁸⁰² âyetini okur. Ardından başka bir surede yer alan; *احْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ وَمَا كَانُوا يَعْبُدُونَ*⁸⁰³ âyetini okur.⁸⁰⁴ Hz. Ömer’in bu âyetleri ard arda niçin okuduğunu başka bir rivâyet

⁷⁹⁹ İbrahim 12/5

⁸⁰⁰ Enfal 8/26

⁸⁰¹ Ahmet Zeki Safvet, *Cemhere*, I.216

⁸⁰² İlgili âyetin anlamı şöyledir: “Cennetlik ve cehennemlik nefisler bir araya getirilir,” Tekvir 81/7

⁸⁰³ Saffat 37/22

⁸⁰⁴ Buhârî, *Sahih*, VI. 80 (65. Kitâbu’t-Tefsir, 81. Suretu ize’ş-şems)

açıklamaktadır. Nu'man b. Beşir'in rivâyetiyle Taberi'nin tahrir ettiği bu rivâyet şöyledir: Hz. Ömer bir gün hutbe verirken “أَزْوَاجٌ” kelimesinin geçtiği

وَكُذِّبْتُمْ أَزْوَاجًا ثَلَاثَةً فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ وَأَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ مَا أَصْحَابُ

الْمَشْأَمَةِ⁸⁰⁵ âyetleri ile Tekvir Suresinin 7. âyetini okur ve “iyilikte beraber olanlar cennette; kötülükte beraber olanlar cehennemdedir” der⁸⁰⁶

Hz. Ömer'e göre bu âyetlerdeki “zevc” kelimesi ve türevleri; dünyada benzer davranışları sergileyerek birbirlerine eşlik edenler, (kötü söz ve fiilde bulunanlar salih amel işleyenlerden ayrılarak kendi aralarında) âhirette birbirlerine eşlik edecekler, cennette veya cehennemde beraber olacaklar⁸⁰⁷, anlamındadır. Görüldüğü gibi Hz. Ömer aynı lafzı içeren âyetleri bir araya getirmekte ve bir kavram üzerinde açıklama yapmaktadır. Bu da onun âyetleri guruplandığını gösteren diğer bir delildir.

Bazı rivâyetlerde ise Hz. Ömer kendisi âyeti guruplandırmamakta sahabiden bu yöntemi uygulayanı onaylamaktadır. Bu durum da Hz. Ömer'in âyetleri guruplandırma yöntemini benimsediğini göstermektedir. Şimdi sahabiden bu yöntemi uygulayanlara karşı Hz. Ömer'in sergilediği tavrı açıklayan birkaç örnek verelim:

5. Örnek: Katade târkiyle gelen bir rivâyete göre Ebu Harb b. Ebu'l-Esved ed-Düeli şöyle anlatıyor: Hz. Ömer'e altı ayda doğum yapan bir kadının durumu soruldu. O da bu soruyu Resulüllah'ın ashabına yöneltti. Hz. Ali kadına zina sebebiyle had uygulamaması yönünde görüş beyan etti. Ve görüşünü şu âyetlerle temellendirdi: Ahkaf suresinin 15. âyetine göre وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا hamilelik ve

⁸⁰⁵ Vakîâ 56/7-9

⁸⁰⁶ Taberi, XXX. 87-88; Hz. Ömer aynı konuya ilişkin bir başka rivâyette “Facirlerle facirler salihler ile salihler bir arada bulunacaklar” demiştir. İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fâruk*, II.620

⁸⁰⁷ Suyûtî, a.g.e., XII. 394; Taberi'nin yine aynı raviden naklettiğine göre Ömer.: ‘benzerler’ demiştir. Bkz. Taberi, *Camîu'l-beyan*, XXIII. 56

sütten kesilme süresi toplam olarak otuz aydır. Lokman suresinin 14. âyetine göre *وَفَصَّالَةٌ فِي عَمَّامَيْنِ* emzirmenin yirmidört aya kadar sürebileceği ifade edilmektedir. Bu durumda hamilelik süresi için altı ay kalmaktadır. Öyleyse bir kadının altı ayda çocuk doğurması mümkündür.” Bu çıkarım üzerine Hz. Ömer: “Doğrusu bu kadının altıncı ayın sonunda doğurduğu ifade edilmişti” diyerek Hz. Ali’yi haklı bulur ve kadını cezalandırmaz.⁸⁰⁸

Burada Hz. Ali’nin Kur’an’ı Kur’an’la tefsir ettiği, Kur’an’ı bir bütün olarak değerlendirdiği, âyetlerle istihsad ettiği müşahade edilmektedir. Âyetleri guruplandırma şeklinde de anlaşılabilir bu yaklaşımı Hz. Ömer’in onayladığı dolayısıyla benimsediği söylenebilir. Ayrıca bu rivâyetten hareketle Allah’ın emir ve yasakları ihlal edilmediği sürece dinin asıl amacının cezalandırmak değil affetmek olduğu tesbiti yapılabilir.

6. Örnek: Bir şahıs Hz. Ömer’in yanında: “Allah’ım! Beni nimeti az olan kimselerden eyle.” diye dua eder. Hz. Ömer: “Bu nasıl duadır?” diye sorar. Adam; Allah, *وَمَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ* Yanındakilerden *çok azı* iman etti⁸⁰⁹ ve *وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ* Kullarımdan *çok azı* şükreder⁸¹⁰, buyuruyor. Bu yüzden Allah’tan az nimet istedim,⁸¹¹ der. Hz. Ömer bu cevabın karşısında “İnsanlar Ömer’den daha bilgili olmuşlar” diyerek o adama iltifatta bulunur.⁸¹²

Hız. Ömer, belki de bu olaydan önce nimeti şükürü eda edilip edilmemesi açısından düşünmemiş söz konusu şahsın âyetleri delil getirmesiyle bu konudaki düşüncesini yeniden gözden geçirmiş, o adama hak vererek bu yöntemi

⁸⁰⁸ Suyûtî, XIII. 324; Benzer rivâyeti İbn Abbas da nakl eder. Ancak bu rivâyette emzirme suresinin yirmi dört ay olduğuna ilişkin kaynak Lokman suresinin 14. âyeti değil de Bakara suresinin 233. âyeti verilmiştir. “Recm” yerine “zulm” ifadesi geçmektedir. Âyetleri delil olarak ileri sunan yine Hz. Ali’dir. Suyûtî a.g.e., a.y.

⁸⁰⁹ Hud 11/40

⁸¹⁰ İlgili âyetin anlamı şöyledir: ‘Kullarımdan çok azı şükreder’ Sebe’ 34/ 13

⁸¹¹ Ravi İbn Cud’an rivâyetin devamında adamın konuyla ilgili başka âyetler de okuduğunu söyler.

⁸¹² Ahmed, ez-Zühed, s.142; Suyûtî, XII. 178

benimsediğini göstermiştir.

Birden çok âyet içeren rivâyetleri değerlendirirken dikkat edilmesi gereken husus, bunların hepsinin âyetleri guruplandırma başlığı altında toplanamayacağıdır. Çünkü Hz. Ömer bazen konuşmasının bir yerinde o bağlama uygun âyet sunarken bir cümle sonra konunun farklı bir vechesine geçmekte ve içeriğe uygun âyet zikretmektedir. Bu durum şu konuşmasıyla örneklendirilebilir: Hz. Ömer savaşa katılacak askerlere: Allah'ın ismi ve yardımıyla konuşmama başlıyorum. Allah'ın desteğinin yanınızda olduğunu bilerek ilerleyin. “Yardım ancak Allah katındadır.”⁸¹³ Hak ve sabrın lüzumuna inanmak gerekir. Allah'ı inkar edenlerle Allah yolunda savaşın. “Haddi aşmayın. Allah haddi aşanları sevmez.”⁸¹⁴ Düşmanla karşılaştığınızda korkmayın. Güçlüsünüz diye karşı tarafı yaralamayın. Zafer elde ettiğinizde şırmamayın. Yaşlı, kadın ve çocukları öldürmeyin. İki ordu karşılaştığında ve bi kaç yönden hucuma geçildiğinde karşı tarafı öldürmemeye gayret edin.⁸¹⁵

Bu konuşmada tırnak içinde verilen kısımlar âyet içerikli lafızlardır. Ancak biri “Allah'ın yardımını” diğeri “Haddi aşmamayı” konu edinmektedir. Yani âyetler arasında konu birliği yoktur. Öyleyse birden fazla âyet içeren her rivâyet âyeti guruplandırmaya örnek olamamaktadır.

3-Vahiy-Vâkıâ İlişkisini Gözetmesi

Kur'ân'ın yirmi üç yıla yakın bir zaman diliminde olaylara ilişkin peyder pey nâzil olduğu bilinmektedir. Bu durumu yaşayarak bilen elbette Kur'ân'ın ilk

⁸¹³ Ali İmran 3/126

⁸¹⁴ Bakara 2/196 Bu âyet “savaşta aşırılığa kaçınılmaması gerektiğini” ifade ettiği için Hz. Ömer'in konuşmasının bağlamına uygundur. Ancak aynı lafızları içermesine rağmen Maide 5/87. âyet “Allah'ın helal kıldığı yiyeceği haram kılmamayı” işlediği için konuşmasının içeriğiyle örtüşmemektedir.

⁸¹⁵ Ahmet Zeki Safvet, *Cemhere*, I. 227 (el-İkdu'l-ferid, 40'dan naklen)

muhataplarıdır. Bu yüzden onlar âyetlerin vâkıâ boyutunu önemsemişlerdir. Nüzul sürecinde başlarına gelen önemli bir olay için Allah'ın kendilerine vahiy göndermesini beklemeleri bunun en güzel kanıtıdır. Ancak vahyin inmesi Allah'ın tasarrufunda olduğu için istedikleri her an vahiy gelmemiştir. Buna İfk Hadisesini örnek verebiliriz.⁸¹⁶ Hz. Ömer de vâkıayı önemseyen biri olarak âyetler konu edinildiğinde “Bu âyet hangi olay ve duruma ilişkindir?” sorusunu kendisine sorarcasına tavır sergilemiştir denilebilir.

1. Örnek: Müslüman ordusu İranlılarla yapılan Köprü savaşı (13/634)'nda yenilgiye uğrar ve dağılır. Medineli askerlerin bir kısmı evlerine döner; bir kısmı ise savaştan kaçmanın ezikliğiyle Medine'ye giremedikleri için çöle yayılır.⁸¹⁷ Hz Ömer, korkudan Medine'ye kaçıp gelen askerleri gördüğünde⁸¹⁸

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحَفُوا زَحْفًا فَلَا تُولُوهُمْ الْأَدْبَارَ وَمَنْ يُؤَلِّمْ يَوْمَئِذٍ ذُبْرَهُ إِلَّا مُتَحَرِّقًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَى فِتْنَةٍ فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَمَا وَاهُ جَهَنَّمَ وَيَنْسُ الْمَصِيرُ

âyetleri⁸¹⁹ okur ve: “Bu âyetler sizi yanıltmasın, bunlar Bedir günüyle ilgilidir. Bu gün her Müslümanın sığınağı benim.”⁸²⁰ der.

Hz. Ömer karşılaştığı söz konusu olay ile âyet arasında muhtemelen şöyle bir alaka kurmuştur. Âyet, “Kâfir toplulukla karşılaşınca bir birliğe sığınmak için

⁸¹⁶ Hâdiseler ile ilgili âyetler; Nûr 24/11-16'dır. Bu hâdisede başta Hz Peygamber olmak üzere Hz Aişe'nin ve yakınlarının, Allah'ın Hz Aişe'yi temiz çıkaracağına dair bir beklenti içerisinde olmalarından bu sonuca varıyoruz. Hz. Peygamber Hz. Aişeye şöyle diyor: “Ey Aişe! Bana şöyle söyle bir sözün ulaştı, eğer sen bu durumdan temiz ve beri isen Allah seni aklayacak, eğer bir günaha düştünse Allah'a tövbe et. Çünkü kul tevbe edince Allah Teâla tevbeyi kabul eder” Taberi, *Camîu'l-beyan*, XVIII. 122; Bu konuya şu olayı da örnek verebiliriz: “Benim ve sizin başınıza neler geleceğini bilemem.” (65 Ahkaf 46/9) âyeti nâzil olduğunda Mekkeli müşrikler sevinmiş Hz. Ömer ile Hz. Ebubekir, Hz. Peygamber'e gelerek “Allah'ın sana ne yol göstereceğini bize bildirmeyecek misin?” diye sormuşlardı. Hz. Peygamber: “Allah bana henüz bir şey bildirmedir” diyerek karşılık vermiştir. Mukâtil, *Tefsir*, IV. 65

⁸¹⁷ Taberi, IV.69

⁸¹⁸ Taberi, IV.70

⁸¹⁹ Enfal 8/15,16: Ey İman edenler! Kâfirler toplu halde iken karşılaştığınızda, onlara arkanızı dönmeyin. Savaşmak veya bir başaka birliğe katılmak için ayrılmanın dışında, kim o günde, sırt dönüp kaçarsa, muhakkak Allah'ın gazabına uğrar ve onun yeri cehennemdir. O ne kötü bir dönüş yeridir.

⁸²⁰ Suyûtî, V.66

savaştan geri dönenleri”, Allah’ın gazabından kurtulmuş kimseler arasında sayar. Hz. Ömer de bir bakıma savaşa katılıp kaçanlara “Üzülmenize gerek yok, âyetteki tekrar muharebe etmek için bir tarafa çekilenlere siz de dahilsiniz” diyerek onlara moral verir. Hz. Ömer âyetin “Bedir günüyle ilgili olduğunu” vurgulayarak aslında âyetin nâzil olduğu vâkıâya işaret etmiştir. Sonra muhataplarına bu âyette **مُنْهَضًا إِلَى** olarak ifade edilen “sığınılacak merci”nin döneminde kendisi olduğunu bildirmiştir. Böylece Hz. Ömer vahiy ile vâkıâ arasında ilişki kurmuş, bununla da kalmayıp vahyi yaşadığı döneme taşımıştır.

2. Örnek: Hz. Ömer Kamer suresinin 45.âyeti **سَبِّهْهُمْ إِلَى الْجَمْعِ وَيُولُونَ الدَّبِيرَ** vâkıâdan önce Mekke döneminde⁸²¹ nâzil olduğu için anlayamamış ancak ilgili gün olan Bedir gününde Hz. Peygamber’in yardımıyla öğrenmiştir.⁸²²

Bu da Hz. Ömer’in âyetleri vahiy vâkıâ ilişkisini öne çıkararak anladığını gösterir.

3. Örnek: Ömer b. el-Hattâb anlatıyor: Ben, Ayyaş b. Ebi Rebiâ ve Hişam b. el-As b. Vâil Medine’ye hicret etmek üzere anlaştık. Ben ve Ayyaş yola çıktık. Hişam ise fikrinden vazgeçti. Kardeşi Ebu Cehil ve Haris b. Hişam, Ayyaş’a geldiler ve “Annen seni görmediği sürece gölgelenmeyeceğine, başına su dökmeyeceğine dair nezirde bulundu” dediler. Ben de Ayyaş’a: “Onlar seni dininden vazgeçirmek istiyorlar,” dedim. Ancak Ayyaş beni dinlemedi, neticede beraber çıktılar, onu hicretten ve dininden vazgeçirdiler. Bunun üzerine: *“Ey kendilerine kötülük edip*

⁸²¹ Suyûtî, *el-İtkan*, I.31, (İbnu’d-Dureys’in Fedâilu’l-Kur’ân’ından naklen); Suyûtî a.g.e., I. 29 (Beyhaki’nin Delailu’n-nübüvve’sinden naklen) Mekke’de inen Kamer suresi’nden söz konusu âyet istisna edilse de-yani Medine’de indiği söylene de- Suyûtî bu görüşün temelsiz olduğunu, âyetin Mekke’de indiğini ifade etmektedir. Suyûtî, a.g.e., I. 50, 51, 116

⁸²² Taberânî, 9121; Taberî, *Camîu’l-beyan*, XXVII. 142; Suyûtî, XIV. 86-87; Aynı örnek İkinci Bölüm /B-Ayetleri Açıklamada Yöntemi /2- Beden Dilini Kullanması başlığı altında daha ayrıntılı anlatılmıştır.

aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin”⁸²³ âyeti nâzil oldu. Hz. Ömer diyor ki; Hişam'a bu âyeti yazdım, bunun üzerine o geri döndü.⁸²⁴

Hz. Ömer vahyin indiği vâkıâyı bildiği için hakkında âyetin indiği kimselerle iletişime geçmiş âyetin müjdesini insanlarla paylaşmıştır. Nitekim bu girişimi sonuç vermiş Hişam geri dönmüştür.

4. Örnek: İbn Cüreyc anlatıyor: Nisa suresinin 58. âyeti şu olay üzerine Osman b. Talha b. Ebi Talha hakkında nâzil olmuştur. Hz. Peygamber Mekke'nin fethi günü Osman'dan Kabenin anahtarlarını alır ve Kabe'ye girer, sonra da

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا

*Hiç şüphesiz Allah size emanetleri ehl-ine teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size en güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah işitir ve görür,*⁸²⁵ âyetini okuyarak çıkar. Hz. Peygamber Osman'ı çağırarak anahtarları geri verir. Ömer b. el-Hattâb'ın aynı vâkıâyâ ilişkin olarak: “Resulüllah çıkarken âyeti okudu. Ona anam babam feda olsun, daha önce bu âyeti ondan işitmemiştim.”⁸²⁶ der.

Hz. Ömer'in “daha önce bu âyeti duymamıştım” ifadesi bir taraftan vahiy vâkıâ ilişkisini önemsediğini, diğer taraftan âyetlerin nüzulünü takip ettiği için âyetlere vâkıf olduğunu gösterir.

⁸²³ Zümer, 39/53

⁸²⁴ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensur*, XII.674; Aynı olayı anlatan bir başka rivâyet, Hz. Ömer'in bu âyet indiğinde onu yazdığını sonra söz konusu gurubun Müslüman olması için âyetleri onlara yazarak paylaştığını ve onların Müslüman olduğunu ve Hicret ettiklerini ifade etmektedir. Suyûtî, *ed-Durru'l-mensur*, XII.675; Aynı âyeti içeren başka bir rivâyette Hz. Ömer âyeti “içki içtiği için had cezası uyguladığı Ebu Cendel'e yazar. İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, VII. 153

⁸²⁵ Nisa 4/58

⁸²⁶ Taberi, V.201; Suyûtî, IV. 496-497

5. Örnek: Ömer b. el-Hattâb anlatıyor: Resulüllah ile bir seferde idik⁸²⁷.

Kendisine bir meseleyi sordum Sorumu üç defa yineledim ancak cevap alamadım. Kendi kendime: “Annen matemini tutsun Ya Ömer! Resulüllah’a üç kez soru yönelttin sana cevap vermedi” dedim. Devemi sürdürdüm herkes geride kaldı. Hakkımda âyetin nâzil olmasından korktum. Birden bana bağırıldığını fark ettim, döndüm, hakkımda bir şey nâzil oldu da bana çağırılıyor diye düşündüm. Hz. Peygamber: “Bana dünya ve içindekilerden daha kıymetli bir sure indirildi,” dedi ve Fetih suresini okudu.⁸²⁸

Hz. Ömer yaşadığı bu vâkıâda vahyin nâzil olmasını beklemesi vahiy vâkıâ ilişkisini öne çıkardığını göstermektedir.

Bununla birlikte Hz. Ömer’in vahiyle vâkıâyı bir arada ele almadığı zamanlar da olmuştur. Nitekim o bir keresinde sadece o andaki vâkıâyı dikkate alarak konuya ilişkin âyeti düşünmeden görüş ileri sürmüş, ancak kendisine âyetle karşılık verilince görüşünden vazgeçmiştir. Olay şöyledir: Abdullah b. Mus’ab anlatıyor: Ömer bir gün, “kadınların mehirlerini 40 ukiye⁸²⁹’den yukarı çıkartmayın, aksi takdirde o parayı beytülmale katarım” dedi. Orada bulunan bir kadın kalkıp: “Ondan sana ne?” diye karşı çıktı, ve Allah; *وَأَتَيْنُمُ إِحْدَاهُنَّ قِنْطَارًا* Kantarlarca altın verseniz de (geri almayın)⁸³⁰ buyuruyor, dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer: “Kadın isabet etti ben yanıldım.” dedi.⁸³¹

⁸²⁷ Buhari’ye göre söz konusu sefer Hudeybiye için düzenlenen seferdir. Çünkü o bu rivâyeti Hudeybiye gazvesi babında zikreder. Buhari, *Sahih*, V. 66-67 (64. Kitâbu’l-meğazi 35)

⁸²⁸ Buhari, *Sahih*, VI. 43 (48. Kitâbu tefsir 1); Buhari, a.g.e., VI. 104-105 (66 Kitâbu Fedâil 12); Buhari, a.g.e., V. 66-67 (64. Kitâbu’l-meğazi 35); Malik, *Muvatta*, I. 203-204 (15. Kitâbu’l-Kur’an 4) nu. 9; Tirmizî, *Sünen*, V. 375 (44. Kitâbu tefsir 48) nu. 3262

⁸²⁹ Dört yüz dirheme karşılık gelen ağırlık ölçüsü. Abdullah Yeğin ve başk., *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, TÜRDAV, İstanbul 1981, II. 1731

⁸³⁰ Nisa 4/20

⁸³¹ Abdurrezzak, *Musannef*, tahk. Habiburrahman el-Azami, VI.180, nu. 10420; Suyûtî, a.g.e., IV. 294; İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fâruk*, II. 573; Aynı rivâyetin farklı bir anlatımı için bkz. Ebu Davut et-Tayâlîsî, *Müsnedü Ebi Davud*, s. 12

Hiz. Ömer'in vâkıâyı dikkate almadan âyeti yorumlamasına ilişkin olay ise şöyledir: Katade anlatıyor: Rivâyet olundu ki, "bir adam Hiz. Ömer'e: "Ey Mü'minlerin emiri! Artık yağmur yağmıyor. İnsanlar ümitsizliğe kapılıyor." diyerek yakındı. Bunun üzerine Hiz. Ömer: "Durum dediğin gibiyse yağmur yağar, çünkü bir âyette وَالَّذِي يُنْزِلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا Allah ümit kesildiği zaman yağmuru indirir."⁸³² buyuruyor.⁸³³ der.

Burada Hiz. Ömer bu âyetin nâzil olduğu vâkıâyâ değinmeden âyeti görüşüne delil getirmiştir. Bunun yanında âyet ile Hiz. Ömer'in içinde bulunduğu vâkıâ birbiriyle örtüşmektedir.

Netice olarak Hiz. Ömer'in bir olay karşısında vahiy bekleme, âyetin nâzil olduğu zamanı insanlara hatırlatması, vâkıâdan önce indiği belirtilen âyeti vâkıâ gerçekleşene kadar anlayamaması; âyeti, hakkında nâzil olan kimselerle paylaşması vahiy vâkıâ ilişkisine önem verdiğini gösterir. Ancak az da olsa âyete işaret etmeden vâkıâyı, vâkıâyâ işaret etmeden âyeti anladığı zamanlar olmuştur.

4-Âyetin İletini Önemsemesi

Hiz. Ömer Hiz. Peygamber zamanında ilim ehl-i ve fetva veren sahabiler arasında zikr edilmektedir.⁸³⁴ Hatta sahabe zamanında Şeyhulislam tabiriyle Hiz. Ebubekir ve Ömer'in kastedildiği ve o ikisinin "şeyhayn" olduğu bildirilmektedir.⁸³⁵ Bunun yanında fakih bir sahabe olan Hiz. Ömer'in bazı âyetlerin illetini öğrenmek için Hiz. Peygambere müracat etmesi bundan da öte âyetle ilgili yaptığı açıklamada

⁸³² Şura 42/28

⁸³³ Taberi, XXV.41; Suyûtî, XIII. 162; Buna ilişkin bir çok örneğe rastlamak mümkündür. İlgili rivâyetleri Üçüncü Bölüm II-Ayetleri Yorumlamasının Gündelik Yaşamında İstişad ve İstidlal ile Hayata Katılması başlığı altında işledik.

⁸³⁴ Ebu Yusuf, *Kitâbu'l-harac*, s.45; Taberi, VI. 58

⁸³⁵ Kettâni, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi*, III. 177

âyette bulunan illeti tesbit etmesi yorumlarda illeti önemsedğini göstermektedir. İleti Serahsi şöyle tanımlamaktadır: İlet: Nasslarda bulunan ve hali hazırdaki hükmü değiştiren manadır.⁸³⁶ Hz. Ömer’in illeti önemsedğini şu örneklerle somutlaştırmamız mümkündür.

a-Hz. Ömer’in seferî iken namazın kısaltılmasını konu edinen âyeti Hz. Peygamber’e sorması, âyetin illetine yönelik soru olarak algılanabilir. Ya’la anlatıyor: Ömer b. el-Hattâb’a *“inanmayanların kötülük yapmasından korkarsanız namazı kısaltmanızda hiçbir günah yoktur”*⁸³⁷ âyeti ile ilgili olarak ‘insanlar güvende oldukları halde (yine mi namazlarını kısaltacaklar?)’ diye, sordum. Ömer; “Bende senin gibi merak edip Peygambere sormuştum. Peygamber (s.a.v) Yolcu iken -böyle bir tehlike olmasa da- namazı kısaltmanız Allah’ın size bir ikramıdır, ikramını geri çevirmeyin.⁸³⁸ dedi.

Bu konuda Hz. Ömer’den gelen iki rivâyet daha bulunmaktadır:

1. Rivâyet: İbn Ömer anlatıyor: Temim ed-Dari Hz. Ömer’e deniz seyahatinde de namazın kısaltılıp kısaltılmayacağını sordu. O Yunus suresinin “karada ve denizde sizleri yürüten O’dur.” anlamına gelen 22. âyeti istişhad ederek “deniz yolculuğunda da namazın kısaltılması gerektiği” yönünde görüş bildirdi.⁸³⁹

2. Rivâyet: Hz. Ömer’in yolculuk esnasında namazın kısaltılmasına ilişkin başka bir rivâyet şöyledir: Hz. Ömer yolculuk namazı, bayram namazı, cuma namazı ikişer rekattır, kısaltılmaksızın kılınır. Çünkü Hz. Peygamber’in uygulaması

⁸³⁶ Ebubekr Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl es-Serahsî (ö.490), *Usulu’s-Serahsî*, Eda Neşriyat Elif Ofset 1990, II. 3012

⁸³⁷ Nisa 3/101

⁸³⁸ Müslim, *Sahih*, I. 478 (6. Kitâbu salati’l-musafirin 1) nr.686; İbn Mace, *Sünen*, I. 339 (5. Kitâbu ikameti’s-salah 73) nu.1065; Nesai, *Sünen*, III.118 (15. Kitâbu taksiri’s-salah 1) nu.1437; İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fârûk*, I.200; Suyûtî a.g.e., IV. 651-652

⁸³⁹ Beyhaki, III. 154; Suyûtî, VII. 642

böyledir.⁸⁴⁰ Nitekim Abdullah b. Abbas bir sözünde; “Hz. Peygamber, Hz. Ebu bekir ve Hz. Ömer seferde iken namazı iki rekat kılmışlardır.” der.⁸⁴¹

Hz. Ömer ve Ya’la seferi iken namazın kısaltılması hükmünün illetini “inanmayanların kötülük yapması” şeklinde algılamışlar ve illetin ortadan kalkmasıyla bu olağanüstü durumun kalkacağını düşünmüşler; ancak Hz. Peygamber’in getirdiği yorumla sorularının cevabına tam karşılık bulamamışlar da Hz. Peygamber’e uymuşlardır.

Seferilik hükmüne ilişkin iki numaralı rivâyete baktığımızda Hz. Ömer Yunus suresinin 22. âyetindeki “kara ve deniz yolculuğu” ifadesini delil getirerek kara yolculuğunda geçerli olan kısaltmanın deniz yolculuğunda da geçerli olması gerektiği sonucuna varmıştır.

Hz. Ömer’in Hz. Peygamber’e sorusunu içeren rivâyet ve birinci rivâyet, ikinci rivâyetle çelişmektedir. Eğer seferilikte namaz iki rekat olarak emredildiyse diğer bir deyişle iki numaralı rivâyet doğruysa Hz. Ömer namazın kısaltılıp kısaltılmayacağını Hz. Peygamber’e niçin sormuştur? Ve deniz yolculuğunda namazın iki rekat olarak kısaltılabileceğini niçin salık vermiştir? Yok eğer Hz. Peygamber’e soruyu içeren rivâyet ve bir numaralı rivâyet doğruysa bir başka ifadeyle yolculuk namazı iki rekat emredilmediyse iki numaralı rivâyet anlamsız olmaktadır. Bu konuda mezhepler farklı görüşler serd etmişlerdir. Elmalılı hanefi mezhebinin iki numaralı rivâyeti esas aldığı kısaltmanın namazın niceliğinde değil

⁸⁴⁰ Ahmed, *Müsned*, I. 37; İbn Mace, *Sünen*, I. 338 (5. Kitâbu ikameti’s-salah 73) nu.1063,1064; İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fârûk*, I. 202; Mevsili, *Müsnedü Ebi Ya’la*, I. 122, nu. 236; Diğer bir rivâyette Hz. Ömer Zü’l-huleyfe’de namazı iki rekat olarak kılar. Niçin öyle kıldığı sorulduğunda Hz. Peygamber’i örnek aldığı söyler. Nesai , *Sünen*, III.116 (15. Kitâbu taksiri’s-salah 1) nu.1431; Ebu Davut et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebi Davud*, s. 10-11

⁸⁴¹ Buhari, *Sahih*, II. 38(18. Kitâbu taksiri’s-salah 11); Ebu Davut, *Sünen*,II. 20 (4. Kitâbu salati’s-sefer 7)nu. 1223; Nesai , *Sünen*, III.118 (15. Kitâbu taksiri’s-salah 1) nu.1437; Tirmîzî, *Sünen*, II. 340 (4. Kitâbu’l-Cuma 39) nu. 545

niteliğinde (ayakta durmak yerine oturarak kılmak, rüku ve secde yerine ima ile kılmak gibi) olması gerektiği görüşünde olduğunu bildirmektedir.⁸⁴²

İkisi âyet içerikli olan bu rivâyetlerin bizi ilgilendiren yönü Hz. Ömer'den rivâyet edilmiş olmaları ve onun Hz. Peygamber dönemindeki uygulamanın illetini kavrama gayretidir.

b-Hz. Ömer'in hükümlerin illetini önemseydiğini gösteren diğer bir örnek olay hacda tavaf esnasında omuzların açılıp remel yapılmasına ilişkindir. Hz. Ömer bir hac ibadeti esnasında “Şu anda remel ve ıztıbayı niçin yapıyoruz? Allah, İslam'ı yeryüzüne sağlam bir şekilde yerleştirmiş, küfrü ve kâfirlerin hakimiyetini de ortadan kaldırmıştır. Böyle olmakla birlikte, Resulüllah döneminde yaptığımız bir şeyi bırakmayız.”⁸⁴³

İbadet'in bir bölümü olarak yapılagelen bu davranışın illetini Hz. Ömer'in bildiği, yaşadığı dönem için bu illetin kalktığına farkında olduğu, ancak ibadet amacıyla yapılan bu davranışın devam etmesi görüşünde olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu davranışı Resulüllah ikâme etmiştir.

c-Hz. Ömer'in âyetteki illeti tesbit ettiğine ilişkin örnek ise İbn Ömer'in anlatımıyla şöyledir: Ömer'i nebinin minberinde şöyle derken işittim: “Ey insanlar! Allah, şarabı haram kıldı. Bildiğiniz gibi şarap beş şeyden yapılır: Üzüm, hurma, bal, buğday ve arpa. “Hamr: Düşünme melekesini gideren şeydir.”⁸⁴⁴ Hatta Hz. Ömer'in bir kişiyi içtiği için değil içip de sarhoş olduğu için cezalandırdığı rivâyet olunur.⁸⁴⁵

⁸⁴² Elmalılı, *Hak Dini*, III. 66-67

⁸⁴³ İbn Mâce, *Sünen*, II. 981 (25. Menasik 27) nu. 2943; Ahmed b. Hanbel, I. 45; Hakim, *Müstedrek*, I. 454; İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fârûk*, I. 316; Mevsili, *Müsnedü Ebi Ya'la*, I. 103

⁸⁴⁴ Buhari, *Sahih*, V. 189, 190 (65. Kitâbu Tefsiri'l-Kur'ân, 5. Suretü'l-maide 10; Buhari, a.g.e., VI. 241 (74. Kitâbü'l-eşribe 2); Müslim, *Sahih*, III. 2321 (54. Kitâbü't-tefsir 6) nu. 32-33; Ebu Davut, *Sünen*, IV. 78, 79 (25. Kitâbü'l-eşribe 1; Nesai, *Sünen*, VIII. 295 (51. Kitâbü'l-eşribe 20) nu. 5576; Bilindiği üzere Hz. Peygamber de “Sarhoş edici her şey içkidir, ve haramdır” buyurmaktadır. Müslim, *Sahih*, (36. Kitâbü'l-eşribe 7) nu: 72, 73, 74, 75

⁸⁴⁵ Ebu Yusuf, *Kitâbu'l-harac*, s. 358

Buradan Hz. Ömer'e göre içkinin haram kılınmasının illeti “düşünme melekesini gidermesi” dir, denilebilir.

d-İlletin tanımında yer alan “hali hazırdaki hükmü değiştirme” hususunu Hz. Ömer'in sözlerinde ve uygulamalarında görmek mümkündür. Nitekim Şa'rani'nin eserine aldığı bir rivâyete göre Hz. Ömer bir sözünde: “*Allah insanların zamanlarına ve durumlarına uygun hükümler koyar.*”⁸⁴⁶ demiştir. Belki de bu sözünün bir gereği olarak o, duruma göre farklı zamanlarda farklı hükümler verebilmiştir.

1-Mesele-i müştereke, mesele-i himariyye olarak bilinen ve Hz. Ömer zamanında yaşanan bir olay buna örnek olabilir. Bir kadın ölerek kocası, anası, ana bir ve ana baba bir kız kardeşleri mirascı olarak kalır. Hz Ömer hisse sahiplerine hisseleri verir. Ancak ana-baba bir kız kardeşlere bir şey kalmaz. Miras alamayanlar buna itiraz ederek, “*Farzet ki babamız eşek idi. Fakat hepimiz bir anadan değil miyiz?*” derler. Bunun üzerine Hz Ömer re'yini değiştirerek kardeşlerin hepsine hisse verir.⁸⁴⁷ Hatta bu durum kendisine sorulunca, “*Önceki bir hükmümüze, bu da diğer bir hükmümüze göredir.*” der.⁸⁴⁸

2-Hz. Ömer'in önceki fikrinin aksine fikir ileri sürdüğünü gösteren diğer bir olay şöyledir. Resulüllah'ın hanımlarına haccetmeleri için önce izin vermemiş daha sonra kararından vazgeçerek izin vermiştir.⁸⁴⁹ Bu tavrında Hz Ömer önce “Evlerinizde oturun, cahiliyye (çağı kadınları)nın açılıp saçılması gibi açılıp saçılarak yürümeyin (Ahzab,33/33) âyetine istinaden yolculuğun kendilerine

⁸⁴⁶ Abdulvehhâb Şa'rânî (ö.973), *Kitâbu'l-mizân*, s. 28

⁸⁴⁷ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, tahk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, III, 379

⁸⁴⁸ Zekiyuddin Şa'ban, *İslam Hukuku İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kafi Dönmez, Ankara 1990, s.383; Yusuf Kardâvî, *Hz Peygamber ve İlim-Işığın Çağrısı*, çev. Dilaver Selvi, s.100 Şule Yay., İstanbul,1993

⁸⁴⁹ İbn Sa'd, VIII. 209; İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fârûk*, I. 299; Kettani, *et-Teratibu'l-idariyye*, II. 115

yasaklandığını düşünerek müminlerin annelerine izin verme konusunda tevakkufta bulunmuştur. Sonra bunun caiz olduğu kanaatine varınca hilafetinin son yıllarında hacca gitmelerine müsaade etmiştir.”⁸⁵⁰

Hiz. Ömer’in âyeti anlamada illeti önemsemesinin bir sonucu olarak bazı uygulamaları Hiz. Peygamberin dönemiyle farklılık arz edebilmiştir. Müellefe-i kulüb ile ilgili uygulaması buna örnek olabilir.⁸⁵¹

Öte yandan Hiz. Ömer Hiz. Peygamber’den farklı olan bazı uygulamalarına gerekçe olarak onun Allah nezdindeki özel konumunu göstermiştir. İlgili rivâyet şöyledir: Ebu Nadıra anlatıyor: İbn Abbas temettu haccının helal olduğunu İbn Zübeyr ise haram olduğunu söylüyordu. Ben de bu konuyu Cabir b. Abdullah’a açtım. O şöyle dedi: Bu hadisi ben nakl ettim. Biz Resulullah ile birlikte haccı, temettu olarak ifa ettik. Ömer hilafet makamına geçip ümmetin işlerini üstlenince: “Şüphesiz ki Allah Resulü için dilediğini dilediği şekilde helal kılardı. Kur’an nâzil oldu ve kesin hükümler getirdi. Binaenaleyh sizler artık Allah’ın Bakara 196. âyetinde size kesin emrettiği gibi Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın” dedi Katade’nin başka bir isnadla rivâyet ettiği hadiste Hiz. Ömer: Haccı umreden ayırın. Böylece hac da umre de tamam olur.⁸⁵² demektedir. Burada o, Hiz. Peygamber’in bu uygulamasının dönemine özel olduğunu ima etmiş, âyeti görüşüne referans edinmiştir.

⁸⁵⁰ Kettani, *et-Teratibu’l-idariyye*, II. 116

⁸⁵¹ Bu konu bundan sonraki başlıkta işlenecektir.

⁸⁵² Müslim, *Sahih*, I. 885 (15. Kitâbu’l Hac 145), nr. 1217; Ahmet, *Müsned*, I. 17; İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fârûk*, I.307; Âyet zikredilmeksizin benzer rivâyet, İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fârûk*, I.303; İbn Kesir isnadının sahih olduğunu Ebu said el-Hudri’nin bilinen bir sahâbi olduğunu bildirmektedir. İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fârûk*, I.304-dip not-

Hız. Ömer'in âyeti anlamada illeti önemsediğini; ayetin illetini öğrenmek istemesinden, âyetin illetini tesbite yönelik çabalar sergilemesinden, duruma uygun hüküm vermesinden anlaşılmaktadır.

5-Lafza Bağlı Olmayan Açıklamalar Yapması

Bu başlıkta genel olarak Hız. Ömer'in teşrii açıdan ele almadığı âyetlere ilişkin yorumları, yapılan yorumları değerlendirişi üzerinde duracağız. Bu yorumlar bir bakıma âyetin anlaşılmasına daha doğrusu Hız. Ömer'e göre ne anlam ifade ettiğine ilişkin bir fikir verir. "Lafza bağlı olmayan" ifadesinden, "âyete ilişkin özel yorum" veya "âyetin sadece bir lafzının değil, bütününe veya bir bölümünün yorumlanması" nı kastediyoruz.

Hız. Ömer'in âyetlere ilişkin yorumlarına geçmeden tefsir ve te'vil kavramlarını ele almak istiyoruz. Çünkü bu iki kavram lafza bağlı olmayan yorumların anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu iki kavramın aynı anlama geldiğini söyleyenler olduğu gibi farklı olduğunu söyleyenler de vardır.⁸⁵³ Tefsir: Kur'ân-ı Kerimin manalarını keşf ve onda olan müşkil ve garip lafızlardan kastedilen şeyi beyandır.⁸⁵⁴ Te'vil: Âyetin içerdiği manalardan birini tercih etmektir.⁸⁵⁵ İmam Mâturîdî (ö.333)'ye göre tefsir; vahyi müşahade etmeleri, âyetin indiği durumları bilmeleri sebebiyle sahabilerin işidir. Te'vil ise; "Fukahânın ictihadı ile oluşan yorumlardır."⁸⁵⁶ Böyle bir ayırım araştırmamız açısından önem arz etmektedir. Hız. Ömer'in âyete ilişkin yorumlarının bir kısmı İmam Mâturîdî'nin tefsir tanımına bir kısmı da te'vil tanımına denk düşmektedir. Çünkü Hız. Ömer vahyin nüzûlüne şahit

⁸⁵³ Zerkânî, *Menahilu'l-irfan fî ulumi'l-Kur'ân*, Tahr.: Ahmed Şemsu'd-din, II, Daru'kutubi'l-ilmiyye, Beyrut-Lübnan 1988/1409, 4-8

⁸⁵⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, TDV Yay. , Ankara, 1989, s.214

⁸⁵⁵ ez-Zerkeşi, *el-Burhan fî Ulumi'l-Kur'ân*, II. 148

⁸⁵⁶ Ebû Mansur el-Maturîdî, *Te'vilatu'l-Kur'ân*, Haz.: Ahmet Vanlıoğlu, İlmî Kontrol: Bekir Topaloğlu, Mizan Yay. İstanbul 2005, s.3

olan fakih bir sahabi olarak tefsir, kendine has yorumlarda bulunarak te'vil yapmış gözükmektedir.

Öte yandan Tefsir Tarihi'ni incelediğimizde *tefsir*, ya Hz Peygamber'den veya sahabilerden gelen rivâyete; ya da bu alanda yetkin bir alimin bu rivâyetleri de dikkate alarak kendisinin cehdiyle yaptığı yorumlara dayanır. Birincisine “rivâyet tefsiri”; ikincisine “re'y, içtihadî, dirâyet tefsiri” denmektedir. Hz. Ömer'e isnad edilen âyet içerikli rivâyetlere bakıldığında onun daha sonraları rivâyet ve dirâyet tefsiri olarak isimlendirilecek olan her iki tefsiri de yapmış olduğu ortaya çıkar.

Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'den Kur'an açıklaması olarak yaptığı nakilleri ele almıştık.⁸⁵⁷ Bunları rivâyet tefsiri bağlamında değerlendirmek mümkündür.

Açık sözlü olmakla temayüz eden ve aynı zamanda görüşlerinin vahiy tarafından desteklendiğini gören Hz. Ömer'in re'yiyle âyetleri yorumlamasına gelince –ki buna re'ye yönelmesi veya ictihadî yorum da denilebilir- bu uygulamalarını içerdiği gibi âyetteki lafızlara birebir bağlı kalmadan lafızların işaret ettiği anlamlara ilişkin yaptığı özel yorumları da içerir.

Şimdi Hz. Ömer'in âyetleri tefsirine ilişkin örneklerle geçebiliriz.

a-Hz. Ömer'in Mâide 5/3 ve Nasr Suresi ile ilgili yorumları

Söz konusu âyet ve surenin en son inen âyet ve sure oldukları haber verilmektedir.⁸⁵⁸ Bilindiği gibi vahyin Hz. Muhammed'e gelmeye başlaması peygamber olması anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber'e gelen vahyin sona ermesiyle onun ahirete irtihali arasında da ilgi kuranlar vardır. Bunlardan biri de Hz. Ömer'dir. Bu durumun konumuzla ilgisi son nâzil olan sure/âyetin Hz. Ömer

⁸⁵⁷ İkinci Bölüm/I-Anlama ve Yorumunun Kaynağı. A- Hz. Peygamber'den Nakli

⁸⁵⁸ Suyûtî, *el-İtkan*, I. 89; Abdullah b. Amr; En son inen surenin maide; İbn Abbas ise; İza cae nasrullahi olduğunu söylemektedir. Tirmîzî, *Sünen*, V.261 (44. Kitâbu Tefsir Suretu'l-maide 5) nu.3063; Hakim, *el-Müstedrek*, II.311

tarafından Hz. Peygamber'in ölümüne yorumlanmış olmasıdır.

İbn Abbas'ın anlatımıyla olay şöyledir: Ömer, Bedir ashabının da hazır bulunduğu meclislere ara sıra beni de götürürdü...Bazıları sessizce “Onu yanımıza niçin getiriyorsun? Bizim, onun yaşında çocuklarımız var,’ der. Hz. Ömer de: “Onu (ilerde) tanıyacaksınız” derdi. Bir gün Ömer yine beni onların yanına götürdü ve orada bulunanlara “*iza cae nasrullahi vel feth*”⁸⁵⁹ suresi hakkında ne düşünüyorsunuz? diye sordu. Bazıları: “Bize zafer ve fetih (Mekke'nin fethi) nasib edildiği için hamd etmemiz ve bağışlanma dilememiz isteniyor,” dedi. Bazıları ise hiç yorum yapmadı. Ömer bana: ‘Ey İbn Abbas! Sen de böyle mi düşünüyorsun?’ dedi. ‘Hayır’ dedim. ‘Ya ne düşünüyorsun,’ dedi. ‘Bu âyet Resûlullah'ın ecelini haber veriyor, Allah elçisine; Allah'ın yardımını ve zaferi geldiğinde, ki bu senin ecelini gösterir, Rabbini hamd ederek an, ondan bağışlanma dile, O çokça tevbeleri kabul edendir, buyuruyor,’ dedim. Bunun üzerine Ömer: Ben de senin dediğin şekilde biliyorum, dedi.⁸⁶⁰

Surede yer alan “zafer ve fetih” aslında olumlu bir durumu ifade ederken Hz Ömer bunu tefsir ederek buradan Hz. Peygamber'in vefatını çıkarabilmiştir. İşte Hz. Ömer'in bu yorumunu lafza bağlı olmayan yorumlar olarak algılıyoruz.

Âyetin nüzulü ile Hz. Peygamber'in ahirete irtihali arasında ilişki kurulan bir diğer âyet ise Maide Suresinin 3. âyetidir.⁸⁶¹ Harun b. Antere babasından

⁸⁵⁹ Nasr 110/1

⁸⁶⁰ Buhari, *Sahih*, VI. 94 (65. Kitâbu tefsir, 110. Suratu iza cae nasrullahi, 3); Tirmîzî, *Sünen*, V.450 (44. Kitâbu Tefsir 110) nu.3362; (Ebu İsa, hadisin hasen sahih olduğunu söylemektedir. Tirmîzî a.y.) Taberi, *Camîu'l-beyan*, XV. 434; İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fârûk*, II.622; Suyûtî, *el-İtkan*, I. 89; Suyûtî, XV. 726; Hakim, *el-Müstedrek*, II.311; Hz. Ömer'in bu âyete ilişkin açıklaması Süleyman Ateş tarafından “Sahabiler işâri mahiyette tefsir yapmışlar” şeklinde anlaşılmıştır. Süleyman Ateş, *İşâri Tefsir Ekolü*, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul 1998, s. S. 36; Bu sure nâzil olduğunda Hz. Peygamber sureyi Hz. Ömer Hz. Ebubekir ve İbn Abbas'ın da bulunduğu bir ortamda okumuş, bunun üzerine Hz. Ömer ve Ebubekir sevinmiş, İbn Abbas ise üzülmüştür . Mukatil, *Tefsir*, IV. 895

⁸⁶¹ Hz. Aişe'den rivâyet edildiğine göre Maide Suresi en son inen suredir. Zerkeşi, *el-Burhan fi ulumi'l-Kur'an*, I.297

naklediyor: “*Bu gün size dininizi tamamladım*” âyeti Haccı Ekber günü nâzil olunca Ömer ağladı. Resûlullah: ‘Niçin ağlıyorsun’ dedi. Ömer: “Dinimizden çok şeyler edindik, mükemmeli yakaladık; ancak her kemalden sonra noksanlık gelir.” dedi. (Bundan Hz Peygamber’in vefatının yaklaştığını kastediyordu). Hz. Peygamber de: Doğru söyledin dedi.⁸⁶² Gerçekten de Hz Peygamber, ondan sonra seksen bir gün ancak yaşadı.⁸⁶³

Maide suresinin 3. âyeti için başka bir rivâyet daha nakledilmektedir. Tarık b. Şihab’ın anlatımıyla bu rivâyet şöyledir: Bir Yahudi Ömer’e gelerek; Kitabınızda bir âyet okumaktasınız, o âyet şâyet bize nâzil olsaydı inzal edildiği günü bayram kabul ederdik. Ömer: O âyetin hangi gün ve nerede nâzil olduğunu biliyorum, Cuma günü Arafattayken nâzil oldu.⁸⁶⁴ dedi.

Maide 3. âyetle ilgili zikredilen bu iki rivâyete dikkatle bakıldığında birbiriyle çeliştiği görülür. Çünkü ilk rivâyete göre Hz Ömer bu âyetten Hz Peygamber’in ölümünü anladığı için ağlamakla, diğer rivâyete göre ise âyetten dinin tamam olduğunu, bu yüzden bu günün bayram edinildiğini ve sevinilmesi gerektiğini söylemektedir. Hz. Ömer’in cevabı belki şu şekilde anlaşılabilir: Cuma ve Arefe günleri İslam’ın kutsal günleri olduğu için Hz. Ömer Yahudi’nin sorusuna cevap verirken İslam’ın bu şiarını hatırlamış buna göre cevap vermiş olabilir. Yoksa Hz.

⁸⁶² Taberi,a.g.e., IV. 106-107; Taberi bu haberin mürsel olduğunu, haberin ravisi Ebu Harun’un, -ki adı Antere b. Abdurrahman’dır, künyesi Ebu’l-Veki ‘ dir- tabiinden olduğunu belirtir. Buhari, *et-Târihu’l-kebir* adlı eserinde (4/1/84) (Ebu Harun’un) Hz Ali’yi gördüğünü babası Harun’un ve Ebu Sinan’ın Ali’den rivâyette bulunduğunu kaydeder. Ayrıca İbn Sa’d’ın Tabakatı’nda ve İbn Ebi Hatim’de terceme-i halinin bulunduğunu söyler. Taberi, a.y.; Suyûtî, V. 183; Hz. Ebubekir de aynı görüştedir. Elmalılı, *Hak dini*, III. 159

⁸⁶³ Elmalılı, *Hak dini*, III. 159; Kasimi Cemaleddin, *Tefsir İlminin temel Meseleleri*, (trc: Sezai Özel), 54; Elmalılı bu âyeti Hz. Peygamber’in ölümüne yorumlayan kişinin Hz. Ebu Bekir olduğunu aktarmaktadır. Elmalılı, a.g.e., III.159

⁸⁶⁴ Buhari, *Sahih*, VI. 185-186 (65.Kitâbu’t- Tefsir, Suratu’l-Maide 2); Müslim, *Sahih*,III. 2313 (54.Kitâbu’t- Tefsir, 3,4); Tirmîzî, *Sünen*, (44.Kitâbu’t- Tefsir, Suretu’l-maide, 5) nu.3043; Tirmîzî, Ebu İsa’nın hadis için “hasen-sahih” dediğini kaydeder. A.d.y.; Bu rivâyeti farklı versiyonla Taberi’de nakletmiştir. Taberi,a.g.e., IV. 111; Ravi; “Süfyan’ın bu âyetin Cuma günü nâzil olup olmadığı konusunda şüpheli olduğu yönündeki görüşünü” nakl eder. Buhari, a.y.

Peygamber'in irtihalini haber veren âyetin nüzulünü bayram ittihaz etmesi beklenemez.

Âyetin yorumlanarak Hz. Peygamber'in vefatının konu edinildiği bir diğer rivâyet ise İbn Abbas anlatımıyla şöyledir: Ömer b. el-Hattâb وَيَكُونُ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ Peygamber'in de size şahit olması için sizi (orta bir ümmet kıldık)⁸⁶⁵ âyetine ilişkin şöyle dedi: "Allah'a yemin olsun ki, bu âyeti ümmeti var olduğu sürece Peygamber aralarında yaşayacak ve onların en son davranışına dahi şahit olacak" diye yorumluyordum. O gün⁸⁶⁶ Hz. Peygamber'in ölmeyeceği düşüncesine beni götüren şey bu idi.⁸⁶⁷ Şa'rani ise Hz. Ömer'in şu sözünü nakl eder: "Görüş ve düşüncelerinden ümmetinden herkes istifade edecek diye Allah nebisinin ruhunu kabz etmeyecek ve vahyi kaldırmayacak (diye düşünüyordum)."⁸⁶⁸

Bazı rivâyetlere göre Hz. Peygamber öldüğünde Hz. Ömer bu durumu kabullenememiştir.⁸⁶⁹ Ahmet Nedvi Hz. Ömer'in bu tavrını şöyle anlamaktadır: Hz. Ömer kendine malik olamıyarak Hz. Peygamber'in vefat ettiğini söyleyen öldüreceğini ilân eylediği umumiyetle söyleniyorsa da, deliller, Ömer'in kendini zaptedemediğini göstermiyor. Ancak Medine'de her fırsattan istifade ederek fitne ve fesat neşretmek isteyen bir çok münafık bulunduğundan Hz. Ömer durum icabı bu haberin yayılmasına mâni olmak istemiş, fakat bu hareket, rivâyetlerin ihtilafı sebebiyle muhtelif şekiller almıştır.⁸⁷⁰

Hz. Muhammed'in peygamberlik yönü yanında insan olmak bakımından evlenmesi, yemesi-içmesi, uyuması, ticaretle uğraşması, savaşta yaralanması,

⁸⁶⁵ Bakara 2/143

⁸⁶⁶ Hz. Peygamber'in vefatı gününü kast ediyor.

⁸⁶⁷ Suyûtî, IV. 50; Beyhaki, VII. 219

⁸⁶⁸ Abdulvehhab Şa'rânî(ö. 973), *Kitâbu'l-mizân*, b.y, b.t., s.49-50

⁸⁶⁹ İbnu'l-Cevzi, *Menakıbu Emiri'l-Mü'minin Ömer b. el-Hattab*, s.54-55

⁸⁷⁰ Şah Muinuddin Ahmed Nedvi, Said Sahib Ensârî, *Asr-ı Saadet*, (Urduca'dan çev. Ali Genceli), Yayına haz. Eşref Edip, Şamil Yay., İstanbul 1985, I. 304

yaşlanması gibi durumları da müşahade eden; akla, mantığa, önem ve değer vermekle temayüz eden Hz. Ömer'in bu yaklaşımı gerçekten ilginçtir. Ayrıca Hz. Ömer'in bu tavrı Maide suresi 3. âyet ve Nasr suresine ilişkin yoruma da ters düşmektedir.⁸⁷¹ Bu yüzden Bakara 143. âyetine ilişkin Hz. Peygamber'in ölmeyeceğine dair Hz. Ömer'in yorumunu içeren rivâyete ihtiyatla yaklaşılması gerektiği kanaatindeyiz.

2. Örnek: Hz. Ömer; *وَأَنْ لَّوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَهُمْ مَاءً غَدَقًا* “*Cinler, doğru yola yönelmiş olsalardı onlara bolca su içirirdik*”⁸⁷² âyetine ilişkin “Suyun olduğu yerde dünya malı; dünya malının olduğu yerde ise fitne vardır”,⁸⁷³ açıklamasını yapmıştır.

Hz. Ömer'in bu anlamasında lafız ötesi bir yorum söz konusudur. Şöyle ki; âyet insan ve cinin nimete kavuşması için yapması gerekeni, Hz. Ömer ise kendisine nimet verilen insanın o nimeti doğru yönlendirememesi durumunda nelerle karşılaşacağını konu edinmektedir. Bu yaklaşımıyla Hz. Ömer insanın dünya malına gereğinden fazla değer vermemesi gerektiği yönünde fikir beyan ederek âyeti hayata taşımaktadır. Gerçekten de insan yapısı gereği dünya malına düşkün, çıkarını gözetken bir varlıktır. Eğer o dünya malına gereğinden fazla değer verir de çıkarlar çatışırsa kavga ve kargaşa adeta kaçınılmaz olur.⁸⁷⁴ Nitekim dünya malının imtihan aracı anlamında “fitne” olduğu, çeşitli âyetlerde bildirilmektedir.⁸⁷⁵

3. Örnek: Bir adam Ömer b. el-Hattâb'a gelerek; “gece namazını kaçırdım.” diye serzenişte bulunur. Hz. Ömer ; “Gece eda etmen gereken ibadeti

⁸⁷¹ Söz konusu âyete ve sureye ilişkin yorumları “Lafza Bağlı Olmayan Yorumları” başlığı altında inceledik.

⁸⁷² Cin 72/16

⁸⁷³ Taberi, XXIX. 143; Suyûtî, XV. 24-25

⁸⁷⁴ Bu anlamıyla Fitne: Kur’ân-ı Kerim’de Bakara 2/191,217; Enfal 8/73 vd. âyetlerinde geçmektedir.

⁸⁷⁵ Bu anlamıyla Fitne: Enfal 8/28; Teğabun 64/15vd. âyetlerinde geçmektedir.

kaçırırsan gündüz telâfi et. Çünkü, Allah

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِّمَنۢ أَرَادَ أَنۢ يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا

*Düşünüp ibret almak veya şükretmek isteyenler için, geceyle gündüzü birbir ardına getiren O'dur.*⁸⁷⁶ buyuruyor.⁸⁷⁷ Aynı âyete ilişkin Hasan-ı Basrî'den gelen başka bir rivâyette ise; "Hz. Ömer bir gün kuşluk vaktinde namaz kılarken namazı uzatır. Kendisine; "Başka günler namazı bu kadar uzatmazdın" denildiğinde o: "Eksik kalan virdimi tamamladım. Allah; "geceyi gündüzün yerine getirdiğini"⁸⁷⁸ bildirmektedir.⁸⁷⁹

Aynı âyete ilişkin İbn Zeyd ve Mücahit de yorumda bulunmuştur. İbn Zeyd, "Gece veya gündüz, devamlı olsaydı, kul oruç, namaz gibi ibadetlerini nasıl başlayıp bitireceğini ve dünya işlerini nasıl düzenleyeceğini bilemezdi." diyerek âyetin, tabiatın bir kanununa vurgu yaptığını, insanlar da bu kanundan istifade ederek ibadetlerin vakitlerini ve yapıp-etmelerini düzenlediklerini ifade etmiştir. İbn Mücahid ise aynı âyet için; "Düşünüp ibret almak veya şükretmek isteyenler için geceyi gündüzün zıddı yapan Allah'tır. Zira gece karanlık, gündüz ise aydınlıktır. Bu da Allah'ın yüce bir kudrete sahip olduğunu göstermektedir."⁸⁸⁰ demiştir. Son iki yorumda âyetin tabiat kanununa ilişkin yönü öne çıkarılmakta; Hz. Ömer ise yorumunda Kur'an'ın amelî boyutunu öne çıkararak âyeti insanın ibadet hayatına taşımaktadır.

4. Örnek: Hz. Ömer *وَذَلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْدَاكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ*

*İşte rabbinizi böyle sanmanız sizi mahvetti ve hüsrana uğrayanlardan oldunuz.*⁸⁸¹ âyeti

⁸⁷⁶ Furkan 25/62

⁸⁷⁷ Taberi, XVII. 40; İbn Abbas ve Hasan-ı Basrî de bu âyeti Hz. Ömer gibi anlamışlardır. Taberi, a.y.

⁸⁷⁸ Furkan 25/62

⁸⁷⁹ İbn Kesir, *Tefsir*, Mustafa es-Seyyit Muhammed, X. 319; Suyûtî, XI. 202

⁸⁸⁰ Taberi, XVII. 40-41

⁸⁸¹ Fussilet 41/23

hakkında şöyle der: Âyette bahsi geçen kimseler isyanı huy haline getirirler. Tevbe etmedikleri halde bağışlanmadan söz ederler. Böylece iflas etmiş halde dünyayı terk ederler.⁸⁸²

Söz konusu âyetle bir önceki âyet birlikte ele alındığında; bazı insanların yaptıklarını Allah'ın bilmediğini sandıkları için hüsrana uğradıkları görülür. Âyette hoş olmayan bir durumun sebep ve sonucu üzerinde durulmakta Hz. Ömer ise insanların söz konusu olumsuz duruma geliş süreci ve akibetleri üzerinde durmaktadır. Ona göre âyette bahsi geçen kimseler, kendilerinin ürettiği temelsiz düşüncelere, zanna uymakta, zamanla bunu huy haline getirmekteler. Ancak onlar gerçeğin sandıkları gibi olmadığını dünyayı iflas etmiş oldukları halde terk ettiklerinde anlayacaklardır.

Hz. Ömer'in dinin tamamlandığını ifade eden âyette Hz. Peygamber'in vefatına işaretin olduğunu söylemesi, âyetin lafzî anlamı üzerinde değil de bir adım ileri geçerek âyetten ilkeler çıkarması, onun lafza bağlı olmayan yorumlarda bulunduğunu gösterir.

b-Ehl-i Kitaba Cevap Niteliği Taşıyan Yorumları

Kur'ân'ın özgünlüğünü koruma çabaları başlığı altında, Hz. Ömer'in ehl-i kitabın derslerine katılması ve dinlediklerini not alması hususunda Hz. Peygamber'den aldığı uyarıları; aynı şekilde kendi döneminde, Yahudilerle iletişimleri hususunda çevresindekilere ihtiyatlı davranmaları yönündeki tavsiyelerini, görmüştük. Bu başlık altında ise ehl-i kitaptan birinin bir âyetin anlamını Hz. Ömer'e sorması üzerine onun âyet hakkında açıklamalar yapması, âyeti

⁸⁸² Ahmed b. Ebu Bekr el-Kurtûbî, *el-Camiu li ahkâmi'l-Kur'an*, tahk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki ve arkadaşları, Müessesetü'r-risale, XVII. 410

istidlal ederek sorulara cevap vermesi ele alınacaktır.

Hız. Ömer'in nüzul döneminde Yahudiler'le iletişiminde kendilerini verdiği cevapla vahyin aynı doğrultuda nâzil olduğu bir başka deyişle bu kesime ilişkin yaptığı yorumların âyetle desteklendiği görülmektedir. Ömer b. el-Hattâb'ın anlatımıyla olay şöyledir: Bir gün Yahudilerle konuşurken Hız. Peygamber çıkageldi. Ben onlara: "Allah sizi ıslah eylesin! Hız. Muhammed'in getirdiği Kitab'ı okumuyorsunuz. Onun Allah'ın elçisi olduğunu biliyor musunuz?" dedim. 'Evet, biliyoruz' dediler. Ben de 'Vallahi helak olacaksınız, elçi olduğunu bildiğiniz halde ona uymuyorsunuz' dedim. Onlar: 'Hayır helak olmayız, bir gün kendisine nübüvveti kimin getirdiğini sormuştuk, düşmanımız Cebrâil'in getirdiğini söyledi. Halbuki Cebrâil kabalık, şiddet, savaş, helak gibi kötü şeyleri getirir.' diyerek Resulüllah'a uymama gerekçelerini ifade ettiler. Ben de: 'Peki size iyilikte bulunan melek hangisidir?' dedim. 'Yağmuru ve rahmeti indiren Mikâil'dir.' dediler. Bunun üzerine 'Peki o ikisinin Allah katındaki konumu nedir?' diye sordum. 'Biri Allah'ın sağında diğeri ise solunda yer alır' dediler. Ben de; 'Mikail'e muhalif olmak Cebrâil'e yakışmaz, Cebrail'i düşman kabul etmek de Mikail'e yakışmaz. İnanıyorum ki; Allah bu ikisini birbirine düşman görmeyenleri himaye edecek, onlara savaş açanlara o da savaş açacak' dedim. Sonra bu durumu haber vermek için Resulüllah'a gittim. Yanına varır varmaz: 'Bana (yeni) gelen âyeti sana okuyayım mı?' dedi. 'Buyur, ya Resulellah' dedim. "Cebrâil'e düşman olan bilsin ki, Cebrâil, kendinden öncekileri tasdik edici ve mü'minlere hidâyet ve müjde olan Kur'an'ı, Allah'ın izniyle senin kalbine indirendir. Her kim Allah'a, meleklerine, Resullerine, Cebrail ve Mikail'e düşman olursa, Allah da o kafirlerin düşmanıdır."⁸⁸³ âyetini okudu. Ben: 'Yahudilerin yanından geliyorum, bana söylediklerini; benim onlara itirazımı sana söyleyecektim.

⁸⁸³ Bakara 2/97,98

Ama Allah beni geçti.⁸⁸⁴ dedim.

Hiz. Ömer'le bir gurup Yahudi arasında geçen bu olayda ilk bakışta âyet konu edinilmemiş gözükmeğdir. Ancak inzal olunan âyetin onların inançlarını düzeltme konusunda Hiz. Ömer'in Yahudilere yaptığı itirazla aynı doğrultuda olması onlara adeta âyetle cevap verdiği intıbainı uyandırmaktadır. Hiz. Ömer'in bu girişimiyle Yahudilerin görüşlerini Kur'an ve akıl süzgecinden geçirerek düzeltmek istediğı anlaşılmaktadır. Bu rivâyetten ayrıca Hiz. Ömer'in vahye tevafukunu, Yahudilerle iletişim halinde olduğı için Tevrat hakkındaki bilgisini de görmek mümkündür.

Öte yandan Hiz. Peygamber döneminde Yahudiler, içlerinde Hiz. Ömer'in de bulunduğı sahabe ortamında Hiz. Peygamber'e soru sorarlar; o da âyetle onlara cevap verirdi. Nüzul ortamında yaşanan bu konuya ilişkin bir örnek şöyledir: Ömer b. el-Hattâb anlatıyor: Yahudilerden bir gurup Resulüllah'a geldi ve "Cennette meyve var mı?" diye sordular. O da: "Evet" dedi ve *فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ* *Her iki cennette de türlü türlü meyveler hurmalıklar ve nar ağaçları vardır,*⁸⁸⁵ âyetini okudu. Bunun üzerine onlar: "Cennet ehl-i o meyveleri dünyada yedikleri gibi yiyecekler mi?" dedi. O da: "Evet" dedi. Bu sefer Yahudiler: "Tuvalet ihtiyaçları olacak mı?" diye sordular. Resulüllah: "Hayır, onlar terleyecek Allah onların bu ihtiyaçlarını giderecek" dedi.⁸⁸⁶

Hiz. Peygamber döneminde Yahudilerin en ince ayrıntısına kadar sorduğı sorular, Hiz. Musa zamanında yaşayan Yahudilerin sorularına⁸⁸⁷ benzemektedir. Sorular detaylı olmasına rağmen Hiz. Peygamber cevaplamaktan kaçınmamış

⁸⁸⁴ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, I. 477,478; İbn Ebi Hatim, I. 181 nr. 960

⁸⁸⁵ Rahman 55/68

⁸⁸⁶ Suyûtî, a.g.e., XIV. 156; İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fârûk*, II. 608

⁸⁸⁷ Bakara 2/67-71

Yahudiler'e hakikati anlatmaktan yılmamıştır.

Şimdi ise Hz. Ömer'in; Kur'an'ın bir âyeti hakkında ehl-i kitaba; ehl-i kitabın âyet hakkında Hz. Ömer'e yaptığı yorumlar üzerinde duracağız.

1. Örnek: Tarık b. Şihab'ın anlatımıyla rivâyet şöyledir: Yahudilerden bir grup Ömer b. el-Hattâb'a gelerek *وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ* *gökler ve yer genişliğindeki cennet*⁸⁸⁸ âyetine ilişkin olarak: “Peki cennet bu genişlikte ise cehennem nerede?” diye sorarlar. Hz. Ömer: “Gece olunca gündüz nerede? Gündüz olunca gece nerede?” diyerek soruya soruyla karşılık verir. Orada bulunan Yahudiler benzer anlatımın Tevrat'ta da olduğunu söylerler.⁸⁸⁹

Görüldüğü gibi ehl-i kitap Hz. Peygamber'e sorduğu soruların bir benzerini Hz. Ömer'e de sormuşlardır. Hz. Ömer de onlara konuyu Hz. Peygamber gibi ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır.

Hz. Ömer, belki de Tevrat'taki söz konusu anlatımın farkında olduğu için konuyu onların anlayacağı tarzda anlatmış, akıl yürüterek onları ikna etme yoluna

⁸⁸⁸ Ali İmran 3/133

⁸⁸⁹ Suyûtî, a.g.e., IV. 7; Bir başka rivâyette Hz. Peygamber'e ve İbn Abbas'a aynı soru sorulur ikisi de Hz. Ömer'in verdiği cevabı verirler. Suyûtî, IV.6, 7; Hz. Ömer'in Yahudilere âyetle açıklamada bulunduğunu gösteren diğer bir olay şöyledir: Eşas b. Eslem el-Basrî anlatıyor: Bir gün Hz. Ömer namaz kılarken iki Yahudi yanına gelir. Namaz kılanın Hz. Ömer olup olmadığını birbirlerine sorarlar. Hz. Ömer'in olduğuna kanaat getirince namazın bitmesini beklerler. (Namazı bitirdikten) sonra Hz. Ömer'e: ‘Kitabımızda, kendisine demirden bir boynuz verilen ve Allah’ın izniyle ölüleri diriltten, Hezekiyel’e rastlıyoruz, sizin kitapta da böyle biri var mı?’ diye sorarlar. Ömer: ‘Allah’ın Kitabı’nda Hezekiyel diye biri yok. Kur’an’a göre Allah’ın izniyle ölüleri diriltten de –Hezekiyel değil- İsa’dır.’ Onlar: *وَرَسُولًا قَدْ قَصَصْنَا هُمْ عَلَيْكَ* *Sana anlatmadığımız Peygamberler*” (Nisa 4/164) şeklinde bir âyet var mı?’ diye sorarlar. Ömer: “Tabi ki.” der. Onlar: ‘Bizim kitabımızda ölülerin dirilmesiyle ilgili olay şöyledir: İsrailoğulları vebaya yakalanır. İçlerinden bir grup ikamet ettikleri yerden ayrılır, bir mil ileri gider gitmez, Allah orada onların canını alır. Etrafı bir duvarla çevrilir. Kemikler çürüdüğünde Allah Hezekiyel’i gönderir, o, onların baş ucunda durur, ve Hezekiel “Allah’ın dilediği olur”, der. Allah da Hezekiel vasıtasıyla onları diriltir. (Bu rivâyetin benzer anlatımı, Kitab-ı Mukaddes, Hezekiel,37/825-827’de geçmektedir. Burada bir Peygamber olan Hezekiel’e mana aleminde bu olay gösterilmektedir.) Ravi Eşas b. Eslem Allah bu konuya şu âyette işaret buyurmaktadır diyerek, *‘Binlerce kişinin memleketlerinden ölüm korkusuyla çıktıklarını görmedin mi? Allah onlara “ölün” dedi, sonra onları diriltti. Allah insanlara bol nimet verir, fakat insanların çoğu şükredemezler.’* (Bakara 2/243) âyetini okur. (Taberi, II. 794) Bu rivâyet Yahudilerin, Hz. Ömer'in Kur'an'a vâkıf bir sahabe olduğunu bildiklerini göstermektedir. Zirâ Hz. Ömer, Hz. İsa'nın özelliğini, Hz. Peygamber'e bildirilmeyen peygamberlerin de var olduğunu, Kur'anî bilgisine dayanarak Yahudilerle paylaşmıştır.

gitmiştir. Ya da bu konuya günlük hayattan örnek vererek, benzetme yoluyla anlatmıştır. Bununla da, âyetteki anlatımın mecaz olarak anlaşılması gerektiğini vurgulamıştır.

2. Örnek: Hz. Ömer’in, Hristiyanların o dönemde yaşadıkları bir gelenek kendisine sorulduğunda, onu âyet merkezli cevaplama da ehl-i kitaba ilişkin yorumları arasında zikredilebilir: Rivâyet şöyledir: İbn Abbas Ömer b. el Hattâb’a: Hristiyanların kurban keserken bir perde, engel kullanma nedenleri nedir?” diye sorar. Hz. Ömer: “Onların kurban ve diğer ibadetlerde perde kullanmaları Allah’ın *فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا* Meryem sonra insanlardan gizlenmek için bir perde germiştir. Cebrail’i göndermiştik de ona tam bir insan olarak görünmüştü.⁸⁹⁰ âyeti nedeniyledir.⁸⁹¹

Hz. Ömer ehl-i kitabın bir uygulamasını Hz. Meryem hakkındaki âyetle ilişkilendirerek onun Kur’an’da anlatılan tarihi bir olaya dayandığını söylemesi Hristiyanların örfünü ve bu örfün Kur’an’daki anlatımını bildiğini göstermektedir.

3. Örnek: Hz. Ömer’in Hristiyan inancını ve bu inancın Kur’an’daki ifadesini bildiğini gösteren diğer bir örnek şöyledir: Kayser, Ömer b. el-Hattâb’a yazdığı bir mektupta; “Senden önce elçiler bana gelerek yeryüzünde kendisinden daha hayırlı bir şeyin olmadığı bir ağaçtan bahsettiler. (...) Ancak ben böyle bir ağacın yeryüzünde değil de cennette var olduğunu düşünüyorum. Sizin Kitab’a göre de öyle mi? Hz. Ömer “elçilerin doğru söylediğini İslam geleneğinde Hz. Meryem’in İsa’yı doğurduğunda Allah’ın kendisine lutfettiği bir ağaçtan bahsedildiğini Kayser’e

⁸⁹⁰ Meryem 19/17

⁸⁹¹ Suyûtî, X. 48

yazar.⁸⁹²

Yahudilerin Hz. Peygamber'e karşı ön yargılarına ve melekler hakkındaki yanlış inançlarına ilişkin Hz. Ömer'in görüşü ile nâzil olan âyetin tevafuk etmesi, ehl-i kitabın âyete ilişkin sorduğu soruları onların anlayabileceği tarzda cevaplaması, âyetlerden örnekler vermesi Hz. Ömer'in ehl-i kitaba ilişkin cevap niteliği taşıyan yorumları arasında değerlendirilebilir.

c- Ehl-i Kitaptan İhtida Edenlerin Yaptığı Açıklamalara Bakışı

Başlıktan da anlaşılacağı üzere burada Hz. Ömer döneminde yaşayan ehl-i kitaptan ihtida edenlerin yorumları üzerinde durulacaktır. Bu sayede hem söz konusu yorumlar hem de Kur'an yorumunda Hz. Ömer'in İsrailiyata bakışı ele alınmış olacaktır. Konuya geçmeden Sahabe döneminde ehl-i kitabın âyetlere ilişkin yorumları hususunda kısa bir bilgi verilecektir.

Hz Peygamberin vefatından sonra ehl-i kitap Kur'an'la ilgilenmeye devam etmiştir. Sahabe devrinde "İsrâîliyat"⁸⁹³ denilen menkûlat, ekseriya Kur'an-ı Kerim'de kısa ve kapalı olarak zikredilen kıssalar etrafında yoğunlaşmıştır. Söz konusu âyetlerdeki boşluklar mukaddes kitap mensuplarına müracât edilerek kitaplarında bulunan tamamlayıcı malumatla doldurulmak istenmiştir.⁸⁹⁴ Ayrıca Kur'an'ın İncil ve Tevrat'a nispetle kıssalar yönünden veciz oluşu, sahabenin tefsir hususunda Ehl-i Kitab'a müracaat etmesi için bir asıl olmuştur.⁸⁹⁵

⁸⁹² Suyûtî, X. 61-62; İbn Asakir, *Târihu medineti Dimaşk*, XLVII.353; Suyûtî bu rivâyeti Meryem Suresi'nin 25 ve 26. âyetlerinin altında zikreder. Bu âyetlerde Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı doğurduğunda Allah'ın kendisine meyvesini ikramda bulunduğu ağaçtan bahsedilmektedir.

⁸⁹³ İsrâîliyat: İslâm'a ve özellikle tefsire girmiş olan Yahûdî, Hristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla, dinin lehine gerekse aleyhine uydulup Hz. Peygamber'e ve onun muasırları olan sahâbe ve müteâkip nesillere izafe edilen her türlü haber, Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâîliyat*, Beyan yay., 29

⁸⁹⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I.112

⁸⁹⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I.112

c.1-Abdullah b. Selâm (43/663-664)⁸⁹⁶: Hz. Ömer’in kendisine Bakara suersinin 146. âyetini sorması üzerine, bu kişi ile Hz. Ömer arasında şöyle bir diyalog geçmiştir. Resulullah Medine’ye geldiğinde Ömer b. el-Hattâb, Abdullah b. Selam’a: ‘Allah Peygamberine: “*Kendilerine Kitap verdiklerimiz, Muhammed’i oğullarını tanıdıkları gibi tanırırlar.*”⁸⁹⁷ buyuruyor, bu bilme nasıl olmuştur?’ (kitap ehl-i Hz. Muhammed’i bu düzeyde nasıl tanıyabilmiştir?) Abdullah: “Onu gördüğümde çocuğum gibi tanımıştım. Çünkü onu çocukluğundan beri görüyorum. Muhammed hakkındaki bilgim oğlum hakkındaki bilgimden çoktur.” Ömer, bu nasıl olur? Abdullah: O, Allah’tan gelen ‘hak bir elçidir’ Kitabımızda Allah onu öyle vasıflandırmıştır. Bir kadın nasıl böyle bir evladı doğurur? bilemem.⁸⁹⁸

Rivâyet eğer doğruysa Hz. Ömer âyetteki bilginin içeriğini ilgili kesimin Müslüman olmadan önceki üyesi Abdullah’tan öğrenmek istemiştir. Abdullah da hem tecrübesinden hem de önceki kutsal kitaplara ilişkin bilgisinden yararlanarak Hz. Ömer’i bilgilendirmiştir. Bu tavrıyla Hz. Ömer hem hakikati kaynağından öğrenmek istediğini hem de insanların bilgi ve tecrübesine değer verdiğini göstermiştir.

c.2- Ka’bu’l-Ahbar (32/652-653)⁸⁹⁹: Hz. Ömer’in Kur’ân’ın yorumuna

⁸⁹⁶ Aslen Benû Kaynakalı bir musevîdir. Asıl adı “el- Huseyin” dir. Hz. Peygamber’in Medineye vusûlünde müslüman olmuş ve Abdullah adını almıştır. İbn Abdilberr, *el-İsabe*, II.312; Ayrıca bkz. Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, s. 90; Abdullah b. Selam Hz. Ömer’le birlikte, el-Câbiye ve Beytu’l-makdis’in fethinde hazır bulunmuştu. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I.118

⁸⁹⁷ Bakara 2/146

⁸⁹⁸ Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, II. 32; Ancak bazı alimler onu sika görmemekte naklini sıhhatli bulmamaktadır. Suyûtî, el-Kelbi-Ebu Salih-İbn Abbas senedinin çok zayıf olduğunu; bu eğer Muhammed b. Mervan es-Süddî’nin rivâyetine dayandırılırsa yalancılıkla itham edilen bir silsile olacağını belirtir ve Sa’lebi’nin ondan çokça rivâyette bulunduğunu söyler. İbrahim b. Hasen, *Tefsiru’l-Me’sur an Ömer b. el-Hattab*, 154, dpn.: 3/a (Suyûtî’nin el-İtkan’ından naklen),

⁸⁹⁹ Aslen Yemen Yahudilerinden olan Ka’b’ın künyesi Ebû İshak’tır. (İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-nihaye*, II. 307; Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, s. 90;) İlminin çokluğu için hibr (bilgin) denmiştir. Ka’b, eski kitapları ve onlarla ilgili şifahi rivâyetleri çok iyi biliyordu. Kettani, *et-Terâtibu’l-idariyye*, II. 426;Ebubekir veya Hz. Ömer döneminde Müslüman olan bu zat Hz. Ömer zamanında Bizanslılarla yapılan muharebelere iştirak etmiştir. Hz. Ömer O’na Hz. Peygamber’den hiçbir şey rivâyet etmemesini emreder, ve onu daima murakebe altında bulundururdu. Bundan dolayı

ilişkin bu kişiyle ilgili şöyle bir iletişimi nakledilmektedir: Bir adam Hz. Ömer'in yanında, (*"Âyetlerimizi inkar edenleri ateşe atacağız.) derilerinin her yanışında, azabı tatmaları için onları başka derilerle değiştireceğiz."*)⁹⁰⁰ âyetini okur. (Orada bulunan) Ka'b: "Bende bunun tefsiri var, Müslüman olmadan önce okuyordum." der. Ömer: "Getir, Ey Ka'b! Peygamberden işittiğim gibiye onu kabul ederiz." Ka'b, âyeti okuduktan sonra "Deriler saatte yüz yirmi kez değişecektir," açıklamasını yapar. Hz. Ömer: "Ben de Resulullah'tan böyle işitmişim," der.⁹⁰¹

Yukardaki konuşma, Ka'b'ın tefsir hususunda söylediği şeylerin Hz. Ömer'ce hemen kabul edilmediğini ve Ka'b'ın da bazen kabul edilmeyecek şeyler söylediğini ispat hususunda bir ip ucu olabilir.⁹⁰²

Ka'bu'l-Ahbar'ın bazen Hz. Ömer'in yanında âyeti kaynak göstererek nasihatte bulunduğu rivâyet edilmektedir. Rivâyete göre Ka'b yaşanan olayı şöyle anlatıyor: Ömer b. el-Hattâb'ın yanında bulunduğum sırada benden kendilerine nasihat etmemi istedi. Ben de: "Allah'ın kitabında ve Resulullah'ın sünnetinde yeterince nasihat yok mu?" dedim. O: "Elbette var, ancak sen bize yine de nasihatta bulun." dedi. Bunun üzerine: "Ey Mü'minlerin Emiri! Kıyameti yetmiş peygamberin ameliyle/ sevabıyla karşılayacak olsan da o gün daha çoğunu istersin." dedim. "Başka" dedi. "Cehennem doğusundan öküzün burnunun deliği kadar, batısından ayaklarının ucu kadar açılrsa lavı dışa taşar." dedim. "Devam et" dedi. "Cehennem kıyamet günü öyle fokurdar ki melekler ve peygamberler dizüstü yere çökerler. Hatta Allah'ın halili Hz. İbrahim dizüstü çökerek: 'Ey Rabbim! Bu gün beni bağışlamamı

Ömer'e kızıyor, bu kızgınlığı sebebi ile onun katlinde mühim rol oynuyordu. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I. 119-121

⁹⁰⁰Nisa 4/56

⁹⁰¹Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, IV. 492,493; İbn Kesir, *Tefsir*, tah.: Mustafa es-Seyyit Muhammed, IV. 122

⁹⁰²Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, s. 95

istiyorum’ der.” dedim. Hz. Ömer başını eğdi ve sessizliğe büründü. Ben: “Ey Mü’minlerin Emiri! Bu söylediklerimin Allah’ın Kitab’ında olduğunu biliyor musun?” dedim. Hz. Ömer: “Nasıl, neresinde?” diye sordu. Ben de

يوم تأتي كل نفس تجادل عن نفسها وتوفى كل نفس ما عملت وهم لا يظلمون

*O gün herkesin kendi derdine düşüp çabalayacağı ve herkesin işlediğinin haksızlığa uğratılmadan kendisine ödeneceği bir gündür*⁹⁰³ âyetini okudum⁹⁰⁴

Âyetin daha iyi anlaşılması için verilen örnekler bire bir âyette yer almamaktadır. Ka’bu’l-Ahbar İslam’a ihtida etmiş ehl-i kitap olduğuna göre bu yorumlarının Kitab-ı Mukaddesten devşirme yorumlar olması muhtemeldir. Eğer rivâyet sahihse bu tür yorumları lafza bağlı olmayan ama âyetin içeriğine ters düşmeyen yorumlar olarak da değerlendirmek mümkündür. Bu aynı zamanda Hz. Ömer’in dışında birinin yaptığı yorumu onun değerlendirmesi yönünde bir örnektir. Ahiret hayatına ilişkin Ka’b’ın yaptığı bu tasvir Hz. Ömer’i etkilemiş gözükmektedir. Bununla birlikte o, Ka’b’ın tespitlerinin neye dayandığını sormadan da edememiştir. Âyetin içeriğiyle yapılan yorumun konularının ortak olduğunu gören Hz. Ömer, sessiz kalarak yapılan yorum hakkında konuşmamıştır.

Bununla birlikte Hz. Ömer Ka’b’ı âyetlere ters düşecek veya âyetin mesajını gölgeleyecek şekilde bir yorumda bulunursa onu sürmekle tehdit etmiş ve: “Atalarından rivâyeti bırak yoksa seni Kirede topraklarına sürerim”⁹⁰⁵ demiştir.

c.3- Temim ed-Dârî⁹⁰⁶ : Hz. Ömer’in bu zatla Kur’an’ın yorumu hususunda bir iletişimine rastlamadık. Ancak kendisi Hz. Ömer’e denizde seferi iken

⁹⁰³ Nahl 16/111

⁹⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühed*, Daru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut 1983/1403, s. 151; Suyûfî, IX. 126-127

⁹⁰⁵ İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fârûk*, II. 625; İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-nihaye*, VIII. 106; Ayrıca bkz. G.H.A. Juynboll, *Modern Mısır’da Hadis Tartışmaları*, (Çev. Salih Özer), Ankara Okulu Yay., Ankara 2000, 141

⁹⁰⁶ Hz. Ali’nin hilafetinin sonlarına doğru vefat ettiği söylenmektedir. Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrailiyat*, s. 93

namazın kısaltılıp kısaltılmadığını sormuş Hz. Ömer de Yunus suresinin 22. âyetine istinaden kısaltılması gerektiğini söylemiştir.⁹⁰⁷ Ayrıca Hz. Ömer zamanında onun izni ile camide ilk kıssa anlatanın Temim olduğu bilinmektedir.⁹⁰⁸

Hz. Ömer ehl-i kitaptan İslam'a ihtida edenlerin Kur'an'a ilişkin yorumlarını kendisinin Hz. Peygamber'den işittiği gibiye kabul etmiş, kaynağını ve Kur'anî referanslarını sorgulamış bir bakıma bu kesimin yorumlarına ihtiyatla yaklaşmıştır.

Tefsir amaçlı yorumlara genel olarak baktığımızda Hz. Ömer'in bir önceki âyeti dikkate almadığı için durumuna uygun olarak anlayan kimseyi cezalandırması, siyak sibakı; Enfal suresi 15-16. âyetleri örneğinde "bu âyetler Mekke'de nâzil oldu. Ancak bu gün her müslümanın sığınağı benim" diyerek hem nüzul dönemindeki vâkıâya hem de kendi dönemindeki vâkıâya işaret etmesi vahiy vâkıâ ilişkisini önemsediğini gösterir.

Âyetin lafzından işaret ettiği anlamı çıkarması lafza bağlı kalmadan yaptığı yorumlar bir başka deyişle âyete ilişkin yaptığı özel yorumlar olarak nitelendirilebilir. Lafza bağlı kalmama ifadesinden "Batınî tefsir" anlaşılmamalıdır. Çünkü Hz. Ömer'in yaptığı tefsir gizli anlamlar ve işaretlere göre yapılan tefsir değildir.⁹⁰⁹ Bu yüzden Hz. Ömer'in bu yorumlarını Batınî tefsirin sahabedeki kaynağı şeklinde anlamak doğru olmaz.

Onun ehl-i kitaba cevap niteliği taşıyan yorumlarına gelince bu yorumlar

⁹⁰⁷ Bu rivâyet İkinci Bölüm II-Anlama ve Yorumunda Yöntemi /A-Ayetleri Anlamada Yöntemi/ 4-Âyetin İletini Önemsemesi başlığı altında ele alınmıştır.

⁹⁰⁸ İbn Abdilberr, *el-İsabe*, I, 184

⁹⁰⁹ Bâtınî, İşâri tefsir ile ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1998; Ancak bizim batını tefsir olarak değerlendiremeyeceği kanısında olduğumuz rivâyetlerden bir kısmı batını tefsir olarak anlaşılmıştır. Örneğin Bakara 2/266. âyetine ilişkin olarak Hz. Ömer'in yaptığı yorum (Buhari, *Sahih*, V. 163 (65. Kitâbu't-tefsir 47); Süleyman Ateş tarafından "Sahabiler işâri mahiyette tefsir yapmışlar" diye anlaşılmıştır. Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Ekolü*, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul 1998, s. 36

daha çok onların yanlış düşünce ve inançlarını göstermek bu konuda onları ikna etmek için yapılmış gözükmektedir. Hz. Ömer ehl-i kitabın yorumlarını hemen kabul veya red yerine, akıl, vahiy ve sünnet açısından değerlendirmiş kendini ona göre yönlendirmiştir.

6-Ulumu'l-Kur'ân'a Kaynak Teşkil Eden Açıklamalarda Bulunması

Hz. Ömer'den gelen bazı rivâyetler döneminde henüz teşekkül etmemiş Ulumu'l-Kur'ân'a kaynak teşkil edecek beyanlar içermektedir. Bu beyanlarda esbâb-ı nüzul, nesh, kıraat konuları yer almaktadır. Söz konusu alanların vahye şahit olmaları nedeniyle Hz. Peygamber'e ve sahabilere özel bir alan olduğu bilinmektedir. Bu konular aşağıda Hz. Ömer'den gelen rivâyetler çerçevesinde ele alınacaktır.

a-Esbâb-ı nüzul

Sahabinin diğer nesillerden farkı vahyin nüzulüne şahit olmalarıdır. Hatta Ömer b. el-Hattâb'ın “Resulüllah'a vahiy geldiğinde arı vızıltısını andıran bir ses işitilirdi”⁹¹⁰ sözü hatırlanırsa onların vahyin nüzulü esnasında Hz. Peygamber'deki fiziki değişikliği bile müşahade edebildikleri dolayısıyla nüzul ile iç içe yaşadıkları söylenebilir.

Sahabe nezdinde esbab-ı nüzul ilminin ayrı bir yeri ve değeri vardır. Bu ilme sahabe'nin atfettiği değeri Hz. Ömer ile İbn Abbas arasında geçen şu diyalogtan öğrenmekteyiz. Hz. Ömer İbn Abbas'a; “Kitabı ve Peygamberi tek olan bu ümmet nasıl olur da ihtilafa düşebilir?” diye sorar. İbn Abbas: “Ey Mü'minlerin emiri, bizler Kur'an'ın kendilerine indirildiği kimseleriz. Onu okuduk ve hangi sebeple nâzil olduğunu da bilmekteyiz. Ne var ki bizden sonraki topluluklar da Kur'an'ı okuyacaklardır. Ancak âyetlerin hangi olay üzerine indiğini bilmeyeceklerdir. Bu

⁹¹⁰ Tirmîzî, *Sünen*, V. 326 (44.Kitâbu tefsiri'l-Kur'an 23.); Ahmed, I. 34; Abdurrezzak, 6038; Hakim,II. 392; Beyhaki, VII. 55; Suyûtî, X. 553-554; İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fâruk*, II.596-597

sebeple Kur'an üzerine hepsinin bir re'yi olacaktır. Herkesin bir görüşü olunca da ihtilafa düşeceklerdir. İhtilaf etmeleri de onları çatışmaya sevkedecektir.⁹¹¹

Bu başlık altında esbâb-ı nüzul konusu bütün yönleriyle ele alınacak değildir. Esbâb-ı nüzule ilişkin geniş ve ayrıntılı açıklama ve yaklaşım için Ahmet Nedim Serinsu'nun "*Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzulün Rolü*" adlı çalışmasına bakılabilir. Burada Kur'an'ın anlaşılmasında ve Müslüman toplumun ihtilafa düşmemesinde önemi haiz bu ilme ilişkin Hz. Ömer'den gelen rivâyetler ele alınacaktır. Bu sayede Hz. Ömer'in vahyin nüzûlüne şahit oluşu, ondan gelen rivâyetlerin sonraları ortaya çıkan Ulumu'l-Kuran'ın şekillenmesine katkısı, onun vahiyle olan diyalogu görülmüş olacaktır.

Âyetlerin nüzulüne ilişkin Hz. Ömer'in açıklamalarını içeren birkaç rivâyeti ele alalım:

1. Örnek: Abdullah b. Zübeyr'in anlatımına göre; Temimoğulları'ndan bir gurup Hz. Peygamber'e gelip kendilerine bir emir tayin etmesini isterler. O esnada orada hazır bulunan Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer Hz. Peygamber'e görevlendireceği isimler hususunda öneride bulunur. Hz. Ebu Bekir, Ka'ka' b. Ma'bed'i; Hz. Ömer ise Akra b. Habis'i önerir. Hz. Ebu Bekir Hz. Ömer'e: "Sen sırf bana muhalefet olmak için bu öneride bulunuyorsun", diye çıkışır. Hz. Ömer: "Hayır böyle bir amacım yok sadece görüşümü söyledim," der. İkisi arasında münakaşa başlar ve seslerini Hz. Peygamber'in huzurunda yükseltirler. Bunun üzerine Hucurât suresinin ilk âyetleri nâzil olur.⁹¹²

Bu rivâyete göre Hz. Peygamber'in hoşuna gitmeyen davranışı sergileyen

⁹¹¹ Ebu Ubeyd, *Kitâbu Fedâili'l-Kur'an*, s. 103

⁹¹² Buhari, *Sahih*, VI.46 (65. Kitâbu tefsiri'l-Kur'an 49.); Buhari, *Sahih*, V.116 (64. Kitâbu'l-megazi 68.); Nesai, *Sünen*, VIII. 226(49. Kitâbu adabi'kudat 6.) nr.5383 Nesai surenin baştan beşinci âyete kadar nâzil olduğunu söyler. a.y.; Suyûtî, XIII. 527

H. Ömer ve arkadaşı âyetin nüzûlüne sebep olmuştur. Ayrıca bu rivâyet H. Ömer'in H. Peygamber'in nezdinde ona öneri sunabilecek bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.

2. Örnek: Ka'b b. Malik anlatıyor: Vahiy öncesinde Araplar gündüz oruç tutar, akşam uyuduklarında bir sonraki günün iftarına kadar yeme-içmeyi ve eşleriyle beraber olmayı kendilerine yasak ederlerdi. Bir gün Ömer b. el-Hattâb H. Peygamber'le geç saate kadar sohbet eder ve evine döner. Hanımını uyandırır, hanımının "uyudum" uyarısına rağmen onunla beraber olur.⁹¹³ Ertesi gün Ömer b. el-Hattâb H. Peygamber'e gelip durumu anlatır. Bunun üzerine Bakara 187. âyetinin "عَلَّمَ اللَّهُ أَتَكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَالُونَ أَنْفُسَكُمْ" Allah içinizde olanları bilmektedir." kısmı nâzil olur.⁹¹⁴

H. Ömer'in yaşadığı bu olay sahabinin her konuyu çekinmeden H. Peygamber'e danışabildiğini, H. Peygamber'in vahiy gelmeden açıklama yapmak istemediği, bir konuda vahiy gelmemişse önceki uygulama üzere hareket edildiğini, âyetlerin o dönem insanının davranışları ve sordukları soru neticesinde nâzil olduğunu göstermektedir.

3. Örnek: İbn Abbas Nisa suresinin 60. âyetinin nüzulüne ilişkin şu olayı anlatır: Münafıklardan Bişr adında bir adam bir yahudi ile anlaşmazlığa düştü. Yahudi hakem olarak H. Peygamber'i, münafık ise Kab b. el-Eşref'i önerdi. Aralarında H. Peygamber'i aralarında hakem tayin etmeye karar verdiler. H. Peygamber yahudi lehine hüküm verdi. Münafık buna razı olmadı ve Ömer b. el-Hattâb'ın hakemliğine başvurmayı önerdi. Yahudi bunu kabul etti ve beraber H. Ömer'e gittiler. (Durumu anlattıktan sonra) Yahudi H. Ömer'e: "Resulüllah

⁹¹³ Rivâyette benzer olayı Ka'b b. Malik'in de yaşadığı belirtilmektedir.

⁹¹⁴ Taberi, II. 225; İbn Ebi Hatim, I. 316 nr.1677; Vahidi, *Esbâbu'n-nüzul*, 33, İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fâruk*, I. 220; İbn Kesir, a.g.e., II.566; Şevkânî, I. 164; Suyûtî, II.272; Ahmed b. Hanbel, XXV. 86 nr. 15795 Müsned'in muhakkiki isnadının sahih olduğunu söylemektedir.

aramızda hüküm vermişti ancak hasmım bunu kabul etmedi.” dedi. Hz. Ömer münafiğa: “Öyle mi?” diye sordu. Münafık: “Evet” cevabını verdi. Hz. Ömer: “Gelene kadar yerinizden kıpırdamayın” dedi. Gitti kılıcını kuşandı. Dönünce münafiğin boynunu vurdu. “Allah ve resulünün verdiği hükmü beğenmeyenin hükmünü ben böyle veririm” dedi. Bunun üzerine Nisa Suresinin 60 âyeti nâzil oldu.⁹¹⁵

4. Örnek: Nu'man b. Beşîr anlatıyor: Bir gurup sahabiyle Resulüllah'ın minberi yanında oturuyordum. İçlerinden biri: “İslam'ı kabul etmenin dışında hacca su dağıtmaktan daha efdal bir amel bilmiyorum”, diye bir iddiada bulundu. Orada bulunan biri; “Messid-i Haram'ın bakımını üstlenmek daha faziletlidir”, diye karşılık verdi. Bir diğeri; “Allah yolunda cihat söylediklerinizden daha hayırlıdır” diyerek her ikisine de cevap verdi. O esnada orada bulunan Hz. Ömer; “Resulüllah'ın minberinin yanında sesinizi yükseltmeyin” diyerek onlara mâni oldu. Numan sözlerine şöyle devam etmektedir: Cuma günüydü namazı kıldıktan sonra tartıştıkları konuyu Hz. Peygamber'e sordum. Bunun üzerine

Hacca gelenlere su vermeyi, Mescid-i Harâmı onarmayı, Allah'a ve ahire gününe

inananla , Allah yolunda cihad edenle bir mi tuttunuz?”⁹¹⁶ âyeti nâzil oldu.⁹¹⁷

5. Örnek: Fussilet suresinin 5. âyetine ilişkin olarak Ömer b. el-Hattâb’ın şöyle bir olay anlattığı rivâyet edilmektedir: Bir gün Kureyşin ileri gelenleri Resulüllah’ın yanındaydılar. Resulüllah onlara: “İslam’ı kabul etmenize engel nedir? Bu davranışınız Araplara leke getiriyor” dedi. Onlar: “Ya Muhammed! Dediğini anlamıyoruz, söylediğini işitmiyoruz, kulağımızda ağırlık var.” diye karşılık verdiler. Hatta Ebu Cehil elbisesini Hz. Peygamber ile arasına koyarak “Bizi davet ettiğin mesajı anlamıyoruz, kulağımız kapalı aramızda engel var” dedi. Resulüllah: “Sizi iki şeye davet ediyorum: Birincisi, Allah’tan başka ilahın ve onun ortağının olmadığı, ikincisi, Muhammed’in Allah’ın elçisi olduğudur.” dedi. Onlar bunu duyunca hemen geri döndüler. *“Bu ne garip şey. İlahları bir tek ilah’a indirdin”* dediler. İçlerinden bir kısmı: *“Yürüyün tanrılarınıza bağlılığınızı gösterin, sizden istenen budur. Son dinde de bunu işitmedik, bu ancak bir uydurmadır. Kur’an aramızda Muhammed’e mi indirilmeliydi.”* dediler. O ara Cebrâil geldi ve nebiye: “Allah sana selam ediyor, buyuruyor ki, yanındakiler anlama hususunda kalplerinde kilit, işitme hususunda kulaklarında ağırlık olduğunu söylemiyorlar mı? Peki dediğini anlamıyorlardı da sen Kur’an’ı konu edindiğinde gerisin geriye niçin döndüler? Eğer doğru söylüyor olsalardı dönmezlerdi. Onlar aslında işitiyorlar ama yalan söylüyorlar. Senin söylediklerini kerih gördükleri için ondan istifade etmek istemiyorlar.” dedi. Orada bulunanlardan yetmiş kişi ertesi gün Hz. Peygamber’e gelerek: “Ya Muhammed bize İslam’ı tebliğ et” dedi. Hz. Peygamber onlara İslam’ı anlatınca hepsi Müslüman oldu. Resulüllah gülümseyerek: “Allah’a hamd ediyorum! Bir de bir şey söylemek

⁹¹⁶ Tevbe 9/19

⁹¹⁷ Müslim, *Sahih*, II.1499 (33. Kitâbu’l-İmâre 29) nu.111; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV. 269; Taberi, *Câmiu’l-beyân*, X.122; İbn Ebi Hatim, VI.1767, nu. 10063; Taberânî, *Kitâbu’l-evsat*, s.423; İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fârûk*, II.587; Suyûtî, VII.268

istiyorum. Dün siz kalbimizde düğüm, kulaklarımızda ağırlık var demiyor muydunuz? Bu gün nasıl Müslüman oldunuz.?” diye sorar. Onlar: “Ya Resulallah! Allah’a yemin olsun ki dün yalan söylemiştik. Eğer o hal üzere devam etseydik hiçbir zaman hidâyete eremezdik.”⁹¹⁸

Hiz. Ömer bu konuşmasında vahyin nüzulüne şahit olan biri olarak söz konusu âyetin hangi ortamda nâzil olduğunu resmetmektedir. Rivâyette italik olarak verilen cümleler aslında Saf suresinin 6-8. âyetleridir. Bu sözleriyle âyetlerdeki ifadelerin kime ait olduğunu da açığa kavuşturan Hiz. Ömer’in âyetlerin nerede, kime nâzil olduğuna vâkıf olduğu, dolayısıyla nüzul ortamını iyi bildiği ortaya çıkmaktadır.

6. Örnek: Küleyb anlatıyor: Ömer bir Cuma günü Ali İmran suresini okudu. –onun cumada Ali İmran suresini okumak hoşuna giderdi.-

إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ

âyetine⁹¹⁹ geldiğinde âyetin nüzulüne ilişkin konuşmaya başladı: Uhud günü düşmanı hezimete uğratmıştık. Koşarak dağa çıktım. İnzivaya çekilmeyi düşünüyordum. Rahatlamaya çalışıyordum. Birden; “Muhammed öldürüldü” diye bir ses işittim. Etrafta kimse görünmüyordu ki o sözü söyleyeni bulup gebertseydim. Sonra hepimiz dağa toplandık, bu âyet nâzil oldu.⁹²⁰

7. Örnek: Huzeyfe el-Yemânî anlatıyor: Resulüllah, Ebubekir’e; “Bir adamı Ümmü Rûmân ile görsen ne yaparsın?” diye sordu. O da “Hakkında iyi düşünmezdim” cevabını verdi. Aynı soruyu Hiz.Peygamber Ömer’e sordu. Ömer: “Vallahi onu öldürürdüm” karşılığını verdi. Bunun üzerine “ وَالَّذِينَ يَرْمُونَ

أَزْوَاجَهُمْ

⁹¹⁸ Suyutî, *ed-Dürri’lmenşûr*, XIII. 86,87

⁹¹⁹ Al-i İmran 3/155

⁹²⁰ Suyutî, *ed-Dürri’lmenşûr*, IV. 81

âyeti⁹²¹ nâzil oldu.⁹²² Âyette “eşini zinayla suçlayıp kendinden başka şahit getiremeyen kimseler doğru söylediklerine dair dört kere Allah’a yemin ederek şahitlik etmelidir.” buyurulmaktadır. Hz. Ömer’in tavrıyla âyetin içeriğinin aynı yönde olmadığı görülmektedir. Bu da vahye muvafakat edemediği durumlara örnek olabilir.

8. Örnek: Şureyh b. Ubeyd anlatıyor: Bir adam Enu’d-Derdâ’ya gelerek “Ey Kurrâ topluluğu! Size ne oluyor da, sizden bir şey istendiğinde korkak ve cimri oluyorsunuz yemeye gelince en büyük lokmaları yiyorsunuz. Ebu’d-Derdâ adama cevap vermeden durumu Ömer’e bildirdi. Ömer adamın yanına giderek yakasından tuttu ve Hz. Peygamber’e götürdü. Adam: “Şakalaşıyor ve eğleniyorduk” dedi. Bunun üzerine Allah nebisine; وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ âyetini⁹²³ inzâl buyurdu.⁹²⁴

Hz. Ömer’in vahyin nüzulüne şahit olduğu hatta bazen âyetin nüzulüne sebep olan olayın içerisinde yer aldığı, anlatımıyla nüzul ortamını resmettiği anlaşılmaktadır. Esbâb-ı nüzule ilişkin Hz. Ömer’den gelen birkaç rivâyet daha vardır. Ancak bunların kaynaklardaki yerine işaret ederek⁹²⁵ Hz. Ömer hakkında nâzil olan âyetlere geçmek istiyoruz. Bu sayede Hz. Ömer’in vahiyle iletişimini bir bakıma vahyin kendisini dikkate alışını görmüş olacağız.

1. Örnek: Mukâtil, Nur suresinin 62. âyetindeki فَاذْنُ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ onlardan dilediğine izin ver” ifadesinin Hz. Ömer için nâzil olduğunu bildirmekte ve

⁹²¹ Nur 24/6

⁹²² Suyûtî, X. 659

⁹²³ Tevbe 9/65

⁹²⁴ Suyûtî, VII. 325

⁹²⁵ Hz. Ömer’den gelen esbab-ı nüzule ilişkin diğer rivâyetler şöyledir. **Bakara 2/271**, Suyûtî, III. 328-329; **Bakara 2/223**, Tirmîzî, *Sünen*, V.216 (44. Kitâbu tefsiri’l-Kur’an 2) nu. 2980, İbn Ebi Hatim, II. 405 nu. 2134 ; Beyhaki, VII. 198; Suyûtî, II. 594; **Tevbe 9/58-59**, Suyûtî, VII. 405-406; **Ahzab 33/1**, Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, III. 62; Benzer rivâyet Enam 6/51-53 için zikredilmektedir. Bkz. Taberi, VII.264,265, nu. 10333, 10334; Taberi’deki rivâyet farklı ifadelerle Mukâtil de de yer almaktadır. Mukâtil, *Tefsîr*, I. 564

bu konuya ilişkin şu olayı aktarmaktadır. Hz. Ömer Tebuk seferinden dönen münafıkları takip etmek/dinlemek üzere Resulullah'tan izin istedi. Hz. Peygamber de; “Sen münafık değilsin, istediğin yere gidebilirsin” diyerek ona izin verdi. İşte bu âyet bu konuyla ilgilidir.⁹²⁶

2. Örnek: Said b. Cübeyr *وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ* lafzının⁹²⁷ özel olarak Hz. Ömer için nâzil olduğunu söylemektedir.⁹²⁸

3. Örnek: Mekke'nin ileri gelenleri Hz. Ömer'e kötü söz sarfettiklerinde Allah Hz. Ömer'in onlara güzel sözle karşılık vermesini istemiştir. İlgili âyet İsra suresinin *وَقُلْ لِّعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ* Ey Muhammed! Kullarıma en güzel şekilde konuşmalarını söyle.⁹²⁹ anlamındaki 53. âyetidir.⁹³⁰

4. Örnek: İbn Abbas, *وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ* âyetinin⁹³¹ Hz. Ömer'in de içinde bulunduğu on kişi hakkında nâzil olduğunu bildirmektedir.⁹³²

Hz. Ömer hakkında inen âyetlerin bir kısmı onun ilgili olaydaki tavrını anlatmakta veya ona tavsiyede bulunmaktadır.

b-Nesh

Neshin olup olmadığı varsa Kur'an için mi yoksa önceki vahiyler için mi geçerli olduğu tartışma konusudur.

Hz. Ömer'in açıklamalarını içeren rivâyetlere baktığımızda ona göre neshin var olduğu ortaya çıkar. Bu çıkarsamamızı şu rivâyete dayandırıyoruz. İbn Abbas

⁹²⁶ Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, III. 62

⁹²⁷ Tahrir 66/4

⁹²⁸ Zehebi, *Târihu'l-İslam*, III. 255; Mukatil b. Süleyman bu âyetten kastın Ebubekir Ömer ve Ali olduğunu söylemiştir. İbn Asakir, *Târihu Medineti Dimaşk*, XLIV. 45

⁹²⁹ İsra 17/53

⁹³⁰ Mukatil b. Süleyman, *Tefsir*, II. 263; Benzer uyarının Câsiye 45/14 âyetle yapıldığı da ifade edilmektedir. Mukatil b. Süleyman, a.g.e., III. 211; Şurâ 37. âyetin *وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ* bu konuya ilişkin nâzil olduğunu Mukâtil bildirmektedir. Mukâtil, a.g.e., III. 772

⁹³¹ Hicr 15/47

⁹³² Suyûtî, VIII. 629; Bu âyetin Ebubekir Ömer ve Ali hakkında nâzil olduğunu Kesiru'n-Nevvâ' (İbn Hacer, bu şahsın 6. tabadan, zayıf biri olduğunu söylemektedir. İbn Hacer el-Askalanî (ö. 852), *Takrîbu't-tehzi*, s.806) tarafından nakletmektedir. Suyûtî, VIII. 628

anlatıyor: Hz. Ömer: Kur'an'ı en iyi okuyanımız Ubey, en isabetli hüküm verenimiz ise Ali'dir. Ubey'in Kur'an içerikli bazı sözlerini terk etmemize rağmen Ubey, "Resulüllah'dan işittiğim herşeyi muhafaza ediyorum" diyor. Halbuki Resulüllah Allah'ın: "Bir âyeti nesheder veya unutturursak"⁹³³ buyurduğunu söylüyor.⁹³⁴ Ayrıca Huzeyfe'nin şu sözü de Hz. Ömer'in nasih ve mensuhu bildiğini dolayısıyla neshin varlığına inandığını gösterir. Ebu Ubeyde b. Huzeyfe bir grup insanın bulunduğu bir ortamda fetva veren kişinin nâsîh ve mensuhu bilmesi gerektiğini söyler. "Bu özelliğe sahip kimdir?" diye sorulduğunda "Ömer b. el-Hattâb'dır" cevabını verir.⁹³⁵

Eğer bu rivâyet doğruysa Hz. Ömer'e göre nesh vardır, ve Kur'an'da vuku bulmuştur. O burada hem tecrübesinden hem de âyetten yola çıkarak Ubey'in Kur'an'dan herşeyi muhafaza ettiğine ilişkin sözünde yanıldığını söylemektedir.

Hz. Ömer söz konusu neshin önceki vahiyler için değil Kur'an için olduğu kanaatindedir. Bu tesbiti şu olaya dayanarak da yapmak mümkündür. Bilindiği gibi Hz. Ömer Hz. Peygamber döneminde Yahudilerin derslerine katılmıştır. O katıldığı derslerden Kur'an ve önceki ilâhî kitaplar hakkında şu tespitte bulunur. "Beni hayrete düşüren Allah'ın kitaplarının birbirlerini tasdik etmesidir. Furkan, Tevrat'ı; Tevrat, furkan'ı doğruluyor."⁹³⁶ der. Birbirlerini doğrulayan kitaplardan birinin diğerini nesh etmesi düşünülemez. Öyleyse Hz. Ömer nesh olgusunu Kur'an'ın önceki ilâhî kitapları neshi olarak değil âyetlerin birbirini neshi olarak anlamıştır, denilebilir.

İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre Hz. Ömer Bakara suresinin 106.

⁹³³ Bakara 2/106

⁹³⁴ Buhari, *Sahih*, V.149 (65 Kitâbu't-tefsîr 2 Suretu'l-bakara 7);İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII. 183 (26. Kitâbu fedâilil-Kur'an 37) nu.4; İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fâruk*, II.563

⁹³⁵ Darimi, *Sünen*, I. 56 (Mukaddime 21) nu. 177,178,179; Şiblî Numanî bu rivâyetteki fetva veren kişinin özelliğini "nasih mensuhu bilen" olarak değil; "Kur'an'ı en iyi bilen" olarak çevirmiştir, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, II. 310-311

⁹³⁶ İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, XIV. 285 (Bakara 97 ve 98. âyetlere ilişkin açıklamada geçmekte); Suyûtî, I. 477,478

âyetindeki نَنسَاهَا⁹³⁷ kelimesini نَوَّخَرَهَا “ertelersek” şeklinde anlamıştır.⁹³⁸ Buradan Hz. Ömer’in bir âyetin hükmü “geciktirilir, tekrar gündeme gelir” düşüncesinde olduğu söylenebilir. Yani o hükmü uygulanması geciktirilen âyetlerin varlığını kabul eder.

Nesh söz konusu olunca nesh edildiği ve Hz. Ömer’in Kur’an’a katmak istediği söylenen Recm âyetine değinmemek eksiklik olur. Rivâyete göre Hz. Ömer Kur’an’ın cem’i sırasında söz konusu âyeti mushafa yazılması için getirmiş ve “toplumun ‘Ömer Kur’an’a ilave yaptı’ demesinden çekinmeseydim Kur’an’a bunu yazardım”⁹³⁹ demiştir. Hz. Ömer’in böyle bir sözünü içeren rivâyete ihtiyatla yaklaşıyoruz. Onun böyle bir sözü söylemesi mümkün gözükmemektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hz. Ömer Kur’an’ı eksiltme veya ekleme sonucunu doğuracak her türlü teşebbüse sert bir şekilde karşı çıkmıştır.⁹⁴⁰ Başkasına böyle bir tavır sergileyen Hz. Ömer’in bu yanlışa kendisinin düşmesi beklenemez. Ayrıca her alanda danışmayı kendine ilke edinen⁹⁴¹ Hz. Ömer’in bu konuda birine danıştığını bildiren bir rivâyete de rastlamamaktayız. Ayrıca onun bu sözü tedbire yönelik girişimleri bağlamında da değerlendirilemez.⁹⁴²

Nesh edilen âyetler hususunda içeren Hz. Ömer’den gelen bir hayli rivâyet mevcuttur. Ancak bu rivâyetler önce isnadları ve metinleri açısından değerlendirilmelidir. Bu da özel bir çalışma yapmakla mümkündür.

Konuyla ilgili olarak Salih Akdemir: “İnandırıcı olmanın ilk şartı

⁹³⁷ نَنسَاهَا şeklindeki bu lafzı نَنسَاهَا okuduğunu Kıraat farklılıklarını işlerken belirtmiştik.

⁹³⁸ İbn Ebi Hatim, I. 201, nr. 1063; Suyûtî, I. 544

⁹³⁹ Ebu Ubeyd, *Kitâbu fedâilil-Kur’an*, s.321; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I.23,28 29; el-Hâlimî (ö.403/1012), *Kitâbu’l-minhâc fi şuabi’l-îman*, III. 32

⁹⁴⁰ Bu konuya ilişkin girişimlerini Birinci Bölüm B-İlahi Mesaj Olarak Kur’an-ı Kerim’i Nakletme Çabası başlığı altında işledik.

⁹⁴¹ Bu konuyu İkinci Bölüm I- Anlama ve Yorumunun Kaynağı /B-Ortak Akla İtibar Etmesi başlığı altında açıkladık.

⁹⁴² Bu konuyu Giriş /V-Hz. Ömer’in Hayatı /c-Mizacı başlığı altında ele aldık

tutarlılıktır. Ya söz konusu haberlerin mevzu olduğunu, dolayısıyla Kur'an'ın bize tam ulaştığını kabul edersiniz . Ya da söz konusu haberlerin doğru olduğunu, dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'in bize eksik olarak vardığını kabul etmek zorunda kalırsınız.”⁹⁴³ der.

Biz burada mevcut rivâyetlere göre Hz. Ömer Kur'an'da neshin var olduğunu, söylemekle yetiniyor, buna ilişkin iki örnek rivâyeti paylaşarak konuya son vermek istiyoruz.

Birinci örnek: Hz. Ömer, Haraşa b. Hur'un⁹⁴⁴ elinde *فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ* âyetinin⁹⁴⁵ yazılı olduğu bir levha görür. Ömer, “sana bunu bu şekilde kim okuttu?” der. O da “Ubey” diye cevap verir. Hz. Ömer: “Ubey mensuh olanı okuyor, *فَا مَضُوا* şeklinde oku” der.⁹⁴⁶

İkinci Örnek: Hz. Ömer'e bir gün bir adam gelir ve Allah'ın Kitabındaki en ürpertici âyeti kendisiyle paylaşmak istediğini söyler. Hz. Ömer söz konusu adamı azarlayarak yanına ertesi gün gelmesini salık verir. Ertesi gün adam Hz. Ömer'e gelir söz konusu âyeti adamdan okumasını ister. Adam: “*Kim kötü bir davranışta bulunursa onun cezasını misliyle görür*”⁹⁴⁷ âyetini okur. Hz. Ömer o esnada âyetin nüzulünü hatırlayarak, âyet nâzil olduğunda yemekten içmekten kesildiklerini, bunun üzerine Allah'ın: “Kim bir kötülük işler veya kendine zulm eder sonra da bağışlanma dilerse Allah'ı çok bağışlayıcı ve merhamet sahibi bulur.”⁹⁴⁸ âyetini inzal

⁹⁴³ Salih Akdemir, Kur'an İlimlerine Dair Bazı Mülâhazalar, *Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri* (8-10 Nisan 1988), Diy. İşl. Başk. Yay., Ankara 1991, 225

⁹⁴⁴ Bu şahsın Hz. Ömer'in himayesinde biri olduğu, İclî'nin onu sika gördüğü, tabiinin büyüklerinden olduğu, 74 yılında vefat ettiği bildirilmektedir. İbn Hacer, *Takribu't-tehzib*, s.296

⁹⁴⁵ Cuma 62/9

⁹⁴⁶ Ebu Ubeyd, *Kitâbu fedâilil-Kur'an*, s.314; İbn Kesir, *Müsned*, II. 614; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, XIV. 475

⁹⁴⁷ Nisa 4/123

⁹⁴⁸ Nisa 4/110

buyurduğunu söyler.⁹⁴⁹ Burada Hz. Ömer'in "daha sonra bu âyet indirildi" sözünden önceki âyetin neshedildiğini kastedtiği anlaşılmaktadır.

c-Kıraat

Ulûmu'l-Kur'an konusunda sahabilere özel olan bilgilerden biri de kıraat farklılıklarıdır.

Kur'an ilimlerine ilişkin kaynaklarda⁹⁵⁰ kıraat farklılıklarının Hz. Peygamber dönemindeki durumu ve toplumdaki yansımaları üzerinde dururken genelde Hz. Ömer ile Hişam b. Hakîm arasında geçen hâdiseler anlatılır. İlgili olay şöyledir: Urve b. Zübeyr, Misver b. Mahreme ve Abdurrahman b. Abdi'l-kâri, Hz. Ömer'den şöyle bir olayı dinlediklerini söylerler; Bir gün Hişam b. Hakîm namazda Furkan Suresini Hz. Peygamber'in bize okumadığı kıraatle okudu. Namazda neredeyse boğazını sıkacaktım, selam verene kadar (zor) sabrettim, selam verdikten sonra yakasından tutup: "İşittiğim şekliyle bu sureyi sana kim okuttu?" diye sordum. O da: "Resûlullah okuttu" diye cevap verdi. "Yalan söylüyorsun, Resûlullah bana senin okuduğundan farklı okudu. Önüme katarak onu Hz. Peygamber'in yanına götürdüm. Hz. Peygamber'e: "Bu, Furkan Suresini senin bize okutmadığın kıraatle okuyor." dedim. Resulullah Hişam'ın okumasını istedi. Hişam'da benim ondan işittiğim şekliyle sureyi okudu. Resûlullah: "Sure bu şekilde indi" dedi. Sonra bana "oku" dedi, ben de bana önceden okuttuğu şekilde okudum. Resûlullah: "Sure bu şekilde indi" dedi ve ekledi "Kur'ân yedi harf üzere nâzil olmuştur. Hangisi kolayınıza geliyorsa onunla okuyun".⁹⁵¹

⁹⁴⁹ Suyûtî, V. 42

⁹⁵⁰ Zerküşî, *el-Burhan fî ulumi'l-Kur'an*, I.302; Suyûtî, *el-İtkan*, I. 151 (Suyûtî'de rivâyetin tamamı verilmemekte ancak Hz. Ömer ile Hişam arasında geçen olaya telmihte bulunmaktadır.) ; Zerkânî, *Menâhilu'l-irfan*, I. 142-143; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.97; adlı eserinde bulamadık.

⁹⁵¹ Buhari, *Sahih*, VI.100 (66. Kitâbu Fedâilü'l Kur'ân 5); Müslim, *Sahih*, I.560 (6. Kitâbu Salati'l-Musafirîn ve Kasriha 48) nu. 270

Hiz. Ömer'in kıraati hususunda fikir vereceğini düşündüğümüz diğler bir diyalogu yönetimdeyken Ubey ve Zeyd ile kendisi arasında yaşanmıştır. Hiz. Ömer Tevbe Suresinin ⁹⁵² وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ âyetinde yer alan وَالْأَنْصَارِ kelimesindeki ر harfini kesreyle okuyan birine rastlar. Söz konusu kişiye: “Bu âyeti sana kim okuttu?” der. Adam: “Ubey b. Ka'b”, der. Bunun üzerine Hiz. Ömer: “Burdan ayrılma ona gideceğiz”, der. Ubey'e giderler. Hiz. Ömer Ubey'e: “Bu âyeti şu şekilde sen mi okuttun?” diye sorar. Ubey: “Evet”, diye cevap verir. Hiz. Ömer: “Bu okuyuşu Resulüllah'tan mı işittin?” diye sorar. Ubey: “Evet”, der. Hiz. Ömer: “Kur'an'ı Hiz. Peygamberden dinlemekle bizden sonra kimsenin yakalayamayacağı bir konumdayız.” diyerek sahabi neslinin sonraki nesillerden farkını ortaya koyar. Ardından Ubey senin bu tesbitini destekleyen âyetler şunlardır: Cuma Suresinin evveli, ⁹⁵³ وَأَخْرَجَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ Haşr Suresinin ortası ⁹⁵⁴ وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ ve Enfal suresinin ⁹⁵⁵ وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدِ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَأُولَئِكَ مِنْكُمْ sonu ⁹⁵⁶ der.

Peki Hiz. Ömer'in bu âyete ilişkin kıraati nasıldı? Bunu başka bir rivâyetten öğreniyoruz. İbn Amir el-Ensârî anlatıyor: Ömer b. el-Hattâb bir gün الْأَنْصَارِ lafzını ötre ile الَّذِينَ lafzının başına da و eklemeksizin okudu. Zeyd b. Sabit ise و katarak okudu. Ömer ondan kıraatine tabi olmasını istedi. Zeyd de “emiru'l-mü'minin daha iyi bilir” diyerek Hiz. Ömer'in kıraatini peşinen kabullendi. Bunun üzerine Hiz. Ömer “Ubey'i bana çağırın” dedi. Ubey gelince bu âyeti ona sordu. Ubey de Zeyd gibi okudu. Hiz. Ömer Ubey'e tabi oluyoruz” dedi. ⁹⁵⁷

⁹⁵² Tevbe 9/100

⁹⁵³ Cuma 62/3

⁹⁵⁴ Haşr 59/10

⁹⁵⁵ Enfal 8/75

⁹⁵⁶ Taberi, XI. 12,13; Suyûtî, VII. 495

⁹⁵⁷ Taberi, XI. 13

H. Ömer'in okuyuşunda anlam "İyilik yarışında önceliği kazanan muhacirler ve onlara iyilikle tabi olan ensar" şeklinde olmaktadır. Bu kıraate göre âyette iki gurup insandan söz edilmekte ve ensar muhacirlerden sonra gelmektedir. Elimizdeki mushafın kıraatıyla aynı olan Ubey'in kıraatında ise üç gurup insandan bahsedilmektedir. Bunlar; muhacir, ensar ve onlara güzelce tabi olanlardır. Âyetin anlamı ise: "İyilik yarışında önceliği olan muhacirler ve ensar ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnud olmuştur." şeklindedir.

H. Peygamber'in sözünde yer alan "yedi harf" ifadesinden kastın ne olduğu hususunda alimler farklı görüştedirler.⁹⁵⁸ Böyle bir uygulamanın Kur'an'ı okumada kolaylık sağlaması düşüncesiyle verilen bir ruhsat olduğu söylenebilir.⁹⁵⁹ Neticede sahabilerden gelen konuya ilişkin rivâyetlerin var olduğu bilinmektedir. Bu rivâyetlerin bir kısmı H. Ömer'e aittir. Şimdi bu rivâyetleri bir tabloda görelim.

<i>H. Ömer'in kıraati</i>	<i>Kur'an</i>
عِظَامًا نَّخِرَةً ⁹⁶⁰ (elimizdeki Kur'an'la aynı)	عِظَامًا نَّخِرَةً ⁹⁶¹
فَا مَضُوا ⁹⁶²	فَاسْعُوا ⁹⁶³
مَّا لَكَ ⁹⁶⁴	مَا لَكَ ⁹⁶⁵
لَتَرْكَبَنَّ ⁹⁶⁶ ب harfî üstünle	لَتَرْكَبَنَّ ⁹⁶⁷ ب harfî ötre ile

⁹⁵⁸ Suyûtî, *el-İtkan*, I. 153-156

⁹⁵⁹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.99

⁹⁶⁰ Suyûtî, tahk. Et-Türkî, XV. 225-226; Aynı âyeti İbn Mes'ud şeklinde elif ekleyerek okumaktadır.

Suyûtî, tahk. Et-Türkî, XV. 226

⁹⁶¹ Naziat 79/11

⁹⁶² Ebu Ubeyd, *Kitâbu fedâilil-Kur'an*, s.314; İbn Kesir, *Müsned*, II. 614; Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, XIV. 475

⁹⁶³ Cuma 62/ 9

⁹⁶⁴ H. Peygamber ve H. Ömer'in de içinde bulunduğu bir gurup sahâbi böyle okumuştur. Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, I. 68,69, 70; Ancak Suyûtî'de ve diğer kaynaklarda yer alan diğer bir rivâyete göre H. Peygamber ve H. Ömer'in de içinde bulunduğu bir gurup sahâbî söz konusu lafzı "elif" ekleyerek okumuşlardır. Tirmîzî, *Sünen*, V.185 (43. Kitâbu'l-kıraat 1) nu. 2926; Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, I. 68,69

⁹⁶⁵ Fatihâ 1/3

969 مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ	968 يَا أَيُّهَا الْمَرْءُ مَا سَلَكَكَ فِي سَقَرٍ
971 وَإِنْ كَانَ مَكْرَهُمْ	970 وَإِنْ كَادَ مَكْرَهُمْ
973 فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهٌ	972 فِي السَّمَاءِ اللَّهُ وَفِي الْأَرْضِ اللَّهُ
975 فَتَنَّاهُ harfî şeddeli نَ	974 فَتَنَّاهُ hem ت hem de نَ
977 نَنسَاهَا	976 نَنسَاهَا
979 وَلَا يَضَارُّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ	978 وَلَا يَضَارُّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ
981 مَا وَدَّعَكَ	980 مَا وَدَّعَكَ harfî şeddesiz د
983 الْحَبِّكَ ötre ب ve ح	982 الْحَبِّكَ esra ب ve ح
985 الصَّاعِقَةُ	984 الصَّاعِقَةُ
987 الْقِيَوْمِ	986 الْقِيَامِ
989 الَّذِينَ أَنْعَمْتَ	988 مَنْ أَنْعَمْتَ

⁹⁶⁶ Taberi, *Câmiu'l-beyân*, XXX. 153; Taberi de Hz. Ömer'in bu kıraatini tercih etmiştir. Ona göre hitap Hz. Peygamberin şahsında herkesedir. Taberi hitabın bütün insanlara olduğunu bir sonraki âyetin çoğul olmasından çıkarmaktadır. Taberi, *Câmiu'l-beyân*, XXX. 156-157

⁹⁶⁷ İnşikâk 84/ 19

⁹⁶⁸ İbn Zübeyr; “Hz. Ömer bu âyeti bana böyle okuttu, daha unutmadım.” demektedir. Ebu Ubeyd, *Kitâbu fedâilil-Kur'an*, s.316

⁹⁶⁹ Müddessir 74/42

⁹⁷⁰ Ebu Ubeyd, *Kitâbu fedâilil-Kur'an*, s.304; Taberi, XIII. 321; Suyûtî, VIII. 569; İbn Kesir, *Tefsir*, tahk. Mahmud es-Seyyit Muhammed, VIII. 231; İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fâruk*, II. 593 Hz. Ali, Ubey b. Ka'b'ın da kıraati aynıdır. İbn Kesir, *Müsned*, a.y.

⁹⁷¹ İbrahim 14/46

⁹⁷² Cemâluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî (ö.597), *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, el-mektebetü'l-islâmî, Beyrut 1404/ 1984, VII. 120

⁹⁷³ Zuhurf 43/84

⁹⁷⁴ İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, VII. 122

⁹⁷⁵ Sad 38/24

⁹⁷⁶ İbn Ebi Hatim, I.2 01, nu. 1063; Suyûtî, I.544

⁹⁷⁷ Bakara 2/106

⁹⁷⁸ Taberi anlamın “kâtip ve şâhit zarar vermesin; kâtip ve şâhide zarar gelmesin” şeklinde olabileceğini Hz. Ömer'in ikinci anlamı kast ettiğini ifade eder. Yani Hz. Ömer kâtipliğin veya şâhitliğin yapılmasını isteyenler, kâtibi ve şâhidi bu iş için zorlamasınlar, belki bir meşguliyeti veya işi olur da kendilerinden istenileni geri çevirirlerse günaha girmiş olurlar, yorumunu yapar. Taberî a.g.e., III.182-184

⁹⁷⁹ Bakara 2/282

⁹⁸⁰ İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, IX. 157

⁹⁸¹ Duha 93/3

⁹⁸² İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, VIII. 28

⁹⁸³ Zariyat 51/7

⁹⁸⁴ Suyûtî, V. 94

⁹⁸⁵ Nisa 4/153

⁹⁸⁶ Ebu Ubeyd, *Kitâbu fedâilil-Kur'an*, s.296; İbn Ebi Davut es-Sicistânî, *Kitâbu'l-mesâhif*, Leiden 1937, s.51

⁹⁸⁷ Bakara 2/255

⁹⁸⁸ Suyûtî, I. 81; Kurtûbî, (tahk: et-Turki), I.232

⁹⁸⁹ Fatıha 1/7

990 وَلَا الضَّالِّينَ	991 وَلَا الضَّالِّينَ
992 وَالْأَنْصَارِ ötre ر	993 وَالْأَنْصَارِ esra ر
994 الَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ	995 وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ
996 فَتَقَبُّوا şeddesiz ق	997 فَتَقَبُّوا şeddeli ق
998 جَدْر (cedr)	999 جُدْر (cüdür)
1000 إِذْ تُنْفُونَ	1001 إِذْ تَنْفُونَ

Tablodan Hz. Ömer'in kıraati ile elimizdeki mushafın kıraatinin bir kısmının aynı olduğu, bunun yanında bazı farklılıkların da bulunduğu, farklılıkların hareke, bir harf veya kelime düzeyinde olduğu, az da olsa bu farklılıkların anlama yansıdığı anlaşılmaktadır.

B-Ayetleri Açıklamada Yöntemi

Hz. Ömer'in ayeti açıklamada benzetme ve beden dilini kullandığı anlaşılmaktadır. Aşağıda bu iki yöntem örnekleriyle sunulacaktır.

1- Benzetme ve Örneklendirmeye Başvurması

Hz. Ömer Kur'an âyetlerini anlaşılır kılmak için misaller verir, benzetmelerde bulunur. Ona göre misal vererek bir konuyu açıklamak aynı zamanda Kur'an'ın üslûbudur. Bir sözünde: "Allah size misaller veriyor, bu yolla kapalı

⁹⁹⁰ Suyûtî, I. 81; Kurtûbî, (tahk: et-Turki), I.232

⁹⁹¹ Fatıha 1/7

⁹⁹² Ebu Ubeyd, *Kitâbu fedâilil-Kur'an*, s.301; Taberi, XI. 13; Ebu Ubeyd, 173 ; Suyûtî, VII. 494-495; İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fâruk*, II. 586

⁹⁹³ Tevbe 9/100

⁹⁹⁴ Ebu Ubeyd, *Kitâbu fedâilil-Kur'an*, s.301; Taberi, XI. 13; Ebu Ubeyd, 173 ; Suyûtî, VII. 494-495; İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fâruk*, II. 586

⁹⁹⁵ Tevbe 9/100

⁹⁹⁶ İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, VIII. 21

⁹⁹⁷ Kaf 50/36

⁹⁹⁸ İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, VIII. 218

⁹⁹⁹ Haşr 59/14

¹⁰⁰⁰ İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, VI. 21

¹⁰⁰¹ Nur 24/15

sözleri açıklıyor¹⁰⁰² der. Hz. Ömer'in benzetmeyle âyetleri açıkladığını şu örneklerle somut hale getirmek mümkündür.

1. Örnek: Hz. Ömer: Fussilet suresinin 30. âyetindeki استقاموا (-dosdoğru olanlar-) ifadesini açıklamak için استقاموا بطاعة الله ولم يروغوا روغان الثعلب ifadesini getirmiş; ve âyetin anlamını; “Allah’a itaat etmekle dosdoğru olanlar –tilkinin hilekarca tutumunu sergilemeyenler-”.¹⁰⁰³ şeklinde benzetme yoluyla açıklamıştır.

Hz Ömer'in bu anlaması; “Allah’a itaat temelde samimiyeti gerektirir. Allah’a itaat eden, tilki gibi kurnazca davranışlar sergileyip hile yapamaz”, şeklinde yorumlanabilir.

2. Örnek: Bakara 157. âyete göre Allah mü'minlere üç ikramda bulunmaktadır. Hz. Ömer bu üç lütuftan ikisini yük hayvanının sağ ve solundaki taya diğerini de yükü denkleştirmek için konulan ilave yüke benzetmiştir. Rivâyet şöyledir: Ne güzeldir o iki denk ve ilavesi! Mü'mine bahş olunacak lütuflardan ikisi âyette ifade edilmiştir. Bu yük hayvanına yüklenen iki taya benzer. Diğer nimet ise أولئك هم المهتدون ifadesiyle belirtilen nimettir.¹⁰⁰⁴ Bu da tayı denkleştirmek için eklenen ilave yüke benzer. İşte mü'minler iki nimetin yanısıra ilave bir nimetle de donatılmışlardır.¹⁰⁰⁵

3. Örnek: Hz. Ömer, وجعلت له مالاً ممدوداً¹⁰⁰⁶ âyeti için “bir ayın geliri, aylık gelir” anlamı vermiştir.¹⁰⁰⁷ Âyet; “Ona bol bol mal, servet verdik” anlamında olduğuna göre, Hz. Ömer muhtemelen âyetteki مالاً ممدوداً terkiibini örneklendirme

¹⁰⁰² Ahmet Zeki Safvet, *Cemhere*, I.223

¹⁰⁰³ Taberi, XXIV. 144; Suyûtî, XIII. 30; Hakim et-Tirmizî, *Nevâdirul-usûl fî ma'rifeti ehadisi'r-resûl*, tahk. Mustafa Abdulkadir Ata, Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut 1992/ 1412, I. 144

¹⁰⁰⁴ Suyûtî II.74; Hakim, II. 280; Beyhaki, *Şuabu'l-iman*, 9688; Âyetin bütün olarak anlamı şöyledir: Rablerinin mağfîret ve rahmeti onlarıdır, O'nun yolunda olanlar da onlardır. Bakara 2/157

¹⁰⁰⁵ Buhari, *Sahih*, II.84 (23 Kitâbu'l-cenâiz 43); İbn Kesir, *Tefsir*, tahk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, II.129 ; İbn Kesir, *Müsnedü'l-fâruk* I. 239

¹⁰⁰⁶ Müddessir 74/12

¹⁰⁰⁷ Taberi, *Camîu'l-beyan*, XXIX. 192; Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, XV. 72

yöntemiyle açıklamıştır.

4. Örnek: Hz. Ömer bir gün Medine pazarında dolaşırken eğilerek yerdeki yarım hurmayı alır. Toprağını silerek o esnada üzerinde kırbayla oradan geçen Esved’e: “Al bu meyveyi ye”¹⁰⁰⁸ der. Orada bulunan Ebu Zer: “O nedir Ya emire’l-mü’minin?” der. Hz. Ömer bu soruya: “Bu, zerre kadar mı yoksa daha çok mu?” diyerek soruyla karşılık verir. Ebu Zer: “Zerreden çok” der. Şimdi Allah’ın inzal buyurduğu,

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكَ حَسَنَةً يَضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا

*Allah şüphesiz zerre kadar haksızlık yapmaz, zerre kadar iyilik olsa onu kat kat artırır ve yapana büyük ecir verir.*¹⁰⁰⁹ âyeti anladın mı? Aslında yapılan iş zerre kadardır ama mükafatı çok büyüktür.¹⁰¹⁰

Bu örneklerden anlaşılmaktadır ki, Hz. Ömer âyeti açıklarken o dönem insanının bilgi ve tecrübesini dikkate almış, onların anlayacağı örnekler vermiş, benzetmelerde bulunmuş bu sayede o âyetin daha kolay ve iyi anlaşılmasını sağlamak istemiştir. İşte bu yöndeki anlaması onun Kur’an’ı anlama ve anlamlandırmada üslup açısından benimsediği yöntem olarak görülebilir.

2-Beden Dilini Kullanması

Anlama sadece sözle yüzyüze gelen insanın şuurunda oluşan bir sonuç değildir. Vücut dili insana içinde bulunulan duruma anlam vermesini sağlamakta veya anlam vermeye yardımcı olmaktadır. Rivâyete göre Hz. Peygamber’in beden dilini kullanarak âyete ilişkin açıklama yaptığı Hz. Ömer’in de bu üslûpla âyeti anladığı bildirilmektedir. Hatta Hz. Peygamber söz konusu yöntemle o âyeti açıklayana kadar Hz. Ömer âyeti anlayamadığını söylemektedir. Söz konusu rivâyet

¹⁰⁰⁸ Bu ifade aslında motamot çevrildiğinde “al bu parçayı ağzına at” şeklindedir.

¹⁰⁰⁹ Nisa 4/40

¹⁰¹⁰ İbn Asakir, *Târihu MedinetiDımaşk*, XLIV. 314

şöyledir:

İkrime anlatıyor: **سَيَهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدِّبَرُ**¹⁰¹¹ âyeti indiğinde Hz. Ömer şöyle dedi: Hangi topluluk helak olacak? diye Bedir Günü'ne kadar söylenir dururdum, Bedir'de, zırha bürünmüş olarak ayağa kalkan Peygamberin hezimete uğrayan müşriklere bakarak bu âyeti okuduğunu müşahade edince âyetin te'vilini o gün öğrendim.¹⁰¹² Aynı anlamda Ebu Hureyre'den gelen başka bir rivâyete göre; Hz. Ömer, bu âyetten kimin kastedildiğini Hz. Peygambere kendisi sormuş; Bedir gününde Kureyş hezimete uğrayınca Resulüllah'ın onların kalıntıları içinde durarak, kılıcı kınından çekerek bu âyeti okumasına şahit olmuş, işte o zaman âyette sözü edilen helak olacak topluluğun Bedir'de helak olan topluluk olduğunu anlamıştır.¹⁰¹³

Bu rivâyete göre Hz. Ömer, Hz. Peygamber'e âyetin ne anlama geldiğini değil, âyetten kimin ve neyin kastedildiğini öğrenmek istemektedir.

Hiz. Ömer'in bu yöntemle âyeti açıklamasına şu örnekler verilebilir:

1. Örnek: Hiz. Ömer Kabe'de namaz kıldırırken **رَبِّ لَإِيْلَافٍ** yi okuyordu

هَذَا الْبَيْتِ ifadesine gelince namazda olduğu halde parmağıyla Kabe'ye işaret etti.¹⁰¹⁴ Diğer bir rivâyete göre Hiz. Ömer aynı sureyi okurken sesini yükseltmiş, ravi Amr b. Meymun bu davranışı Kabe'ye ta'zim olarak algılamıştır.¹⁰¹⁵

2. Örnek: Hiz. Ömer Mekke'de akşam namazı kılariken Tin suresini okur ve

وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ Bu emin beldeye and olsun¹⁰¹⁶ âyetine geldiğinde sesini yükseltir.¹⁰¹⁷

¹⁰¹¹ Kamer 54/45

¹⁰¹² Taberi, *Camîu'l-beyan*, XVII. 142; Suyûtî, XIV. 86,87; Taberani, 9121

¹⁰¹³ Suyûtî, XIV. 86,87; Hiz. Peygamber'in benzer tavrı sergilediği bir başka olay şöyledir: Hiz. Peygamber müşriklerden ölen kimselere hitaplarda bulunmuş o esnada orada bulunan Hiz. Ömer Hiz. Peygamber'in tavrını anlamak amacıyla "Seni duyabiliyorlar mı?" şeklinde sormuştur. Hiz. Peygamber de: "Onlar beni sizden daha iyi duyuyorlar ama cevap veremiyorlar" demiştir. Ebu Ya'la el-Mevsîlî, *Müsnedü Ebi Ya'la el-Mavsîlî*, I.78; Ebu Davut et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebi Davud*, s. 9; el-Hâlimî (ö.403/1012), *Kitâbu'l-minhâc fi şuabi'l-îman*, II. 104

¹⁰¹⁴ Suyûtî, XV. 671

¹⁰¹⁵ Suyûtî, XV. 512

¹⁰¹⁶ Tin 95/3

3. Örnek: Abdullah b. es-Saib anlatıyor: Ömer bir gün yatsı namazına geç kaldı. Ben de namaz kıldırıyor; **وَالذَّارِيَّاتِ دُورًا** i okuyordum, **وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ** âyetine¹⁰¹⁸ geldiğimde Ömer mescidi dolduracak şekilde sesini yükselterek “şahit oluyorum” demişti.¹⁰¹⁹

Bu rivâyetlerde Hz. Ömer’in çevresindekilerinin de müşahade edebileceği şekilde bazen işaretle bazen de ses tonuyla olmak üzere beden diliyle âyetleri açıkladığı görülmektedir.

Hz. Ömer’in Kur’an’ı yorum yöntemine ister anlama açısından isterse de açıklama açısından bakılsın bu yöntemlerde o dönem insanının Kur’an’a ilgisi ve Kur’an’la çok yönlü iletişimi dikkat çeker. Bu yöntemler bazen Kur’an’ın doğru anlaşılmasını, bazen insanları bilinçlendirmeyi bazen de sahabiye özel bilgiyi içerebilmektedir. Nitekim Hz. Ömer Kur’an’ı bir bütün olarak algılamakta, ehl-i kitapta dahil o dönemde yaşayan insanların ayetlere ilişkin sorularını cevaplamakta, esbab-ı nüzul, nesh ve kıraat gibi konularda açıklama yapmaktadır. Ayrıca bu yöntemler Tefsir Usulü literatüründe müstakil gibi duran bazı yöntemlerin bir arada değerlendirilmesinin daha doğru olacağını salık vermektedir. Örneğin kelime tahlillerinde bulunma, bazen şiire ve kabilenin lehçesine başvurmayı gerekli kılabilir. Yine ayeti ayetle anlama ve ayetleri guruplandırma Kur’an’ın bütünselliği bağlamında değerlendirilebilir.

Ayrıca Hz. Ömer’in izlediği bu yöntemler Kur’an’ı bir yöntemle değil birden çok yöntemle anlama ve yorumlamanın daha doğru olacağını gösterir.

¹⁰¹⁷ Suyûtî, *el-İtkan*, I .351

¹⁰¹⁸ Zariyat 51/22

¹⁰¹⁹ Ebu Ubeyd, *Kitâbu fedâilil-Kur’an*, s.149-150

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. ÖMER'İN AYETLERİ UYGULAMASI VE HAYATA KATMASI

Hiz. Ömer bir yönetici olarak dönemindeki fetihlerle, yönetimdeki adaletle, kültürel ve sosyal alanda gerçekleştirdiği ilklerle tanınan bir devlet adamıdır. Elbette bu uygulamaları Kur'an'dan ayrı düşünülemez. Ona göre Kur'an, uygulamadan yoksun ilâhî bir mesaj değil; hayatla bütünleşen vahiydir. O bir sözünde: “Bu Kur'ân Allah'ın kelimasıdır. Ona gereken değeri veriniz (onu yorumlarken, uygularken) arzularınıza uymayınız,”¹⁰²⁰ demiştir. Öyleyse onun Kur'an anlayışı, ayetleri anlama, yorumlama ve hayata katması birbirlerinden ayrı değildir, hatta bunlar birbirlerini tamamlar niteliktedir, denilebilir. Zira Kur'an'ı teşri kaynağı olarak görmek Kur'an'ı hayata katmayı gerekli kılar. Aynı şekilde Kur'an'ı hayata katma Hiz. Ömer'in Kur'an'ı anlamasının en önemli yönünü teşkil eder. Öte yandan uygulamaya yönelik bir ilke olan ayetin illetini önemseme onun yorum yönteminde yer alır. Ancak biz konunun daha iyi anlaşılması için söz konusu yönlerin her birini ayrı bir bölümde ele aldık. Bu bölümde ayetleri yorumlamasının uygulamalarına yansımalarını ve ayetleri gündelik yaşamında istihsad ve istidlal ile hayata katmasını ele alacağız.

I- AYETLERİ YORUMLAMASININ UYGULAMALARINA YANSIMASI

Hiz. Ömer'in ayetleri yorumlamasının uygulamalarına yansımalarına geçmeden uygulamalarına değinmek istiyoruz. Uygulamalarında tecrübesini ve

¹⁰²⁰ Suyûtî, XIII. 120 “Ona gereken değeri veriniz” şeklinde tercüme ettiğimiz kısmın literal tercümesi: Onu olması gereken yere koyunuz, şeklindedir; Ayrıca bkz. İbrahim b. Hasen, *Me'sur*, s.656

Kur'an'ın toplum için koyduğu yasaları görmek mümkündür. Konunun somut hale gelmesi için söz konusu hususlar üzerinde duracağız.

1- Hz. Ömer'in uygulamalarında tecrübesi; toplumunu ve komşu ülkelerde yaşayan halkları tanınması önemli rol oynar. Bu durumu şu örneklerde görmek mümkündür.

a- Muaviye b. Ebi Süfyan'ın ifadesiyle halkını çok iyi tanıyan¹⁰²¹ Hz. Ömer; Arap toplumunun karakteri hakkında bazı tespitlerde bulunmuş, bu yapı hakkında değerlendirmeler yapmış, üzerine düşen görevleri belirtmiştir. Hilafeti konusunda kendisine biat edilince yaptığı konuşmada bu hususu açığa kavuşturmuştur. “Arapların durumu ancak, sürücüsünün peşinden ayrılmayan burnundan yaralı deveye benzer. Halbuki sürücüsünün kendisini nereye sürüp götürdüğüne bakılmalıdır. Ben ise, Kabe'nin Rabbine and olsun ki, elbette onları doğru yola sevk edeceğim”.¹⁰²²

b- Hz. Ömer kendi toplumuna ilişkin diğer bir değerlendirmeyi Hz. Ebubekir zamanında halifenin zekât vermeyenlerle savaşma hususunda ısrarcı olması üzerine yapmıştır. Hz. Ömer konuşmasının bir yerinde “Araplar yalnız malları için hasistirler. Bu yılın sadakasını onlara bağışlasan iyi olur”¹⁰²³ demiştir.

Bir başka konuşmasında “Arap toplumunun ne zaman helak olacağını söyleyeyim mi? İşlerini, Resulullah'a arkadaşlık etmemiş ve cahiliye işine galebe çalmamış kimseler üstlendiği zaman,¹⁰²⁴ demiştir.

¹⁰²¹ Taberi, *Târihu't-Taberi*, II. 579; Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, I. 320-321

¹⁰²² Taberi, IV.54; Kettâni, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, I.16; Ayrıca bkz. Ahmet Zeki Safvet, *Cemheretu hutabi'l-Arap*, I. 211; Reşit Özbalkıç, *Asr-ı Saadet*, s. 92

¹⁰²³ Belâzuri, *Futuhu'l-buldân*, s.91; Bahriye Üçok, *İslam'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler – Hicrî 7-11. yıllar-*, s.64

¹⁰²⁴ İbn Sa'd, *Tabakat*, VI. 129; Ayrıca bkz. Kettâni, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, çev. Ahmet Özel, I. s.16

c- Hz. Ömer cahiliye dönemindeki sefaret görevi dolayısıyla olsa gerek sadece kendi toplumuna ilişkin değil, ilişki içerisinde olduğu diğer toplumların seciyelerine ilişkin fikirler de ileri sürmüştür. Trablusgarp fethini tamamlayan Amr b. As, Ifrikiyye'yi de fethetmek istediğini kendisine yazınca Hz. Ömer; Ifrikiyye halkının güvenilmez olduğunu, o toprakların müslümanlar için tehlikelerle dolu olduğunu söylemiştir.¹⁰²⁵ Öte yandan Ubeyd b. Mesud'u İran'a gönderdiği ordunun başına komutan tayin edince "Sen hile ve tuzak, hiyanet ve zulüm topraklarına gidiyorsun"¹⁰²⁶, demiştir.

Diğer taraftan Hz. Ömer söz konusu toplumlarda gelenek haline gelmiş batıl inançları da yok etmek istemiştir. Mısır halkı vali Amr b. As'a "Nil nehrinin bir geleneği var, her sene bu yapılmalı yoksa su akamaz. Bu geleneğe göre; her yıl bir kız çocuğu anne ve babasının rızasıyla süslenerek nehre atılır." derler. Amr, İslam'da bu tür şeylerin olmadığı hususunda onları uyarır. Amr bu olayı Hz. Ömer'le paylaşınca Hz. Ömer cevabi yazısında " İyi etmişsin! İslam önceki kötü adetleri kaldırmıştır. Sana bir pusula gönderiyorum onu nehre at," diye yazmıştır. Amr, kendisine mektup ulaşınca Hz. Ömer'in Nil'e yazdığı pusulayı okur: " Mü'minlerin Emiri ve Allah'ın kulu Ömer'den Mısır halkının Nil'ine! Eğer kendiliğinden akıyorsan ak, yok eğer seni bir ve tek olan Allah akıtıyorsa onun akıtmasını diliyoruz." ¹⁰²⁷

2- Hz. Ömer'in uygulamalarında görülen diğer önemli husus; göreve getireceği kimselerde azmi, ahlakı, cesareti, kabiliyeti ve başarıyı kısaca liyakati esas

¹⁰²⁵ Ahmed b. Ya'kub b. Cağfer b. Vehb (284/897), *Târihu'l-Ya'kubî*, Beyrut 1995, II. 156
Adem Apak, *İslam Siyaset Geleneğinde Amr b. el-As*, Ankara Okulu Yay. Ankara 2001, s. 113

¹⁰²⁶ Taberi, *Târihu't-Taberi*, IV. 66; Ayrıca bkz. Reşit Özbalkıç, a.g.e., s. 113

¹⁰²⁷ Suyûtî, *Târihu'l-hulefâ*, s. 118-119

almasıdır. Denilebilir ki o, Kur'an'ın toplum için koyduğu adalet, istişare, ahlak vb. gibi değerleri uygulamaya koymuştur.¹⁰²⁸ Bu konuya ilişkin örnekler şöyledir:

a- Hz. Ömer yöneticiyken sahabileri İran'la savaşmak için ikna etmek istemiş, kimse o milletle savaşmayı göze alamamıştı. Hz. Ömer sonunda onları bu hususta ikna etmiş sıra komutan atamaya gelmişti. “İlk muhacirlerden veya ensardan birini tayin et” önerisine: “Hayır, Allah sizin derecenizi ancak düşmanla savaşmaya başkalarından önce icabet edip bu konuda acele etmenizle yüceltmıştır.” cevabını vermiş, o esnada ileri atılan ve genç biri olan Ubeyde b. Mesud'u komutan tayin etmiştir.¹⁰²⁹

b- Aynı yönde bir yaklaşımı Sa'd b. Ebi Vakkas'ı komutan atarken sergilemiştir. Hz. Ömer Sa'd'a “Ey Vüheyb oğullarının Sa'd'ı! İnsanların seni Allah Resulünün dayısı ve arkadaşı olarak anmaları aldatmasın.”¹⁰³⁰ demiştir.

c-“Cahiliye döneminde kadınları insan yerine koymazdık”¹⁰³¹ diyen Hz. Ömer, Şifa b. Abdillâh'ı ve Semra b. Nuheyk el-Esedîyye'yi Medine çarşısının kadınlar bölümüne hisbe görevine tayin etmiştir.¹⁰³² Hatta Şifa adlı bu hanımın Hz. Ömer'i yakından tanıdığı yaşadığı şu olaydan anlaşılmaktadır. Şifa b. Abdillâh anlatıyor: “Yürüyüşü çelimsiz, konuşması yavaş olan bir genç gördüm. “Bu da ne demek oluyor?” diye sordum. “Dindarlığından böyle yapıyor” dediler. Ben de:

¹⁰²⁸ Bu konuyu İkinci Bölüm I- Anlama ve Yorumunun Kaynağı/ B-Ortak Akla İtibar Etmesi başlığı altında ele aldık. Adalete ilişkin olarak Üçüncü Bölüm I-Ayetleri Yorumlamasının Uygulamalarına Yansıması/1-Mesâkin ve Müellefe-i Kulûba İlişkin Yorumları başlığı altındaki örneklere bakılabilir.

¹⁰²⁹ Taberi, IV. 61; Ayrıca bkz. İsrâfil Balcı, *Hz. Ömer'in Komutan Atama Stratejisi*, OMÜİFD, sayı.20-21, yıl: 2005, s. 175

¹⁰³⁰ Belâzurî, *Futuhu'l-buldân*, s.255; Ayrıca bkz. İsrâfil Balcı, *a.g.m.* s. 185

¹⁰³¹ Buhari, *Sahih*, VII. 46-47 (77. Kitâbu'l-libâs 31); Ebu Davûd et-Tayâlisî, *Müsned*, s.6

¹⁰³² Kettâni, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, çev. Ahmet Özel, I. s.16; Mehmed S. Hatipoğlu, *Müslüman Kültürü Üzerine*, s. 33

“Vallahi Ömer konuştuğunda kendini dinletir, yürüyünce hızlı yürür, vurunca da incitirdi. O gerçek zahid ve dindar idi.”¹⁰³³ dedim.

d- Hz. Ömer’in işi ehline verdiğini gösteren diğer bir olayda Kays b. Mervan’ın anlatımıyla şöyledir: Hz. Ömer’e Kufe’den geldiğimi, orada Kur’ân’ı ezberinden okutup yazdırabilen birinin olduğunu söyledim. Bu sözü duyar duymaz Ömer son derece hiddetlendi, içi içine sığmadı. Bana bağırarak bu şahsın kim olduğunu sordu. Ben: “Abdullah b. Mes’ud’dur” cevabını verince Ömer, yavaş yavaş sakinleşti, eski halini aldı. Bana: “Yazık sana! İnsanların içinde Kur’an konusunda ondan daha yetkin birini bilmiyorum” dedi.¹⁰³⁴ Bu olayda Hz. Ömer’in hiddetlenmesi Kur’ân’a karşı titiz tutumunu; ehil birinin Kur’ân eğitimiyle uğraştığını duymasıyla sakinleşmesi, onun Kur’ân ehl-ine olan güvenine ve saygısına işaret eder.

e- Hz. Ömer topluma hizmet sunan herkesin kendi alanında donanımlı olmasını istemiştir. Nitekim o bir sözünde “Dinin hükümlerini,¹⁰³⁵ alım-satımı bilmeyen kimse çarşımızda ticaret yapmasın.”¹⁰³⁶ demektedir.

Görüldüğü gibi Hz. Ömer, zamanında çeşitli alanlarda görev yapan kişilerde öncelikle ve özellikle liyakati esas almış gözükmemektedir. O bu konuda da adaletli olduğunu “Hak Ömer’e dost bırakmadı”¹⁰³⁷ diyerek hak ve hakikatin peşinde olmanın zorluğunu veciz bir şekilde ifade etmiştir. Hz. Ömer’in bu yaklaşımı

¹⁰³³ Taberi, *Târihu't-Taberi*, IV. 212

¹⁰³⁴ İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fârûk*, I.171; Ebu Ya'la el-Mevsili (ö.307) , *Müsnedü Ebi Ya'la el-Mevsilî*, tahk. Mustafa Abdulkadir Ata, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Lübnan t.y. , I. 105; Mevsili benzer rivâyeti Ebu Hayseme'den nakletmektedir. Bu rivâyette Kays b. Mervan zikredilmemektedir. Mevsili, a.g.e., I. 106

¹⁰³⁵ İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fârûk*, I.349

¹⁰³⁶ Tirmîzî, *Sünen*, II. 357 (3. Kitâbu'l-vitr 21.) nu.486; Ebu İsa, hadisin hasen garip olduğunu söylemektedir. Hz. Ömer'in bu talebi dipnotta şöyle açıklanmıştır: Neyi alıp neyi almaması gerektiğini, helali haramı, alım-satımda insanları yalan dolanla ifsad etmemesini, insanları ribaya bulaştırmamayı bilmesi gerekir. Tirmîzî, aynı yer, dipnot

¹⁰³⁷ İsmail b. Muhammed el-Aclûnî (ö. 1748), *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlû'l-Elbas*, Kahire, t.y.,II. 239, nu. 2198; Ayrıca bkz. Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, sad.İsmail Karaçam ve arkadaşları, Azim Yay., İstanbul 1992, I. 73

Kur'an'ın emaneti ehline verme ilkesinin uygulamadaki göstergesidir. Aslında tecrübesi ve Kur'an anlayışı onun başarısının temel nedenidir, denilebilir.

Uygulamalarında bu hassasiyetleri gösteren ve Hz Peygamber'den vahyi dinleyen, anladığını söz veya davranışıyla ona geri bildiren, anlamadığını da sorma imkanı bulan Hz. Ömer'in önceliği, Resulullah gibi Kur'ân-ı Kerim'i hayata katma olmuştur. O, bir sureyi tam anlayıp hayata tatbik etmeden diğer surelere geçmemiştir. Nitekim Bakara Suresini 12 yılda öğrenmiş ve bunu şölen havasında kutlamıştır.¹⁰³⁸

Aslında Kur'ân-ı Kerim'in peyder pey indirilmesindeki hikmetlerden biri de onun içselleştirilerek hayata katılmasıdır. Bu, zaman isteyen bir durumdur. İşte Hz. Ömer ve diğer sahabiler Kur'an'ı anlama ve anladığını da hayata katma amacı güttükleri için onların sureleri öğrenmeleri uzun zaman almıştır.

Hz. Ömer özelinde sahabilerin Kur'an'a yaklaşımlarında önceliklerinin onu hayata katmak olduğu söylenebilir.¹⁰³⁹ Bu durumu aşağıda verilen örneklerle somut hale getirmek mümkündür.

1. Örnek: Hz. Ömer ve bir gurup sahibinin hayata katmakta zorlandıkları bazı âyetleri Hz. Peygamber'e gelip sormaları, onların öncelikli amacının Kur'an'ı hayata katmak olduğunu gösterir. Örneğin **وَإِنْ تُبْذَرُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخَفُّوهُ يَحَاسِبْكُمْ بِهِ** *İçinizdekini açığa çıkarsanız da gizleseniz de Allah sizi hesaba çeker*¹⁰⁴⁰ âyeti nâzil olduğunda, sahabilerden Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Muaz b. Cebel, Sa'd b. Zürrare Resulullah'a gelerek, "Bizim için bundan daha ağır bir âyet gelmedi" demişlerdir.¹⁰⁴¹

¹⁰³⁸ Suyûtî, I.115; İbn Asakir, XLIV. 286; Zehebi, *Târihu'l-İslam*, III.267; İbnu'l- Cevzi, *Menâkıb*, s.211; İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fârûk*, II. 571; İbn Kesir, "Darukutni isnaddaki Ebu Bilal'i zayıf saymaktadır." der. İbn Kesir a.y.

¹⁰³⁹ Mehmet Sürmeli, *Sahabenin Kur'an anlayışı*, s. 185 vd.

¹⁰⁴⁰ Bakara 2/284

¹⁰⁴¹ Suyûtî, III. 418

2. Örnek: Sahabenin aynı yönüne işaret eden diğer bir rivâyette İbn Abbas'ın anlatımıyla şöyledir; Tevbe suresindeki

وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

*Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda sarf etmeyenlere can yakıcı bir azab vardır*¹⁰⁴² âyeti nâzil olduğunda âyetin içeriği müslümanlara ağır geldi. Aralarında bu konuyu konuşurken; “Hiçbirimiz çocuğumuza miras bırakacağımız malı zekât olarak vermek istemeyiz.” dediler. Hz. Ömer: “Ben sizi rahatlatayım” dedi, Resulüllah'ın yanına gitti, Sevban da onu takip etti. Hz. Ömer Resulüllah'a: “Ey Allah'ın nebisi! Ashabına şu âyet ağır geldi.” dedi. Hz. Peygamber: “Allah mallarınızdan arta kalanı zekât olarak vermenizi istemektedir. Öldükten sonra kalan malı miras olarak bırakmanızı emretmektedir.” der. Bunun üzerine Hz. Ömer tekbir getirdi. Resulüllah: “Kişi için en hayırlı serveti sana söyleyeyim mi? Sırlarını saklayan, söylenileni yapan, evde olmadığında namusunu koruyan salih bir eştir.”¹⁰⁴³

Rivâyet sahabilerin âyeti hayata katma sürecinde zorlandıklarını ve bunun için Hz. Peygamber'e gittiklerini haber vermektedir. Hz. Peygamber'in âyete ilişkin verdiği cevap sahabilerin anladığından pek farklı olmadığına göre onlar aslında âyeti doğru anlamışlardır, denilebilir. Hz. Peygamber cevabında asıl zenginliğin aile huzurunu sağlayacak salih bir eşle mümkün olacağını sahabilere bildirmekle âyete ilişkin yoruma ayrı bir boyut kazandırmıştır. Öte yandan Hz. Ömer'in âyeti doğru anlayıp anlamadıklarını sormak üzere Hz. Peygamber'e gitmesi; onun öğrenme merakını, sahabiler arasındaki liderlik konumunu, aynı zamanda Hz. Peygamber'e

¹⁰⁴² Tevbe 9/34

¹⁰⁴³ Ebu Davut, *Sünen*, II. 305-306 (9. Kitâbu'z-zekât 32.) nr. 1664; Müstedrek'in sahibi Hakim ve İbn Merduye bu hadisi Yahya b. Ali'nin hadisi olarak rivâyet etmişlerdir. Hadis bu ikisinin şartlarına göre sahih olduğu halde tahrir etmemişlerdir. Ebu Davut, *Sünen*, Dipnot, a.y.; Ebu Ya'la, *Müsned*, II. 458 nr. 2494; Hakim, *el-Müstedrek*, II. 333; Beyhaki, *Sünen*, IV.83; İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fârûk*, II. 584-585

olan yakınlığını gösterir.

3. Örnek: Hz. Ömer'in, hayatı Kur'an'la yönlendirmek istediğini gösteren diğer bir olay ise vahyin nüzülü sürecinde âyetten kastedilenin kendisinin mi olduğunu Hz. Peygamber'e sormasıdır. İlgili örnek Şureyh b. Ubeyd'in anlatımıyla şöyledir: Maide Suresinin ... ¹⁰⁴⁴ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينٍ ... âyeti nâzil olduğunda Hz. Ömer Hz. Peygamber'e: Bu âyetten kasıt ben ve kavmim midir? diye sordu. Hz. Peygamber: "Hayır, bu âyetle Ebu Musa ve kavmi kastedilmektedir, yani Yemenliler."¹⁰⁴⁵ diye cevap verdi

Hz. Ömer'in, âyet nâzil olduğunda "bu âyet benim ve kavmim hakkında mıdır?" diye sorması, Kur'an'ın her âyetini ilk önce kendisi için nâzil oluyormuş gibi düşündüğünü gösterir. Bu düşüncesinin sonucu olarak vahyin kendisinden istediği davranışı anında hayatına katar. "*İnanmayan kadınları nikahınız altında tutmayın*"¹⁰⁴⁶ âyeti nâzil olunca müşrik olan iki hanımını âyetin hükmü gereği o gün boşaması¹⁰⁴⁷ bunun bir kanıtıdır. *Sadakaları açıktan verirsiniz ne güzel*¹⁰⁴⁸ âyeti nâzil olduğunda ise malının yarısını Resulüllah'a ilk getirenlerden olması¹⁰⁴⁹ Kur'an'ı hayata yansıttığını gösteren diğer bir örnektir.

4. Örnek: Nüzul sürecinde Kur'an'ı kendine rehber¹⁰⁵⁰ edinen Hz. Ömer yaşamına Kur'an'la yön vermiştir, denilebilir. Hz. Ömer'in bu hassasiyetini kölesi Ebu Umeyye ile ve Enes b. Malik ile arasında geçen diyalogtan anlamak

¹⁰⁴⁴ Maide 5/54

¹⁰⁴⁵ Taberi, VI. 384

¹⁰⁴⁶ Mümtehhine 60/10

¹⁰⁴⁷ Suyûtî, XIV. 413; Mukâtil de bu âyetin Hz. Ömer gibi müşrik kadınla evli olan kimseler için nâzil olduğunu ifade eder. Mukâtil, IV. 304; Öte yandan Hz. Ömer'in âyet inmeden eşlerini boşamaması; evinde inanan birini barındırdığı onu kendisi gibi inanmaya zorlamadığı inancına saygı duyduğunu gösterir.

¹⁰⁴⁸ Bakara 2/271

¹⁰⁴⁹ İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fârûk*, II. 571

¹⁰⁵⁰ Suyûtî, V. 547,548; İbn Ebi Hatim, IV. 1219 nr. 6882 Taberi, VII. 110; Taberi'nin muhakkıki Sıdkî Cemil el-Attâr hadisin Süddî'den dolayı mürsel olduğunu söylemektedir. Taberi, a.y., dipnot

mümkündür. Rivâyete göre Hz. Ömer hür olma vakti gelen Ebu Umeyye lakaplı kölesinin hür olmasını ister. Ebu Umeyye: “Ey Emire’l-mü’minin! Süremi sonuna kadar kullanmak istiyorum” dediğinde Hz. Ömer: Özgür olma vaktin gelmişse onu ihmal edeceğinden korkuyorum. Âyetle “Allah’ın size verdiği servetten onlara verin”¹⁰⁵¹ buyuruluyor, der.¹⁰⁵²

Enes ile arasında geçen hadise ise Enes’in anlatımıyla şöyledir: “Kölem Sirin benden antlaşma yapmamı istedi, ama ben kabul etmedim. Bunun üzerine Sirin beni Hz. Ömer’e götürüp durumu anlattı. Hz. Ömer elindeki değnekle üzerime yürüdü ve “Onunla antlaşma yapmalısın, Allah ‘Onlarda iyilik görüyorsanız antlaşma yapın’¹⁰⁵³ buyuruyor”, dedi. Ben de antlaşma yaptım.¹⁰⁵⁴

İlk olayda Hz. Ömer’in, kölesi Ebu Umeyye’nin hür olmasını âyetin bir gereği olarak istemesi, diğer olayda Enes’in kölesi hür olmak istediği halde onun izin vermemesine kızması ve bu tavrını âyetle gerekçelendirmesi onun Kur’an’ı her fırsatta hayata katmak istediğini göstermektedir.

5. Örnek: Hz. Ömer Câbiye’de yaptığı bir konuşmada: “Kur’an’ı öğrenin ve onunla tanının. Onunla amel edin ve onun ehli olun”¹⁰⁵⁵ diyerek öğrenmedeki asıl maksadın öğrenileni hayata katmak olduğunu veciz bir şekilde ifade etmiştir.

Hz. Ömer yönetici iken uygulamalarında Kur’an’ı öncelediğini “Kur’an’ı Teşri Kaynağı” olarak görmesi başlığı altında sunulan örneklerde de görmek mümkündür. Hz. Ömer’in Kur’an’ı hayata katma sürecinde, karmaşık bir yapıya sahip insanla ve çok yönlü hayatla yüzleşmiş olmasından olsa gerek birden çok

¹⁰⁵¹ Nur 24/33

¹⁰⁵² İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fârûk*, II. 601-602

¹⁰⁵³ Nur 24/33

¹⁰⁵⁴ Buhari, *Sahih*, III. 126 (50. Kitâbu’l-menâkıb 1)

¹⁰⁵⁵ İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII. 151 (26. Kitâbu fedâilil-Kur’an 16) nu.8; İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fârûk*, II. 556

yaklaşım sergilemiştir. Uygulamalarında âyete ilişkin yaklaşımları bir başka deyişle Hz. Ömer’in teşride izlediği yaklaşım tarzlarını şu temel ilkelerde bulabiliriz.

1- Hz. Ömer bazen âyete yorumunu katmadan olduğu gibi uygulamış, bazen genel hükümler içeren âyetleri uygulamasına referans edinmiş, bazen de ferâsetiyle âyetleri yorumlayarak uygulamaya koymuştur.

Âyete yorum katmadan uygulamasına şu olay örnek olabilir. Ali b. Rebah anlatıyor: Hz. Ömer Kureyş kabilesinden bir kadınla nikahlıydı. Onu hamile iken bir veya iki talakla boşamıştı. Kadın doğum anının geldiğini anlayınca kapıları kapattı ve doğumunu yaptı. Bu durum Hz. Ömer’e haber verilince o, kadının bu tavrını hoş karşılamadı. O esnada yanında bulunan biri Bakara suresinin “rahimlerinde Allah’ın yarattığını gizlemeleri kendilerine helal değildir.” anlamına gelen 228. âyetini okudu. Hz. Ömer bunun üzerine: “ Şu kadın rahimlerinde Allah’ın yarattığını gizleyenlerdendir. Artık bundan sonra onun biriyle evlenmesi haramdır.”¹⁰⁵⁶

Hz Ömer burada âyete yorum katmadan kadının durumunu bu âyete göre değerlendirmiş hakkında hükmü vermiştir.

Genel hükümler içeren âyetleri uygulamasına referans edişi şöyle açıklanabilir: Örneğin bayındırlık ve askeri alanda yaptığı çalışmalarda “Hz. Ömer şu âyete dayandı” demek o konuyu ele alan kişinin yorumundan öteye geçmez. Çünkü o söz konusu girişimleri konu edinen konuşmalarında konuya ilişkin âyet zikretmemiştir. Bunun nedeni Hz. Ömer’in bu alanda yaptığı yenilikleri direkt olarak içeren âyetin olmamasındandır.

Ancak bu girişimlere daha geniş bir perspektiften “dinin yücelmesi, Müslümanların her alanda istenilen durumda olması, insanların rahat ve huzura kavuşması” bağlamında bakılırsa Hz. Ömer kendine referans olabilecek âyeti

¹⁰⁵⁶ İbn Ebi Hatim, II. 415 nu. 2190

bulmuştur, denilebilir. Nitekim o yöneticiliği süresince insanlara fırsatlar sunmayı, Allah'ın *وَلْيُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضُّعُوا فِي الْأَرْضِ* *Yeryüzündeki güçsüzlere iyilikte bulunalım istiyoruz.*"¹⁰⁵⁷ âyeti mefhumunca değerlendirmiş;¹⁰⁵⁸ uygulamalarının arka planında Kur'ân-ı Kerim'in varolduğuna işaret etmiştir.

Öyleyse Hz. Ömer'in uygulamalarının "Kur'ân-ı Kerim'in neresinde yer aldığı" sorulduğu kadar, uygulamalarında "külli ilke içeren hangi âyete dayanmakta" olduğu araştırılmalı ve bu yönüyle de anlaşılmaya çalışılmalıdır. Çünkü Kur'an külli hükümler itibariyle kemâle ermiştir.¹⁰⁵⁹

Ferâsetiyle âyetleri yorumlayarak uygulamaya koymasına mesâkin ve müellefe-i kulûba ilişkin özel yorumlarını örnek verebiliriz. Bunları Kur'an'ı Hayata Katma Amaçlı Yorumları/ Yorumlara Örnekler başlığı altında işleyeceğimiz için burada yer vermiyoruz.

Hz. Ömer'in uygulamaları için; Kur'an'ı yorum katmadan olduğu gibi uygulama, genel hükümler içeren âyetleri uygulamaya referans edinme, ferâsetiyle âyetleri yorumlayarak uygulama şeklinde yapılan tasnif eğer doğruysa "*Onun yaptıkları aynısıyla Kur'ân-ı Kerim'de vardır*" yargısı eksik olur. Zira ne Kur'an onun zamanındaki gelişimi ve değişimi aynen içermekte ne de Hz. Ömer bir peygamber gibi karşılaştığı sorun için âyet beklemektedir. Öyleyse bu sav hem Kur'ân-ı Kerim açısından hem de Hz. Ömer açısından mümkün gözükmemektedir.

2- Hz. Ömer uygulamalarında "*insanın yaratılış gayesi, insan tabiatı ve hayatın kendisi*" konularını merkeze almış, onlara öncelik vermiştir.

¹⁰⁵⁷ Kasas 28/5

¹⁰⁵⁸ Suyûti, a.g.e., XI. 427; İbn Ebi Hatim, IX. 2941, nu.16675; Âyet içerikli aynı rivâyet Ammar b. Yasir'in Kûfe'ye vali olarak tayin edilmesi ve onda halka hürmet ve korku telkin edecek kabiliyetin olmaması nedeniyle geri çağırılması olayı için anlatılır. Hz. Ömer Ammar'ın bu özelliğini bildiğini ancak söz konusu âyetin ona uyabileceği düşüncesiyle atadığını ifade eder. Şiblî Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer*, II. 367 –Taberi'nin Tarihi'nden naklen-

¹⁰⁵⁹ Şatibi, *Muvafakat*, I.32; Karş. Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, s.25

Hız. Ömer insanın mutluluğunu sağlayan yöneticinin Allah katında bahtiyar olacağını, insanı şekavete sürükleyenin ise bedbaht olacağını söylemiştir.¹⁰⁶⁰ Bu söz Hız. Ömer'in yönetimde insanı önemsedğini göstermektedir. İşte Hız. Ömer'in uygulamada insanın yaratılış gayesini, tabiatını önemsemesi bu yüce mevkiye ulaşmak isteşinin bir tezahürüdür. Uygulamalarında insanın yaratılış gayesi, insan tabiatı ve hayatı dikkate aldığını şu örneklerle somutlaştırılabilir.

a-Katâde anlatıyor: Hız. Ömer'in

ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ

*Sonra onların ardından, nasıl davranacağınıza bakmak için sizi yeryüzünde onların yerine geçirdik.*¹⁰⁶¹ âyetini okuyarak şunu söylediğı nakledildi. Bu âyette Rabbimiz ne güzel buyurmuş! Allah amellerimizi görmek için yeryüzünde bizi halife olarak yarattı. Öyleyse gece-gündüz, gizli-açık her an hayırlı ameller işleyerek Allah'ın rızasını gözetin.”¹⁰⁶² Aynı şekilde onun “Allah katında bir mü'min Kabe'den daha değerlidir”¹⁰⁶³ sözü de insana verdiği değeri göstermektedir.

Hız. Ömer bu sözlerinde insanın varlık içerisindeki konumuna ve dünyada bulunuş gayesine dikkatleri çekmiş uygulamalarında bu ilkeleri esas alacağını ima etmiştir.

b-Uygulamalarında insan tabiatını önemsedğini şu olaydan çıkarmak mümkündür. Hız. Ömer geceleyin asayışı kontrol için dışarıda gezinirken askerde bulunan kocası için şiir okuyan bir kadını işitir. Kadın şiirinde kocasını arzuladığını

¹⁰⁶⁰ Ebu Yusuf, *Kitâbu 'l-harac*, s.93

¹⁰⁶¹ Yûnus Suresi 10/14

¹⁰⁶² Taberi, XI. 124; İbn Ebi Şeybe, I. 389; Suyûtî, VII. 637; İbn Kesir, *Müsnedü 'l-Fârûk*, II. 587-588; İbn Kesir isnadda yer alan Katâde ile Ömer arasında bir inkıta'm var olduğunu söyler. İbn Kesir, a.y.; Aynı rivâyet farklı ifadelerle İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, VII. 213-214; İbn Asakir'deki rivâyette insanların yeryüzündeki halifeliğine değil de Hız. Ömer'in kendi hilafetine işaret edilmektedir. Bu rivâyette Hız. Ömer âyeti okur ve; “halife oldun ama nasıl davarandığına bir bak” diyerek kendini sorgumaktadır. İbn Asakir, XLIV.400;

¹⁰⁶³ İbn Kesir, *Müsnedü 'l-Fârûk*, I. 320

söylemektedir. Bunu duyan Hz. Ömer: “Eyvah!” der ve gece yarısı olmasına rağmen kızı Hafsa’ya gelir. Hafsa gecenin geç saatinde babasının yanına gelmesini merak eder. Hz. Ömer: “Bir kadın kocasından ne kadar zaman ayrı kalabilir, söyler misin?” der. Hafsa: “Altı veya dört ay” cevabını verince Hz. Ömer askerlerden hiçbirini bundan daha fazla kışlada tutmayacağına dair karar alır.¹⁰⁶⁴

Burada kadının tabii ihtiyacını dikkate alan Hz. Ömer kadınla ilgili bu meseleyi o dönemde en iyi bilecek olan hem cinsine sorarak çözümü kaynağında aramış insan tabiatına uygun kararı almakta tereddüt etmemiştir.

c-Bu konuya ilişkin diğer bir örnek şöyledir: Hz. Ömer, sütten kesilmiş çocuklara maaş bağlamaktadır. Bir gece devriye gezerken bir çocuk çığlığı duyar. Hz. Ömer çığlığa dayanamaz annesinden çocuğunu susturmasını ister. Zaman sonra çadırın yanından tekrar geçerken çocuğun yine ağladığını duyar. Bu defa kadına “zalim bir anne olduğunu” söyler. Sözü söyleyenin Hz. Ömer olduğunu fark edemeyen kadın: “Meselenin iç yüzünü bilmeden boşuna nefesini tüketme. Ömer, çocuklar sütten kesilinceye kadar devlet hazinesinden maaş almamalarını emretmiş. Bebeği sütten kesmeye çalışıyorum. Ağlayışının sebebi budur.” der. Hz. Ömer vicdan azabı duymaya başlar ve bu şekilde kimbilir kaç bebeğin ölümüne sebep olmuş olabileceğini düşünerek bundan böyle çocuklara doğdukları günden itibaren maaş bağlanmasını emreder.¹⁰⁶⁵

Sorunları yerinde inceleyerek tespit eden Hz. Ömer, çözümlerinde hayatın kendisini dikkate alarak kararlar vermiştir.

d-Büreyde tarikiyle gelen şu rivâyet Hz. Ömer’in uygulamalarında hayatın kendisini esas aldığını göstermektedir: Bir gün Ömer’in yanında otururken bir çığlık

¹⁰⁶⁴Suyûtî, I, 642; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra*, IX. 29; İbnu'l-cevzi, *Menakıb*, s.94 -95; Suyûtî, *Târihu'l-hulefâ*, s.133

¹⁰⁶⁵Şiblî Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer*, II.278-279

işitildi. Ömer: “Yerfe’, bak bakalım bu feryad nedir?” dedi. Yerfe’: “Kureyşli bir cariye annesi satılıyor diye ağlıyor,” dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer, “muhacir ve ensâr’ı bana çağır”, dedi. Hizmetçi Yerfe’ insanları çağırdı, çok geçmeden ev doldu. Ömer Allah’a hamd ve senâdan sonra toplananlara: “ *Muhammed’in getirdiği dinde akrabalık bağlarını kesmek var mı?*” diye sordu. –Hayır dediler. Ömer: “Ama aranızda bugün bu çok yaygın” dedi, ve Muhammed Suresinden

فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ

“Demek hakimiyeti ele alırsanız hemen yeryüzünde fesat çıkaracak, akrabalık bağlarını keseceksiniz, öyle mi?”¹⁰⁶⁶ âyetini okudu. “Yanınızda bir kızın annesinin satılmasından daha ağır bir şekilde akrabalık bağına parçalayan durum olabilir mi? Neyiniz eksik! Allah’ın size verdiği nimetleri hatırlayın,” dedi. Onlar: “Öyleyse sana makul geleni yap”, dediler. Bunun üzerine Hz. Ömer, hür birinin annesinin satılmamasını, böyle bir durumun akrabalık bağlarını kestiği için dinimizde haram kılındığını emirnamelerle her tarafa bildirdi.¹⁰⁶⁷

Burada Hz. Ömer yaşadığı toplumda yaygın olan bir örfü, yanlış uygulama olarak gördüğü için kaldırmak istemektedir. O bu tavrıyla, Kur’an’ın dünya görüşüyle uyuşmayan bu cahiliye adetiyle hayatın gerçeğinin de örtüşmediğini gözler önüne sermiştir. Aynı şekilde akrabalık bağlarını kesmenin farklı şekillerde olabileceğini ama en kötüsünün o dönemde yaygın olan çocuğunu annesinden ayırmak olduğunu muhataplarına bildirmiştir. Böylece dönemindeki sorunlara Kur’ân’dan çözüm üreterek Kur’ân’ı hayata katmıştır. Ayrıca Hz. Ömer’in bu davranışı hem insana verdiği değeri hem de Kur’ân-ı Kerim’le birlikteliğini ve ona vukufiyetini göstermektedir.

¹⁰⁶⁶ Muhammed 47/22

¹⁰⁶⁷ Suyûtî, XIII.436; Hakim, *el-Müstedrek ale’s-sahihayn*, II. 458

3-Hz. Ömer uygulamalarında Arap toplumunun yapısını, ilgi ve ihtiyaçlarını da dikkate almıştır.

Bu durumu aydınlatmak için şu örneği verebiliriz. Sa'd b. Ebi Vakkas, Ammar b. Yasir'in komutasında Medain'e bir birlik gönderir. Ancak askerler Medain'e varınca orada ikamet etmek istemezler. Durumu öğrenen Hz. Ömer askerlerin bu tutumunun nedenini araştırır. Önce orada devenin yaşayıp yaşamadığını sorar. Sivrisinek bulunduğu için devenin barınamayacağı cevabını alınca "Devenin barınmadığı yerde Arap da barınamaz" diyerek oraya yerleşilmekten vazgeçilmesini ister.¹⁰⁶⁸

4- Hz. Ömer uygulamalarında kendinden önceki uygulamaları da önemsemiştir. Ancak bu uygulamalarda şekilden daha çok öze yönelmiş, kendi döneminde bu uygulamaları sadece şekilsel olarak hayatına katanları uyarmıştır.

Hz. Ömer çoğu zaman Hz. Peygamber'in uygulamalarını aynen uygulamış bazen de bu uygulamalar adına döneminde yaşananları, "Kur'an'ın işaret ettikleri ve Hz. Peygamber'in yapmak istedikleri" ile karşılaştırmış bunlardan ayrılma sezindiğinde ise insanları uyarak tekrar Kur'an'a ve Hz. Peygamber'e yönelmelerini istemiştir.

A-Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in uygulamalarından aynısıyla dönemine taşıdıkları pek çok uygulama vardır. Bu konuya ilişkin vereceğimiz birkaç örnek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

a-Hz. Ömer'in haceru'l-esved taşıyı istilam ederken "Ey siyah taş! Faydan ve zararın olmayan bir taş olduğunu biliyorum. Eğer Resulullah seni öpmeseydi ben

¹⁰⁶⁸ İmam Ebu Yusuf, *Kitâbu'l-harac*, s.122; Benzer bir olay Celula ve Tekrit fethedildikten sonra oradan Medine'ye gelen heyet için anlatılır. Burada Hz. Ömer nem ve rutubetten yüzleri sararan insanları görünce "Araplar ancak develerini barındırabilecekleri yerde rahat edebilirler" der. Muhammed et-Temmavi, *Hz. Ömer ve Modern Sistemler*, Kayıhan Yay., (Mütercim: Muhammed Vesim Taylan) İstanbul 1993, s. 292

de öpmezdim” diyerek *لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ* Allah’ın resulü sizin için güzel örnektir¹⁰⁶⁹, âyetini okumuştur.¹⁰⁷⁰

b-Hz. Ebu Bekir döneminde zekât vermeyenlere karşı sergilediği tavır Hz. Peygamber’in uygulamalarını esas kabul ettiğini gösterir. Hz. Ebu Bekir, zamanında zekât vermekten kaçınanlara savaşaacağını söylemiş; Hz. Ömer de Resulüllah; İnsanlar ‘lailahe illallah’ diyene kadar onlarla savaşmakla emrolundum. Ancak bunu diyen malını ve canını benden korumuş olur.’ buyurmuştu.” diyerek onun tutumunun Hz. Peygamber’in sözüyle uyuşmadığını belirtmiştir. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir; namazla zekâtın arasını ayıranlarla savaşaacağını bu konuda kararlı olduğunu bildirmiştir.¹⁰⁷¹ Hz. Ömer hilafeti zamanında söz konusu savaşta zekât vermediği için esir edilenleri ve alınan malları geri vererek Hz. Ebu Bekir’le aynı düşüncede olmadığını göstermiştir.¹⁰⁷²

c-Hz. Peygamber bir kabileye, İslam’a ısındırmak amacıyla arazi verir. Zaman sonra onların araziyi işlemediğini görünce de ellerinden alır ve bir başkasına verir. Arazisi elinden alınanlar Hz. Ömer yöneticiyken yanına gelerek arazinin tekrar kendilerine verilmesini isterler. Hz. Ömer: “Bu arazi ben veya Ebu Bekir vermiş olsaydı alır size verirdim. Ancak Resulüllah tarafından iktaen kendilerine verildiği için geri alınmasına imkan yoktur.”¹⁰⁷³ der.

d-Taif emîrî Hz. Ömer’e; arıcıların Resulüllah’a vermiş oldukları öşürü vermedikleri halde suların, bağ ve bahçelerin himayesini kendisinden istediklerini bu durumda ne yapması lazım geldiğini sorar. Hz. Ömer: Resulüllah zamanında vermiş

¹⁰⁶⁹ Ahzab 33/21

¹⁰⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I. 21; Mevsili, *Müsnedü Ebi Ya’la*, I. 99; İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fârûk*, I. 311-312; Aynı rivâyet âyet olmaksızın İbnu’l-Cevzi, *Menakıb*, 139; Mevsili, *Müsnedü Ebi Ya’la*, I. 103, 115; Ebu Davut et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebi Davud*, s. 7,8

¹⁰⁷¹ Buhari, *Sahih*, II. 110 (24. Kitâbu’z-zekât 1); Buhari, a.g.e., VIII. 140 (96.Kitâbu’l-i’tisam 2)

¹⁰⁷² Muhammed el-Behiy, *İslam Düşüncesinin İlahi Yönü*, (Türkçesi: Sabri Hizmetli) Fecr Yayınevi Ankara 1992, s. 44

¹⁰⁷³ Ebu Yusuf, *Kitâbu’l-harac*, s. 175

oldukları öşürü vermeleri halinde isteklerini yerine getirebileceğini aksi takdirde bu sorumluluğu kabul etmemesini ona yazar.¹⁰⁷⁴

Görüldüğü gibi Hz. Ömer Hz. Peygamber'in sözünü ve uygulamasını dikkate almış onu olduğu gibi düşünce ve uygulamalarına yansıtmıştır.

B- Hz. Ömer bazen Hz. Peygamber'in uygulamalarının dönemindeki etkilerini, sonuçlarını dikkate alarak onun uygulamadaki amacını esas almış şeklen Hz. Peygamber'in yaptığını yapmamıştır. Bu yaklaşımına da iki örnek vermek istiyoruz.

a-Hz. Ömer bir seferden dönerken Revha denilen yerde konaklayınca insanların orada bulunan bir taşta doğru koşuştuklarını görür. İnsanların bu davranışına anlam veremeyen Hz. Ömer: “Bu koşuşmanın nedeni nedir?” diye sorar. Oradakiler: “Hz. Peygamber burada namaz kıldığı için insanlar buraya değer atfediyorlar.” cevabı verince, o “Fesühhanellah, Resulullah yolculuğu esnasında bu vadiye gelmiştir, namaz vakti geldiği için de namaz kılmıştır.”¹⁰⁷⁵ diyerek Hz. Peygamber'in söz konusu davranışını şekilsel olarak taklit yerine öz olarak örnek almak gerektiğini vurgular.

b-Aynı şekilde “bey’atü’r-rıdvan”¹⁰⁷⁶ diye bilinen biatın yapıldığı ağacı “insanlar orada toplanıyor ve orayı kutsuyorlar” düşüncesiyle kestirmesi,¹⁰⁷⁷ onun “öz, ruh ve mana”yı öne aldığını ancak şekli de tamamen yok saymadığını

¹⁰⁷⁴ Ebu Yusuf, *Kitābu'l-harac*, s. 168,192

¹⁰⁷⁵ Suyûtî, I. 477,478; İbn Şebbe, *Târihu'l-Medineti'l-münevvere*, III. 865-866; Benzer rivâyet İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fârûk*, I. 142

¹⁰⁷⁶ Mekke fethinden önce Kabe'yi ziyaret etmek amacıyla yola çıkan Hz. Peygamber ve ashâbı amaçlarını bildirmek üzere Hz. Osman'ı Mekke'ye gönderirler. Hz. Osman epey bir süre geçtiği halde geri dönmeyince “öldürüldü” haberi ortalığa yayılır. Hz. Peygamber ashâbıyla bir ağacın altında bir araya gelerek inanmayanlarla gerekirse savaşacağı hususunda kendisine biat ettirir. Bu olay Kur'an'ı Kerim'de anlatılırken söz konusu ağaca da işaret edilir; “*Andolsun ki Allah mü'minlerden –seninle o ağaç altında biat ederlerken- razı olmuştur*”. (Fetih 48/18; Şiblî Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer*, I.87) ;İşte Hz. Ömer'in kestirdiği ağaç bu ağaçtır.

¹⁰⁷⁷ Suyûtî, XIII. 480; İbnu'l-Cevzi, *Menakıb*, 139

göstermektedir.

Bu örneklerde Hz. Peygamber yaptığı için yapılan bazı uygulamalar şekilsel olarak söz konusu uygulamalara benzese de Hz. Ömer tarafından yapmak istenileni gölgeleyecek tutumlar olarak değerlendirilebilmekte bu yüzden de kabul görmemektedir.¹⁰⁷⁸ Öte yandan Hz. Ömer'in bu tutumundan Hz. Peygamber'in uygulamalarını dikkate almadığı sonucu çıkarılmamalıdır. Zirâ Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in uygulamalarını aynısıyla hayata taşıdığını az önce örneklerle görmüştük.

Buraya kadar Hz. Ömer'in, Kur'an'ı rehber olarak gördüğü için öncelikli amacının onu hayata katmak olduğunu, bazen âyete yorum katmadan olduğu gibi uyguladığını, bazen genel hükümler içeren âyetleri uygulamasına referans edindiğini, bazen de ferâsetiyle âyetleri yorumlayarak uygulamaya koyduğunu, uygulamalarında “insanın yaratılış gayesi, insan tabiatı ve hayatın kendisi gibi” kavramları merkeze aldığını, Arap toplumunun yapısını, ilgi ve ihtiyaçlarını dikkate aldığını, kendisinden önceki uygulamaları da esas aldığını; ancak bu uygulamaların asıl gayesini, espirisini önemseydiğini gördük.

A-Mesâkin ve Müellefe-i Kulûb'a İlişkin Yorumları

Bilindiği gibi Tevbe Suresi 60. âyette mesâkin ve müellefe-i kulûb da dahil zekât verilecek kimseler konu edinilmektedir. Bu âyetin ilgili kavramlarını yorumlayarak Hz. Ömer'in bu iki guruba yönelik uygulaması Kur'an'ı hayata katma bağlamında değerlendirilebilir. Önce Hz. Ömer'in mesâkin kavramından ne anladığı üzerinde duralım. Hz. Ömer'e göre “Mesâkin: Malı olmayan değil, kazanmaktan aciz olan kimsedir.” O “fakir” kavramı için de aynı tanıımı yapar.¹⁰⁷⁹

¹⁰⁷⁸ Burada Hz. Ömer'in illeti ve hikmeti önemseydiği sonucu da çıkarılabilir.

¹⁰⁷⁹ Taberi, *Câmiul-beyân*, X. 204

Hız. Ömer bu iki kelimeyi kişinin servete veya onu elde etme kapasitesine sahip olma açısından tanımlamıştır. Ona göre söz konusu iki kavram arasındaki fark ise şöyledir: Eğer yukarda vasfı belirtilen kişi müslümanıa “fakir”; yok eğer İslam’ı kabul etmiyor ancak yönetime de karşı çıkıyor bir bakıma zimmî konumunda ise “miskin” sayılır¹⁰⁸⁰. Fakir ve miskin arasındaki ayrıma ilişkin görüşlere göz attığımızda Hız. Ömer’in bu yaklaşımının kendine özel olduğunu rahatlıkla görebiliriz. 1)Fakir ihtiyacını gizleyen, miskinse dışa vuran/dilenen muhtaçtır. 2)Fakir dilenen miskin dilenmeyen yoksuldur. 3)Fakir özörlü/mâlöl, miskinse sağlıklı ihtiyaç sahibidir. 4)Fakir muhacirlerin miskin diğerlerinin düşkünüdür.¹⁰⁸¹

Hız. Ömer’in gayri müslimi miskin olarak değerlendirmesini şu örnek olaydan anlamaktayız: İbn Ebi Hatim’in tahrir ettiği bir rivâyete göre Ömer b. el-Hattâb bir gün kapı dışarı edilmiş ehl-i kitaptan âmâ birine rastlar. Adam karşısındakinin Hız. Ömer olduğunu fark edince: “*Beni perişan ettiniz, benden cizye alıyorsunuz, gözlerim görmüyor, bana bir şey veren de yok*”, diyerek hal yanar. Hız.Ömer, kendisine şikâyette bulunan kişi için “Bu, Allah’ın

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ âyetinde¹⁰⁸² bahsettiği “miskinler”dendir,” der ve geçiminin sağlanması, ihsanda bulunulmasını emreder.¹⁰⁸³ Aynı olayla ilgili olarak İbn Ebi şeybe: Hız. Ömer’in: “Mesâkin” kelimesi için âyeti zikrederek “Onlar zamanımdaki ehl-i kitaptır”¹⁰⁸⁴ sözünü nakleder.

Muhammed Hamidullah’ın Hız. Ömer’in söz konusu uygulamayla ilgili yorumu şöyledir: “Fukara: Yoksul Müslömanlar, Müslöman fakirler tabiri hiçbir

¹⁰⁸⁰ Bu ıkarımı Tevbe 9/60 âyetine ilişkin yaptığı yorumdan varıyoruz. İbn Ebi şeybe, *el-Musannef*, III. 68; Suyûtî, VII.411

¹⁰⁸¹ Cengiz Kallek, “Miskin”, *DİA.*, XXIX. 184

¹⁰⁸² Tevbe 9/60

¹⁰⁸³ İbn Ebi şeybe, *el-Musannef*, III. 68; Suyûtî, VII.411

¹⁰⁸⁴ Suyûtî, *ed-Durru ’l-mensur*, VII. 410,411

münakaşayı gerektirmez. (Yani medlûlü sarihtir). Fakat mesâkin tabirine gelince, Halife Hz. Ömer'in yüksek otoritesi, burada bu tabirin İslam Devletinin gayri Müslim sakinlerinin yoksullarına delalet ettiği hakkında bize mesned teşkil eder. Sami filolojisi de bunu te'yid eder. Meselâ meşhur Hamurabi Kanununda (mushkino) tabiriyla karşılıyoruz ki, daha sonra İslam Kanununun (zimmî) tabirine yakın, yabancı sakin, yabancı mukim manasına gelmektedir. (S,k,n) kökü sakin olmak, meselâ yabancı bir memlekette ikamet etmek manasına gelir.¹⁰⁸⁵ Hz. Ömer gibi yüksek selahiyet sahibi bir zatın tefsirine göre, Kur'ân-ı Kerim'de zekâtтан istifade edecekler meyanında zikr edilen (mesâkin) İslam toprağında yaşayan Hıristiyan, Musevi ve diğer gayri Müslim vatandaşlar manasına gelmektedir.¹⁰⁸⁶

“Mesâkin”i ehl-i kitabın fakirleri olarak anlayan Hz. Ömer, o guruba zekât tahsis etmiş; ancak aynı âyette zekât verilecek kimseler arasında zikredilen “Müellefe-i Kulûb”a zekât vermemiştir. Müellefe-i kulûbten ne kastedildiği hususunda farklı görüşler mevcuttur. Bunlardan birkaç şöyledir: 1- Kendilerine verilen şeylerle ya kendisinin ya da kavmi ile aşiretinin İslam'a girmesi umulan kimseler. 2- Müslümanlara zarar verilmesinden korkulan kimseler. 3- İslam'a yeni girmiş olan kimseler.¹⁰⁸⁷

Hz. Ömer'in bu kavramı İslam'a yaklaştırılma amacıyla zekât verilmesi gereken ehl-i kitap dahil Müslüman olmayanlar şeklinde anladığını şu örnek olaydaki tavrından çıkarmaktayız:

Uyeyne b. Hısn ve Akra b. Habis halifeliği döneminde Hz. Ebubekir'e

¹⁰⁸⁵ Hamidullah, Muhammed, Hz. Peygamber Zamanında Bütçe Esasları ve Vergi Tahsili, *İslam Hukuku Etüdleri*, Çev:Kemal Kuşçu, 107, Bir Yayıncılık, İstanbul 1984

¹⁰⁸⁶ Muhammed Hamidullah, İslam'da Devletler Özel Hukuku, *İslam Hukuku Etüdleri*, Çev:Kemal Kuşçu, 164

¹⁰⁸⁷ Yusuf el-Karadâvi, *İslam Hukukunda Zekât*, çev. İbrahim Sarmış, Kayıhan Yay. İstanbul 1984, II. 75

gelirler ve; “Ey Resulüllah’ın halifesi! Üzerinde yeşillik bitmeyen hiçbir şekilde kullanmadığımız toprağı tuzlu bir arazimiz var. Ekip dikmek için bize vermeye uygun görür müsünüz? Belki Allah bizi oradan rızıklandırır.” derler. Bunun üzerine halife Hz. Ebubekir o yeri ikisine tahsis eder. Yerin onlara ait olduğunu göstermesi için de bir belge verir ve şahit olması için Hz. Ömer’e gönderir. Hz. Ömer yazıyı okuyunca ellerinden onu alır, kağıdı imha eder. Onlara dönerek: “Resulüllah Müslümanların sayısı azken size uyum sağlamaya çalışıyordu, ama bu gün Allah İslam’ı aziz kılmıştır. Gidin çalışın, siz kendinizi gözetmezseniz Allah sizi himaye etmez.”¹⁰⁸⁸ der.

Âyetteki miskin kavramını ehl-i kitabın fakirleri olarak anladığına göre onun müellefe-i kulüba zekât vermemesi, müslüman olmamalarından veya ehl-i kitap olmalarından kaynaklanmamaktadır. Miskine zekât verip müellefe-i kulüba vermemesi herhalde, onun birini, Müslümanlara zararı dokunmayan onlara tehdit oluşturmayan zimmî; diğer gurubu Müslümanlar için tehdit oluşturabilecek bir güç görmesindendir. İşte Hz. Ömer görünüşte aynı; ama İslam’a karşı duruşları farklı olan bu iki grubu birbirinden ayırmış, duruma uygun olarak ilkeleri doğrultusunda bu hükme varmıştır.

Neticede Hz. Ömer Kur’an’ı hayata katmada zamanının insanını ve şartlarını dikkate aldığı için âyetteki miskini gayri müslimin fakirleri olarak algılamış ve zekât vermiş; ama gayri müslim olmasına rağmen müellefe-i kulübün Hz. Peygamber dönemindeki durumları artık söz konusu olmadığı için onlara zekât vermemiştir.

B-Fey ve Ganimet İle İlgili Uygulaması

¹⁰⁸⁸ İbn Ebi Hatim, a.g.e., VI. 1822 nu. 10377; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensur*, VII.415

Hiz. Ömer'in hilafeti dönemi fetihlerle dolu bir dönemdir. Bu yüzden fethedilen arazilerin ve üzerinde yaşayan insanların durumu onun zamanında daha çok gündeme gelmeye başlamıştır. Bilindiği gibi onun yöneticiliği döneminde fetih sonrası, halk dinini seçme hususunda serbest bırakılmış¹⁰⁸⁹; İslam'ı kabul edenlerin daha önceleri Müslüman olanlardan hak ve salahiyet açısından farkı olmamış; Müslümanlığı kabul etmeyenlere gayr-i müslim muamelesi yapılmıştır.¹⁰⁹⁰ Araştırmamızın bu konuyla ilgisi fethedilen topraklar ve üzerinde yaşayan insanlar hakkında Kur'an'ın öngördüğü hükümler ve Hiz. Ömer'in bu hükümleri uygulama biçimidir. Kur'an-ı Kerim'in öngördüğü gayr-i müslimlere ilişkin hukuk'un bir bölümü ganimet¹⁰⁹¹, fey¹⁰⁹² ve cizye¹⁰⁹³ âyetlerinde bildirilmiştir.

Ganimetin kimlere verileceğini belirten âyet şöyledir: *“Eğer Allah'a ve hakkı bâtıldan ayıran o günde, iki topluluğun karşılaştığı günde- kulumuz Muhammed'e indirdiğimize inanıyorsanız, bilin ki ele geçirdiğiniz ganimetin beşte biri Allah'ın, Peygamberin ve yakınlarının, yetimlerin düşkünlerin ve yolcularındır. Allah her şeye kadirdir.”*¹⁰⁹⁴ Bu âyete göre ilk önce ganimetin beşte biri ayrılmalı âyette belirtilen beş guruba taksim edilmelidir... Ganimetin geriye kalan beşte dördü de gazilere aittir. Gaziler bu haklarını almak isterlerse ganimetin bu kısmını onlar arasında taksim etmek vacip olur. Ancak gaziler kendi haklarından dilediği kadarını

¹⁰⁸⁹ Ahmet Zeki Saffet, *Cemheretü hutabi'l-Arap*, I.228

¹⁰⁹⁰ Mustafa Fayda, *Hiz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler*, s. 8-Ebu Yusuf, I. 192-194 vd naklen-, Şibli Numanî, *Bütün Yönleriyle Hiz. Ömer ve Devlet İdaresi*, I.196

¹⁰⁹¹ Enfal 8/41; Ganimet: Harb esnasında kafirlerden üstünlük ve galibiyetle alınan şeylerdir. Fey: Harb bittikten ve fethedilen yer Dâr-ı İslam olduktan sonra onlardan alınan mallardır. Fey ganimetten daha umûmî bir anlama gelmekle beraber onun karşılığı olarakta kullanılmaktadır. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII. 486; Mustafa Fayda, feyin neler olduğu hakkında Hiz. Ömer'in toprak ve üzerindeki insanları kabul ettiğini bunlardan harac ve cizye aldığını ifade etmektedir. Mustafa Fayda, *Hiz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler*, s. 94; Cizye: Taahhüt sahibinin kendi ahdi gereğince vereceği vergi demektir ki, hayatının ve hürriyetlerinin korunması karşılığında zimmetlerinde terettüb eder. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV. 314

¹⁰⁹² Haşr 59/6–10

¹⁰⁹³ Tevbe 9/29

¹⁰⁹⁴ En'am 8/41

taksimden önce veya sonra Allah için terk edebilir.¹⁰⁹⁵

İşte Hz. Ömer Sevad arazisini âyette belirtilen gazilere vermesi gerekirken vermemiştir. Söz konusu araziye ilişkin Hz. Ömer'in uygulaması şöyledir. Hz. Ömer, Haşr 59/7-10 âyetlerini delil getirerek, gelecek Müslümanların yararına beytü'l-mal için bir gelir kaynağı olmak üzere "muvazzaf harac" (toprak üzerine konulan maktu vergi) koymak suretiyle Irak (Sevâd)'ın arazisini yerli halkın elinde bırakıp, ganimet alanlara taksim etmemiştir. "*Kitâbu'l-harac*"ta zikredildiği üzere ashâptan Hz. Ömer'in şûra meclisinde bulunan Zubeyr, Bilal ve Selman gibileri arazinin taksimi fikrinde ısrar etmiş, ancak Hz. Ömer Allah'ın Kitabı'ndan delil getirerek onları ikna etmeye çalışmıştır. Hz. Ömer'in onlara bu hususta getirdiği delili içeren konuşması şöyledir: Bu ganimeti Allah; "...Allah'a, Resul'e, ona akrabalığı bulunanlara, yetimlere, yoksullara, yolcuya" vermiştir. Yalnız onlara değil; "*hicret eden fakirlere*" vermiştir. Yalnız onlara da değil: "*muhacirlere kucak açan ensara*" vermiştir. Yalnız onlara da değil "*Onlardan sonra gelenlere...*" de vermiştir. İşte bu âyet, ganimeti gelecektekiler de dahil olmak üzere bütün Müslümanlara tahsis etmektedir. Binaenaleyh bu ganimetlerde, bu günden sonra gelecek olan Müslümanların hak ve yararlarını da gözetmek lazımdır. Bu ise ganimeti taksim etmeyip konulacak harac¹⁰⁹⁶ ve cizye ile mümkün olabilecektir, şeklinde hayli uzun bir konuşma yapmıştır. Sahabiler de Hz. Ömer'in bu fikrini uygun bulmuşlardır.¹⁰⁹⁷

Hz. Ömer'in bu uygulamasını ganimetin kimlere verileceğini içeren âyetler

¹⁰⁹⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV. 233

¹⁰⁹⁶ Kur'an'da ki harac kelimesi (Mu'minun 23/72; Kehf 18/94) buradaki "Harac" ile aynı anlamda değildir. Kur'an'daki harac "karşılık ve ücret" anlamındadır.

¹⁰⁹⁷ İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fârûk*, II. 613; İbn Asakir, *Târihu Mrdinetü Dımaşk*, XLIV. 322, 391; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII. 508-509; Hz. Ömer'in konuyla ilgili yorumunu sunabilmek için metinde bazı tasarruflarda bulunduk. Fayda, *Hz. Ömer zamanında Gayr-ı Müslimler*, 15,16 Hz. Ömer ve onun görüşünü paylaşan veya kendisine bu yönde destek olanların görüşleri ve gerekçeleri rivâyetlere dayanarak onbir maddede özetlenebilir. Fayda, a.y.; Ebu Yusuf'un *Kitâbu'l-harac*'ında yer alan rivâyete göre Hz. Ömer Kur'an'dan işte bir delil buldum diyerek Haşr suresindeki bu âyetleri okumuştur. *Kitâbu'l-harac*, s.115

açısından değerlendirdiğimizde Kur'an'da;

a- Enfal 8/1'de "*Ganimetler Allah ve Peygamber'e aittir*" şeklinde dar çerçevede;

b- Aynı surenin 41. âyetinde: "*İyi bilin ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz şeylerin beşte biri Allah'a, Resulü'ne, Resulün yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir...*" şeklinde geniş olarak açıklanmıştır.

c-Fey ise (Haşr suresinde) ganimetten daha geniş bir çerçevede ele alınmıştır.¹⁰⁹⁸

İşte Hz. Ömer ganimetle ilgili en geniş anlamda hükümler içeren fey' âyetini kendine kaynak edinmiştir. Yüksek dehasıyla bu âyete getirdiği yorum sayesinde gelirleri gelecek Müslüman topluma bırakarak onların maslahatını en üst düzeyde korumuş, ellerinden topraklarını almayarak gayr-i müslimleri de madur etmemiştir.

Hz. Ömer'in bu uygulamasını Hz. Peygamber'in toprakla ilgili uygulamasıyla karşılaştırsak bu hususta Hz. Peygamber döneminde üç fethin var olduğu görülür. Bunlar; Beni Kureyza, Hayber ve Vadi'l-Kura'dır. Bunların toprakları savaşanlara ganimet hukukuna göre taksim edilmiştir. Ancak Hayber ve Vadi'l-Kuradaki Yahudilere yarıcılıkla toprakların işletilmesi hakkı verilmiştir. Neticede bu üç olayda toprak diğer taşınabilir mallar gibi, Enfal suresinin 41. âyetine göre ganimet kabul edilmiş ve savaşanlara dağıtılmıştır. Hz Peygamber'in, Mekke'yi ele geçirdikten sonraki uygulaması ise böyle değildir. O Mekkelilerin ne mallarını ne de topraklarını dağıtmıştır.¹⁰⁹⁹

¹⁰⁹⁸ Elmalılı, a.g.e., VII. 486

¹⁰⁹⁹ Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, 23; Fayda, Hz. Peygamber'in uygulamalarında, savaşla elde edilenlerin ganimet, sulhle ele geçirilen toprak ve diğer mallar ile,

Mustafa Fayda, Hz Peygamber'in bu uygulamasını şöyle yorumlar: “Bize öyle geliyor ki, Hz Peygamber, Mekke’de fetihten sonra kendisini ganimet âyetine bağlı hissetmeden topraklarını ve mallarını Mekkelilere geri vermiş ve kendilerine büyük bir bağış, af ve yakınlık örneği göstermiştir. Esasen Enfal suresinin, “*Ey Muhammed! Sana ganimetlere dair soru sorarlar, de ki; ‘Ganimetler Allah’ın ve Peygamber’indir’*” ifadeleriyle başlayan ilk âyeti, Hz Peygamber’e böyle bir uygulama imkanı vermektedir...Burada Hz Peygamber devlet başkanı olarak kendisini belirli hedef ve maslahat gereği serbest kabul etmiş, farklı uygulamalarda bulunabilmiştir.¹¹⁰⁰”

Öyleyse Hz. Ömer bu dört uygulamayı aynısıyla almak yerine Hz Peygamber'in Mekke Fethi sonrasında devlet başkanı olarak yaptığı tasarrufu kendine dayanak kabul edip, kendini yetkin görmüş, ilgili âyeti de esas alarak böyle bir uygulamayı gerçekleştirmiştir.

Hz. Ömer'in fethedilen topraklar hususundaki bu uygulamasının yanısıra üzerinde yaşayan insanlara da Tevbe suresinin 29. “cizye âyeti” ne göre muamelede bulunduğunu burada ele almak gerekir. Zira bu uygulamada Hz. Ömer'in insana insan olmak bakımından verdiği değeri görmek mümkündür. Bu yöndeki düşüncesi Ebu Ubeyde'ye yazmış olduğu emirde açığa çıkmaktadır. Hz. Ömer Ebu Ubeyde'ye yazmış olduğu emire göre; gayr-i müslimlerden tahammülleri nispetinde cizye alınmasını istemiş, Kur'ân-ı Kerim'in Tevbe suresinin 29. âyeti olan “cizye âyeti” ne göre yapılacak bu uygulamadan herhangi bir mesuliyet doğmayacağını açık bir şekilde belirtmiştir. Ona göre şâyet bu insanlar “...Müslümanlara taksim edilirse, geriden gelecek Müslümanlar ve zımmîler, konuşacak bir insan dahi

savaşla elde edilen bazı topraklardan yarıcılıkla alınan şeylerin de fey sınırı içinde düşünülebileceğini belirtmektedir. Fayda, a.g.e., 98

¹¹⁰⁰ Fayda, a.g.e., 25

bulamayacakları gibi, kendilerinin emeği olan iş ve kazançtan faydalanamazlar. Arazilerle birlikte taksim edilen bu insanlara gelince ... Müslümanlar sağ oldukları müddetçe onları sömürmekte devam ederler. Netice itibariyle bizler hayattan çekilince, bizden sonra gelecek çocuklarımız, onların çocuklarını sömürmeye ve onları köle olarak kullanmaya devam ederler. Artık onlar İslam Dini hakim olduğu müddetçe, Müslümanların kölesi olurlar. Ben buna asla razı olmam.¹¹⁰¹

Hiz. Ömer'in bu uygulaması *Kur'an* ruhuna uygun olarak, insan unsuruna verilen değerin en açık bir örneğini teşkil etmek üzere savaş esirlerinin ganimet statüsü dışında bırakılmasını sağlamıştır.¹¹⁰² Bir savaştan hemen sonra elde edilen büyük başarıları izleyen karar günlerinde, insanların başka dinden de olsalar, sömürölmelerinin doğru olmayacağını açık bir şekilde ortaya koyan Hiz. Ömer'in ulaştığı bu seviye, ancak *Kur'an*'ın getirdiğı ve insanlara telkin ettiğı bir yücelişi göstermektedir.¹¹⁰³

Hatta Hiz. Ömer cizye veremeyecek durumda olan kimselerden cizye alınmamasını istemiştir. Şam gezisinden dönüşte yolda bazı kimselerin ayakta tutulmakta ve başlarına toprak atılmakta olduğunu görünce sergilediğı tavır bunun bir kanıtıdır. Rivâyete göre Hiz. Ömer şahid olduğu durumun sebebini sorar. Oradakiler cizye vermedikleri için tahsil edilinceye kadar kendilerine azap edildiğini

¹¹⁰¹Fayda, *Hiz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s.35 - Ebu Ubeyde, *Kitâbu'l-harac*, s.315-317'den naklen-

¹¹⁰² Fayda, a.g.e., önsöz (sayfa numarası yok, bizim yararlandığımız baskının 2.sayfası)

¹¹⁰³ Fayda, a.g.e., 35; Gerçekten de Hiz. Ömer insana insan olmak bakımından değeri vermiş, köleyi diğer insanlardan farklı görmek istememiştir. Buna İran topraklarında bulunan Cendi Sabur'un kuşatılması esnasında bir müslüman kölenin şehir halkıyla gizlice yaptığı sulhu geçerli görmesini örnek verebiliriz: Olay şöyledir; Cendi Sabur şehrinin muhasarası günlerce sürmüştü. Bir gün şehir halkı kendi arzularıyla surun bütün kapılarını ardına kadar açmıştı. Müslümanlar bunun nedenini sorduklarında cizye ödemek kaydıyla bir müslüman köleyle anlaştıklarını söylemişlerdi. Ebu Musa böyle büyük ehemmiyeti haiz bir mevzuda bir kölenin şahsi kanaatinin kâfi bir ağırlık taşıyamayacağını ileri sürmüştü. Şehir halkı hür ile köle arasında bir fark olamayacağını ısrar edince mesele Hiz. Ömer'e havale edildi. O Müslümanlardan olan bir kölenin Müslüman olmasından ötürü herhangi birini himaye etmesi ile o zatın bütün müslümanların himayesine girmiş addedileceğini bildirdi. Şibli Numanî, *Bütün Yönleriyle Hiz. Ömer ve Devlet İdaresi*, 1.260-261

söylerler. Bunun üzerine Hz. Ömer cizyeyi ödememe nedenlerini sorar. Oradakiler, “ödeyecek güçleri olmadığı için” deyince o, “Onları bırakın. Takatları kâfi gelmediği şeyi yüklemeyin. Zira Resul-i Ekrem: “Her kim dünyada Allah’ın kullarına azap ederse, ahirette de Cenab-ı Hak ona azap edecektir.” buyurmuştur. Ravi diyor ki, Hz. Ömer böylece onları serbest bırakılmalarını emretti.¹¹⁰⁴

Yukardaki nebevî prensibi ve insana takatininin üstünde yük yüklenmemesi gerektiği yönündeki Kur’anî prensibi iyi bilen biri olarak Hz. Ömer gücü yetmeyen gayr-i müslimi cizyeden muaf tutmuştur.

Hz Ömer’in Haşr suresinin 7-10. âyetlerine dayanarak fethedilen toprağı savaşanlara dağıtmayıp halkına bırakması, hem müslümanlar hem de gayri müslimler açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Zira bu uygulamayla bir yandan kendinden sonra yaşayacak müslümanların da bu haktan yararlanmasını sağlamış diğer yandan yerli halkın işsiz kalmasının da önüne geçmiştir. Ayrıca fethedilen yerlerde yaşayan insanları ganimet kabul etmeyip, onlardan Tevbe suresinin 29. âyeti gereği cizye almakla onları insanî haklardan mahrum etmemiştir.

Bu ilke ve örnekler Hz. Ömer’in Kur’an’ı hayata katma amaçlı yorumlarını tek bir ilkeyle açıklamanın mümkün olamayacağını göstermektedir. Zira Kur’an’ı hayata katma sürecinde bazen âyetleri yorumlayarak hayata katmış, bazen genel ilkeler içeren âyetleri uygulamasına referans edinmiş bazen de ferâsetiyle âyetleri yorumlamıştır. O ayrıca uygulamalarında arap toplumunun ilgi ve ihtiyaçlarını, insanın yaratılış gayesini, tabiatını, hayatın kendisini, illet ve maslahatı dikkate

¹¹⁰⁴ İmam Ebu Yusuf, *Kitâbu'l-harac*, s.290; Bu usul Hz. Ebu Bekir’in hilafeti zamanında konulmuştu. Halid b. Velid’in Hira’yı fethetmesinden sonra koyduğu şartlar şunları ihtiva ediyordu: “Onlara, yaşlılığından dolayı bir adam çalışmayacak hale geldiği veya bir felâket veya kazaya uğradığı, veya zenginken dindaşlarından dilenecek kadar fakir düştüğü zaman Cizye’den muaf olacağı gibi Müslüman memleketinde ikamet ettiği müddetçe kendisinin ve ailesinin devlet hazinesinden iâse tahsisatı hakkı tanıdım. Fakat bu şahıs başka bir memlekete giderse, Müslümanlar onun ailesinin geçiminden mesul olmayacaklardır.” İmam Ebu Yusuf, *Kitâbu'l-harac*, s.58; Karş: Şiblî Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, II.219

almıştır. Kendisinden önceki uygulamaları kendine referans edinmiş ancak bu uygulamaların asıl gaye ve esirilerini örnek almayı önemsemiştir.

II- AYETLERİ YORUMLAMASININ GÜNDELİK YAŞAMINDA İSTİŞHÂD VE İSTİDLÂL İLE HAYATA KATILMASI

Hiz. Ömer'in Kur'an'ı hayata katması, hayatını Kur'an'la kuşatması anlamına gelmektedir. Bir âyeti okuduğunda âyet, o esnada yapabileceği bir davranış istiyorsa anında o davranış yapmaya yönelmesi, duyduğu bir söz, kendisiyle paylaşılan bir düşüncüyü veya karşılaştığı bir uygulamayı zihnindeki âyetle değerlendirmesi hayatını Kur'an'la kuşattığını göstermektedir. İşte bu yüzden bu başlığı ayetleri gündelik yaşamında istişhad ve istidlal ile hayata katması olarak belirledik.

Örneğin سُبْحَانَ رَبِّكَ الْأَعْلَى *Yüce olan Rabbinin adını tesbih et.*¹¹⁰⁵ âyetini okur okumaz “*Sübhane rabbiye'l-a'la*” şeklinde karşılık vermiş,¹¹⁰⁶ bazen kendisinin veya bir başkasının düşünce ve davranışını âyetle desteklemiş, bazen de düşünce ve uygulamayı âyete göre yanlış bulmuş, neticede âyete göre istikametine yön vermiştir.

Bu tavrıyla bir bakıma görüşünü âyetle destekleyen Hiz. Ömer özellikle muhatabı Müslüman olması durumunda onu ikna etmek için en etkili metodu kullanmış olmaktadır. Onun söz konusu durumlarda ve çeşitli alanlarda âyetler serdetmesi hem Kur'an-ı Kerim'e vukufiyetini hem de Kur'an-hayat bütünlüğünü önemsedğini göstermektedir.

¹¹⁰⁵ A'la 87/1

¹¹⁰⁶ Suyûfî, XV. 364; Hiz. Ömer'in bu davranışı Hiz. Peygamber'in uygulamasıyla örtüşmektedir. İbn Abbas'tan gelen bir rivâyette Hiz. Peygamberde aynı âyeti okuyunca aynı ifadeyle Allah'a tesbih'te bulunmuştur. Davud, Sünen, I.549, nr.883 (2.Kitâbu's-Salah 148,149); Aynı tavrı Hiz. Peygamber diğer sureleri okurken de sergilemiştir. Huzeyfe'den gelen rivâyet şöyledir: Gece namazını kılarken Hiz. Peygamber Bakara ve Nisa surelerini okur. Okuduğu âyetler tesbih edilmesini salık veriyorsa anında tesbihini eder. Müslim, *Sahih*, I. 536-537 (6. Kitâbu salati'l-müsafirin, 27) nu.203; Nesai, *Sünen*, III. 225-226 (20. Kitâbu kıyami'l-leyl, 25) nu.1662

Hiz. Ömer söz konusu durumlarda âyeti istişhad ederken belli amaçlar gütmektedir. Ancak bu yaklaşımın öncelikli amacı âyeti açıklamak değildir. Bu içerikteki rivâyetler incelendiğinde âyete ilişkin bir açıklamanın yapılmadığı, karşılaşılan veya yaşanılan durumun doğruluğu veya yanlışlığı beyan edildikten sonra bir âyet getirilerek Kur’ân’ın rehberliğine başvurulduğu görülür. Bu başlığın “Hukuki Meselelerin Çözümünde Önce Kur’ân-ı Kerim’e Bakması” başlığı ile aynı olduğu düşünülebilir. Ancak Hiz. Ömer’in buradaki tavrı, âyeti açıklamak olmadığı gibi çoğu zaman âyetten bir hüküm çıkarmak da değildir. Zira o âyet ile karşılaştığı/yaşadığı durum arasında bağ kurarak kendisinin veya muhatabının davranışını yönlendirmek için âyeti merkeze almakta, âyetin gerektirdiği şekilde davranışına yön vermektedir.

Bu tür rivâyetlerin âyetten hüküm çıkarma amacı gütmediği şu örnekten anlaşılabilir: Savaştan elde edilen ganimetler Hiz. Ömer’in önüne konulunca o, dünya malının geçiciliği ve insanın mala, paraya dşknlğnn kendisine getireceği zararları hatırlayarak ağlar ve konuyla ilgili âyetleri okur.¹¹⁰⁷ Hiz. Ömer’in ganimetin kimlere nasıl dağıtılacağına ilişkin açıklamalarını içeren rivâyetleri “Fey ve Ganimet Âyetleri İle İlgili Yorumları” başlığı altında gördük. O rivâyetlerde konunun hukuk boyutunu bulmak mümkündür. Burada ganimete karşı sergilediği duygusal tavır ganimetin hukuki yönüyle ilgili değildir. Ancak hüküm verirken bu âyetlerin onun zihninin bir köşesinde yer aldığı ve ona bir temel oluşturduğu da göz ardı edilmemelidir. Bir başka deyişle Kur’an’ı bu şekilde hayatın merkezine alan insanın, hüküm verirken Kur’an’daki emir ve yasakları Kur’an’ın eşyaya dünyaya ve insana verdiği değer açısından değerlendireceği, onların illetini ve hikmetini daha iyi kavrayacağı teslim edilmesi gereken bir husustur.

¹¹⁰⁷İbn Ebi Hatim, II. 606-607 nu. 3248; Suyûtî III. 476-477

Günlük yapıp-etmelerde âyeti istiṣhad etmesindeki öncelikli amaç; önce kendisini sonra da insanları Kuran’ın mejasına yönlendirmektir.

Düşüncelerinin ardından bir âyet zikredip kendini âyete göre yönlendirmesine şu tavrı örnek verilebilir: Ömer b. el Hattâb, Ebu Musa el-Eṣârî’ye kendisi için Celula¹¹⁰⁸’dan bir câriye satın almasını yazar. Cariye gelince o:

لَنْ تَسْأَلُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ “Sevdiklerinizden infak etmedikçe iyiliğe ulaşamazsınız”¹¹⁰⁹ âyetini okur ve köleyi azat etmesi gerektiğini düşünür ve azat eder.¹¹¹⁰

Hiz. Ömer’in insanları âyetle Kur’an’ın mesajına yönlendirdiğini ise Hiz. Ebu Bekir vefat edince onun yönetimi üstlendiği sıralarda yaptığı bir konuşmada görmek mümkündür. Hiz. Ömer bu konuşmasında Allah’a hamd ve senadan sonra şöyle demektedir: “Ey İnsanlar! Aç gözlülük fakirliktir. Başkasının servetini çok görmemek zenginliktir. Ancak görüyorum ki siz biriktiriyorsunuz, yemiyorsunuz, düşünüyorsunuz, idrak etmiyorsunuz. İhtiras nifakın bir çeşididir. Kendinize reva gördüğünüzden infak edin. Şu âyetin gereğini içimizden kim yapabiliyor ki?

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

“ O mü’minler gece-gündüz gizli-açık mallarından infakta bulunurlar. Onlar için Rableri katında mükafatlar vardır. Onlara korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir.”¹¹¹¹ der.¹¹¹²

Aslında âyeti günlük yapıp etmelerde, karşılaştığı durumlarda istiṣhad eden ilk kişi Kur’an’ı hayata katma yöntemini sahabinin kendisinden öğrendiği Hiz. Peygamber’dir. Benzer tavrı sahabiler de sergilemiştir. Resulullah’ın âyeti bu

¹¹⁰⁸ Celula Sa’d b. Ebi Vakkas’ın katıldığı savaşta Kisra’dan alınan şehirdir.

¹¹⁰⁹ Ali İmran 3/92

¹¹¹⁰ Me’sur, 249

¹¹¹¹ Bakara 2/274

¹¹¹² Suyûtî, III. 360

yönüyle ele alışını, Hz Ömer şu rivâyette nakl eder.

Abdullah b. Ömer anlatıyor: Ömer b. el-Hattâb'ın şöyle dediğini işittim; Resulüllah: “Öğleden önce ve zevalden sonra dört rekat namaz kılmak seher vakti kılınan namazdan iki misli daha sevaptır. Çünkü bu saatte her şey Allah'ı tesbih eder. Allah teala: *İşte o varlıkların gölgeleri bir o yanda bir bu yanda kendilerini göstermek suretiyle, Allah'ın tabiata koyduğu yasanın gereğini icra ederler.*”¹¹¹³ buyuruyor.¹¹¹⁴

Bu tarz bir yaklaşıma sahabe döneminde sıkça rastlamaktayız. Hz. Ömer Hz. Peygamber'in ölümünün ardından Hz. Ebubekir'in hilafet görevini üstlenmesine ilişkin İbn Abbas'la konuşurken “nübüvvet ve hilafetin bir boyda toplanmaması için Kureyş'in diğer boylarının hilafeti Beni Haşim'e vermek istemediklerini” söylemesi üzerine Haşimoğulları boyundan olan İbn Abbas; Allah'ın kerih olmakla vasıflandırdığı durum âyetinde *ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَرِهُوا مَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ* Bu Allah'ın indirdiğini beğenmediklerinden ötürüdür. İşlerini Allah bunun için boşa çıkarmıştır.¹¹¹⁵ şeklinde bildirilmiştir¹¹¹⁶ diyerek söz konusu kabilelerin tavrını eleştirmiş, asıl kerih görülmesi gereken şeyin âyetle açıklandığını ifade etmiştir.

Hiz. Ömer de Hiz. Peygamber ve diğer sahabiler gibi günlük yaşamın çeşitli yönlerine âyetle istişad etmiştir. Aşağıdaki örnekler onun, karşılaştığı bir çok durumu âyetle anlamlandırıdığını göstermektedir:

1. Örnek: Hiz. Ömer'in cemaatle namaz kıldırması esnasında düzgün saf tutulmasını isterken ilgili âyeti okuması. Ebu Nâdire'nin anlatımıyla rivâyet şöyledir; Ömer namaz kıldırmağ için öne geçtiğinde cemaate döner: “Saflarınızı düzeltin,

¹¹¹³ Nahl 16/48

¹¹¹⁴ Tirmîzî, *Sünen*, V. 299, (44 Kitâbu tefsiri'l-Kur'an 16.); Ebu İsa; “bu hadis Ali b. Asım dışında kimse tarafından bilinmediğı için gariptir.” açıklamasını yapar. Tirmîzî a.y. ; Suyûtî, IX.57

¹¹¹⁵ Muhammed 47/9

¹¹¹⁶ Taberi, *Târihu't-Taberi*, IV.223

kıyamda dik durun, Allah melekler vasıtasıyla sizi hidâyete erdirmek istiyor,” der, ve melekler ile ilgili olan *وَإِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ* Biz sıra sıra duranlarız¹¹¹⁷ âyetini okurdu, ve –“Ya Fulan! Geri çık, ileri geç” derdi¹¹¹⁸

Aynı şekilde ailesini namaza çağırırken de âyeti istişhad etmiştir. Rivâyete göre Hz. Ömer, gece Alah’ın dilediği kadar namaz kılar, gecenin sonunda ailesini namaza kaldırırdı. Onlara seslenirken; “Namaz, namaz” der, *وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ* “Ailene namazı emret”¹¹¹⁹ âyetini okurdu.¹¹²⁰ Hz. Ömer burada Allah’ın emrine yine Allah’ın âyetiyle çağırılmaktadır.

2. Örnek: Bulunduğu mekanın Hz. Ömer’e âyeti hatırlatması: O Mescid-i Aksa’da Hz. Davud’un mihrabına vardığında Davud peygamberin Allah’a yakarışını içeren Kur’an âyetlerini okuyarak huşu içinde secdeye kapanmıştır.¹¹²¹

Aynı şekilde Suriye gezisinde bir tepeciğe tırmandığında etrafı seyrederken karşılaştığı manzara kendisine âyeti hatırlatmıştır. Olay şöyledir: Guta’nın büyüleyici tarlaları yeşillikleriyle göz alabildiğine uzanmaktadır. Şam’ın yüksek binaları ise Hz. Ömer’in karşısında bir karaltı gibi durmaktadır. Bu manzara Hz. Ömer’e tuhaf bir şekilde tesir eder. Dokunaklı bir sesle:

كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ وَنَعْمَةً كَانُوا فِيهَا فَاسْكِينٍ كَذَلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا آخَرِينَ

Onlar bağlardan pınarlardan ekinlerden (süsülü mahfellerden) güzel konaklardan, içinde naz ve naim ile yaşadıkları ihtişam (lar) dan neler (nice şeyler) bıraktılar”¹¹²² âyetlerini okur.¹¹²³

¹¹¹⁷ Saffat 37/ 165: “.”

¹¹¹⁸ İbn, Kesir, a.g.e., VII. 39; Âyet olmaksızın aynı rivâyet: İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fârûk*, I.163

¹¹¹⁹ Taha 20/132

¹¹²⁰ İbn Kesir, *Müsnedü’l-Fârûk*, I.184; İbn Kesir, *Tefsir*, tahk. Mustafa es-Seyyit Muhammet, IX. 384

¹¹²¹ Şiblî Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer*, I. 237; Hz. Ömer’in secdesini de dikkate alırsak muhtemeldir ki Hz. Ömer Sa’d Suresi’nin 26. âyetini okumuştur. Çünkü bu âyette Hz. Davud’un hem tövbe hem de secde ettiği ifade edilmektedir.

¹¹²² Duhan 44/25-28

¹¹²³ İbn Asakir, *Târihu Medineti Dimaşk*, XLIV.6; Şiblî Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer*, I.235

3. Örnek: Hz. Ömer'in orduya âyeti hatırlatarak moral vermesi. Zeyd b. Eslem'in anlatımıyla rivâyet şöyledir: Hz. Ömer'in komutanlarından olan Ebu Ubeyde bir savaş öncesinde karşılaştıkları ordunun -Rum ordusunun- sayı ve donanım bakımından kendilerinden güçlü olduğunu bu yüzden onlardan korktuklarını Hz. Ömer yazar. Bunun üzerine ona cevaben bir mektup gönderir: "Söz konusu endişe ve düşüncene gelince, Allah ne zaman mü'min bir kulun gücünü azaltırsa ardından ona sevinç ve ferahlık verir. Böylece güçlü zayıfı asla mağlup edemez. Allah Kitab'ında: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ* Ey İman edenler! Sabredin, düşmanlarınızdan daha sabırlı olun, düşmanla çarpışmaya hazır olun, Allah'a karşı gelmekten sakının ki başarıya erişebilirsiniz."¹¹²⁴ buyurmaktadır.¹¹²⁵

4. Örnek: Hz. Ömer'in insanlara nasihatte bulunurken kıyamet gününe ilişkin âyeti hatırlatması: Sabit b. el-Haccac anlatıyor: Ömer b. el-Hattâb bir konuşmasında: "Hesaba çekilmeden kendinizi hesaba çekin. Amelleriniz tartılmadan gözden geçirin. Allah'ın haber verdiği büyük arza kendinizi hazırlayın. Allah:

يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لَا تَخْفَى مِنْكُمْ خَافِيَةٌ O gün Allah'ın huzuruna çıkacaksınız. Hiçbir şeyiniz gizli kalmayacak."¹¹²⁶ buyuruyor, dedi.¹¹²⁷

5. Örnek: Hz. Ömer'in kendisine sorulan soruya âyetle cevap vermesi. Ahmet b. Hanbel *ez-Zühed* adlı eserinde Mücahid'den şöyle bir hadis rivâyet eder: Mücahid, Ömer b. el-Hattâb'a: "Ya emire'l-mü'minin! Günah işlemeye istekli

¹¹²⁴ Ali İmran 3/200

¹¹²⁵ Taberi, IV. 293; Suyûfî, IV. 199; Malik , *Muvatta*, II. 446 (21 Kitâbu'l-cihad 1) nu. 6; İbn Ebi Şeybe, V. 335, XIII. 38; Hakim, II. 300,301; Beyhaki, 10010

¹¹²⁶ Hakka 69/18

¹¹²⁷ İbn Asakir, *Târihu Medineti Dimaşk*, XLIV. 314,357; İbn Kesir, *Tefsir*, tahk. Mustafa es-Seyyit Muhammed, XIV. 240; İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fârûk*, II.618; İbn Kesir Müsned'inde eserin meşhur olduğunu ancak senetteki Sabit b. Haccac-ki bu Cezerili'dir- tabiiindendir Ömer ile görüşmediği için inkıta'ın mevcut olduğunu, Cağfer b. Bergan dışında kimsenin rivâyette bulunmadığını Ebu Davut'un Sünen'inde iki hadisinin var olduğunu zikr eder. İbn Kesir, *Müsnedü'l-Fârûk*, a.y.

olmadığı için işlemeyen mi; yoksa günah işlemeye istekli olduğu halde işlemeyen mi daha hayırlıdır?” diye yazıyla bir soru yöneltildiğini söyledi. Hz. Ömer yazdığı cevapta: “Günah işlemeye istekli olduğu halde işlemeyen daha hayırlıdır” Allah:

أُولَئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى

*Onları kalplerindeki takva ile imtihan etmektedir. Bağışlanma ve büyük ödül onlar içindir.*¹¹²⁸ buyuruyor.¹¹²⁹ dedi.

6. Örnek: Hıristiyan birine İslam’ı tebliğ ederken dine davet edilen kişinin dini seçme özgürlüğüne sahip olduğunu âyetle hatırlaması: Eslem anlatıyor; Ömer b. el-Hattâb yaşlı bir hıristiyan kadını İslam’a davet ederken “Müslüman olursan güvende olursun” dedi. Kadın müslüman olmak istemedi. Ömer: “Allah’ım şahidimsin” dedi ve *لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ*¹¹³⁰ âyetini¹¹³¹ okudu.

7. Örnek: Hz. Ömer ata¹¹³² verirken mü’mine bahş olunacak dünya ve ahiret nimetlerini âyetle hatırlaması: O muhacirlerden birine ata verirken; “Allah hakkında hayırlı eylesin. Bu, Allah’ın sana dünyadaki va’didir. Ahirette ise Allah daha faziletli olanı ve ziyadesini verecek.” Ravi diyor ki, Hz. Ömer bu sözden sonra

وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ لَاجِرُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

âyetini¹¹³³ okudu.¹¹³⁴

8. Örnek: Hz. Ömer’in, karşı çıktığı düşünce ve davranışlara âyetle istişad etmesi: Bu durum onun tenkide önem veren bir sahabe olmasından kaynaklanmaktadır. Bundan sonra verilecek örnekler Hz. Ömer’in bu amaçla âyeti

¹¹²⁸ Hucurat 49/3

¹¹²⁹ Suyûfî, XIII. 538; İbn Kesir, *Tefsir*, tahk. Mustafa es-Seyyit Muhammed, XIII. 348; İbnu’l-Cevzi, *Menâkıb*, s.203; İbn Kesir, *Müsnedü’l- Fâruk*, II.605 İbn Kesir senedinde inkıtân var olduğunu söylemektedir. ; İbn Kesir, *Müsned*, a.y.;

¹¹³⁰ Bakara 2/256

¹¹³¹ Suyûfî, III. 199

¹¹³² Atâ: Hz. Ömer’in kurduğu divan teşkilatında feyden müslümanlara yılda bir defa dağıtılan para. Musatafa Fayda, *Atâ*, DİA, IV. 33

¹¹³³ Nahl 16/41

¹¹³⁴ Taberi, XIV. 143; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, VI.448-449

istişhad ettiğini göstermektedir:

a-Gelecek kaygısıyla malı stok etmenin yanlış olduğunu âyetle bildirmesi: Hz. Ömer zamanında Medine'ye çevreden mal ve eşya gelir, Abdurrahman b. Avf; “Ya Emire'l-mü'minin! Kıtık günlerinde kullanmak üzere bu malın bir kısmını stok etmeye ne dersin?” diye teklifte bulunur. Abdurrahman'ın bu önerisine Hz. Ömer “bu kaygı şeytanın bir iğvasıdır.” der ve “Allah takvayı dediğinden daha önde görmüyor mu? Allah;

وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ

Kim Allah'tan sakınırsa Allah ona bir çıkış yolu verir. Onu hiç ummadığı yerden rızıklandırır”. âyetini¹¹³⁵ okur.¹¹³⁶

b-Barınağına kapı yaptıran kimseyi “hacılara evini kapatıyor” diye âyetle uyarması: İbn Sabit anlatıyor: Hz. Ömer zamanında Mekke dışından gelen hacılar konaklamak için istedikleri yeri geçici olarak istimlak ederlerdi. Söz konusu geçici yerleşim bölgelerinde zamanla hırsızlık olayları görülmeye başladı. Bazı insanlar ibadet için değil de çalıp çırpmaya geliyorlardı. Konaklayanlardan biri bu olumsuzluktan endişe ederek barındığı yere kapı yaptırdı. Onun bu tutumu Hz. Ömer'e ulaştı. Hz. Ömer ona: “Allah'ın evini ziyarete gelenlere kapı kapatıyorsun öyle mi?” diye sordu. Adam: “Hayır, kapıyı sadece eşyayı korumak amacıyla yaptırmıştım.” cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer Allah: سَوَاءٌ الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ buyuruyor. Barınma hakkı açısından Mekke dışından gelen ile yerli arasında fark yoktur. Barınacağı yeri önce belirlemesi dışında hiçbir kimse kendine yer tahsis etmemelidir.¹¹³⁸

¹¹³⁵ Talak 65/2-3

¹¹³⁶ İbn Asâkîr, *Târihu medineti Dimaşk*, XLIV. 339-340

¹¹³⁷ Hacc 22/25

¹¹³⁸ Taberi, *Câmiu'l-beyân*, XVII. 180

c-Karşı cinse ilgi uyandıracak kadın söylemini öne çıkaran şiire âyetle cevap vermesi: Abdullah b. Ömer anlatıyor: Ömer b. el-Hattâb bir kadının şöyle şiir söylediğini işitti:

“Kadınlar erkekler için yaratılan fesleğenler gibidir.

Her biriniz onları koklamayı arzularsınız.” Hz. Ömer buna şu şiirle cevap verdi: Kadınlar bizim için yaratılan şeytana benzeyen yaratıklardır. Şeytanın şerrinden Allah’a sığınırım. Allah şöyle buyuruyor: وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذُرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ “Rabbin dilemeseydi onlar böyle bir tutum sergilemezlerdi.”¹¹³⁹ Yani gururla bu sözü söylemezlerdi.¹¹⁴⁰ Hz. Ömer bu diyalogta kadına ağır bir ithamda bulunmuş ancak âyetten yola çıkarak kadının tavrının yaratılışından kaynaklandığını ifade etmiştir.

d- Bir olay üzerine yapılan değerlendirmeyi yanlış bulması ve görüşünü âyetle desteklemesi: Hz. Ömer, düşman üzerine bir ordu gönderir, askerleri bir kaleyi muhasara ederler. Müslümanların ordusundan bir asker öne çıkar ve orada şehit olur. Bu askerin ileri atılarak öldüğünü görenler; “Kendini tehlikeye attı.” derler. Bu söz Hz. Ömer’in kulağına gelince; “*Yalan söylemişler, onlar Allah’ın şu buyruğunu bilmiyorlar mı?*” Allah: إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ “İnsanlardan öylesi de var ki, kendisini ve malını, Allah’ın rızasın(ı kazanmaya) a satar. (Allah kullarına çok şefkatlidir.)”¹¹⁴¹ buyurur.¹¹⁴²

e-Bir gencin yürüyüşünü eleştirisine âyeti istidlal etmesi: Ömer b. el-Hattâb

¹¹³⁹ Enam 6/112 Âyetin baştarafı وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا Aldatmak için birbirlerine câzip sözler fısıldayan cin ve insan şeytanlarını her peygambere düşman yaptık” şeklindedir. Âyet ile Hz. Ömer’in sözü söylediği bağlam birbirine uyumlu gözükmemektedir.

¹¹⁴⁰ Kurtûbî VII. 68 (Şamile)

¹¹⁴¹ Tevbe 9/111

¹¹⁴² Fahrüddin er-Râzî, *Tefsiru’r-Râzî*, V. 148; Ayrıca bkz. Mehmet Sürmeli, *Sahabenin Kur’an Anlayışı*, s.240-İbn Arabî, *Ahkamu’l-Kur’an*, I. 213’den naklen-

bir gencin çalım satarak yürüdüğünü görünce “Çalımlı yürümek ancak düşman karşısında¹¹⁴³ hoş görülebilir. Allah;

وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا *Rahman kulları yeryüzünde mütevazî yürürler*¹¹⁴⁴” buyuruyor. Öyleyse yürümende ölçülü ol.” demiştir.¹¹⁴⁵ Bir başka rivâyette ise Hz. Ömer yolda çelimsiz yürüyen bir genç görür. “Sana ne oluyor da böyle yürüyorsun, yoksa hasta mısın?” diyerek yürüyüşünü tenkit eder. Genç: “Hayır, ya emire’l-mü’minin” diye cevap verir. Bunun üzerine Hz. Ömer elindeki çubuğu havaya kaldırarak daha canlı yürümesini ister.”¹¹⁴⁶ Bu iki rivâyeti bir arada değerlendirdiğimizde Hz. Ömer’in âyetlerden günlük yaşantısı için ölçülü olma ilkesini çıkardığını söyleyebiliriz.

f- Hz. Ömer’in söz, davranış ve durumları âyetle anlamlandırmasına benzer bir yöntemi sahabiler de ona karşı izlemişlerdir. Bu durumda Hz. Ömer âyeti delil getirerek kendisini eleştireni dikkate almış; davranışını âyete göre yönlendirmiştir. Âyetle yapılan eleştiriyi dikkate aldığını gösteren bir olay şöyledir: Hz. Ömer bir gece şehirde dolaşırken birinin evinde şarkı söylendiğini fark etti. Evin damına tırmandı. Oradan evde bir bayan ve içkisini yudumlayarak nara atan bir adam gördü. Hz. Ömer adama, “Ey Allah’ın düşmanı! İşlemekte olduğun günahı Allah’ın örteceğini mi sandın?” diye seslendi. Adam: “Ya sen, emiru’l-mü’minin, ben Allah’a karşı bir günah işledim sen ise üç günah işledin. Allah; وَلَا تَجَسَّسُوا *Kimsenin gizli hallerini araştırmayın*¹¹⁴⁷ buyuruyor, sen insanların gizli hallerini araştırıyorsun. Allah; وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا *Evlere kapılarından girin*”¹¹⁴⁸ buyuruyor, sen ise iznim

¹¹⁴³ “Düşman karşısında” diye çevirdiğimiz ifade rivâyette “fî sebilillah” şeklindedir.

¹¹⁴⁴ Furkan 25/63

¹¹⁴⁵ Suyûtî, XI. 205

¹¹⁴⁶ İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-azîm*, tahk. Mustafa es-Seyyit Muhammed, X. 320

¹¹⁴⁷ Hucurat 49/12

¹¹⁴⁸ Bakara 2/189

olmaksızın dama tırmanarak evimi gözetliyorsun. Allah: لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا Evlerinizden başka evlere izin almadan, seslenip sahiplerine selam vermeden girmeyin”¹¹⁴⁹ buyuruyor, sen ise izin almadan giriyorsun deyince Hz. Ömer yaptığı yanlışın farkına varır ve adama: “Seni affetsem, bana hakkını helal eder misin?” diye ricada bulunur. Adam: “Evet” der. Ravi diyor ki: Adam ve yanındaki bayan Ömer’i affettiler, o da ordan ayrıldı.¹¹⁵⁰

g- Hz. Ömer’in kendi davranışını âyetle değerlendirmesine ilişkin örnek ise Katade’nin anlatımıyla şöyledir: Bir gün Ömer b. el-Hattâb Ahzab suresinin 58. âyetini okur, âyet kendisini huzursuz eder. Ubey b. Kab’a gider: “Ey Eba’l-Münzir! Allah’ın kitabında

وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بَغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا فَقَدْ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا

âyetini¹¹⁵¹ okudum, her amelimin bu âyette ifade edilen cezayı hak ettiğimi anladım. Allah’a yemin olsun ki! Ben bazen âyette ifade edildiği gibi mü’minleri itab ediyor, cezalandırıyorum.”, dedi. Ubey: “Sen insanları eğittiğin için âyetteki konu edinenlerden değilsin”¹¹⁵² dedi.

Hz. Ömer’in karşılaştığı hemen her olay için âyet istişhad etmesi onun her gün Kur’an okumayı kendine bir görev bilmesinden kaynaklanmaktadır. Aslında Hz. Ömer’in hergün Kur’an’la kurduğu bu iletişim Hz. Peygamber’in nasihatine dayanmaktadır. Söz konusu nasihati Hz. Ömer anlatıyor: Hz. Peygamber şöyle

¹¹⁴⁹ Nur 24/27

¹¹⁵⁰ Suyûtî, XIII. 570,571; Aynı olay değişik ifadelerle, Abdurrezzak, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-aziz*, tahk. Abdulmuti Kalaci, II. 189, nu. 2935; Taberi V.198; Abdurrezzak, *el-Musannef*, (tah. Habiburrahman el-Azami), Beyrut 1392/1972, X. 231–232, nu.18943;

¹¹⁵¹İlgili âyetin anlamı şöyledir: ‘İnanan erkek ve kadınları yapmadıkları bir şeyden ötürü incitenler, şüphesiz iftira etmiş ve apaçık bir günah yüklenmiş olurlar.’ Ahzap 33/58

¹¹⁵² Mukâtil, *Tefsiru’l-Mukâtil*, III. 507; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, XII.138; İbnu’l-Cevzi, *Menâkıbu emiri’l-mü’minin*, s.181; Aynı âyet için farklı bir olay daha anlatılmaktadır: Hz. Ömer bir gün: “Falanca kişi beni çok kızdırdı” der. Bu durumu öğrenen bir kaç kişi adama “Ömer’i niye kızdırdın?” diye sorar. Adam Hz. Ömer’e gelerek “Ben İslam’a muhalefet mi ettim? Yoksa bir cinâyet mi işledim. Bana niçin kızılıyorsun?” der ve bu âyeti okur ve sen bana eziyet ediyorsun, Allah seni affetmeyecek Ya Ömer!” demiştir. Hz. Ömer Adam doğru söylüyor. Dediklerinin hiçbirini yapmadı.” dedi. Adamdan kendisini affetmesini istedi. (Suyûtî, XII. 138

buyurmuştur: Kur'an'dan günlük okuması gereken bölümü okuyamayan sabah namazı ile öğle namazı arasında okusun, geceleyin okumuş gibi sevab alır.”¹¹⁵³

Bu örneklerde Hz. Ömer namaza çağırırken, saf düzenini oluştururken, tarihi bir mekanda iken, askere destek ve teşvikte bulunurken, düşünce ve uygulamaların yanlışlığını ortaya koyarken, ahirette karşılaşılabilecek durumları hatırlatırken, soruyu cevaplarırken hep âyetle istihsad etmektedir. Öyleyse Hz. Ömer bir çok alanda ve durumda âyeti dikkate almış, düşüncelerini âyetle destekleyerek bir bakıma yorumlayarak onları sağlam bir zemine oturtmak istemiştir. Bu sayede karşısındakini daha kolay ikna edebilmiştir. Ancak bu yaklaşımında Hz. Ömer âyetlerin mushaf içindeki bağlamını çoğu zaman dikkate almamıştır. Benzer bir yaklaşım Hz. Peygamber'de de görülmektedir.¹¹⁵⁴

Şâtibi de Hz. Ömer'in bu yaklaşımını delil getirerek, “âyet putperesler hakkında nâzil olmuş olsa da, Müslümanların kendilerine nispet ederek anlamaları ve kendilerine pay çıkarmaları mümkündür.”¹¹⁵⁵ Nitekim Hz. Ömer (23/644) Müslümanlardan bazılarının dünyalık hususunda pek geniş davrandığını görünce, “*dünya hayatında sizin için güzel olan herşeyi harcadınız*” (Ahkaf 46/20) âyetini hatırlatmıştır. Âyet kafirler hakkında nâzil olmasına rağmen Hz. Ömer kendilerine pay çıkarmaktadır.¹¹⁵⁶

¹¹⁵³ Müslim, *Sahih*, I. 515 (6.Kitâbu salati'l-müsâfirîn 18) nu. 142; Ebu Ya'la el-Mevsilî, *Müsnedü Ebi Ya'la*, I. 120 nu. 230; Aynı rivâyet Hz. Peygamber'in sözü değil de Hz. Ömer'in sözü olarak geçmektedir. Mâlik, *Muvatta*, I.200 (15.Kitâbu'l-Kur'an 3) nu. 3; Ayrıca bkz. Mehmet Sürmeli, *Sahabenin Kur'an Anlayışı*, s.233

¹¹⁵⁴ M. Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri İbn Ebi Hatim (ö. 327/939) Tefsir Örneğinde Bir Literatür İncelemesi*, 113, Kitabiyat, Ankara 2003

¹¹⁵⁵ Burhan Baltacı, *Şâtibi'nin Kur'an'ı Anlama Yöntemi*, AÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s.156; Baltacı, Şâtibi'nin verdiği örneğe ilişkin dipnotta şöyle demektedir: *el-Muvafakat*, IV.244-245

¹¹⁵⁶ Burhan Baltacı, a.g.e., aynı yer

SONUÇ

Çalışmamızda ulaştığımız sonuçları üç başlık altında toplamamız mümkündür. 1- Hz. Ömer'in Kur'an anlayışını tespitte incelenen rivâyetlerin kaynak ve ilk ravi; diğer sözlerinin tefsirlerde yer alışı açısından Suyûtî örneğinde değerlendirilişi. 2- Hz. Ömer'in mîzâcî ve donanımı, bunların Kur'an anlayışına etkisi. 3-Hz. Ömer'in Kur'an anlayışı ve onun âyetleri anlama, yorumlama, açıklama ve uygulama yöntemi. Aşağıda bu başlıkları tek tek ele alıp ulaştığımız sonuçları sırasıyla sunacağız.

1- Hz. Ömer'in Kur'an anlayışını tespitte incelenen rivâyetlerin kaynak ve ilk ravi; diğer sözlerinin ise tefsirlerde yer alışı bakımından Suyûtî örneğinde değerlendirilişi: Hz. Ömer'in Kur'an anlayışı ancak rivâyetler vasıtasıyla ortaya konabilir. Bu amaçla çalışmamızda ilk dönem müfessirlerin tefsirlerinden, Mukâtil b. Süleyman (ö.150/767)'in *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman* ismiyle yayımlanan tefsiri, Taberi (ö.310)'nin *Camîu'l-beyan an te'vili ayi'l-Kur'an'ı*, İbn Ebi Hâtim (ö.327/939)'in *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azim*'i ile rivâyet tefsir olmaları nedeniyle İbn Kesir (ö.744)'in, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azim*'i ve Suyûtî (ö.911)'nin *ed-Durru'l-mensur fi't-tefsir bi'l-Me'sûr*'u Hz. Ömer'den gelen rivâyetler açısından taranmıştır. Bu tefsirlerde Hz. Ömer'den gelen yaklaşık 255 âyet içerikli rivâyet vardır. Bunlardan 26'sı âyeti açıklama amaçlıdır. Ancak söz konusu tefsirlerde âyet içerikli olmayan, bundan da öte âyeti açıklama amacı gütmeyen bir hayli rivâyete rastlanmaktadır. Bu durum âyet içerikli olsun veya olmasın bazı rivayetlerin Hz. Ömer ve sahabiler tarafından âyeti açıklama amacı gütmeyen dönemin ihtiyaçları ve koşulları dikkate alınarak konu edildiğini gösterir.

Öte yandan söz konusu rivâyetler yukarıda sözü edilen tefsirler içerisinde daha çok Suyûtî'nin *ed-Durru'l-mensûr fi't-tefsir bi'l-me'sûr* adlı eserinde derlendiği için kaynak, ilk ravi tefsirlerde yer alış yönünden Suyûtî örneğinde incelenmiştir.

Suyûtî kaynaklar içerisinde en çok İbn Munzir(ö.309,310)'i -55 rivâyete-kaynak göstermiştir. İbnü'l-Munzir'in bir tefsirinin var olduğu ancak çok az kısmının günümüze ulaştığı bilinmektedir.¹¹⁵⁷ Bu da sadece İbnü'l Munzir'de yer alan başka bir kaynaktan geçmeyen rivâyete günümüz imkanlarıyla ulaşamayacağımız anlamına gelir. Referans gösterilen kaynaklar alan açısından incelendiğinde zühd, ahlak, fedâil, müsned, musannef, tarih gibi çeşitlilik arz etmektedir. Kaynaklardaki bu zenginlik Hz. Ömer'den gelen âyet içerikli rivâyetler özelinde sahabeye isnâd edilen âyet içerikli rivâyetlerin hangi kaynaklarda bulunabileceği hususunda fikir vermektedir.

İncelenen rivâyetler ilk ravileri açısından ele alındığında ise şahıs olarak en fazla Ömer b. el-Hattâb'ın kendisinden rivâyet edilmektedir. Ancak bu durum rivâyetin kesin olarak sahih olduğu anlamına gelmemektedir. Zira Suyûtî çoğu zaman rivâyetlerin isnadını hazf ederek vermektedir. Bu, raviler hakkında yeteri kadar bilgi edinmemizi zorlaştırmaktadır. İlk ravilere dönem olarak bakıldığında ise en son sahabinin 93 yılında vefat ettiği kabul edilirse¹¹⁵⁸ daha çok bu rivâyetlerin tabiin döneminden geldiği söylenebilir. Bu da rivâyetlerin isnadının munkati olduğu anlamına gelir. Bu durum iki, üç ravisi olan isnadlar için de geçerlidir.

Hiz. Ömer'in âyet içerikli olmayan rivâyetlerinin tefsirlerde yer alışının Suyûtî örneğinde incelenmesi hususuna gelince; Suyûtî âyeti açıklama amaçlı söylensin veya söylenmesin, bağlama uygun olsun veya olmasın rivâyeti âyetin altına

¹¹⁵⁷ Bu eserde Bakara suresinin 27. âyetinden Nisa suresinin 94.âyetine kadar olan kısım mevcuttur. Brokelmann, *Gal*, Leiden, 1944-1949, I. 191; Karş. M. Âkif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, Kitâbiyat, Ankara 2003, s. 12 (dipnot)

¹¹⁵⁸ Suyûtî, *Tabakatu'l-huffâz ve'l-müfessirîn*, haz. Abdulaziz es-Seyrevan, Alimu'l-kutub, Beyrut 1984/1404, s.41

yerleştirmiştir. Suyûtî'nin bu tutumu ilgili âyet ile söz konusu rivâyet bir arada okunduğunda kolayca görülebilmektedir. Âyetin altına getirilen rivâyet, onu açıkladığından veya anlamını tamamladığından çok her ikisindeki ortak lafızdan dolayı getirildiğı anlaşılmaktadır. Aslında âyetle ilgili değılmiş gibi gözükken bu sözler âyet içerikli rivâyeti destekler veya konunun etraflıca anlaşılmasını sağlar nitelikte ise kullanılmasında bir sakınca gözükmemektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus; Hz. Ömer'in, sözü âyeti açıklamak için söylemediğidir.

“Allah'ın dışındaki şefaatchilerle aranızdaki bağlar kopmuştur” (Enam 6/94) âyetinin ardından Suyûtî, Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in torunu Ümmü Gülsüm ile evlenmesine ilişkin sözüne yer vermektedir. Hz. Ömer bu sözünde Hz. Peygamber'in “kıyamet günü kendisiyle neseb bağı olmayanın nesebinin kesileceğı” sözünü insanlara hatırlatmaktadır.¹¹⁵⁹ Âyet ile Hz. Ömer'in sözü arasındaki ortak yön “birbirlerini dünyada iken sevenlerin ahirette bağlarının kopmaması isteğı” dir, denilebilir. Ancak zorlama sonucu kurulabilecek bu ilgi âyetin açıklanmasına katkı sağlamamaktadır. Hatta âyetin bu kısmı, bütünlüğü içerisinde ele alınırsa bunun Allah'a ortak koşanlara verilen bir cevap olduğı anlaşılır.

Suyûtî'nin eserinde yer alan bazı rivâyetlerin birbirlerini nakzettiğı de görülmektedir. Bir rivâyete göre Hz. Ömer Bakara suresinin 143. âyetindeki “Peygamber'in de size şahit olması için sizi orta ümmet kıldık” ifadesinden Hz. Peygamber'in ölmeyeceğini çıkarmakta; diğeri bir rivâyete göre ise Nasr suresi ve Maide suresinin 3. âyetini Hz. Peygamber'in ahirete irtihaline yorumlamaktadır. Hz. Peygamber'in yanında yer alan, insanî vasıflarını, hastalığını, yaşlılığını müşahade eden Hz. Ömer gibi makul bir insanın onun ölmeyeceğı yorumunu yapması pek mümkün gözükmemektedir.

¹¹⁵⁹ Beyhaki, *es-Sünenü 'l-kübrâ*, V. 114

Rivâyetlerin ayeti açıklamamasına ve birbirleriyle çelişmesine rağmen müfessirlerin bunları eserlerine alması dönemin şartları ve ilim anlayışıyla açıklanabilir. Zirâ müfessirlerin-muhaddislerin kendilerine ulaşan her haberi yazıya aktarmalarından amaçları, toplamaya imkan buldukları her şeyin yok olup gitmesinden endişe etmeleridir.¹¹⁶⁰

2- Hz. Ömer'in mîzâcî ve donanımı, bunların Kur'an anlayışına etkisi: Hz. Ömer'in Kur'an anlayışını ele alan bu çalışma onun toplumdaki statüsünü, birikimini incelemeyi gerekli kılar. Zirâ söz konusu durumlar, Kur'an anlayışının temelini oluşturan unsurlardır. Bu amaçla önce Hz. Ömer'in hayatı; yapısı ve yapısının Kur'an anlayışına etkisi açısından ele alınmıştır.

Hz. Ömer sert mizaçlı bir insandır. Toplumun ondan çekinmesi, sert mizacından yakınıp Allah'a yakarması, sahabilerin âyetteki “güçlü, şiddetli” gibi ifadeleri Hz. Ömer olarak algılamaları onun sert bir mizaca sahip olduğunu gösterir. Kur'an'ın onun bu mizacını olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Kur'an'ın uslubundan etkilenecek müslüman olması, sinirliken yanında Kur'an okunması durumunda sakinleşmesi buna örnek olabilir. Ancak bu sert mizacı Kur'an'ın doğru anlaşılması, kavramların doğru yerde kullanılması yönünde tenkidî bir yaklaşımla devam etmiştir. Bu yaklaşımı bireysellikten öte toplum yararını gözetken, Kur'an'ın toplum hayatına katılmasını amaçlayan bir çabadır. Onun âyetlere ilişkin sorular soran bazı kimselere olumsuz tavır takınması da bu bağlamda değerlendirilebilir. Ancak onun bu tavrı Goldziher tarafından –özellikle Sabiğ'e karşı sergilediği tavır- tefsire karşı duruş olarak anlaşılmıştır. Hz. Ömer'in Kur'an'ı anlama, yorumlama açıklama çabalarına rağmen söz konusu tavrından tefsire karşı olduğu yönünde sonuç

¹¹⁶⁰ Ahmet Nedim Serinsu, *Sa'lebe Kıssası, Esbâb-ı Nüzûl'e Yeni bir Yaklaşım*, Şûle yay. 1995, s.49

çıkarılması çalışma boyunca sunulan örnekler çerçevesinde mümkün gözükmemektedir. Zira onun Sabiğ de dahil; Kur'an'la ilgilenen bazı kimseleri itab ettiği doğrudur. Söz konusu kişilere olumsuz tavır takınmasının nedeni; Kur'an konusunda şüphe uyandırmak istemeleri, yoruma açık olmayan müteşabih alanla ilgilenmeleri ve Kur'an'ı farklı amaçlarla kullanmak istemeleridir. Bu yüzden o bir yönetici olarak tedbir amacıyla Sabiğ'in ve aynı amaçta olan kimselerin Kur'an'la ilgilenmesini engellemiştir.

Hz. Ömer'in donanımına gelince; Müslüman olmadan önce okuma yazma bilen biri olarak edindiği bilgi birikimi, kabilesinin elçilik görevini üstlenmekle edindiği toplumsal statüsü ve Hz. Peygamber'e yakınlığı donanımını şekillendirmiştir. Bunlar içerisinde Hz. Peygamber'e yakınlığının ayrı bir yeri vardır. Zirâ her ikisi de aynı zamanda birer dost, biri elçi ve yönetici, diğeri elçiye ittiba eden ve yönetimde görev alan kişi olarak karşımıza çıkar. Bu donanımının bir gereği olarak o vahyin nüzulüne muvafakatlerde bulunabilmiş, Kur'an'ı konuşmalarına ve uygulamalarına yansıtmıştır. Âyet olduğunu belirtmeksizin konuşmalarında âyetin tamamını veya bir kısmını görmek mümkündür. Hıristiyan bir köle olan Lü'lü tarafından yaralandığında **وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَرًا مَّقْدُورًا** âyetini okuması bunun güzel bir kanıtıdır.

3- Hz. Ömer'in Kur'an Anlayışı ve âyetleri anlama, yorumlama, açıklama ve uygulama yöntemi: Hz. Ömer'in Kur'an'a bakışı ve âyetleri ele alış yönteminde bir çeşitlilik göze çarpar.

O Kur'an'ı bir yönüyle ilâhî mesaj; diğeri bir yönüyle teşrii kaynağı olarak kabul etmiş gözükmektedir. Hz. Ömer'e göre Kur'an Kelamullah olduğu için kutsaldır. O bu amaçla Kur'an'ı güzel okuyan Ebu Musa el-Eşâri ve Ukbe b.

Amir'den Kur'an okumalarını istemiş, bazı âyetleri Kur'an'ın kutsallığına telmihte bulunacak şekilde yüce, adaleti en iyi anlatan gibi sıfatlarla vasıflandırmış, surelerin faziletlerine dair değerlendirmelerde bulunmuş, hakkında âyet nâzil olan Havle b. Sa'lebe'ye ayrı bir önem vermiştir. Kur'an'la duygusal bağ kurmuş, bu iletişimi Kur'an okurken veya dinlerken bazen ağlayarak bazen de kendinden geçerek göstermiştir. Aynı zamanda ilâhî mesaj olan Kur'an'ın özgünlüğünü koruma çabası da dikkat çekicidir. Ona göre Allah'ın Kur'an'ı koruyacağına dair teminat vermesi insanın bu konuda bir şey yapmayacağı anlamına gelmemektedir. Kur'an'ın cem'i fikrini Ebu bekir halife iken ortaya atması yöneticiliğinden önce de Kur'an'a karşı kendini sorumlu hissettiğini gösterir. Kur'an'ın cem'i esnasında kızı Hafsa'nın Hz. Peygamber'in açıklaması olduğu anlaşılan ifadeyi geri çevirmesi, aynı tavrı İbn Mes'ud'a da sergilemesi, halifeliği döneminde ise kıraat farklılıkları hususunda hassas davranarak Kur'an'ın uzmanı kabul ettiği Ubey'i dahi uyarması, mushafın ince kalemle yazılmasına karşı çıkması ilâhî mesajın özgünlüğünü korumak için gösterdiği çabalaradır.

Hz. Ömer'in Kur'an'ın özgünlüğünü koruma yönündeki diğer adımı da "Kur'an'a ilgi azalabilir" düşüncesiyle Hz. Peygamber'den nakledilen sözleri denetim altına almasıdır. Zira ona göre hadis çokça nakledilir de rehber olan Kur'an gölgede kalırsa, o zaman o hadis hadislerin en sevimsizi olur. İnsan Kur'an'la oturmalı ve Kur'an'la kalkmalıdır. Buradan ve Hz. Peygamber'in ölüm döşegindeyken vasiyet yazmak istemesi üzerine "Kur'an bize yeter" sözünden, onun, Kur'an'ı hayata katan Hz. Peygamber'in sözlerini önemsemediği sonucu çıkarılmamalıdır. Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'le çok yönlü diyalogu, ondan 500 kadar hadis rivâyet etmesi, Kur'an'a ilişkin açıklamalarını kaynak ittihaz etmesi,

onun sözlerini bir araya getirme teşebbüsü (ancak Kur'an'dan daha fazla değer atfedilir endişesiyle vazgeçmesi) bu düşüncemizi doğrulamaktadır.

Kur'an'ı ilâhî bir mesaj olarak gören Hz. Ömer insanların Kur'an'ı doğru okumaları ve ona yönelmeleri için Kur'an öğretimine de önem vermiştir. Bu amaçla o, “yanlış okunmasın” diye arapça bilmeyenlerin harekeden yoksun olan Kur'an'ı okumasını engellemiştir. Kur'an mektepleri Kütüphaneler gibi müesseseler kurmuş, camide Kur'an eğitimi verilmesine özen göstermiş, bu kurumlarda takip edilecek öğretim metodunu bizzat kendisi belirlemiş, öğretmenler atamış, onlara maddi ve manevi açıdan destek olmuştur. Kitab-ı mukaddesle ilgilenmeyi sınırlaması da Kur'an'ın özgünlüğünü korumaya yönelik çaba olarak algılanmalıdır.

Hz. Ömer diğer bir yönüyle Kur'an'ı teşri kaynağı olarak telakki etmiştir, kendi ifadesiyle Kur'an hakkın kaynağıdır. Ona göre insan karşılaştığı sorunlarda, söz ve davranışlarında Kur'an'ı dikkate almalı hayatına Kur'an'la yön vermelidir. Kur'an'ın nüzulü sürecinde davranışlarını âyetlere göre yönlendirmesi, yöneticiliği döneminde ise soru ve sorunlara cevap ararken Kur'an'ı kaynak ittihaz etmesi, göreve getireceği kimselerde mesleki yeterlilik ve kabiliyet yanında Kur'an donanımını da önemsemesi, talimatlarında Kur'an'ın hususiyetine vurgu yapması, Kur'an'ın ahkam âyetleri üzerinde durması onun Kur'an'ı teşri kaynağı olarak gördüğünün bir kanıtıdır. Nitekim o mirasçı olan nineye “Allah'ın Kitabı'nda senin hakkında bir şey yok, ancak hakkın altıda birdir” sözü, çözümünü önce Kur'an'da aradığını burada bulamazsa ictihadda bulunduğunu gösterir. Aynı şekilde şehir dışına çıkan Mekke valisi Nâfi b. Abdilharis'in “yerime bir köle bıraktım” sözü üzerine Hz. Ömer'in önce “yeterli birikime sahip değildir” düşüncesiyle bu karara olumsuz bakması da bu bağlamda ele alınabilir. Valinin, söz konusu kişinin “Allah'ın Kitabı

ve ferâizi bilen biri olduğunu” söylediğinde onun, Hz. Peygamber’in “şüphesiz Allah bu Kitap’la amel edenleri yükseltir, etmeyenleri alçaltır.” sözünü hatırlaması, göreve getireceği kimselerde Kur’an birikimini önemsemesi gerektiği yönündeki düşüncesini pekiştirmiştir. Ebu Musa el-Eşâri ve Kadı Şurayh’a yazdığı mektuplar’da “Allah’ın Kitabı’na göre hükmet” şeklindeki talimatı yine onun karşılaşılan sorunlarda ilk başvuru kaynağı olarak Kur’an’ı dikkate aldığını gösterir. Hayızlı iken hanımını boşayan oğlu Abdullah için “yerine halife bırak” önerisine “hanımını doğru bir şekilde boşayamayan birini mi halife bırakayım?” demesi Hz. Ömer’in yöneticide Kur’an bilgisinin yanında onu davranışlarına ne kadar yansıttığını da önemsediğini gösterir.

Hz. Ömer hüküm içerikli âyetlere ayrı bir önem vermiştir. Bu çabası onun Kur’an’ı teşri açıdan ele aldığı yönünde değerlendirilebilir. Özellikle miras hukuku ile ilgili olarak kelâle âyetini anlama isteği ve gayreti dikkat çekmektedir. Nitekim bu konuyu Hz. Peygamber’e bizzat sormuş cevap alamamış, kızı Hafsa’ya sordurmuş yine cevap alamamış, Hz. Peygamber’in vefatından sonra ise onun sır arkadaşı olarak bilinen Huzeyfe’ye “Resulullah açıklamış olabilir” diye sormuş ondan da cevap alamayınca kabuğuna çekilerek bu bilgiyi yeryüzündeki hiçbir şeyle değişmeyeceğini ifade etmiştir. Kelâle âyetini anlamayınca “Ey Allah’ım! Sapmayasınız diye âyetleri açıkladık” buyuruyorsun, kime açıkladın? Ben bu âyeti anlamadım” diyerek ahkâm âyetlerinin içeriğini öğrenme yönündeki arzusunu serzeniş düzeyinde dile getirmiştir. Öte yandan o bu konuya ilişkin bir yazı kaleme almış ancak Hz. Peygamber’in tutumunu hatırlayarak ve “insanları yanlış yönlendirebilirim” düşüncesiyle onu imha etmiştir.

Kur’an’ı ilâhî mesaj ve teşri kaynağı olarak gören Hz. Ömer âyetlere ilişkin

anlama, yorumlama ve açıklamalarda bulunmuştur. Çalışmada onun bu çabaları kaynak ve yöntem açısından ele alınmıştır. Buna göre Hz. Ömer'in anlama ve yorumlamada üç kaynağı vardır. Bunlardan ilki, elçi olması yönüyle Hz. Peygamber'in Kur'an'a ilişkin açıklamalarıdır. Hz. Ömer bu açıklamaları önemsemiş ondan nakillerde bulunmuştur. Onun, Hz. Peygamber'in, İsra suresinin 78. âyetindeki *لِيَذُلَّوكَ الشَّمْسُ* ifadesini “güneşin kayması zevale doğru akması” şeklinde anlamasını nakletmesi bunun bir göstergesidir. O, Hz. Peygamber'den nakilde bulunmanın yanısıra sahabilere danışmış bu sayede Kur'an'ı kolektif akılla anlamaya çalışarak bu alanda öncülük etmiştir. Bu bağlamda hüküm gerektiren konuları daha çok sahabenin ileri gelenlerine danışmıştır. Evlendikten altı ay sonra doğum yapan kadının durumunu ilim sahibi sahabilere sormuştur. Lafzın anlamı ancak bir kabilenin lügatı yardımıyla anlaşılabilirse -sahabilerin de bulunduğu bir ortamda- halka veya söz konusu kabileye danışmıştır. O bu tavrıyla hem lafzın anlamını öğrenmeyi, hem de Kur'an konusunda halkı bilinçlendirmeyi amaçlamıştır. Bu da Hz. Ömer'in beyan ve tefsirdeki ikinci kaynağıdır. Onun bu alandaki üçüncü kaynağı ise re'y ve içtihadıdır. Bir başka deyişle âyetleri bilgi ve donanımıyla anlayıp yorumlamıştır. Bu çabasında muvafakatleri de- bazen âyetle bire bir örtüşen yorumları ve açıklamaları- etkili olmuş, kendine daha çok güven duymasını sağlamıştır. Zira o “Makam-ı İbrahim'i namazgah edinelim” diye Hz. Peygamber'e öneride bulunmuş “Makam-ı İbrahim'i namazgah edinin” anlamındaki Bakara suresinin 125. âyeti nâzil olmuştur. Hz. Peygamber de kendisini “muhaddes” olarak tanıtmıştır. Ayetleri anlama ve yorumlamada kendine güven duyduğunun bir göstergesi olarak o bir kısım yorumlarında âyetin lafzına bağlı kalmamıştır. Maide suresindeki *الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ* “Bu gün dininizi tamamladım” âyeti nâzil olduğunda

bu âyeti “*Her kemalin ardından bir zeval gelir*” sözüyle bağ kurarak Hz. Peygamber’in ahirete irtihaline yorumlamıştır.

Ancak Hz. Ömer’in yaptığı yorumlarda kendisine güç kattığına inandığımız vahye muvafakatlerinden, görüşlerinde her an Allah’ın muradını yansıttığı düşüncesinde olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Çünkü kaynaklarımızda Hz. Ömer’in Hz. Peygamber’e getirdiği öneride yanıldığı vahyin kendisini doğrulamadığı olaylar da mevcuttur.

Hz. Ömer’in anlama, yorumlama ve açıklamada çok yönlü bir yöntem izlediği söylenebilir. Mısırlı guruba Kur’an’ı anlamaya ilişkin sunduğu öneriler bu konuda bize ışık tutar. Önerilerini içeren olay şöyle özetlenebilir: Mısır’dan gelen bir gurup insanın “Kur’an’da bir davranış bir yerde emrediliyor başka bir yerde yasaklanıyor.” demeleri üzerine Hz. Ömer onlara Kur’an’ın tamamını okuyup okumadıklarını, kalp, dil ve gözle onu anlayıp anlamadıklarını, en nihâyetinde Kur’an’ı hayata katma konusunda çaba sarf edip etmediklerini sormuştur. Hz. Ömer sorduğu sorularla Kur’an’ı anlama hususunda yaşanan sorunun Kur’an’dan değil, Kur’an’ı anlamak isteyenlerin gerekli girişimlerde bulunmamasından kaynaklandığını belirtmiştir. Netice itibariyle gerekli olan söz konusu girişimler Hz. Ömer’e göre Kur’an’ı doğru anlamanın ipuçlarını vermektedir.

Kur’an’ı anlama konusunda Mısırlı guruba sunduğu yöntemle Hz. Ömer’in âyetlere ilişkin anlama, yorum ve uygulamaları örtüşmektedir. Nitekim Kur’an’ı diliyle, gözüyle anlamayı onun kelime tahlillerinde, âyetten kimin/neyin kastedildiği yönünde yaptığı açıklamada, kelimenin anlamını yönlendirmek için kullandığı ara ifadelerde görmek mümkündür. Onun, *أحل لكم صيد البحر وطعامه* *Deniz avı ve taamı size*

helal kılındı”¹¹⁶¹ âyetindeki; صيد : Denizden avlanan; طعام ise denizin dışarıya attığıdır, diyerek kelimeleri açıklaması bu yöntemle ilişkilendirilebilir. Öneride yer alan kalp ile anlamayı ise Hz. Ömer’in Kur’an’la duygusal iletişimde görmek mümkündür.

Hiz. Ömer’in âyetleri kabilenin lugatı ve şiirle anlaması da Kur’an’ı diliyle anlaması bağlamında değerdendirilebilir. “Cahliye şiirinde Kitabınızın tefsiri ve ifadelerin anlamları vardır” şeklindeki sözü ve Nahl suresinin 47. âyetindeki تَخَوُّف kelimesinin “azaltmak” anlamında olduğunu şiirle delillendiren kişiyi tasvib ve takdir etmesi yönündeki tutumu Kur’an’ın anlaşılmasına yönelik dikkate aldığı başka bir yöntem olarak görülebilir.

Onun Mısırlı guruba sunduğu önerilerden biri olan Kur’an’ın bütünlüğü hususunu ayeti ayetle açıklamasında ayetleri guruplandırmasında ve ayetin siyak-sibakını dikkate almasında görmek mümkündür. Bu maksatla o Nisa suresinin 24. âyetindeki كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ ifadesini “dört” olarak belirlemiş böylece aynı surenin 3. âyetindeki “dört” sayısına telmihte bulunmuştur. Bunların yanında âyetleri guruplandırarak ortak bir kavram üzerinde de durmuştur. Bir konuşmasında اَزْوَاج kelimesini içeren Tekvir suresinin 7. âyetiyle Saffat suresinin 22. âyetini ard arda zikretmiş; diğerd bir konuşmasında ise aynı kavramı içeren Tekvir suresinin söz konusu âyetiyle Vâkıâ suresinin 7-9. âyetlerini okumuş ortak kavram üzerinde yorum yapmıştır.

Hiz. Ömer’in Kur’an’ı bir bütün olarak ele aldığını gösteren diğerd bir durum ise âyetin siyak-sibakını önemsemiş olmasıdır. Maide suresinin yalnız 93. âyetini okuyarak içki içmeyi meşru göstermek isteyen kişiye aynı surenin 90. âyetini hatırlatan İbn Abbas’ı tasvib eden yaklaşımı bu düşüncesinin bir tezahürüdür.

¹¹⁶¹ Maide 5/96

Netice itibariyle Hz. Ömer'in ayeti ayetle anlaması, ayetleri guruplandırması ayetin siyak sibakını dikkate alması, Kur'an'ı anlamada bütünlüğü önemsediğini gösterir.

Hz. Ömer'in ayeti anlama ve yorumlamada izlediği yöntemin bir diğeri de lafza bağlı olmayan yorumlarıdır. Ehl-i kitabın sorularına âyetten cevaplar vermesi, sordukları âyeti yorumlaması buna örnek olarak verilebilir. Bir Yahudinin Al-i İmran suresinin 133. âyetindeki “yer ve gökler genişliğindeki cennet” anlamına gelen ifadeyi delil getirerek “cennet yer ve göğü kaplıyorsa peki cehennem nerede?” sorusu üzerine Hz. Ömer “gündüz olunca gece; gece olunca gündüz nerede?” diyerek soruya soruyla karşılık vermiştir. Onun, Abdullah b. Selâm, Ka'bu'l Ahbar, Temim ed-Dâri gibi ehl-i kitaptan ihtida edenlerin yorumlarına karşı sergilediği ihtiyatlı tavır ise; “İsrâiliyatın” Kur'an, sünnet ve akıl çerçevesinde değerlendirildikten sonra kabul edilebileceği görüşünde olduğunu göstermektedir. Ka'b'ın Nisa 56. âyet için “bu âyete ilişkin bir yorum biliyorum” demesi üzerine Hz. Ömer'in “Hz. Peygamber'den işittiğimiz gibiye alırız” şeklinde karşılık vermesi aynı şahsa, “Atalarından rivâyeti bırak; yoksa seni Kırede dağlarına sürerim” anlamındaki tehdit içerikli sözü; bu konuya yaklaşımının özeti mahiyetindedir.

Hz. Ömer'in vahyin nüzulüne şahit olan sahabiye özel, esbâb-ı nuzul, kıraat, nesh gibi konulara ilişkin açıklamaları dolaylı olarak ayeti anlamaya ilişkin yöntemi çerçevesinde değerlendirilebilir. Esbâb-ı nüzule ilişkin açıklamalarından vahyin nüzulüne şahit olduğu, anlattıklarıyla nüzul ortamını resmettiği görülmektedir. Nitekim bir cuma hutbesinde **يَوْمَ التَّقَى الْجَمْعَانِ** **إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ** âyetine¹¹⁶² geldiğinde âyetin nüzulüne ilişkin açıklamalarda bulunmuştur. Kıraat konusu ise onun daha çok Kur'an'ın özgünlüğü bağlamında değerlendirdiği bir

¹¹⁶² Ali İmran 3/155

olgudur. Bu yüzden genelde farklı kıraatlere sıcak bakmamış; ancak Kur'an'ı Hz. Peygamber'den öğrenme hususunda temayüz etmiş olan Ubey'in kıraatini zaman zaman eleştirse de kabul etmiştir. Kıraatlerine Bakara suresinin 255. âyetindeki **القيوم** kelimesini **القيام** şeklinde okuyuşu örnek olarak verilebilir.

Mevcut rivâyetlere göre onun neshin Kur'an'da var olduğunu düşündüğünü söyleyebiliriz. Ancak Tefsir Usûlü literatüründe nesh konusu adeta Hz. Ömer'in Kur'an'ın cem'i sırasında Kur'an'a katmak istediği söylenen recm âyetini içeren rivâyetle anılır olmuştur. Söz konusu rivâyetlerin bir kısmında Hz. Ömer'in “toplumun ‘Kur'an'a ilave etti’ demesinden çekinmeseydim bu âyeti Kur'an'a katardım” ifadesi yer almaktadır. Hz. Ömer'in bu sözünü içeren rivâyete ihtiyatla yaklaşıyoruz. Çünkü onun yapısı, Kur'an'la çok yönlü iletişimi ve Kur'an'ın özgünlüğüne korumaya yönelik çabaları bu sözü çok da geçerli kılmamaktadır.

Hz. Ömer'in ayeti açıklama yöntemine bakacak olursak; o, dönemin insanının daha iyi anlayabilmesi için ayetleri açıklamada benzetme/örneklendirme yöntemini kullanmıştır, denilebilir. Bakara suresinin 157. âyetindeki mü'mine verilen üç nimeti devenin yükünün taylarına ve denkleştirmek için konulan ilave yüke benzetmesi buna örnek olabilir. Bunun yanında onun beden diliyle âyetleri açıkladığı da görülür. Zira o bir gün Kâbe'de namaz kıldırırken Kureyş suresindeki **رب هذا البيت** ifadesine gelince namazda olduğu halde parmağıyla Kâbe'ye işaret etmiştir.

Öte yandan bu yöntemler Tefsir Usulü literatüründe yer alan Kur'an'a yaklaşımları da çağrıştırmaktadır. Diğer bir ifadeyle Tefsir Usulü literatüründe yer alan yönelişlerin ilk nüvelerini bu yöntemlerde görebiliriz. Zira Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'den nakilde bulunması ‘rivayet tefsiri’ni, ayetleri guruplandırması ‘konulu tefsiri’, ayeti şiirle anlaması ‘edebi tefsiri’, kelime tahlilinde bulunması

‘lugavi tefsiri’, hüküm içerikli ayetleri yorumlaması ‘ahkam tefsirini’ çağrıştırır mahiyettedir. Bu yöntemleri dikkate alarak ‘Kur’an’ı hangi yöntemle açıklayalım?’ sorusu yerine ‘hangi yöntemlerle açıklayalım’ sorusunun daha doğru olacağını söyleyebiliriz.

Hiz. Ömer’in ayetleri uygulaması ve hayata katması hususuna gelince bu onun Kur’an’ı anlama çabasından ayrı düşünülemez. Bir yönetici olarak o anlama ve yorumlarında Kur’an’ı hayata katmayı amaçlamıştır. Hiz. Ömer bu maksatla âyetlerin illetini önemsemiş, insanı, hayatı, toplumun gerçeklerini dikkate almış; böylece Kur’an-insan-hayat bütünlüğünü sağlamaya çalışmıştır. Bu tutumu Tevbe suresi 60. âyette yer alan “mesâkin” kelimesini “zamanındaki gayri müslimler” olarak anlayıp onlara zekât vermesine rağmen aynı âyette “gayri müslimler” olarak da anlaşılan “müellefe-i kulüb” a zekât vermemesi yönündeki uygulamada görülebilir. Elbette bu uygulaması “hikmetinden sual olunmaz” şeklinde algılanmamalı, bir maslahata binaen olduğu düşünülmelidir. Hiz. Ömer’in Sevad arazisine ve üzerinde yaşayanlara ilişkin uygulaması da aynı çerçevede ele alınması gereken diğere bir girişimidir.

Hiz. Ömer duyduğu bir söze, kendisiyle paylaşılan bir düşünceye veya karşılaştığı bir uygulamaya ayeti istihsad ve istidlal eyleyerek de Kur’an’ı hayata katmıştır. Ailesini namaza kaldırırken, düşünce ve uygulamaların doğruluğunu veya yanlışlığını ortaya koyarken, soruyu cevaplarken çoğu zaman bu yönteme başvurmuştur. Bu da onun her an, her yerde ve alanda Kur’an’ı zihninde canlı tuttuğu, Kur’an-hayat bütünlüğünü önemseydiği, Kur’an’a vâkıf bir sahabe olduğunu göstermektedir.

Neticede Hiz. Ömer’in mizacı ve donanımıyla şekillenen Kur’an’ı anlama, yorumlama ve uygulaması çok yönlü bir görünüm arz eder. Onun bu yaklaşımında

Kur'an'ın yapısı ve onu insan için anlamlandırmak isteyişi önemli rol oynar. Zira Kur'an gayb ve şehadet alanı gibi farklı anlatım biçimleri gerektiren alanlar içermekte, Hz. Ömer de karmaşık bir yapıya sahip olan insan ve hayat arasında bir denge kurup Kur'an'ı anlamlandırmak istemektedir. Böylece hayatın her evresinde Kur'an'ı kendine rehber edinen Hz. Ömer, üstün kişiliği ve donanımıyla oluşturduğu Kur'an anlayışıyla Kur'an'ın hayata katılması yönünde insanlığa yol gösterip ışık tutmuştur.

KAYNAKÇA

- ABBOT, Nabia**, *Tefsir'in Erken Dönem Gelişimi*, (çev. Mehmet Akif Koç), AÜİFD XLIII, Sayı: 2, Yıl 2002, Ankara 2003
- ABDURREZZAK, Ebubekir b. Hemmam b. es-San'ani** (211/816), *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîz*, tahk. Abdu'l-muti' Emin Kal'acî, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1991
- _____ *el-Musannef*, (tah. Habiburrahman el-Azami), Beyrut 1392/1972
- ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed** (1748), *Keşfu'l-Hafâ ve Müzili'l-Elbas*, Kahire, t.y.
- AHMED İbn Hanbel**(241/855), *Müsned*, Dâru Sahnun ve Çağrı Yay., İstanbul, 1992/1413
- _____ *ez-Zühhd*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1983/1403
- AKDEMİR, Salih**, Kur'an İlimlerine Dair Bazı Mülâhazalar, *Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri* (8-10 Nisan 1988), Diy. İsl. Başk. Yay., Ankara 1991
- _____ *Son Çağrı Kur'an*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2004
- AKKAD, Abbas Mahmud**, *Abkariyyetu Ömer*, Dâru'l Mearifu'l Mısır, t.siz
- AKTAY, Yasin**, *Anlama, Vahy ve Tarih, Vahyi Yorumsama Deneyimlerinin Eleştirel Bir İncelemesi*, Tezkire, Sayı:5, 1993
- ALBAYRAK, Halis**, *Mübhemâtu'l-Kur'an İlmi ve Kur'an*, AÜİFD, XXXII, Ankara 1992
- _____ *Tefsir Usûlü*, Şûle yay. İstanbul 1998
- APAK, Adem**, *İslam Siyaset Geleneğinde Amr b. el-As*, Ankara Okulu Yay. Ankara 2001
- ÂŞIK, Nevzat**, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti Tahammul, Nakil ve Tenkidleri*, Akyol Neşriyat, İzmir 1981
- ÂŞIKKUTLU, M. Emin**, *Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-i Seb'a Hadisi (Tahric Tahlil ve Değerlendirme)* Kur'ân-ı Kerim ve Tefsir Araştırmaları IV (Kıraat İlmi ve

Problemleri)-Tartışmalı İlmi Toplantı 13-14 Ekim 2001İstanbul, Ensar Neşr.
İstanbul 2002

ATAY, Hüseyin ve KUTLUAY, Yaşar; *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meâl)*,
DİB Yay., Ankara 1985

ATEŞ, Süleyman, *İşârî Tefsîr Okulu*, Yeni Ufuklar Neşr. İstanbul 1998

AYDEMİR, Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyyat*, Beyan Yay., İstanbul, 1992

BALCI, İsrâfil, Hz. Ömer'in Komutan Atama Stratejisi: Sa'd b. Ebi Vakkas ve Ebu Ubeyde
b. el-Cerrâh Örneği, OMÜİFD, sayı: 20-21, yıl: 2005

BALTACI, Burhan, *Şâtibi'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*, A.Ü. Sosyal Bil. Ens.,
Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005

BEHİY, Muhammed, *İslam Düşüncesinin İlahi Yönü*, (Türkçesi: Sabri Hizmetli) Fecr
Yayınevi Ankara 1992

BELÂZURÎ, Ahmed b. Yahya b. Câbir (ö.279/892), *Futuhu'l-buldân*, tahk. Abdullah Enis
Tabba ve Ömer Enis Tabba', Beyrut 1957

BEYHAKÎ, Ebubekir Ahmed b. el-Huseyin (458/1065), *es-Sünenü'l-Kubrâ*, Haydârabad,
1936

_____ *Kitâbu'l-esmâ ve's-sifât*, tash. Abdu'l-hafız Sa'd, Matbaatu's-saade, Mısır t.y.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi*, Akçağ Yay.
Ankara 1957

BİRAND, Kâmiran, *Manevi İlimlerin Metodu Olarak Anlama*, AÜİF Yay., Ankara 1960

BOYACIOĞLU, Ramazan, Hz. Muhammed'in Hastalığı Sırasında Hz. Ömer'in Tavrı ve
Halife Seçimi, CÜİFD, cilt:VI, sayı:1, Sivas-2002

BRUNOT, L., İslam Ansiklopedisi, *Mektep*, İA, VII. MEB, İstanbul 1985

- BUHARİ, Muhammed b. İsmail**(256/869), *Sahihu'l Buhari*, Dâru Sahnun ve Çağrı Yay., İstanbul, 1992
- CANAN, İbrahim**, *Kütüb-i Sitte MuhtasarıTercüme ve Şerhi*, Akçağ Yay. Ankara 1991
- CASSAS, Ebubekir Ahmed b. Ali er-Razi** (370/980), *Ahkamu'l-Kur'ân*, tah. Muhammed es-Sadık Kamhavi, Beyrut,1992/1412
- CERRAHOĞLU, İsmail**, *Tefsir Usûlü*, TDV Yay. , Ankara, 1989
_____ *Tefsir Tarihi*, Fecr Yay., Ankara, 1996
- ÇAKIN, Kamil**, *Hadis'in Kur'ân'a Arzı Meselesi*, AÜİFD, XXXIV, Ankara 1993
- ÇANTAY, Hasan Basri**, *Kur'ân-ı Hakim ve Meâl-i Kerim*, Risâle Yay. İstanbul t.siz
- ÇELİK, Ali, Hz. Ömer'in Hadisçiliği**, SDÜİFD,Yıl:1995, Sayı:2
- DAHHAH** (ö. 105), *Tefsîru'd-Dahhak*, Cem ve tahk. Muhammed b. Şükri Ahmed ez-Zaviyeti, Dâru'l-İslam, b.y.,b.t.
- DÂRİMÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid** (275/888), *Sünen*, Dâru Sahnun ve Çağrı Yay., İstanbul t.siz
- DEMİRAYAK, Kenan ve SARVAN, Ahmet**, *Arap Edebiyatı Tarihi Sadru'l-İslam Dönemi*, Atatürk Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1996
- DEMİRCAN, Adnan**, *Cahiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti*, İSTEM Yıl: 2, Sayı: 3 2004
- DEMİRCİ, Muhsin**, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, İFAV Yay., İstanbul 1998
- DİLTHEY, Wilhelm**, *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*, çev. Doğan Özlem, Paradigma Yay., İstanbul,1999
- DOĞRUL, Ömer Rıza**, *Kur'ân Nedir?*, DİB yay, Ankara,1967
- DUMLU, Ömer**, *Kur'an Tefsirinde Yöntem*, Anadolu Yay., İzmir 1998

EBU DAVUT es-Sicistânî (ö.275/ 888), *Kitâbu 'l-mesâhif*, Leiden 1937

EBU DAVUD et-Tayâlisî (ö.204/819), *Müsnedü Ebi Davud et-Tayâlisi*, Matbaatu meclisi daireti'l-maarif, Haydarabad 1321

EBU UBEYD, el-Kasım b. Sellam (ö.224), *Kitâbu Fedâili 'l-Kur'an*, tahk. Mervan b. Aliyye ve diğçerleri, Dâru İbn Kesir, Beyrut 1995/1415

_____ *Kitâbu 'l-harac*, (trc. İsmail Karakaya) Akçağ yay. Ankara1982

EBU YUSUF, Yakub b. İbrahim (182/798), *Kitâbu 'l-Harac*, Kahire, 1396

EBU'S-SUUD, Muhammed b. Muhammed(982/1574) , *İrşadü 'l-Akli's-Selim*, Dâru'l-Mushaf, Beyrut, ty.

ERDOĞAN, Mehmet, *İslam Hukukunda Ahkamın Değışmesi*, İFAV Yay., İstanbul 1990

ERUL, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışđ*, TDV Yay., Ankara 2007

ERTEN, Hayri, *Hız. Ömer Döneminde Sosyal Değışme*, Selçuk ÜİFD, Sayı:6, Yıl: 1996 Konya

FAYDA, Musatafa, *Hız. Ömer Zamanında Gayrı Müslimler*,MÜİF Yay., İstanbul,1989

_____ *Hız. Ömer'in Divan Teşkilatı, Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, II İstanbul,1986

_____ *Atâ*, DİA, IV. 33-34 İstanbul 1991

_____ *Ömer*, DİA, XXXIV. 44-51 İstanbul 2008

FAZLURRAHMAN, *İslam ve Çağdaşlık*, terc. Alparslan Açıkgenç-M. Hayri Kırbaşoğlu, Ankara Okulu Yay., Ankara 1998

_____ *Tarih Boyunca Metodoloji Sorunu*, Çev. Salih Akdemir, Ankara Okulu Yay., Ankara 1997

GADAMER, Hans Georg, *Hermeneutik, Hermeneutik (Yorumbilgisi) Üzerine Yazılar*, Çev. ve der. Doğan Özlem, Ark Yay, Ankara, 1995

GAZZÂLÎ, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed (505/1111), *Mustasfa fî İlmi'l-usul*,
Mısır Bulak 1324

GOLDZİER, Ignaz *Mezâhibu't-tefsiri'l-İslami*, Mektebetu'l-hanci, Kahire
1955/1374

GÖRMEZ, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV Yay.,
Ankara,1997

GÜNALTAY, M.Şemseddin, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Sad:M.Mahfuz Söylemez-
Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yay.; Ankara,1997

GÜNGÖR, Mevlüt, *Kur'an Tefsirinde Fıkhî Tefsir Hareketi ilk Fıkhî Tefsir*, Kur'an Kitaplığı
İstanbul 1996

HÂKİM, Ebu Abdillah en-Neysaburi, *el-Müstedrek ale's-sahihayn* (Zehebi'nin
zeyli olarak te'lif ettiği “*Telhis*” ile birlikte , Mektebetu'l-matbuati'l-
İslamiyye, Beyrut t.y.

HALİFE b. Hayat, (240/ 854-855), *Târihu Halife b. Hayyat (Halife b. Hayyat Tarihi)*, (çev.
Abdulhalık Bakır), Ankara 2001

HÂLİMÎ, Ebu Abdillah el-Huseyn b. el-Hasen (ö.403/1012), *Kitâbu'l-minhâc fî
şuabi'l-îman*, tahk. Hilmi Muhammed Fuda, Dâru'l-fiker, b.y., 1979/1399

HAMİDULLAH, Muhammed (2002/1423), *İslam'da Devlet İdaresi*, Terc: Kemal Kuşcu,
İstanbul, 1963

_____. Hz. Peygamber Zamanında Bütçe Esasları ve Vergi Tahsili, *İslam Hukuku
Etüdleri*, Çev:Kemal Kuşcu, Bir Yayıncılık, İstanbul 1984

_____. *İslam Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), İrfan Yay. Ve Tic., İstanbul 1990

_____. İslam'da Devletler Özel Hukuku, *İslam Hukuku Etüdleri*, Çev:Kemal
Kuşcu, Bir Yayıncılık, İstanbul 1984

HANEFİ, Hasan, *Aksiyombilimi Olarak Hermenötik*, çev: Düccane Cündioğlu, Tezkire,
Sayı:11-12,1997

HASAN, İbrahim Hasan, *Siyasî- Dinî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, terc. İsmail
Yiğit ve Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yay. İstanbul 1985

HATÎBU'L-BAĞDÂDÎ, Ahmed b. Ali b. Sâbit (ö.463/1071), *el-Kifaye fi İlmi'r-rivaye*,
(tah. Abdulhalim Muhammed Abdulhalim-Abdurrahman Hasan Mahmud), Dâru'l-
Kutubi'l-Hadîse, Kahire 1972

HÂZİN, Muhammed b. İbrahim (ö.725), *Lübabu't-Te'vil fi Meani't-Tenzil*, Mısır,1317

HEYKEL, Muhammed Hüseyin, *el-Fârûk Ömer I-II*, Matbbatu Mısır, Kahire,1364

HINN, Mustafa Sait, *İslam Hukukunda Yöntem Tartışmaları*, Rey Yay. Kayseri
1993

HUMEYDÎ, Abdullah b. ez-Zübeyr, *el-Müsned*, tahk. Habiburrahman el-A'zamî,
Alimu'l-kitab, Beyrut t.y.

HOLT, P.M. ve Arkadaşları, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, Kitabevi yay.
Ankara 1999

İBN ABDİLBER, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed (463/1071), *el-İstıab fi
Marifeti'l-Ashab*, tah. Ali M. el- Bicâvî, Nahdatu Mısır, Mısır,ty.

_____ *Cami'ü beyani'l-ilim ve fadlih vama yenbağî fi rivâyetihi ve hamlih*, Dâru'l-kutubi'l-
ilmiyye, Beyrut t.y

İBN ABDİRABBİH, Ahmed b. Muhammed el-Endelusî, *el-İkdu'l-ferid*, Beyrut
1983

İBN ASÂKİR, Ali b. el-Hasen Hibetullah (ö.571), *Târihu medineti Dımaşk*, tahk. Omer b.
Ğarâme el-Umrevi, Dâru'l-fiker, b.y., b.t

İBN EBİ HATİM, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azim müsnedün an Resulillahi ve's-sahabeti ve't-tabiin*, tahk. Esad Muhammed b. et-Tayyib, Mektebetü'n-nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke 1999

İBN EBİ ŞEYBE, **Abdullah b. Muhammed** (235/849), *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, tahk.: Said Muhammed Lehham, Dâru'l-fiker, Beyrut 1989/1409

İBN HACER, **Ebü'l Fazl Ahmed b. Ali el-Askalani** (ö.852/1448, *el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*, I-V, Beyrut,1940

_____ *Fethu'l-Bari Şerhu Sahihi'l-Buhari*, Mısır,1882

_____ *Takribu't-tehzib*, tahk. Abdulvehhab Abdullatif, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1925

İBN HALDUN(808/1406), *Mukaddime*, I-III, (çev. Zakirî Kadir Ugan), MEB, İstanbul, 1991

İBN HİŞAM, **Ebü Muhammed Abdülmelik**, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, tah. Mustafa es-Saka, I-II, Kahire,1955

İBN İSHAK, **Muhammed** (151/768), *Sîretu İbn İshak*, tah. Muhammed Hamidullah, Konya, 1981

İBN KAYYIM el-Cevziyye (751/1350), *Zâdu'l-Mead fi Hedyi Hayri'l-İbâd*, Matbaa nizâmil vâkî el-Kanfûr, b.y. 1298

İBN KESİR, **Ebü'l-Fida** (774/1372), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, tahk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1988/1408

_____ *Müsnedu'l-Fârûk Emîru'l-Mu'minin Hafs Omer b. el-Hattâb*, (tah. Abdulmuti Kal'acî), Dâru'l-Vefa, el-Menhure 1992/1412

_____ *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut,1974

İBN KUTEYBE, *eş-Şi'r ve's-şuara*, Beyrut 1983

- İBN MACE, Muhammed b. Yezid Ebu Abdillâh el-Kazvini** (283/896), *es-Sunen*, Dâru Sahnun ve Çağrı Yay., İstanbul, 1992/1413
- İBN SAD, Ebu Abdillâh Muhammed** (230/844), *et-Tabakatu 'l-Kubra*, Beyrut, 1985
_____ *et-Tabakatü 'l-kebir*, (tahk.: Eduard Sachau), Berlin 1233
- İBN ŞEBBE, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nemerî el-Basrî** (262), *Târihu 'l-Medinetü 'l-M-münevvere*, tahk. Fehim Muhammed Şeltût, II-III, b.y,b.t
- İBN TEYMİYE, Mukaddimetu usuli 't-tefsir**
- İBNU ATİYYE, Abdulhak b. Ebubekir b. Abdulmelik el-Gırnati** (453/1661), *Mukaddimetu 't-Tefsir (Mukaddimetan fî Ulumi 'l-Kur'ân II.)* (tah. ve neşr. A. Jeffery; Abdullah İsmail es-Savi), Mektebetü'l-Hancı, Kahire, 1972
- İBNU'L ESÎR, İzzüddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed** (630/1232), *Üsdü 'l-Ğabe fî Marifeti 's-Sahabe*, tah. Muhammed İbrahim el-Benna ve Muhammed b. Aşûr, I-VII, Kahire, 1970
- İBNU'L-ARABÎ, Ebubekir Muhammed b. Abdillâh** (543/1148) *Ahkamu 'l-Kur'ân*, Matbaatu İsa el-Babi el-Halebi, Mısır, 1967
- İBNU'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali** (597/1200), *Menakıbu Emiru 'l-Mu'minîn Ömer b. b. el-Hattâb*, (tahk. Ali Muhammed Ömer) Mektebetu'l-Hancı, Kahire 1997/1417
- İBRAHİM b. Hasen, et-Tefsîru 'l-Me'sûr an Omer b. el-Hattâb**, ed-Dâru'l-Arabiyyetü li'l-Kitab, bas.yeri yok, 1994
- İZUTSU, Toshihiko, Kur'an'da Allah ve İnsan**, (çev. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul, t.y.
- KALACÎ, Muhammed Revvas, Mevsuatü Fıkhı Omer b. el-Hattâb**, Kuveyt 1984

- KALKAŞANDÎ, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali** (821/1418), *Subhu'l-A'sa*, tah. Muhammed Huseyn Şemseddin Yusuf Ali et-Tavil, Beyrut 1987
- KALLEK, Cengiz**, *Miskîn*, DİA, XXIX, 183-184
- KANDEHLEVÎ, M. Yusuf**, *Hayatü's-sahabe*, (Terc: Sıtkı Güllü), Divan Yay., İstanbul 1991
- KANDEMİR, M. Yaşar**, *Mevzû Hadisler Menşe'i ve Tanıma Yolları Tenkidi*, DİB yay. Ankara 1991
- KARDÂVÎ, Yusuf**, *İslam Hukukunda Zekât*, çev. İbrahim Sarmış, Kayıhan Yay. İstanbul 1984
- _____ *Hz Peygamber ve İlim-Işığın Çağrısı*, çev: Dilaver Selvi, s.100 Şule Yay., İstanbul, 1993
- KARAMAN, Hayreddin**, *İslam Hukukunda İctihad*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1985
- KÂSİMÎ, Muhammed Cemaluddin** (1332/1914), *Mehasinu't-Te'vîl*, (tah. Muhammed Fuad Abdül bâkî), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1957
- _____ *Tefsir İlminin temel Meseleleri*, (trc: Sezai Özel), İz Yay., İstanbul 1990
- KELEŞ, Ahmet**, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, İnsan Yay., İstanbul 1998
- KETTÂNÎ, es- Seyyidü's-Şerîf Muhammed b. Ca'fer** (h. 1345), *Hadis Literatürü*, Dipnot ve ilavelerle tercüme eden: Yusuf Özbek, İz Yay. İstanbul 1994
- KETTANÎ, Muhammed Abdulhay**, en- *Nizamu'l-hukumeti'n-nebeviyye el-müsemma et-terâtibu'-idariyye*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut t.siz.
- _____ *-et-Teratibu'l İdariye- Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar*, Kaynakların tesbiti ve ilavelerle çev: Ahmet Özel, İz Yay., İstanbul, 1993
- KIRBAŞOĞLU, Hayri**, *İslam Düşüncesinde Sünnet Yeni Bir Yaklaşım*, Fecr Yay. Ankara 1993

KOÇ, Mehmet Akif, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri, İbn Ebi Hatim (327/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi*, Kitâbiyât, Ankara 2003

KOÇYİĞİT, Talat, *Hadislerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, TDV. Ankara 1989

KOMİSYON, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, II, Zaman –Çağ Yay. İstanbul t.y.

KURAŞÎ, Galip Abdulkâfi, *Evveliyatu'l-Fârûk es-siyasiyye*, Dâru'l-vefâ, Mısır 1990

KURTUBÎ, Ahmed b. Ebubekr (671/1272), *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'ân*, tahk.: Abdullah b. Muhsin et-Turkî ve ark., Müessesetü'r-risale, Beyrut 2006/1427

KÜÇÜKKALAY, Hüseyin, *Abdullah İbn Mes'ûd ve Tefsir İlmindeki Yeri*, Denizkuşları Matb., Konya, 1971

LAROUÎ, Abdullah, *Tarihselcilik ve Gelenek: Arap Adınlarının Krizi*, çev. Hasan Bacanlı, Vadi Yay., Ankara, 1993

MAKDİSÎ, Ebu Şâme, Şihâbuddin Abdurrahman b. İsmâil b. İbrahim, *Kitâbu'l-mürşidi'l-vecîz*, tahk.: Tayyar Altıkulaç, DİB Yay. Ankara 1986

MALİK b. Enes (179/795), *el-Muvatta*, Dâru Sahnun ve Çağrı Yay., İstanbul, 1992/1413

MATURÎDÎ, Ebû Mansur, *Te'vilatu'l-Kur'ân*, Haz.: Ahmet Vanlıoğlu, İlmî Kontrol: Bekir Topaloğlu, Mizan Yay. İstanbul 2005

MAVERDÎ, Ebu'l-Hasen (450/1058), *Ahkamu's-sultaniyye*, tashih: Muhammed Bedruddin en-Ne'sanî el-Halebî, Matbaatu's-saade, Mısır 1909/ 1327

_____ *Maddi ve Manevi Yüce Hedefler*, çev: Bergamalı Cevdet Efendi, haz: Yaşar Çalışkan, s.170, MEB Yay, İstanbul 1997

- MEDENÎ,** eş-Şeyh **Muhammed Muhammed,,** *Nazarat fî fikhi Omer b. el-Hattâb,*
Cumhuriyeti Mısır'ı-arabiyye vizareti'l-evkaf el-meclisi'l-a'la li's-suuni'l-
İslamiyye, b.y. 1994/1414
- MEHRAN, Muhammed Beyyumi,** *Dirasat fî tarihi'l-arabi'l-kadim,* Riyad 1977
- METZ, Adem,** *el-Hadaratu'l-İslamiyye fî Karni'r-rabii'l-hicrî,* Beyrut 1967/1387
- MEVDÛDÎ, Ebu'l-Alâ,** *Tefhimu'l-Kur'an,* İnsan Yay., İstanbul 1986
- MEVSİLÎ, Ebu Ya'la** (307) , *Müsnedü Ebi Ya'la el-Mevsilî,* tahk. Mustafa
Abdulkadir Ata, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Lübnan t.y.
- MUKATİL B. SÜLEYMAN** (150/167), *Tefsiru Mukâtî'l b. Süleyman* , tahk. Abdullah
Mahmud Şehâte, el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-amme li'l-kitab, Kahire 1979-1988
- MUTTAKÎ, Alaeddin Ali** (975/1567), *Kenzu'l- umma fî süneni'l-akvali ve'l-efâl,*
Haydarâbad 1312
- MÜSLİM, Ebu'l-Huseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyri**(261/874), *Sahihu Müslim,* Dâru
Sahnun ve Çağrı Yay., İstanbul, 1992
- NACÎ, Muallim,** *Haz. Ömer'in Çocukluğu,* haz. Ertuğrul Düzdağ, Çağaloğlu Yay., İstanbul,
1969
- NEDVÎ, Şah Muinuddin Ahmed ve Said Sahib Ensari,** *Asrı Saadet,* (çev. Ali Genceli;
haz. Eşref Edip), Şamil Yay., İstanbul, 1985
- NESAÎ, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb**(303/905), *es-Sunen,* Dâru Sahnun ve Çağrı
Yay., İstanbul, 1992/1413
- NEVEVÎ, Abdulhalık,** *el-Alakatu'd-Devliyye ve'n-Nuzumu'l-Kadaiyye fî's-Şeriatî'l-
İslamiyye,* Kahire,1974
- NUMÂNÎ, Şiblî,** *Bütün Yönleriyle Haz. Ömer ve Devlet İdaresi.,* Çev: Talip Yaşar Alp, Çağ
Yay., İstanbul,1979

- OKUMUŞ, Mesut**, *Kur'an'ın Çok Boyutlu Okunuşu İmâm Gazzâlî Örneği* Ankara Okulu Yay. Ankara 2006
- ÖYMEN, Hıfzırrahman Raşit**, *İslamiyette Öğretim ve Eğitim Hareketleri*, A.Ü.İ.F.D., XI, Ankara 1963
- ÖZBALIKÇI, Reşit**, *Asr-ı Saadet ve Râşit Halifeler Döneminde Hitâbet*, Yeni Akademi Yay. İzmir 2005
- ÖZCAN, Zeki**, *Teolojik Hermenötik*, Alfa Yay., İstanbul, 1998
- ÖZTÜRK, Mustafa**, *Kur'ân-ı Kerim Mealî-Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri-*, Otto yay. Ankara 2008
- PAÇACI, Mehmet**, Anlama (Fıkıh) Usulüne Dair, *İslami Araştırmalar*, Cilt:8, Sayı:2, 1995
_____ *Kur'ân ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?* Ankara Okulu Yay., Ankara, 2000
- POPPER, Karl R.**, *Tarihselciliğin Sefaleti*, çev. Sabri Orman, İnsan Yay., İstanbul, 1998
- RAZÎ, Muhammed b. Hüseyin Fahrüddin** (606/1209) *Tefsiru'l-Fahri'r-Razi*, Dâru'l-fiker, Beyrut 1981/1401
- RIZA, Muhammed**, *el-Fârûk Omer b. el-Hattâb*, Dâru'l-Kutubu'l-ilmiyye, 6. baskı, Beyrut 1994
- SAFVET, Ahmet Zeki**, *Cemheretü hutabi'l-arap*, Matbaatü Mustafa el-Babi el-Halebi, Mısır 1962, I. 218
- SAİD b. Mansur**, *Sünenu Said b. Mansur*, tahk.: Habibu'r-Rahman el-A'zamî, Dâru'l-Kutubi'l-ilmiyye, Beyrut Lübnan 1985/1405
- SAİD, Mecdelavi Fârûk**, *İdaretu'l-islamiyye fi Ahdi Omer b. el-Hattâb*, Beyrut, 1991
- SALİH, Subhi**, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, mütercim: M. Yaşar Kandemir, DİBYay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973

SALT, Ebi Yusuf Yakub b. Şeybe, *Müsnedü Omer b. el-Hattâb an Nebiyyi (s.a.v)*, Neşr: Dr Sami Haddad, basım y.y., 1940

SEMPOZYUM, *Kur'ân'ı Anlamada Tarihsellik Sorunu*, Bayrak, İstanbul , 2000

SERAHSÎ, Ebubekr Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl (ö.490), *Usulu's-Serahsî*, Eda Neşriyat Elif Ofset 1990

SERAHSÎ, Ebubekir Muhammed b. Ahmed (483/1090), *el-Mebsut*, Mısır, 1331

SERİNSU, Ahmed Nedim, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzul'ün Rolü*, Şule Yay., İstanbul, 1994

_____ *Kur'ân Nedir?*, Şule Yay., İstanbul, 1999

_____ *Tarihsellik ve Esbâb-ı Nüzul*, Şule Yay., İstanbul, 1996

SEVRÎ, Ebu Abdillâh Süfyan b. Said b. Mesrûk (161/777), *Tefsiru Süfyani's-Sevrî*, Dâru'kutubi'l-ilmiyye, Beyrut 1983/1402

SEZGİN, Fuat, *Târihu't-turâsi'l-Arabî*, Arapçaya çev. Muhammed Fevzi Hicâzî ve ark., Riyad 1991

SEZİKLİ, Ahmet, Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri,

SİDDÎKÎ, Muhammed Zübeyr, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, trc.:Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul, 1966

SUYÛTÎ, Celâlüddîn Abdurrahman(911/1505), *ed-Durru'l-mensur fi't-tefsir bi'l-Me'sûr*, tahk. Abdullah b. Abdu'lmuhsin Et-Türkî, Kahire 2003/1424

_____ *ed-Durru'l-mensur fi't-tefsir bi'l-Me'sûr* Nâşir: Muhammed Emin Demc, Beyrut, t.y.

_____ *Lubâbu'n-Nukûl fi Esbâbi'n-Nüzul*, Dâru İhyâu'l-Ulûm, Beyrut, 1980

_____ *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İbnu'l-Kesîr, Dimeşk, 1996/1416

_____ *Tabakatu'l-huffâz ve'l-müfessirîn*, haz. Abdulaziz es-Seyrevan, Alimu'l-kutub,
Beyrut 1984/1404

_____ *Târihu'l-hulefâ*, Dâru'l-fiker, b.y. 1974

SÛRMELÎ, Mehmet, *Sahabenin Kur'an Anlayışı*, Mavi Yay., Ankara 2006

ŞA'BAN, Zekiyuddin *İslam Hukuku İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kafi Dönmez,
Ankara 1990

ŞA'RANÎ, Abdulvehhab (ö. 973), *Kitâbu'l-mîzan*, b.y, b.t.

ŞÂFÎÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b.İdris (204/819), *Ahkamu'l-Kur'an*, Dâru'l-kutubi'l
İlmiye, Beyrut 1980

ŞÂTIBÎ, Ebu İshak İbrahim b. Musa el-Lahami (790/1388), *el-Muvafakat fi Usuli'l-
Ahkam*, (tah.: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Matbaatu'ı-Medeni, Kahire,
1969

ŞENER, Abdulkadir, *İslam Hukukunun Kaynaklarından Kıyas, İstihsan ve İstislah*,
DİB. Yay. Ankara t.y

ŞİRÂZÎ, Ebu İhsak İbrahim b. Ali, *Tabakâtu'l-Fukahâ*, (thk. Abbas İhsan) Beyrut 1981

TABATABÂÎ, Muhammed Hüseyin (1982 Kum), *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Dâru'l-
Kutubi'l-İslamiyye, Tahran, 1975

TABERÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed (360), *Mu'cemu'l-kebîr*, tahk.
Hamdi Abdulmecid es-Selefi, Matbaatu'z-Zehrâ el-hâdis, b.y,b.t.

TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed Cerîr (310/922), *Camîu'l-beyan an te'vîli'l-
Kur'an*, (tak.: eş-Şeyh Halil el-Meyyus), Dâru'l-Fiker, Beyrut 1995/1415

_____ *Tehzîbu'l-âsâr ve tafsîlu's-sabit an Resulillahi ve'l-ahbâr-Müsnedü Ömer b.
el-Hattâb*- tahr. Mahmud Muhammed Şakir, Matbaatu'l-Medenî, b.y., b.t.

_____ *Târihu't-Taberî –Târihu'l-umem ve'l-mülk-* tahk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru Süveydân, Beyrut b.t.

TEMMAVÎ, Muhammed, *H. Ömer ve Modern Sistemler*, Kayıhan Yay., (Mutercim: Muhammed Vesim Taylan) İstanbul 1993

TETİK, Necati, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta'limi*, İşaret yay., İstanbul 1990

TİRMİZİ, Ebu İsâ Muhammed (279/892), *Sünen*, Dâru Sahnun ve Çağrı Yay., İstanbul 1992

TİRMİZİ, Hakim, *Nevâdirul-usûl fî ma'rifeti ehadişi'r-resûl*, tahk. Mustafa Abdulkadir Ata, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut 1992/ 1412

ULU, Arif, *Tabiûnun Sünnet Anlayışı*, Yayınlanmamış doktora tazi, AÜSBE, Ankara 2006

VIDA, G. Levî Della, “Ömer”, *İA*, IX. 469-471, MEB, İstanbul 1988

WATT, W.M, *Modern Dünyada İslam Vahyi*, çev. Mehmet S. Aydın , Hülbe Yay., Ankara 1982

YAKIT, İsmail, *Doğru Bir Kur'ân Tercümesinde Semantik Metodun Önemi*, I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri 1-5 Kasım 1993, II. 412-413, DİB Yay. Ankara 1995

YAK'ÛBÎ, Ahmed b. Ya'kub b. Cağfer b. Vehb (284/897), *Târihu'l-Ya'kubî*, Beyrut 1995

YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, sad.İsmail Karaçam ve arkadaşları, Azim Yay., İstanbul 1992

_____ *Hak Dini Kur'ân Dili Kur'ân-ı Kerim ve Meâli*, Haz. ve Not.: Düccane Cündioğlu,

YILDIRIM, Suat, *Peygamberimizin Kur'ân-ı Tefsiri*, Kayıhan Yay., İstanbul, 1998

- _____ *Hadisleri Kur'an'la Karşılaştırma Meselesinin Kaynakları*, Atatürk ÜİFD, Prof. Tayib Okiç Armağanı, Ankara 1978
- _____ *Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşr., 4.Baskı, İstanbul, 199
- YÜKSEL, Ahmet Turan** *Dört Halife Dönemi Olayları Karşısında Abdullah b. Ömer*, İSTEM, Yıl: 3, Sayı: 6, 2005
- ZEHEBİ, Muhammed b. Ahmed b. Osman** (747), *Târihu'l-İslam ve Vefeyati'l-meşâhiri ve'l-alâm*, tahk. Ömer Abdusselam et-Tedmurî, Dâru'l-kitabi'l arabî, Beyrut 1997/ 1417
- ZEHEBİ, Muhammed Huseyn**, *et-Tefsir ve'l Müfessirun*, Dâru'l Erkam, Beyrut, 3874
- ZEMAHŞERİ**, *Keşşaf*, tahk. Adil Ahmed Abdulmevcud
- ZENCÂNİ, Ebu Abdillah**, *Târihu'l-Kur'an*, Müessesetü'l-âlemî li'-Matbûât, Beyrut 1388/1969
- ZERKANÎ**, *Menâhilu'l-irfan fî ulumi'l-Kur'ân*, tahr.: Ahmed Şemsu'd-din, Dâru'kutubi'l-ilmîyye, Beyrut-Lübnan 1988/1409
- ZERKEŞİ, Bedruddin Muhammed b. Abdullah** (794/1392), *el-Burhan fî Ulumi'l-Kur'ân*, (tahk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ty.
- ZEVALSİZ, Halit**, *"Kur'ân ve Arap Edebiyatı" için müzakere*, Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları II, Ensar Neşriyat, İstanbul 2001
- ZEYDAN, Abdulkerim**, *el-Mürşidü'l-veciz fî usuli'l-fikh*, Müessesetü Kurtuba, Beyrut 1987

ÖZET

Şahin, Davut, Hz. Ömer'in Kur'an Anlayışı ve Yorum Yöntemi , Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ahmet Nedim Serinsu, Ankara 2009,VI +284

“Hz. Ömer'in Kur'an Anlayışı Anlayışı ve Yorum Yöntemi” isimli araştırmamız vahyin nüzulüne şahit olan ve vahye muvafakatlerde bulunan Hz. Ömer'in (ö.23/643) Kur'an'ı anlaması ve yorumlamasının ortaya konmasıdır.

Araştırmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmanın amacı, konusu ve metodo belirtildikten sonra; Hz. Ömer'in hayatı Kur'an'la ilişkisi bağlamında ele alınmaktadır. Burada Hz. Ömer'in Kur'an anlayışına etkisi sebebiyle toplumdaki statüsüne, ilmine, şahsiyetine genel hatlarıyla bir bakış yapılmıştır.

Birinci bölümde Hz. Ömer'in Kur'an-ı Kerim Anlayışı, üzerinde durulmakta; Kur'an'a saygısı, sorumlulukları ve onu hayata katması konu edinilmektedir.

İkinci ve üçüncü bölümde Hz. Ömer'in Kur'an'a yaklaşımları işlenmektedir. Anlama ve yorumlamasının kaynakları, yöntemi, açıklamaları ve yorumları örnekleriyle ele alınmaktadır. Bu bölümde ayrıca karşılaştığı olay ve durumlarda düşüncesine âyeti şahid göstermesi bir başka deyişle Kur'an'ı canlı tutması anlatılmaktadır.

Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme ve ulaşılan sonuçlara yer verilmektedir.

ABSTRACT

Şahin, Davut, Hz. Umar's Understanding of Qur'an and interpretation of method , PhD. Thesis, Advisor: Prof. Dr. Ahmet Nedim Serinsu, Ankara, 2009,VI+284

This work –which is on Hz. Umar's understanding of holy book and interpretation of method -handles with Hz. Umar's understanding and interpreting the message of Qur'an who is a witness and an advocater of holy message.

The research consists of third sections an introduction part. In introduction section subject of the research and methods are specified. Then Hz. Umar's life and its relationship with Qur'an are studied. This section also includes Hz. Umar's understanding of Qur'an and how it effected his social statue, knowledge, persenality in abroad sense.

In the first section context of Qur'an according to Hz. Umar is analyzed. His respect for Qur'an, his responsibilities and his effects on realization of the message of the holy book are studied.

In the second and third sections Hz. Umar's approaches on Qur'an are studied. The resources of understanding and interpretation of the holy message,s his methods, his interpretations and explanations are handled with examples. Moreove, In this section his attitude at taking the holy message of Qur'an as abasis for his actions in the other words keeping Qur'an alive in his mind is studied.

In final chapteran overall summary and conclusions take place.